

De Nederlandse economie
2000

Verantwoording

Met *De Nederlandse economie* beoogt het Centraal Bureau voor de Statistiek op een prettig leesbare wijze een actueel, breed en samenhangend overzicht te geven van recente sociaal-economische ontwikkelingen in Nederland.

De rode draad in deze publicatie wordt gevormd door de uitkomsten van de nationale rekeningen. Dit stelsel geeft een consistent beeld van de ontwikkelingen op het gebied van bestedingen, productie en financiering. Rond dit centrale thema wordt aandacht besteed aan gerelateerde onderwerpen als ondernemerschap, bevolking, arbeid, welzijn en milieu. Hierbij staan vooral de niet in geld uit te drukken aspecten van de economische ontwikkelingen centraal. Zo ontstaat een totaalbeeld van de Nederlandse economie.

In deze editie wordt extra aandacht geschonken aan vergelijkingen tussen Nederland en andere EU-landen, de Verenigde Staten en Japan. Verder bevat deze editie de eerste resultaten van de nieuwe tijdreeksgegevens nationale rekeningen.

De Directeur-Generaal van de Statistiek,

Ir. drs. R.B.J.C. van Noort

Voorburg/Heerlen, september 2001

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Drs. R.L. Vellekoop
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

Druk

Centraal Bureau voor de Statistiek - Facilitair Bedrijf

Inlichtingen

Tel. (045) 570 70 70
Fax: (045) 570 62 68
E-mail: infoservice@cbs.nl

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Internet

www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 2001.
Verveelvoudiging voor eigen gebruik of intern gebruik toegestaan.
Bronvermelding is verplicht.

Prijzen zijn excl. administratie- en verzendkosten.
Prijs: f 28,50 (€ 12,93)
Kengetal: P-19 / 2001
ISSN 1386-1042
ISBN 903572865 3

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2000–2001	= 2000 tot en met 2001
2000/2001	= het gemiddelde over de jaren 2000 tot en met 2001
2000/'01	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enzovoort, beginnend in 2000 en eindigend in 2001

In geval van afronding kan het voorkomen, dat de som van de aantallen afwijkt van het totaal.

Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Inhoud

Lijst van gebruikte afkortingen	9
Overzicht van belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen in 2000	10
1. Macro-economisch overzicht	13
2. Bestedingen	23
2.1 Consumptie	28
2.2 Investerings	37
2.3 Buitenlandse handel	41
2.4 Bestedingen internationaal	49
3. Productie	61
3.1 Landbouw, bosbouw en visserij	64
3.2 Delfstoffenwinning	66
3.3 Industrie	68
3.4 Energie- en waterleidingbedrijven	75
3.5 Bouwnijverheid	76
3.6 Handel, horeca en reparatie	77
3.7 Vervoer, opslag en communicatie	79
3.8 Financiële en zakelijke dienstverlening	80
3.9 Overheid	84
3.10 Zorg en overige dienstverlening	84
3.11 Arbeidsinkomensquote	86
3.12 Kosten en financiering van de gezondheidszorg	88
3.13 Bedrijfstakkenstructuur internationaal vergeleken	90
3.14 De volledigheid van de nationale rekeningen	93
4. Productiefactoren	101
4.1 Ondernemerschap	101
4.2 Arbeid	107
4.3 Kapitaal en kennis	117
4.4 De arbeidsmarkt internationaal	123

5. Vennootschappen, overheid en huishoudens	131
5.1 Niet-financiële vennootschappen	137
5.2 Financiële instellingen	144
5.3 Overheid	149
5.4 Huishoudens	157
5.5 De positie van Nederland ten opzichte van het buitenland	167
5.6 Rente en dividenden	171
5.7 Aandelenbezit en aandelschuld in Nederland	176
5.8 Overheid internationaal vergeleken	183
6. Bevolking, welzijn, milieu en regio	187
6.1 Bevolking	187
6.2 Wonen en gezondheid	194
6.3 Milieu	201
6.4 Regio	209
7. De tijdreeks 1987–1995 na revisie	217
7.1 Macrogegevens na revisie	218
7.2 Belangrijkste revisiewijzigingen	223
7.3 Bedrijfstakken	228
Statistische bijlage	231
Lijst van gebruikte begrippen	245
Trefwoordenregister	259
Enkele verwante publicaties	265

Lijst van gebruikte afkortingen

ABP	: Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds
AEX	: Amsterdam Exchanges
AIQ	: arbeidsinkomensquote
AOW	: Algemene Ouderdomswet
AWBZ	: algemene wet bijzondere ziektekosten
BBP	: bruto binnenlands product
BNP	: bruto nationaal product
BP	: basisprijzen
BTW	: belasting op de toegevoegde waarde
CAO	: collectieve arbeidsovereenkomst
CIF	: cost, insurance, freight
CPI	: consumentenprijsindex
CPIMU	: consumentenprijsindex Monetaire Unie
ECB	: Europese Centrale Bank
EMU	: Economische en Monetaire Unie
ESR 1995	: Europees Systeem van Nationale en Regionale Rekeningen 1995
EU	: Europese Unie
FOB	: free on board
GWW	: grond-, water- en wegenbouw
HICP	: geharmoniseerde index van consumentenprijzen
HSL	: Hoge Snelheidslijn
I/a-ratio	: inactieven/actieven-ratio
ICT	: informatie- en communicatietechnologie
IHS	: individuele huursubsidie
ILO	: International Labour Organisation
IPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change
IZWh's	: instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens
MP	: marktprijzen
NAMEA	: National Accounting Matrix including Environmental Accounts
OESO	: Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
R&D	: research and development
REB	: regulerende energiebelasting
RIVM	: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
SBI	: standaardbedrijfsindeling
SER	: Sociaal-Economische Raad
SNA 1993	: System of National Accounts 1993
SPV	: Special Purpose Vehicles
UMTS	: universal mobile telecommunications system
VUT	: vervroegde uittreding
WAO	: Wet op de Arbeidsongeschiktheid
WHO	: World Health Organisation
WW	: Werkloosheidswet
ZFW	: Ziekenfondswet
ZZP's	: zelfstandigen zonder personeel

Overzicht van belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen in 2000

Bij de overgang naar het nieuwe millennium hebben zich geen noemenswaardige problemen voorgedaan voor computersystemen, chips, etc.

Per 1 januari 2000 wordt de omroepbijdrage afgeschaft.

Per 1 januari 2000 wordt een aantal arbeidsintensieve diensten (schoenmakers, fietsenmakers, etc.) overgebracht naar het lage BTW-tarief.

Per 1 januari 2000 is het verplicht voor zelfstandigen met een laag inkomen toe te treden tot de Ziekenfondswet. Tegelijkertijd is voor de indexatie van de ziekenfondsloongrens overgestapt van de loonindex op de prijsindex.

De Wet beperking export uitkeringen (BEU) is met ingang van 1 januari 2000 in werking getreden. Dit heeft tot gevolg dat uitkeringsgerechtigden die op of na de ingangsdatum van de wet emigreren naar een land waarmee Nederland geen verdrag met handhabingsbepalingen heeft, hun sociale verzekeringsuitkering verliezen. Uitkeringsgerechtigden die op 1 januari 2000 reeds in een niet-verdragsland woonachtig waren, verliezen hun uitkeringsrecht drie jaar later.

Volgens een vijf jaar oude afspraak met het Ministerie van Landbouw zouden per 1 januari 2000 meer dan 40 soorten bestrijdingsmiddelen worden verboden. Gebleken is dat er voor veel middelen nog geen nieuwe en minder schadelijke middelen ontwikkeld waren. De lijst met schadelijke middelen is teruggebracht tot elf soorten, die nog twee tot vier jaar op de markt mogen blijven.

De vergroening van het belastingstelsel wordt in 2000 voortgezet met een nieuwe verhoging van de kleinverbruikersheffing voor energie, een verhoging van het tarief van de heffing op het storten van brandbaar afval en een hogere belasting voor personenauto's die op diesel rijden.

Tijdens de Top in Lissabon in maart 2000 hebben de Europese regeringsleiders het strategische doel voor het komende decennium geformuleerd: de Europese Unie streeft ernaar de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld te worden die in staat is duurzame economische groei te bereiken met meer en betere banen en een hechtere sociale samenhang.

In de loop van het jaar 2000 blijkt ook Griekenland te voldoen aan de criteria voor toelating tot de Economische en Monetaire Unie (EMU). Sinds 1 januari 2001 is Griekenland lid van de EMU. Dit houdt in dat op 1 januari 2002 de char-tale euro in twaalf in plaats van elf landen in circulatie gebracht zal worden.

De jaarlijkse aanpassing van de huren is per 1 juli 2000 uitgekomen op gemiddeld 2,6%. De huuraanpassingen zijn vanaf 1991 (gemiddeld 5,9%) voortdurend kleiner geworden.

Op 1 juli 2000 is de Wet aanpassing arbeidsduur (de Deeltijdwet) van kracht geworden. Deze wet geeft werknemers het recht meer of minder uren te gaan werken. Hiermee wordt beoogd de economische zelfstandigheid van vrouwen te vergroten door mogelijkheden te bieden arbeid en zorg te combineren.

De grootste incidentele meevaller bij de inkomsten van de overheid is in het jaar 2000 de opbrengst van de veiling van UMTS-frequenties. Hierdoor komt het vorderingensaldo van de collectieve sector uit op 2,2% in plaats van 1,5%.

In de tweede helft van het jaar 2000 koelt de Amerikaanse economie onverwacht snel af. Renteverhogingen, afkalvende aandelenkoersen, stijgende energiekosten en verslechterende winstverwachtingen temperen de vraag van investeerders en consumenten. Doordat Zuidoost-Azië en Latijns Amerika sterk afhankelijk zijn van de conjunctuur in de Verenigde Staten vertraagt de productiegroei in deze regio's aanzienlijk.

In september 2000 werd de hoogste prijs betaald voor ruwe aardolie. De stijging zette begin 1999 in. De gemiddelde jaarprijs van een barrel North Sea Brent gaat steil omhoog: van \$17,99 in 1999 naar \$28,53 in 2000; een stijging met bijna 60%.

Op 4 september 2000 sluit de CBS-herbeleggingsindex op de hoogste stand ooit. Het jaar werd afgesloten met een verlies van 2,1% ten opzichte van ultimo 1999, het eerste verlies sinds 1990. Beursjaar 2000 wordt vooral gekenmerkt door de, in november 1999 ingezette, sterke stijging van ICT-aandelen die begin 2000 doorzette, maar in de loop van het jaar veranderde in een daling.

In september 2000 besluit het kabinet de transportbranche te compenseren voor snel gestegen brandstofprijzen met een extra vergoeding van 5,29 cent per liter getankte diesel.

Aan het einde van het jaar 2000 leidt de angst voor BSE in veel Europese landen tot een consumentenboycot van rundvlees en rundvleesproducten. Met name in Duitsland, Frankrijk, Griekenland en Spanje valt de consumptie van deze producten terug. In Nederland is het consumptie-effect gering.

Kerncijfers

1.1 Economische en sociale kernindicatoren voor Nederland

	Eenheid	1997	1998	1999*	2000*
Macro-economische kerncijfers					
Netto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking (reële verandering)	%	4,4	0,5	4,0	3,2
Consumentenprijs (verandering)	%	2,2	2,0	2,2	2,6
Werkloze beroepsbevolking	% beroepsbevolking	6,4	5,0	4,1	3,7
Saldo lopende transacties met het buitenland	% BBP	6,2	3,0	4,1	5,1
Inkomensongelijkheid tussen individuele huishoudens	Gini-coëfficiënt	0,317	0,318	0,323	.
Druk op het milieu					
Verandering emissies die bijdragen aan:					
broeikaseneffect	%	-2	1	-1	1
verzuring	%	-3	-7	-1	-1
vermesting	%	-5	2	-4	-12
gestort afval	%	-1	1	1	.
Sociale aspecten					
Gemiddelde leeftijd bij overlijden	jaren	74,9	75,0	75,1	75,2
Bevolking met (zeer) goede gezondheid	% totale bevolking	80,8	81,1	80,0	80,4
Personen met hbo/wo als hoogste onderwijsniveau (<65 jaar)	% potentiële beroepsbevolking	20,3	21,5	22,2	22,2
Aantal geweldsdelicten	per 100 v.d. bevolking >14 jr.	6,9	7,6	7,9	.
Demografie bevolking					
Gemiddelde omvang bevolking	x 1 000	15 607	15 703	15 809	15 920
Migratie-overschot	% totale bevolking	0,18	0,27	0,26	0,34
Gemiddelde huishoudensgrootte	personen	2,33	2,32	2,30	2,29
Demografie bedrijven					
Oprichtingen		30 600	31 700	34 000 ²⁾	38 500
Faillissementen		4 409	4 015	3 238 ²⁾	3 579
Arbeid					
Totale arbeidsvolume (verandering)	%	3,2	2,9	2,5	2,4
Loonsomquote vennootschappen (excl. delfstoffenwinning)	%	70,9	71,6	72,2	73,1
Betaalde uren per gemiddelde baan per jaar		1 376	1 363	1 359	1 359
Arbeidsvolume	% totale bevolking	38,4	39,3	40,0	40,6
Werkzame beroepsbevolking	% potentiële beroepsbevolking	60,6	62,3	63,8	64,9
Productie					
Bruto binnenlands product (volumeverandering)	%	3,8	4,3	3,7	3,5
Bezettingsgraad industrie	%	84,8	85,0	84,3	84,6
Arbeidsproductiviteit ¹⁾ , (volumeverandering)	%	1,3	2,6	2,3	1,9
Inkomen, bestedingen en besparingen					
Netto beschikbaar inkomen van huishoudens (reële verandering)	%	3,4	3,8	1,1	0,2
Consumptieve bestedingen (volumeverandering)	%	3,1	4,4	3,9	3,2
Investerings in vaste activa (volumeverandering)	%	6,6	4,2	7,8	3,8
Netto nationale besparingen	% netto beschikbaar inkomen	15,2	12,4	13,6	14,4
Overheid					
Vorderingensaldo overheid	% BBP	-1,1	-0,8	0,4	2,2
Belasting- en premiedruk	% BBP	40,5	40,1	41,4	41,4
Overheidsschuld, EMU-definitie (ultimo)	% BBP	70,0	66,8	63,2	56,2
Wisselkoers en rentestand					
Effectieve koers t.o.v. concurrenten (verandering)	%	-5,4	1,3	-2,1	-5,4
Effectieve koers t.o.v. leveranciers (verandering)	%	-5,4	0,9	-2,2	-5,0
Lange rente	%	5,2	4,4	4,3	5,3

Bron: CBS; voor effectieve wisselkoersen CPB.

¹⁾ Exclusief delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed, overheid, zorg en overige dienstverlening.

²⁾ Op 1 december 1998 is de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen ingevoerd.

1. Macro-economisch overzicht

De Nederlandse economie groeide in 2000 opnieuw voorspoedig. De volumegroei van het bruto binnenlands product (BBP) was met 3,5% iets lager dan in de drie voorafgaande jaren, maar ruimschoots boven het langjarig gemiddelde van 2,7% vanaf 1970. Voor een vierjaarsperiode met een economische groei van bijna 4% per jaar moeten we teruggaan naar het begin van de jaren zeventig.

De groei in Nederland lag voor het vijfde jaar op rij boven het gemiddelde van de Europese Unie, maar dit keer slechts nipt. In de 15 landen van de Europese Unie trok de groei aan van 2,6% naar 3,3% onder de impuls van de aantrekkelijke wereldhandel. De groei in de Verenigde Staten was hoger dan in de Europese Unie.

De prijsstijging van het BBP, een maatstaf voor de prijsontwikkeling in de gehele Nederlandse economie, verdubbelde. De prijzen van de binnenlandse bestedingen stegen over de hele linie sneller. Bovendien hebben exporteurs de hogere energieprijzen in sterkere mate doorberekend aan hun afnemers.

1.2 Aanbod en gebruik van goederen en diensten, 2000*

Aanbod	Volume- Waarde			Gebruik	Volume- Waarde		
	mutatie				mutatie		
	%	mld gld	mld euro		%	mld gld	mld euro
Productie (basisprijzen)	3,7	1 665	755	Intermediair verbruik	3,9	851	386
Saldo productgebonden belastingen en subsidies ¹⁾	3,4	98	44				
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	2,2	28	13	<i>Bruto binnenlands product</i>	3,5	884	401
Invoer	9,4	551	250	Uitvoer	9,5	594	270
				Consumptieve bestedingen huishoudens	3,8	440	200
				Consumptieve bestedingen overheid	1,9	201	91
				Investerings in vaste activa	3,8	200	91
				Veranderingen in voorraden ²⁾		-1	0
Totaal aanbod	5,0	2 286	1 037	Totaal gebruik	5,0	2 286	1 037

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Inclusief verschil toegerekende en afgedragen BTW.

²⁾ Inclusief aan- en verkopen van kostbaarheden.

Export motor van de economische groei

De export nam in 2000 het stokje over van de binnenlandse bestedingen als motor van de economische groei. Een volumestijging van 9,5% heeft zich de afgelopen jaren niet eerder voorgedaan. De impuls kwam van de aantrekken- de wereldhandel waarvan ook de andere EU-landen profiteerden. De Verenig- de Staten zorgden voor een impuls door hoge consumptieve bestedingen en investe- ringen bij een hogere dollar-eurokoers.

Al een aantal jaren neemt het aandeel van de wederuitvoer in de Nederlandse uitvoer toe, een blijk van de aantrekkelijkheid van Nederland als vestigings- plaats voor internationale distributie. De wederuitvoer bestaat voor een groot deel uit elektrotechnische producten, zoals kantoormachines, computers, tele- communicatie-apparatuur en onderdelen. De wederuitvoer verdubbelde in vijf jaar tijd. Ook zonder het effect van de wederuitvoer stijgt de uitvoer snel- ler dan in voorgaande jaren. Grote groeiers bij de uitvoer uit het binnenlands product waren in 2000 elektrotechnische en optische producten, machines en chemie.

De uitkomsten in de tabel over de bijdrage aan de groei zijn berekend met behulp van input-outputanalyse. Daarbij is rekening gehouden met de directe en indirecte effecten van de invoer op de afzetcategorieën.

1.3 Samenstelling van de economische groei¹⁾

	1998	1999*	2000*
	% BBP volumemutatie		
Consumptieve bestedingen	2,1	1,8	1,2
Huishoudens	1,4	1,3	0,9
Overheid	0,6	0,5	0,3
Investerings in vaste activa	0,5	1,0	0,4
Veranderingen in voorraden	0,1	-0,3	-0,2
Uitvoer	1,7	1,2	2,1
Bruto binnenlands product	4,3	3,7	3,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000 detailgegevens.

¹⁾ De invoer is toegerekend aan de bestedingscategorieën waarvoor de geïmporteerde producten bestemd zijn.

Robuuste groei consumptie

De consumptieve bestedingen van huishoudens namen met bijna 4% opnieuw bovengemiddeld toe, maar minder uitbundig dan in de direct voorafgaande ja- ren. Het snelst stegen wederom de bestedingen aan duurzame consumptiegoe- deren. Dit was in lijn met de gunstige conjunctuur en het grote vertrouwen bij de consument. De inkomenselasticiteit van deze consumptiegoederen is hoog. De consument kan zijn beslissing of en wanneer hij koopt veel sterker dan bij andere goederen af laten hangen van de beschikbaarheid van middelen. De gro- te groei zit bij huishoudelijke apparaten, meubelen en telecommunica- tie-apparatuur. De penetratiegraad van mobiele telefoons en personal

computers met internettoegang is in een razend tempo opgelopen. Zo had begin 1998 nog maar 15% van de huishoudens een internetaansluiting, drie jaar later 50%. De groei van het gebruik van communicatiediensten liep opnieuw in de dubbele cijfers. De consument gaf ook veel meer uit aan bank- en verzekeringsdiensten zoals aan provisie voor het beheer van zijn effectenportefeuille. Ook koopsompolissen gingen grif van de hand. De autoverkopen konden het recordniveau van 1999 echter niet bereiken.

De volumegroei van de consumptie van huishoudens is al een aantal jaren hoger dan de groei van de overheidsconsumptie. De prijsstijging van de overheidsconsumptie zoals onderwijs en gezondheidszorg is traditioneel hoger waardoor het aandeel van deze uitgaven in het BBP vaak redelijk op peil blijft.

Investeringsgroei hoog maar minder expansief

Na de uitbundige groei in de jaren ervoor steeg de investeringsactiviteit in 2000 opnieuw sterker dan het BBP. De groei was echter langzamer dan in beide voorgaande jaren. De investeringen in woningen stabiliseerden en bij de computers was er na de millenniumimpuls sprake van een adempauze. In gebouwen werd fors meer geïnvesteerd om de groeiende werkgelegenheid te huisvesten. Door de overheid werd aanzienlijk meer geld uitgegeven voor de grote infrastructurele projecten.

Oplopende inflatie

Over de hele linie stegen de prijzen in 2000 sneller. De consumptieprijs voor huishoudens steeg met een kleine 3%. De belangrijkste impuls voor de versnelling kwam uit het buitenland vanwege de hogere energieprijsstijgingen. Maar ook de loonkosten droegen bij aan de versnelling. Nederland klom naar een hogere plaats op de Europese ranglijst voor inflatie. De investeringsprijs ging nog meer omhoog (4%) dan de consumptieprijs. Vooral bouwproducten werden duurder, mede door krapte op de arbeidsmarkt. De uitvoerprijs steeg iets sneller dan de invoerprijs. De prijsimpuls van olie en andere energie kon in 1999 niet volledig worden doorgegeven. In 2000 lukte dat wel.

Kader 1.a

Welvaart en BBP

Indicatoren voor het meten van de welvaart

Het bruto binnenlands product is een goede maatstaf voor het meten van de economische prestaties van een land, voor zover het gaat om activiteiten die in geld uitgedrukt worden. De berekeningswijze van het BBP is in internationale richtlijnen vastgelegd, waardoor het vergelijken van landen mogelijk is. Productiegroei geeft evenwel een onvolledig beeld van de ontwikkeling van de welvaart. Voor de welvaart zijn bijvoorbeeld ook vrije tijd, milieu, werkgelegenheid, veiligheid, gezondheid en inkomensverdeling van belang. Daarom wordt het BBP in de praktijk bijna altijd gebruikt in combinatie met andere indicatoren. Een overzicht van economische en sociale kernindicatoren is opgenomen in de kerntabel, die ook als uitklapbaar blad is opgenomen achter in deze publicatie.

1.4 Economische kernindicatoren per land, 2000*

	Bruto binnenlands product	Inflatie (HICP)	Werkloosheid gestandaardiseerd	Vorderingsaldo overheid	Bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking, koopkracht-pariteiten
	<i>volume-mutatie in %</i>	<i>%</i>	<i>% beroepsbevolking</i>	<i>in % BBP</i>	<i>index EU-15 = 100</i>
Nederland	3,5	2,3	2,7	2,2	117
Duitsland	3,0	2,1	7,9	1,5	105
Frankrijk	3,2	1,8	9,5	-1,3	98
Italië	2,9	2,6	10,5	-0,3	102
Verenigd Koninkrijk	3,0	0,8	5,5	4,2 ²⁾	104
België	4,0	2,7	7,0	0,0	110
Denemarken	2,9	2,7	4,7	2,4	120
Finland	5,7	3,0	9,8	6,7	103
Griekenland	4,1	2,9	11,1	-0,9	68
Ierland	11,0	5,3	4,2	4,7	118
Luxemburg	8,5	3,8	2,4	5,3	192
Oostenrijk	3,2	2,0	3,7	-1,1	110
Portugal	3,2	2,8	4,2	-1,4	74
Spanje	4,1	3,5	14,1	-0,3	81
Zweden	3,6	1,3	5,9	4,1	102
Eurogebied (11)	3,4	2,3	9,0	0,3	100
Europese Unie (15)	3,3	2,1	8,2	1,2	100
Verenigde Staten	5,0	3,4 ¹⁾	4,0	2,2	156
Japan	1,7	-0,7 ¹⁾	4,7	-6,3	111

Bron: OESO, Employment Outlook en Economic Outlook; Europese Commissie, EC Economic Data Pocket Book; CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Niet-geharmoniseerde index van consumentenprijzen.

²⁾ Inclusief opbrengsten van UMTS-verkoop.

Vierde plaats binnen de Europese Unie

Gemeten naar BBP per hoofd van de bevolking (gecorrigeerd voor koopkrachtverschillen) staat Nederland inmiddels op de vierde plaats binnen de Europese Unie. Door een economische groei die groter was dan het Europees gemiddelde, is Nederland twee plaatsen gestegen in de afgelopen vijf jaar. Het meest opmerkelijk in deze ranglijst is de opkomst van Ierland, dat inmiddels op plaats drie is beland. Hier ligt het groeitempo van de economie nu al jaren rond de 10%. In Frankrijk gaat het minder goed. Van een gedeelde achtste plaats in 1995 zakt Frankrijk naar de twaalfde plaats. Alleen Griekenland, Portugal en Spanje scoren lager.

Productiegroei breed gedragen

Vrijwel alle sectoren deelden in de groei van 3,5%. Slechts de delfstoffenwinning zag de productie opnieuw dalen, onder invloed van de sterk toegenomen invoerpenetratie van aardgas. Boven het gemiddelde zat als gebruikelijk de commerciële dienstverlening, met als koploper vervoer en telecommunicatie. Groeivertraging was er bij de financiële dienstverlening. De afkoeling in de loop van het jaar op de aandelenmarkten liet de eerste sporen achter. De industrie groeide onder de impuls van de sterk gestegen vraag uit het buitenland voor het eerst sinds jaren sneller dan het gemiddelde van de economie en zelfs sneller dan de commerciële dienstverlening. Koplopers zijn elektrotechniek, machinebouw en basischemie. In de voedingsmiddelenindustrie is de groei veel bescheidener. In de landbouw hadden de aan rundvlees gekoppelde sectoren het moeilijk. De bouwnijverheid scoorde beneden het gemiddelde. Het aantal in aanbouw genomen woningen daalde. Krapte op de bouwmarkt was een bottleneck om alle gewenste productie te realiseren. Het productievolume bij de zorg en de overheid steeg bescheiden.

Baanrijke groei

De werkgelegenheid groeide de afgelopen vijf jaar spectaculair. Het aantal banen steeg met ruim één miljoen naar 8,6 miljoen. Ook in voltijdbanen of arbeidsjaren was de groei ruim 14% oftewel 2,7% per jaar. De hier en daar aan het begin van de periode van hoogconjunctuur gevreesde baanloze groei is in Nederland een baanrijke groei gebleken. De werkgelegenheid reageert doorgaans met enige vertraging op een versnelling of vertraging in de economische groei.

De groei van de potentiële beroepsbevolking was niet meer dan 2,1% in deze periode. De groei van de werkgelegenheid leidde dus tot een voortdurende daling van de werkloosheid. Zowel de kortdurende als de langdurige werkloosheid is gedaald. Ook groepen die voorheen erg moeilijk aan de slag kwamen, worden nu deels ingeschakeld. De vraag naar arbeid was zo groot dat het aantal openstaande vacatures in 2000 naar meer dan 200 duizend steeg.

De commerciële dienstverlening liet opnieuw de grootste toename van de werkgelegenheid (3,8%) zien. Deze toename is minder dan in voorgaande jaren. Koplopers binnen de commerciële diensten zijn telecommunicatie, computerservicebureaus, juridische en financiële dienstverlening, reclamebureaus en detailhandel. Inmiddels heeft de commerciële dienstverlening een aandeel van 47% in de werkgelegenheid. Hier en in de bouwnijverheid zit ook de grootste dynamiek in het aantal bedrijven. De werkgelegenheidsgroei in de industrie blijft hierbij achter maar is wel positief. Het aandeel van de zorg en de overheid in de werkgelegenheidsgroei is beduidend groter dan in de productiegroei. Zo kwamen er in de zorg in vijf jaar tijd meer dan 100 duizend arbeidsjaren werkgelegenheid bij, een toename van 19%.

Aanbod van arbeid een dreigend knelpunt

In het begin van de jaren zeventig is het aantal geboorten in Nederland naar een veel lager niveau gedaald. Vanuit deze al lang geleden in gang gezette demografische ontwikkeling groeide de potentiële beroepsbevolking de afgelopen vijf jaar nog maar met 2,1%. Ook voor de nabije toekomst is nog slechts een bescheiden groei van de potentiële beroepsbevolking te verwachten. Alleen al het aanbod van arbeid dreigt een knelpunt te worden voor het handhaven van het hoge tempo van economische groei. De arbeidsproductiviteit nam in 2000 met ruim 1% toe. Dat is vrijwel gelijk aan de beide voorafgaande jaren. In de marktsector nam de arbeidsproductiviteit sneller toe, en wel met bijna 2%. In vergelijking met Europa loopt Nederland de afgelopen drie jaar in de pas bij de arbeidsproductiviteitsontwikkeling. In de Verenigde Staten ligt de arbeidsproductiviteitsgroei hoger. Dit wordt in verband gebracht met een snellere toepassing van IT in de productie.

De werkgelegenheidsgroei kwam vooral ten goede aan vrouwen. Niet alleen relatief, maar inmiddels ook absoluut gezien en omgerekend naar voltijdbanen is de groei bij vrouwen groter dan bij mannen. Vrouwen werken nog steeds veel meer in deeltijd dan mannen. Opvallend is dat sinds enige tijd de gemiddelde baan van een vrouw groter wordt. De gemiddelde arbeidsduur van een voltijdbaan bleef in 2000 opnieuw stabiel. Collectieve arbeidsduurverkortings staat op dit moment niet in de belangstelling.

Versnelling van de loonstijging

Niet verwonderlijk onder de geschetste arbeidsmarktomstandigheden is een opwaartse druk op de loonstijging. Deze versnelde van 3,3% in 1999 naar 4,6% in 2000. In de marktsector is de versnelling geprononceerder: van 3,0% naar 5,1%. De forse versnelling in 2000 is echter maar voor een zeer beperkt deel toe te schrijven aan een hogere contractloonstijging. De versnelling zit voor een groter deel bij de sociale lasten van werkgevers. Met name de werkgeverslasten voor collectieve pensioenvoorzieningen die bij levensverzekeringen zijn ondergebracht zijn gestegen. In 1999 was de effectief betaalde premie lager door winstdeling van gunstige beleggingsresultaten. De spreiding van de gemiddelde loonvoetstijging naar bedrijfstakken is gering. De versnelling van de loonstijging is bescheiden te noemen in het licht van de aantrekkende inflatie. Door een iets afnemende productiviteitsgroei versnelde de stijging van de loonkosten per eenheid product. De gemiddelde koopkrachtverbetering van mensen die niet van positie veranderden was iets minder dan 1%. De spreiding rond dit gemiddelde is beperkt. Inclusief positiewijzigingen ligt de koopkrachtverbetering hoger doordat per saldo meer mensen overgingen van niet werken naar werken dan omgekeerd. Dan wordt de spreiding ook aanzienlijk groter.

Bescheiden groei van de winsten van bedrijven

De commerciële ondernemingen zagen, exclusief delfstoffenwinning, hun exploitatieresultaat per saldo slechts beperkt toenemen. De stijging was minder dan in 1999 en ook minder dan de stijging van de loonsom. De afgelopen peri-

ode van economische hoogconjunctuur was dus geen periode van olopende winstgevendheid. De verbeterde marktwerking nationaal en internationaal kan daarbij een rol spelen. Deze leidt tot meer concurrentie en scherpere prijsstelling. Het niveau van winstgevendheid blijkt echter vooralsnog geen belemmering voor de investeringsactiviteit, want die nam in 2000 verder toe.

Nederland sterk in voeding

Het aandeel van voedingsmiddelen in het Nederlandse uitvoerpakket is internationaal vergeleken hoog. Onder de westerse industrielanden valt Nederland op als een grote netto exporteur. Metaalproducten, elektrotechniek en transportmiddelen scoren juist relatief laag in een internationale vergelijking. De Verenigde Staten maar vooral Japan hebben in die productgroepen juist een groot exportoverschot. Nederland is in Europa een netto exporteur van aardgas, maar in afnemende mate nu de markt effectief open is voor concurrerende importen.

Grote instroom dividend uit buitenland

In 2000 steeg het netto nationaal inkomen sterker dan het bruto binnenlands product door een grote instroom van dividenden en overige winstuitkeringen uit het buitenland. Nederland heeft al jaren een aanzienlijk overschot op de betalingsbalans. Dit is door grote Nederlandse bedrijven met vaak al een hoog marktaandeel in eigen land gebruikt om in het buitenland acquisities te verrichten. Deze acquisities zorgen nu voor een grote instroom van betalingen door buitenlandse dochters aan Nederlandse moeders. In de huidige open financiële markten is er geen aanwijzing dat deze middelen geheel in Nederland zullen worden geïnvesteerd. Sinds de invoering van de girale euro op de financiële markten begin 1999 tekent zich een sterke financiële globalisering af. Nederlandse financiële en niet-financiële bedrijven beleggen grote bedragen in buitenlandse effecten. Het aandeel van het buitenland in de effectenportefeuille krom van 43% naar 56%. Op de Nederlandse kapitaalmarkt oefende de Nederlandse Staat weinig vraag uit.

Nederland leeft steeds meer op de pof

De consumptie van huishoudens steeg in 2000 opnieuw sneller dan het vrij beschikbaar inkomen van huishoudens. De Nederlander koopt steeds meer op krediet. De belangrijkste vorm van krediet is die voor de eigen woning. Het uitstaande bedrag daarvan nam opnieuw met een percentage in de dubbele cijfers toe. De huishoudens moeten daarvoor de sterk opgelopen renterekening als vaste last betalen. De toename van de ontvangsten aan rente en dividend zinkt daarbij in het niet. De eigen woning blijft zeer populair. Al meer dan de helft van de woningvoorraad van 6,7 miljoen woningen is een eigen woning, tegen 35% dertig jaar geleden. De nieuwbouwproductie wordt gedomineerd door koopwoningen. De opgenomen kredieten voor woningen zijn ook hoog omdat de prijzen van bestaande woningen opnieuw met meer dan tien procent stegen. Ruim meer dan de investeringsprijs van nieuwbouw. De eigen woning wordt als een gewilde belegging gezien, wellicht mede omdat in Nederland de rentelast voor de belastingen aftrekbaar is. Een ander vermo-

genseffect op de consumptie was in voorgaande jaren de stijging van de aandelenkoersen. In de eerste helft van 2000 bereikten de aandelenkoersen voorlopig een top. Daarna zette vooral voor de aandelen in ICT een daling in, op weg naar tot nu toe meer gebruikelijke en dus lagere koers-winstverhoudingen. Dit omslaan heeft in 2000 nog niet tot een veel lagere consumptiegroei geleid maar het zou wel de voorbode van zwaarder weer kunnen zijn.

Kader 1.b

De invoering van de euro *Van gulden naar euro*

In 1999 ging de Economische en Monetaire Unie (EMU) van start en werd een begin gemaakt met de invoering van de euro als gemeenschappelijke munt. In 1991 had de Europese Raad op de conferentie van Maastricht hiertoe een verdrag opgesteld, waarin afspraken zijn gemaakt om de onderlinge economische verschillen tussen de deelnemende landen te verkleinen. Om deel te kunnen nemen aan de EMU moesten lidstaten voldoen aan convergentiecriteria op het gebied van overheidsfinanciën, wisselkoersstabiliteit, rente en inflatie. Begin mei 1998 werd besloten dat de volgende landen deelnemen aan de EMU: Nederland, België, Duitsland, Spanje, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Oostenrijk, Portugal en Finland. Van de andere EU-landen voldeed Griekenland op dat moment niet aan de convergentiecriteria, terwijl Denemarken, het Verenigd Koninkrijk en Zweden er zelf de voorkeur aan gaven om vooralsnog buiten de EMU te blijven. In juni 2000 is besloten dat vanaf 2001 ook Griekenland deel uit zal maken van de EMU.

Op 31 december 1998 werd de waarde van de euro voor de 11 deelnemende landen vastgesteld. Voor Nederland komt de waarde van 1 euro overeen met 2,20371 gulden. Deze waardebepaling vormde het begin van de stapsgewijze introductie van de euro als gemeenschappelijk betaalmiddel van de elf EMU-landen. Op 1 januari 1999 is de girale euro ingevoerd. Ook zijn vanaf dat moment alle aandelenbeurzen overgegaan op de euro. De grensoverschrijdende financiële stromen zijn sindsdien sterk toegenomen. De Europese Centrale Bank (ECB) in Frankfurt is nu de monetaire autoriteit waarbij o.a. het rentebeleid berust. Convergentie van rentes heeft al plaatsgevonden. De ene munt stuwt ook op andere terreinen van economisch beleid in de richting van convergentie. Als sluitstuk van het proces worden op 1 januari 2002 de 12 nationale munten vervangen door eurobankbiljetten en -munten.

In deze publicatie is een begin gemaakt met het gebruik van de euro. In de tabellen waarin waardebedragen zijn opgenomen, is voor het meest recente jaar 2000 niet alleen een bedrag in guldens vermeld maar ook in euro's. Zo is het bruto binnenlands product in 2000 juist boven de 400 miljard euro uitgekomen.

Recordoverschot overhead

De inkomsten uit belastingen en premies ademen in 2000 mee met het BBP. Als quote van het BBP bleef de druk van belastingen en premies in 2000 ongewijzigd op 41,4%. Doordat bij de opstelling van het regeerakkoord van een behoedzame raming van 2,25% BBP-groei is uitgegaan, kwamen er bij de gerealiseerde groeipercentages van 1999 en 2000 inkomstenmeevallers voor de overhead.

De groei van de overheidsuitgaven was aanzienlijk lager. Een aantal uitgaven daalde. De rente-uitgaven konden omlaag door overschotten en het effect van

de aflossing van hoogrentende leningen van veelal tien jaar geleden. Deze leningen worden, voor zover nodig, vervangen door leningen tegen een lagere rente. Werkloosheid en bijstand kosten minder geld. Het overschot bij de sociale fondsen is sterk opgelopen. De aardgasbaten zijn hoger. Een flinke incidentele meevaller is de opbrengst (0,7% BBP) van de UMTS-veiling (mobiele telefoon frequenties). Dit resulteerde in een record overschot van 19 miljard gulden oftewel 2,2% BBP. Ook exclusief UMTS is het overschot historisch hoog en veel hoger dan de 0,4% van 1999.

Ook in de andere EU-landen verbeterde het overheidssaldo aanzienlijk, soms meer dan in ons land. De nog niet zolang geleden als ambitieus ervaren doelstelling van een tekort van maximaal 3% BBP wordt nu overal moeiteloos gehaald. Internationaal kunnen de landen dus een grote daling realiseren van de bruto schuldquote, de zogeheten EMU-schuld. Nederland zakte in 2000 van 63% naar 56% en daarmee door de 60%-grens uit het verdrag van Maastricht. De EMU-schuld wordt gemeten tegen de nominale waarde. In de nationale rekeningen wordt echter het vermogen berekend tegen marktwaarde. Door de forse waardedaling van het aandelenbezit van de overheid in 2000 verbeterde de netto-vermogenspositie van de overheid veel minder dan de daling van de bruto overheidsschuld.

Regionale welvaartsverschillen overschat

Het BBP per hoofd is de meest gebruikte maatstaf voor de bepaling van de welvaart, ook voor regio's. Zo worden de gelden voor de Europese Structuurfondsen toegekend op basis van dit criterium. De verdeling kan ook beschreven worden aan de hand van het beschikbaar inkomen per hoofd. Toepassing van dat criterium leidt in Nederland tot veel kleinere welvaartsverschillen tussen de regio's dan met de BBP-maatstaf. Vooral de inkomensherverdeling door de overheid tussen personen blijkt ook tot herverdeling tussen regio's te leiden. Toepassing van deze maatstaf in Europa zou vrijwel zeker ook daar tot kleinere welvaartsverschillen tussen de regio's leiden.

Meer uitstoot broeikasgassen

Volgens de nieuwste cijfers is de uitstoot van broeikasgassen in 2000 met 1% toegenomen. De beoogde daling volgens de overeenkomst van Kyoto is er nog niet. Wel is de groei van de broeikasgasemissies inmiddels deels ontkoppeld van de economische groei. Een minder mondiaal probleem als de vermessing is wel sterk verminderd in 2000, maar nog steeds neemt de ophoping van fosfaat in de Nederlandse landbouwgronden toe. De penetratie van duurzame energie vordert langzaam maar gestaag.

Meer geboorten en immigratie door hoogconjunctuur

De aanhoudend goede gang van zaken in de economie blijkt ook demografische consequenties te hebben. Het hogere aantal geboorten in 2000 kan qua timing in verband gebracht worden met het vertrouwen in de economie. De gunstige economie en de krapte op de arbeidsmarkt leiden ook tot hogere arbeidsmigratie, vooral uit andere landen van de Europese Unie. Demografisch blijft de trend vergrijzing en een afnemende bevolkingsgroei. Vrijwel onontkoom-

baar vertraagt de groei van het arbeidsaanbod. De opdoemende vergrijzing zorgt voor een grotere vraag naar zorgvoorzieningen, maar ook voor toenemende pensioenuitkeringen waaruit een redelijk consumptieniveau kan worden gefinancierd.

Bijgesteld pad economische groei 1987–1995 door revisie nationale rekeningen

Voor tijdreeksanalyse en econometrische modellenbouw zijn lange tijdreeksen nodig. De revisie van de nationale rekeningen in 1999 betekende een verbeterde beschrijving van de economie en een betere internationale vergelijkbaarheid. De revisie is enkele jaren geleden uitgevoerd voor het jaar 1995. Sindsdien zijn alle cijfers in de nationale rekeningen gebaseerd op dat uitgangsniveau. Nu is de revisie teruggerekend naar 1987, waardoor een nieuwe tijdreeks van 13 jaar is ontstaan. Hierover wordt nu voor het eerst gerapporteerd. Voor de hele gereviseerde periode is de economische groei per jaar gemiddeld iets hoger. De uitkomsten leiden echter voor sommige jaren tot grotere verschillen met eerder gepubliceerde cijfers. Belangrijkste oorzaak is de toepassing van de nieuwe definities uit het ESR 1995. Het niveau en de groei van de werkgelegenheid zijn ook iets opwaarts bijgesteld.

Tot besluit

Het jaar 2000 is opnieuw een jaar van economische voorspoed als het vierde jaar op rij met een groei van rond de 4%. Toch pakken zich boven het economische landschap meer wolken samen dan de afgelopen jaren. De groei in de grootste economie van de wereld, de Verenigde Staten, begon aan het eind van 2000 te haperen. De aandelenmarkten lieten een koerscorrectie zien, vooral voor ICT-fondsen. De consumptiegroei in Nederland ging opnieuw uit boven de groei van het beschikbaar inkomen, ten dele op een onderpand van in huizen en aandelen opgeslagen vermogen. Het arbeidsaanbod lijkt ook grenzen te stellen aan een voortgezette groei op het niveau van de recente jaren.

2. Bestedingen

Het bruto binnenlands product (BBP) bedroeg in 2000 bijna 884 miljard gulden. Vanuit de bestedingenkant van de economie gezien is het BBP de optelsom van de consumptieve bestedingen, de investeringen en de uitvoer verminderd met de invoer.

2.1 Bruto binnenlands product vanuit de bestedingenkant

	1999*	2000*	2000*		
			waarde	prijs	volume
	<i>mld gld</i>		% mutatie t.o.v. 1999		
Consumptieve bestedingen	602,0	641,4	6,5	3,3	3,2
Investerings in vaste activa	185,6	200,4	8,0	4,0	3,8
Veranderingen in voorraden ¹⁾	0,7	-1,0	.	.	.
Nationale finale bestedingen	788,3	840,8	6,7	3,5	3,1
Uitvoer van goederen en diensten	498,7	594,2	19,2	8,8	9,5
Invoer van goederen en diensten (-)	463,5	551,2	18,9	8,7	9,4
Bruto binnenlands product (marktprijzen)	823,4	883,9	7,3	3,7	3,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

De consumptieve bestedingen, de investeringen in vaste activa en de veranderingen in voorraden vormen samen de nationale finale bestedingen. In 2000 groeiden deze bestedingen met 3,1% in volume, terwijl dit in 1999 nog 4,2% was. De consumptieve bestedingen nemen meer dan driekwart van de nationale finale bestedingen voor hun rekening. In 2000 steeg deze categorie met 3,2%. Dit was minder dan in 1999, maar deze groei bleef nog steeds een solide fundament onder de economische groei leggen. Evenals in beide voorgaande jaren nam in 2000 de consumptie door huishoudens sneller toe dan die door de overheid. De toename van de investeringen in vaste activa was met 3,8% in 2000 hoger dan die van de consumptieve bestedingen, maar deze groeivoet betekende wel een halvering in vergelijking met 1999.

2.2 Samenstelling nationale finale bestedingen

	1997	1998	1999*	2000*	2000*	2000*
	% volumemutatie				mld gld	mld euro
Consumptieve bestedingen	3,1	4,4	3,9	3,2	641,4	291,1
Overheid	3,2	3,6	2,8	1,9	201,0	91,2
Huishoudens incl IZWh	3,0	4,8	4,5	3,8	440,5	199,9
Investerings in vaste activa (bruto)	6,6	4,2	7,8	3,8	200,4	90,9
Vennootschappen en huishoudens incl. IZWh	8,3	4,1	7,8	3,1	172,3	78,2
Overheid	-3,0	5,3	7,7	8,1	28,1	12,7
Veranderingen in voorraden	-1,0	-0,4
Nationale finale bestedingen	3,9	4,8	4,2	3,1	840,8	381,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Onder invloed van de versnelling van de wereldhandel trok de uitvoer in 2000 sterk aan. De export leverde dan ook, zoals reeds in hoofdstuk 1 beschreven is, de grootste bijdrage aan de economische groei in ons land. De invoergroei bleef in volume nauwelijks achter bij de groei van de uitvoer. Het bruto binnenlands product nam hierdoor met 3,5% iets meer toe dan de nationale finale bestedingen. In de drie voorgaande jaren nam de invoer juist sneller toe dan de uitvoer, waardoor de groei van de nationale finale bestedingen die van het bruto binnenlands product overtrof.

Wereldwijd versnelde de groei van de economie in 2000

Het jaar 2000 was een goed jaar voor de wereldeconomie. In vergelijking met 1999 kenden alle hierna genoemde landen behalve Nederland en Frankrijk een versnelling van de economische groei met gemiddeld rond één procentpunt.

De economische groei in Nederland was van 1996 tot en met 1999 steeds 3% of meer en bovendien duidelijk hoger dan het EU-gemiddelde. Maar in 2000 was dit laatste nauwelijks meer het geval. De groei van de EU kwam in 2000 voor het eerst sinds 1989 boven de 3% uit. Voor België en Duitsland was 2000 een jaar met een groeiversnelling van meer dan één procentpunt in vergelijking met het jaar 1999. De beide landen dankten deze groeiimpuls aan hun forse uitvoergroei. De economische groei van Duitsland lag overigens nog steeds lager dan in de EU als geheel.

Het groeitempo van de Verenigde Staten lag in de afgelopen vijf jaar hoger dan het EU-gemiddelde. Het VS-groeicijfer was echter al aan het dalen aan het eind van 2000. In Europa overtrof alleen de BBP-groei in Ierland en Luxemburg die van de Verenigde Staten. De BBP-groei in Ierland was 11% en in Luxemburg 8,5%. In de afgelopen vijf jaar was Ierland binnen de OESO-landen koploper wat betreft BBP-volumetoename. In volumetermen is de Ierse economie in 2000 liefst 58% groter dan in 1995. De Japanse economie groeide in alle onderzochte jaren langzamer dan die van de EU en de Verenigde Staten, maar kende enig herstel in 2000.

2.3 Bruto binnenlands product (internationaal)

	1997	1998	1999*	2000*
	<i>% volumemutaties</i>			
Nederland	3,8	4,3	3,7	3,5
België	3,4	2,4	2,7	4,0
Frankrijk	1,9	3,3	3,2	3,2
Italië	2,0	1,8	1,6	2,9
Verenigd Koninkrijk	3,5	2,6	2,3	3,0
Duitsland	1,4	2,1	1,6	3,0
EU-15	2,6	2,8	2,6	3,3
Verenigde Staten	4,4	4,4	4,2	5,0
Japan	1,8	-1,1	0,8	1,7

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 69, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000.

Prijzen stijgen sneller

In 2000 stegen de prijzen sneller dan in de jaren ervoor. De deflator van de consumptie door huishoudens nam toe van 1,9% in 1999 tot 2,8% in 2000. Het prijsniveau van de investeringen nam nog sneller toe: van 2,5% tot 4,0%. De BBP-prijsstijging kwam uit op 3,7% tegen 1,7% in 1999.

De belangrijkste motor hierachter waren de gestegen invoerprijzen (zie kader 2.a). Zo kan de stijging van de deflator van de consumptie door huishoudens voor de helft worden herleid tot de opgelopen invoerprijzen; bij de investeringen is dit ruim een derde. In 1999 was de bijdrage van de invoerprijzen nog verwaarloosbaar.

Kader 2.a

De prijsontwikkeling van finale bestedingen nader geanalyseerd Welke kostenfactoren bepalen de prijsontwikkeling?

Input-outputanalyse

De prijzen van goederen en diensten worden onder andere bepaald door de prijzen van de grond- en hulpstoffen, energie en diensten die nodig zijn voor de productie. Daarnaast is de beloning van de ingezette productiefactoren, zoals de lonen en het exploitatieoverschot van invloed op de prijsverandering. Uiteraard spelen ook de marktomstandigheden een rol, maar het effect op de prijs is echter niet precies te meten. Naast andere factoren komt het effect van de marktomstandigheden tot uitdrukking in het exploitatieoverschot van bedrijven.

Met behulp van input-outputanalyse kan de prijsontwikkeling van finale bestedingscategorieën zoals de uitvoer, de consumptie van huishoudens en de investeringen uiteen gerafeld worden. Bij deze analyse worden de kosten van alle primaire inputs toegerekend aan de finale bestedingen.

De primaire inputs zijn:

- invoer;
- loonkosten: beloning van de factor arbeid, lonen en sociale premies t.l.v. werkgevers;
- belastingen/subsidies: o.a. BTW, accijnzen, subsidies op openbaar vervoer, door bedrijven betaalde onroerendgoedbelasting en motorrijtuigenbelasting, etc.;
- exploitatieoverschot: o.a. ondernemersinkomen en de beloning van de factor kapitaal.

Bij input-outputanalyse wordt niet alleen rekening gehouden met de primaire inputs bij de directe producent van een eindproduct. Ook worden de primaire inputs van de producenten van de grond- en hulpstoffen, etc. die opgegaan zijn in het betreffende eindproduct hieraan toegerekend. Dit gebeurt vervolgens voor alle voorafgaande productiestadia.

Neem als voorbeeld de prijs van aardolie. Deze heeft een directe invloed op de prijs van de aardolieproducten, zoals benzine en grondstoffen voor de fabricage van plastic. Dit laatste heeft dan weer effect op de prijs van de eindproducten van de plasticindustrie, et cetera. Met behulp van de input-outputtabel kan het effect van een prijsstijging van de aardolie op alle finale goederen en diensten worden bepaald.

Bijdrage van de primaire kostencategorieën aan de prijsstijging van de finale bestedingen

Bijdrage aan de prijsstijging van de primaire inputs (in procentpunten)

	Uitvoer			Consumptie van huishoudens			Investerings		
	1998	1999*	2000*	1998	1999*	2000*	1998	1999*	2000*
Invoer w.v.	-1,4	0,2	6,3	-0,1	0,3	1,3	0,1	0,0	1,4
Aardolie(producten)	-1,1	1,0	2,5	-0,3	0,2	0,6	-0,1	0,1	0,2
Overige invoer	-0,3	-0,8	3,8	0,2	0,1	0,7	0,2	-0,1	1,2
Binnenlands primair w.v.	0,0	-0,7	2,5	1,8	1,6	1,5	1,9	2,5	2,6
Belastingen/subsidies	0,0	0,0	0,1	0,3	0,5	0,3	0,4	0,8	0,8
Loonkosten	0,6	0,6	1,3	1,0	0,8	0,9	1,2	1,1	1,4
Exploitatieoverschot	-0,6	-1,3	1,1	0,5	0,3	0,3	0,3	0,6	0,4
Totaal	-1,4	-0,5	8,8	1,7	1,9	2,8	2,0	2,5	4,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Uitvoerprijzen worden vooral bepaald door invoerprijzen

De prijsontwikkeling van de uitvoer wordt in belangrijke mate bepaald door de prijsontwikkeling van de invoer, zij het met enige vertraging. De daling van de uitvoerprijs in 1998 kan volledig worden verklaard door de daling van de invoerprijs, die overwegend het gevolg is van de daling van de prijs van aardolie(producten). De bijdrage aan de ontwikkeling van de uitvoerprijs vanuit binnenlandse factoren is in 1998 nagenoeg nul. De positieve bijdrage van de lonen wordt gecompenseerd door een negatieve bijdrage van het exploitatieoverschot. Uit een nadere analyse van de uitvoer blijkt dat in een aantal bedrijfsklassen zoals de basischemie, petrochemie, eindchemie en de basismetaleindustrie de prijsstijgingen van de grond- en hulpstoffen en de factor arbeid niet volledig konden worden doorberekend in de prijzen van hun eindproducten.

Ook voor 1999 geldt dat in de genoemde bedrijfstakken, aangevuld met de aardolie-industrie, de prijzen voor de productie sterk achter blijven bij de prijzen van de grond- en hulpstoffen, waardoor er een drukkend effect op de uitvoerprijs ontstaat. De bijdrage van de lonen blijft onveranderd positief.

In 2000 wijzigt het beeld en wordt het verlies van de voorafgaande jaren enigszins goedgehaakt, met als gevolg een grotere bijdrage van het exploitatieoverschot aan de prijsstijging van de uitvoer.

Binnenlandse kostenfactoren meest bepalend voor consumptieprijzen

Van de prijsstijging van de consumptie van huishoudens in 2000 kan ongeveer de helft worden verklaard uit de gestegen invoerprijzen; de andere helft komt voor rekening van binnenlandse primaire kostencategorieën (belastingen en subsidies, loonkosten en exploitatieoverschot).

Het effect van de invoer kwam voor een belangrijk deel voor rekening van de gestegen prijzen van aardolieproducten: 0,6 procentpunt van de totale prijsstijging van 2,8%. Forse prijsstijgingen van goederen in de sfeer van elektronica deden voor het invoeraandeel de rest. De toename van de dollarkoers speelde hier uiteraard ook een belangrijke rol.

Bij de binnenlandse factoren droeg de stijging van de loonkosten het meeste bij (0,9 procentpunt). Het exploitatieoverschot (0,3 procentpunt) en de belastingen en subsidies (0,3 procentpunt) vulden het binnenlands aandeel aan tot 1,5 procentpunt.

Opgemerkt moet worden dat een positief effect van de belastingen op de prijsstijging van de consumptie niet per definitie betekent dat de tarieven zijn toegenomen. Bij de productgebonden belastingen (BTW, accijnzen, etc) resulteert ook bij gelijkblijvende tarieven een prijsstijging als de prijs van het onderliggende goed toeneemt.

Invloed invoerprijzen op prijsontwikkeling investeringen gering

De prijsontwikkeling van de investeringen wordt in overwegende mate gestuurd door de binnenlandse factoren. De invoer is van minder belang, ook al omdat aardolie in dit geval geen rol van betekenis speelt. Prijsstijgingen van ingevoerde elektrotechnische producten en machines hebben in 2000 echter een substantiële opwaartse invloed op de prijsontwikkeling van de investeringen.

Opvallend is de toenemende bijdrage van de belastingen. De stijgende huizenprijzen zijn hier debet aan. Hogere prijzen van huizen hebben hogere overdrachtsbelastingen bij transacties tot gevolg, hetgeen in de prijs van de belastingen tot uitdrukking komt. De lonen zijn een stabiele factor in de prijsontwikkeling van de investeringen. De bouw speelt daarbij een dominante rol.

2.1 Consumptie

Het totaal van de consumptieve bestedingen door de overheid en huishoudens in 2000 bedroeg 641,4 miljard gulden, waarvan ruim tweederde deel betrekking had op de bestedingen door huishoudens. Voor de consumptie was 2000 opnieuw een goed jaar, met name voor de consumptie door huishoudens. Ten opzichte van het voorafgaande jaar nam de totale consumptie met 3,2% toe. Deze toename was ongeveer gelijk aan die in 1997 (3,1%), maar lager dan die in de jaren 1998 (4,4%) en 1999 (3,9%), toen de consumptieve bestedingen zich uitbundig ontwikkelden.

Kader 2.b

Consumptie onder de loep

De consumptiebegrippen nader bezien

Uitgaven door huishoudens aan voeding, kleding, meubels, wonen, computers en uitgaan worden al snel als consumptieve bestedingen herkend. Het voldoen van de energie- of telefoonrekening eveneens. Het macro-economische consumptiebegrip in de nationale rekeningen is echter breder. Het bevat ook elementen die minder direct bij de verwachtingswereld van individuele consumenten aansluiten.

De consumptie in de nationale rekeningen is gebaseerd op het Europese Systeem van Nationale en Regionale rekeningen (ESR 1995). Dit systeem heeft tot doel de definities van macro-economische begrippen binnen de Europese gemeenschap op elkaar af te stemmen, zodat de internationale vergelijkbaarheid versterkt wordt. Voor de consumptie houdt dat in dat de verschillende goederen- en dienstentransacties duidelijk worden afgebakend.

De ontwikkeling van de consumptieve bestedingen wordt doorgaans vanuit twee invalshoeken geanalyseerd. De eerste benadering maakt onderscheid op grond van de *financiering* van de geconsumeerde goederen en diensten. Zijn het de huishoudens zelf die betalen of worden de betalingen verricht door de overheid?

De andere benadering beantwoordt de vraag of het "profijt" van het geconsumeerde product toegerekend kan worden aan het *individu* of aan de *gehele gemeenschap*. Huishoudens beschikken immers voor consumptieve doeleinden óók over goederen en diensten die de overheid (deels) vergoedt.

Met beide invalshoeken corresponderen specifieke consumptiebenamingen.

De huishoudens en de overheid nemen samen het totaal van de consumptieve bestedingen voor hun rekening. Bij de onderverdeling van het totaal zijn de volgende begrippenparen relevant:

- consumptieve bestedingen door *huishoudens* versus consumptieve bestedingen door de *overheid*;
- werkelijke individuele consumptie* als tegenhanger van *collectieve overheidsconsumptie*;
- nationale consumptie* versus *binnenlandse consumptie*.

Consumptiebegrippen

	1999*	2000*	2000*	2000*		
				waarde	prijs	volume
	<i>mld gld</i>		<i>mld euro</i>	% mutatie t.o.v. 1999		
1 Consumptieve bestedingen totaal (2+5)	602,0	641,4	291,1	6,5	3,3	3,2
2 Consumptieve bestedingen door de overheid	189,0	201,0	91,2	6,3	4,4	1,9
3 waarvan: collectief	90,3	95,1	43,2	5,3	3,7	1,5
4 individueel	98,7	105,8	48,0	7,3	4,9	2,2
5 Consumptieve bestedingen door huishoudens en IZWh	413,0	440,5	199,9	6,6	2,8	3,8
6 waarvan: door huishoudens	408,6	434,4	197,1	6,3	2,8	3,5
7 door IZW huishoudens	4,4	6,1	2,8	36,5	4,7	30,4
8 Werkelijke individuele consumptie door huishoudens (4+5)	511,7	546,3	247,9	6,8	3,2	3,5

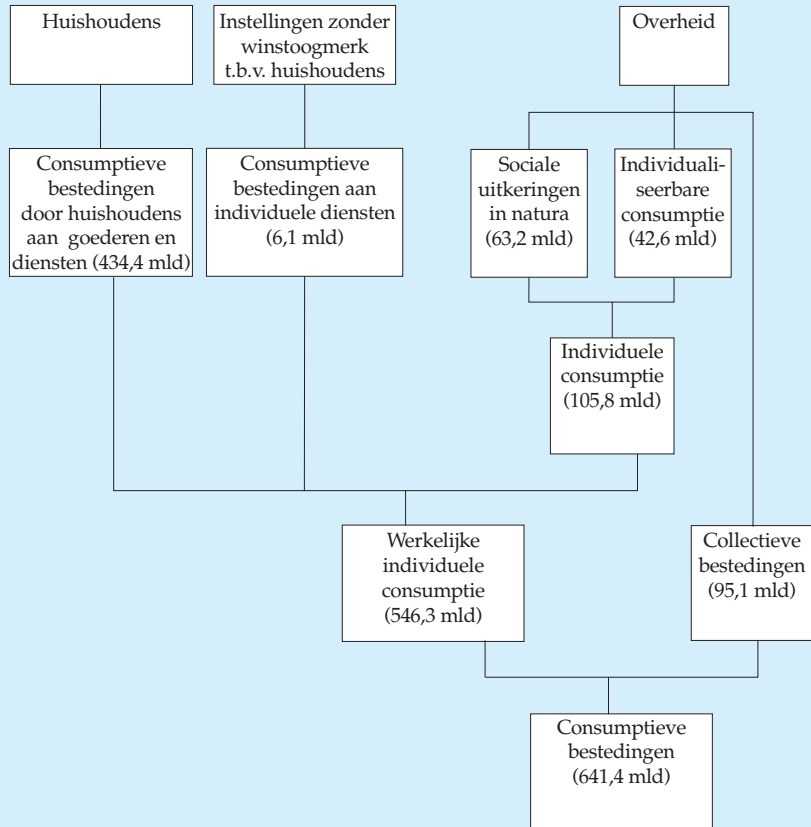
Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

De *consumptie door huishoudens* omvat alle uitgaven aan goederen en diensten die de huishoudens zelf voor hun rekening nemen. De goederen worden meestal aangekocht via de detailhandel (markt, warenhuis, supermarkt en andere winkels) terwijl de diensten geproduceerd worden door bedrijven en (overheid)instellingen als ziekenhuizen, banken en verzekeraars. Bij het bedrag dat gezinnen zelf besteden wordt nog een doorgaans relatief klein bedrag opgeteld. Dat is de geldstroom die via de zogenaamde instellingen zonder winstoogmerk werkzaam ten behoeve van huishoudens (IZWh) loopt. Hieronder vallen sportverenigingen, vakbonden, organisaties op religieuze grondslag en met ingang van 2000 ook de publieke omroepen. Zij financieren hun activiteiten uit contributies en donaties van leden en sympathisanten. De uitgaven van deze instellingen komen uiteindelijk ook weer ten goede aan de huishoudens.

Naast de *consumptieve bestedingen door huishoudens inclusief de IZWh* staat de *consumptie door de overheid*. De consumptie door de overheid bestaat uit collectieve en individuele uitgaven. De collectieve overheidsconsumptie heeft uitsluitend betrekking op zaken van algemeen belang zoals uitgaven voor defensie, justitie en openbaar bestuur. Daarnaast verstrekt de overheid bijdragen aan personen die een beroep doen op goederen en diensten die geregeld worden via de sociale verzekeringen en de sociale voorzieningen. Deze bijdragen worden omschreven als sociale uitkeringen in natura. De belangrijkste uitkeringen komen voort uit regelingen van de ZFW (ziekenfondswet), AWBZ en de Wet op de bejaardenoorden. Ook de individuele huursubsidies vallen hieronder. Ten slotte neemt de overheid naast de sociale uitkeringen in natura ook nog andere uitgaven voor haar rekening die het individu ten goede komen, de zogenaamde individualiseerbare overheidsuitgaven. Deze zijn voornamelijk bestemd voor onderwijs en welzijn.

Het totaal van de consumptie door huishoudens, de consumptie door IZW huishoudens en de individuele consumptie door de overheid (de som van de sociale uitkeringen in natura en de individualiseerbare consumptie door de overheid) vormt de post *werkelijke individuele consumptie*. Dit begrip beschrijft dus alle goederen en diensten die huishoudens verwerven voor consumptieve doeleinden, ongeacht de financieringswijze. De tegenhanger van dit begrip is de *collectieve bestedingen*.

Schematische voorstelling van de consumptieve bestedingen
(tussen haakjes de waarden in 2000 in miljarden gulden)

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 2000.

In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen beschreven van de consumptieve bestedingen door huishoudens en IZWh. Dat wil dus zeggen dat de individuele overheidsconsumptie hierin niet is begrepen. Deze consumptie had in 2000 een omvang van 440,5 miljard gulden. De individuele consumptie van de overheid kwam uit op 105,8 miljard gulden. De collectieve overheidsconsumptie bedroeg 95,1 miljard gulden, zodat het totaal van de consumptieve bestedingen uitkwam op 641,4 miljard gulden.

Daarnaast wordt onderscheid gemaakt in nationale en binnenlandse consumptie. In de nationale consumptie heeft het aandeel van de huishoudens uitsluitend betrekking op de bestedingen van Nederlandse ingezetenen, zowel in Nederland als daarbuiten. Dit wijkt af van de binnenlandse consumptie waarin de uitgaven van Nederlandse ingezetenen over de grens niet zijn meegenomen. Daarentegen zijn wél de uitgaven van buitenlandse bezoekers in Nederland opgeteld: hier gaat het dus om consumptieve bestedingen op Nederlands grondgebied. In het algemeen geven Nederlanders meer uit in het buitenland dan buitenlanders in Nederland. De omvang van de binnenlandse consumptie aan goederen en diensten in 2000 was 6,6 miljard gulden lager dan de nationale consumptie door huishoudens inclusief de IZWh en kwam uit op 433,9 miljard gulden.

Groeitempo consumptie valt terug

Het volume van de nationale consumptie door huishoudens (incl. IZWh) in 2000 was 3,8% groter dan in 1999. In de tweede helft van de jaren negentig ontwikkelde de consumptie zich stormachtig, met een top in 1998 (groei 4,8%). Daarna kwam de volumetoename lager uit, al bleef deze relatief hoog. Tussen 1995 en 2000 nam het volume van de nationale consumptie met meer dan 20% toe. De volumetoename van de binnenlandse consumptie in 2000 lag in dezelfde orde van grootte als die van de nationale consumptieve bestedingen.

Niet alle consumptiecategorieën droegen in dezelfde mate aan de groei bij. Terwijl bij de diensten de groei in 2000 iets steeg in vergelijking met 1999, vertraagde bij de goederen (voedings- en genotmiddelen, duurzame consumptiegoederen en overige goederen) de volumegroei naar 3,2%. In 1998 en 1999 namen de consumptieve bestedingen aan goederen nog toe met bijna 5%. Deze vertraging in 2000 werd vooral veroorzaakt door de bestedingen aan duurzame goederen, waarvan de groei terugviel.

Bescheiden toename bij voedings- en genotmiddelen

De volumegroei van de bestedingen aan voedings- en genotmiddelen schommelde de laatste drie jaar rond één procent. Per hoofd van de bevolking was er nauwelijks nog sprake van groei. Het aandeel van de voedings- en genotmiddelen binnen de consumptieve bestedingen is bescheiden en loopt in de jaren na 1995 gestaag terug. In 2000 werd aan voedings- en genotmiddelen 62 miljard gulden uitgegeven. Dit is circa 14% van de waarde van de totale binnenlandse consumptie. Deze groep wist niet te profiteren van de sterke consumptiegroei in de tweede helft van de jaren negentig. De inkomenselasticiteit van veel van deze goederen is relatief klein.

2.4 Consumptieve bestedingen door huishoudens (incl. IZWh)

	1997	1998	1999*	2000*	2000*	2000*
	% volumemutaties				mld gld	mld euro
Voedings- en genotmiddelen	2,1	0,9	1,2	1,2	62	28
Duurzame consumptiegoederen	5,0	9,7	8,2	5,3	99	45
Overige goederen	0,4	1,7	2,7	1,7	61	28
Goederen	2,8	4,8	4,7	3,2	223	101
Diensten	3,6	4,7	4,1	4,4	211	96
Binnenlandse consumptie huishoudens	3,2	4,7	4,4	3,8	434	197
Consumptie niet-ingezetenen in Nederland (-)	13,0	7,1	3,4	4,8	13	6
Consumptie Nederlanders in het buitenland (+)	4,4	8,8	5,2	4,5	19	9
Nationale consumptie huishoudens	3,0	4,8	4,5	3,8	440	200

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Duurzame goederen: groei opnieuw hoog, maar minder uitbundig

Aan duurzame goederen werd in 2000 ruim 99 miljard gulden uitgegeven; 23% van de binnenlandse consumptie. De bestedingen aan duurzame goederen reageren het sterkst op de conjunctuur. Gesteund door het gunstige economische klimaat en het grote vertrouwen van de consumenten groeiden in 2000 de bestedingen aan duurzame goederen (5,3%) opnieuw sterker dan die van de overige consumptie van huishoudens. Deze stijging kwam vooral tot stand door de hoge groei van de bestedingen aan woninginrichting en huishoudelijke apparaten.

Toch was de groeivoet van de duurzame goederen lager dan in de twee voorgaande jaren. Dit werd grotendeels veroorzaakt doordat de volumetoename van de aankopen van vervoermiddelen van 11,3% in 1999 terugliep naar 0,5% in 2000. Binnen de duurzame goederen neemt de aankoop van nieuwe personenauto's een voorname plaats in. De autoverkoop floreerde in 1998 en 1999 met stijgingspercentages die boven de tien lagen. In 2000 werd het uitzonderlijk hoge niveau van 1999 met bijna 334 000 aan huishoudens verkochte auto's niet gehaald. Particulieren kochten ruim 18 000 personenauto's minder dan in 1999. Het volume daalde met een kleine vijf procent. Hoewel de gemiddelde prijs van een auto hoger lag dan een jaar eerder, daalde ook de waarde van de aankopen met ongeveer twee procent. Vooral in het tweede en derde kwartaal bleven de privé-aankopen ver achter. In het vierde kwartaal werden echter, vooruitlopend op de verhoging van het BTW-tarief van 17,5% naar 19% (in het kader van het nieuwe belastingstelsel) privé weer meer auto's gekocht dan in die tijd van het jaar gebruikelijk is. Aan het eind van een jaar worden in het algemeen juist relatief weinig nieuwe auto's aangeschaft. Consumenten prefereren een auto die aan het begin van een kalenderjaar op kenteken is gezet.

Overige goederen: prijzen stijgen sterk

Naast de voedings- en genotmiddelen en de duurzame goederen bevat het consumptiegoederenpakket uitgaven aan motorbrandstoffen, energie en goederen als boeken, kranten en tijdschriften, zelfgekochte medicijnen, bloemen, planten, artikelen voor lichaamsverzorging en schoonmaakmiddelen. Deze overige goederen hadden in 2000 een waarde van 61 miljard gulden. Dit is ruim 14% van de binnenlandse consumptie. Ruim een kwart van de uitgaven aan overige goederen heeft betrekking op energie. Onder invloed van de sterk gestegen prijzen van brandstoffen kwam in 2000 de prijsontwikkeling van de overige goederen met ruim 8% opvallend veel hoger uit dan in voorgaande jaren.

Het volume in 2000 was 1,7% groter dan een jaar eerder. Dit stijgingspercentage was in 1998 en 1999 respectievelijk 1,7% en 2,7%. Het groeipercentage van de categorie overige goederen is door het grote aandeel van de post energie in feite sterk afhankelijk van de weersomstandigheden. Zo was de volumegroei in het relatief warme jaar 1997 slechts 0,4%.

Groei bij diensten hoger dan bij goederen

De volumegroei van de bestedingen aan diensten in 2000 (4,4%) overtrof die van de bestedingen aan goederen (3,2%). In beide voorgaande jaren was de situatie, onder invloed van de groeiversnelling bij de bestedingen aan duurzame goederen, juist omgekeerd.

Een kleine vijftig procent van de waarde van de binnenlandse consumptie bestaat inmiddels uit diensten. Het relatieve belang van de diensten in het binnenlandse consumptiepakket is de laatste jaren licht toegenomen.

Dit komt vooral door de opvallend krachtige groei van de uitgaven aan diensten met betrekking tot vervoer en communicatie in deze periode. In navolging van de zakelijke markt gingen ook consumenten op grote schaal gebruik maken van mobiele telefonie en internet. Ook in 2000 is de volumegroei bij deze dienstencategorie weer hoog (13,2%), al blijft het stijgingspercentage wat achter bij dat van 1999 (15,9%). Bij financiële (banken en verzekeringen) en zakelijke diensten is het volume in 2000 flink hoger dan een jaar eerder.

De horeca heeft een opvallend constant aandeel in de binnenlandse bestedingen van de afgelopen jaren; dit in tegenstelling tot de levensmiddelen- en detailhandel. Het aandeel van voedings- en genotmiddelen voor thuisgebruik in de binnenlandse consumptie neemt namelijk gestaag af.

Een grote post en een vaste last zijn de woningdiensten. Dit zijn de huurbetalingen door huurders en de toegerekende huren voor eigenaar/bewoners. De volumestijging van de consumptie van woningdiensten is traditioneel vrij stabiel. In 2000 bedroeg de groei 1,9%.

Relatief lage groei overheidsconsumptie

De totale consumptieve bestedingen van de overheid in 2000 bleven met een volumegroei van 1,9% ruim onder het groeipercentage van het BBP en die van de consumptieve bestedingen door huishoudens. De individuele consumptie van de overheid groeide met 2,2%, terwijl de collectieve consumptie een groei had van slechts 1,5%. De individuele consumptie van de overheid heeft betrekking op sociale uitkeringen in natura (zoals grote delen van de gezondheids- en welzijnszorg) en individualiseerbare consumptie (zoals onderwijs en welzijn).

De gemiddelde prijsstijging van 4,4% van de totale consumptie van de overheid was echter hoger dan de prijsstijging van het BBP en die van de consumptieve bestedingen door huishoudens. Per saldo daalde de relatieve omvang van de totale consumptieve bestedingen van de overheid verder naar iets minder dan 23% van de waarde van het BBP in 2000. Tussen de verschillende componenten van de overheidsconsumptie waren duidelijke verschillen in prijsontwikkeling. De sociale uitkeringen in natura stegen gemiddeld 5,2% in prijs. De prijsstijging van de individualiseerbare overheidsconsumptie was 4,6%. Deze consumptie bestaat voor 80% uit uitgaven aan het gesubsidieerd onderwijs. De individualiseerbare consumptie en de sociale uitkeringen in natura vormen samen ongeveer de helft van de totale consumptieve bestedingen van de overheid. De overige helft, de collectieve bestedingen, kende in 2000 een prijsontwikkeling van 3,7%.

Stijgende prijzen

De inflatie, zoals die gemeten wordt door de consumentenprijsindex (CPI), was in 2000 de hoogste sinds 1994 en bedroeg 2,6%. De prijsontwikkeling van de consumptie aan goederen en diensten door huishoudens, zoals gemeten in de nationale rekeningen, lag iets hoger en kwam in 2000 uit op 2,8%. Ook dit was ruimschoots meer dan in de afgelopen jaren gebruikelijk was. Met name de sterke prijsstijging van energie en brandstoffen viel in 2000 op. Hoge wereldmarktprijzen voor ruwe olie stuwden naast de kosten van motorbrandstoffen ook de eraan gekoppelde energietarieven op. Binnenlandse factoren als de jaarlijkse verzwaring van de regulerende energiebelasting (REB) en een verdere accijnsverhoging bij motorbrandstoffen zorgden voor hogere energie- en brandstofprijzen.

Inflatie in Europa opgelopen tot boven 2%

In Nederland is de meest bekende maatstaf van inflatie de CPI. Voor internationale vergelijking is in Europa een speciale prijsindex geïntroduceerd in 1997. Deze "geharmoniseerde index van consumentenprijzen" (HICP) dient voor vergelijkingen van de ontwikkeling van consumentenprijzen van de lidstaten binnen de Europese Unie. De "Europese index van consumentenprijzen" (EU-15) geeft de gemiddelde prijsontwikkeling weer van de 15 lidstaten van de Europese Unie. De consumentenprijsindex voor de monetaire unie (CPIMU) geeft de gemiddelde prijsontwikkeling weer in de landen die meedoen in de Economische en Monetaire Unie (EMU). De CPIMU vormt een officieel richtsnoer voor het monetaire beleid van de Europese Centrale Bank (ECB). De ECB heeft de volgende beleidsdoelstelling geformuleerd: er is sprake van prijsstabiliteit als de toename van de HICP in het EMU-gebied op jaarbasis onder de 2% blijft.

De indexen voor de Verenigde Staten en Japan zijn niet helemaal vergelijkbaar met de geharmoniseerde indexcijfers binnen de EU.

In 2000 steeg de geharmoniseerde consumentenprijsindex voor de EU-15 landen gemiddeld 2,1%. Dit was bijna twee keer zo veel als in 1999. De inflatie werd voor een deel veroorzaakt door de hoge invoerprijs van ruwe olie en bovendien door het feit dat de dollar aanzienlijk duurder werd ten opzichte van de euro. Overigens kwam de inflatie in de Verenigde Staten met 3,4% nog hoger uit. Binnen de EU hadden in 2000 vijf landen een lagere inflatie dan Nederland. De inflatie in Ierland was opvallend hoog, twee en half keer zo hoog als het gemiddelde van de EU-landen. De inflatie in het Verenigd Koninkrijk was het laagste binnen de EU, met iets meer dan een derde van het EU-gemiddelde. De inflatie volgens de HICP in Nederland is in 2000 0,3 procentpunt hoger uitgekomen dan een jaar eerder en komt uit op 2,3%. Het Verenigd Koninkrijk was het enige land waar de inflatie afnam.

Kader 2.c

Prijsbewust

Maatstaven voor het meten van prijsverandering

Er zijn verschillende indicatoren die een beeld geven van de prijsstijging in ons land. De grootste bekendheid geniet het maandelijks inflatiecijfer, berekend aan de hand van de consumentenprijsindex voor alle huishoudens (CPI). Voor specifieke toepassingen publiceert het CBS ook aanvullende reeksen prijsindexcijfers. Dit betreft onder andere de afgeleide consumentenprijsindex voor werknemersgezinnen met een laag inkomen, ten behoeve van het aanpassen van overheidstarieven en CAO's. In deze afgeleide index worden de veranderingen in de tarieven van indirecte belastingen en consumptiegebonden belastingen buiten beschouwing gelaten.

Voor vergelijkingen binnen de EU wordt de internationaal geharmoniseerde consumentenprijsindex (HICP) samengesteld. In de HICP worden – in tegenstelling tot de CPI – wonen in een eigen huis (huurwaarde), consumptiegebonden belastingen, uitgaven in het buitenland en contributies aan sportverenigingen en maatschappelijke organisaties niet meegenomen. Daar staat tegenover dat een groter deel van de gezondheidszorg (particulier verzekerden) wel is inbegrepen.

Naast de CPI geven ook de deflatoren van de consumptie van goederen en diensten en de werkelijke individuele consumptie een beeld van de prijsontwikkeling. Deze indicatoren hebben een bredere dekking en bevatten, naast het goederen- en dienstenpakket van de CPI, ook alle door of ten behoeve van huishoudens gedane uitgaven aan medische diensten, zorg en onderwijs. Consumptiegebonden belastingen en overheidsdiensten worden deels niet meegenomen. Er zijn meer verschillen. De CPI hanteert een wegingsschema uit een vast basisjaar (1995) en de deflatoren van de consumptieve bestedingen door huishoudens kennen een jaarlijks geactualiseerde weging.

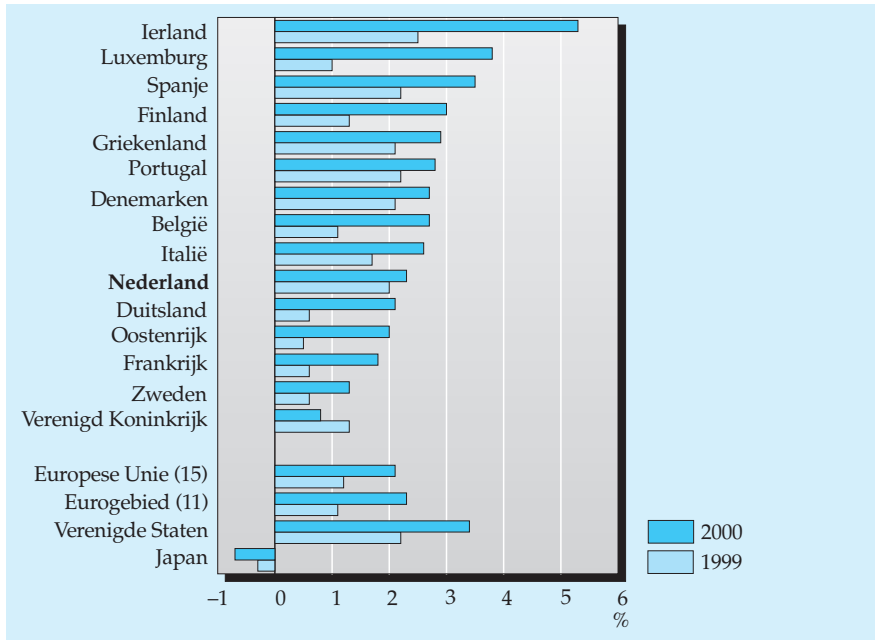
Zowel de CPI als de deflatoren van de consumptie hebben betrekking op goederen en diensten die huishoudens voor consumptie ter beschikking staan, zodat deze begrippen lang niet alle macro-economische bestedingen dekken. Zo blijven de (collectieve) consumptieve bestedingen van de overheid, de investeringen en de in- en uitvoer geheel buiten beeld. Een indicator waarin deze elementen wel worden meegenomen is de zogenaamde BBP-deflator. De wijziging in deze indicator geeft namelijk de gewogen prijsmutatie van niet alleen de consumptie van huishoudens, maar van alle binnenlandse bestedingscategorieën alsmede de ruilvoetverandering (het verschil in ontwikkeling tussen de uit- en invoerprijzen). Deze indicator speelt een belangrijke rol bij de Zalmnorm. De indicator wordt gebruikt als prijsindex om de toegestane stijging van de collectieve uitgaven te berekenen. De BBP-deflator steeg in 2000 sneller dan de andere prijzen vanwege de hogere en oplopende prijsstijgingen voor overheidsconsumptie en investeringen plus de verbetering van de ruilvoet met het buitenland.

Inflatiemaatstaven, Nederland

	1996	1997	1998	1999*	2000*
	<i>% mutaties</i>				
CPI	2,0	2,2	2,0	2,2	2,6
HICP	1,4	1,9	1,8	2,0	2,3
Deflator consumptie huishoudens (incl. IZWh)	1,9	2,0	1,7	1,9	2,8
BBP-deflator	1,2	2,0	1,7	1,7	3,7

Bron: CBS, prijsstatistieken; CBS, Nationale rekeningen 2000.

2.5 Inflatie, volgens HICP (internationaal)

Bron: Eurostat, New Cronos database.

Alle Eurolanden met uitzondering van Frankrijk en Oostenrijk overschreden de 2%-bovengrens die door de Europese Centrale Bank is vastgesteld met betrekking tot de prijsstabiliteit voor het Eurogebied in het jaar 2000. Ter vergelijking: in 1999 overschreden slechts vier Eurolanden de grens van 2%.

Met een prijsdaling van gemiddeld 0,7% in 2000 is het leven in Japan goedkoper geworden dan in 1999. Dit hangt samen met de economische recessie aldaar.

In Europa zijn voor 11 landen sinds 1 januari 1999 de wisselkoersen gekoppeld aan de euro. Per 1 januari 2001 is Griekenland als het twaalfde land toegetreten. Het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Zweden doen niet mee aan de euro. In 2000 is de wisselkoers van het Engelse pond ten opzichte van de euro gemiddeld met 7,5% opgelopen vergeleken met een jaar eerder. Dit was een van de oorzaken van de lagere inflatie in het Verenigd Koninkrijk. De hoge inflatie in Ierland hangt samen met de sterke gerichtheid op het Verenigd Koninkrijk en de nu al vele jaren zeer hoge economische groei.

2.2 Investerings

In 2000 bedroegen de investeringen in vaste activa 200,4 miljard gulden en namen de voorraden af met 1,0 miljard gulden. De volumegroei van de investeringen in vaste activa kwam in 2000 uit op 3,8%. Dit percentage lag in de buurt van dat van de BBP-groei, maar betekende wel een halvering ten opzichte van de investeringsgroei in 1999. De toename was in het jaar 2000 bij vrijwel alle soorten activa lager dan in 1999. Alleen de investeringen in vervoermiddelen kenden een hogere groei dan in 1999. De teruglopende groei van de investeringen in 2000 kwam voor rekening van bedrijven en huishoudens: de groei van de investeringen van de particuliere sector nam af van 7,8% tot 3,1%. De investeringsuitgaven door de overheid (die ongeveer 14% van de totale investeringen uitmaken) behielden een hoog groeitempo: in 1999 een stijging van 7,7% en in het jaar 2000 zelfs nog een hogere groei (8,1%). Het op gang komen van de grote infrastructurele werken speelde hier een belangrijke rol.

2.6 Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	1998	1999*	2000*	2000*	2000*
	% volumemutaties			mld gld	mld euro
Woningen	1,4	2,0	0,1	52,3	23,7
Bedrijfsgebouwen	7,9	10,5	6,2	32,6	14,8
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	3,3	10,2	6,9	22,0	10,0
Vervoermiddelen	12,9	8,0	9,5	23,0	10,5
Machines en installaties	-5,0	7,5	3,7	36,6	16,6
Computers	11,4	15,9	3,4	9,5	4,3
Overige materiële vaste activa	13,0	13,1	3,7	11,7	5,3
Immateriële vaste activa	23,8	8,7	5,9	14,3	6,5
In cultuur gebrachte activa (b.v. bomen en vee)	.	.	.	0,9	0,4
Overdrachtskosten op grond	-3,3	7,4	-8,0	2,7	1,2
Af: verkoop van gebruikte vaste activa	19,9	6,2	12,3	5,2	2,4
Investerings in vaste activa (bruto)	4,2	7,8	3,8	200,4	90,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Een bijzondere investeringscategorie betreft de woningen. Hierin wordt vooral geïnvesteerd door huishoudens en woningbouwcorporaties en veel minder door het bedrijfsleven en de overheid. Wanneer de investeringen in woningen buiten beschouwing worden gelaten, groeiden in 2000 de investeringen voor bedrijven en overheid met 5,0%. Ook dit was een sterke afname van de groei; in 1999 was dat stijgingspercentage nog 9,5%.

Groei investeringen in zakenauto's neemt sterk af

De investeringen in vervoermiddelen groeiden in 2000 met 9,5% tegen 8,0% in 1999. In zakenauto's werd echter slechts 2,8% meer geïnvesteerd en hiermee bleven deze investeringen ver achter bij de gemiddelde groei van 13,5% per jaar over de voorgaande drie jaren. In de meeste gevallen betreft dit auto's die werkgevers voor hun werknemers aanschaffen of leasen. De aankoop van overige wegvervoermiddelen (bestelauto's en vrachtauto's) gaf eveneens een geringe toename (van 1,9%) te zien. Bij de bestelauto's werd voor het eerst sinds jaren zelfs minder (-2,8%) geïnvesteerd dan een jaar eerder. Dat de investeringen in vervoermiddelen als geheel toch nog een grote groei kenden was te danken aan de investeringen in vliegtuigen, die met meer dan 1 miljard gulden toenamen. In treinen en trams werd in 2000 opnieuw weinig geïnvesteerd. Deze categorie maakte in 1995 nog 4% van de totale investeringen in vervoermiddelen uit. Dit aandeel was in 2000 tot iets onder 1% gezakt.

De investeringen in producten van de burgerlijke en utiliteitsbouw (zowel woningen als gebouwen) lieten een lagere groei zien dan in 1999. In 2000 startte de bouw van ruim 81 000 nieuwe woningen. Dit aantal is het laagste sinds het midden van de jaren zestig. De groei van de investeringen in bedrijfsgebouwen liep terug van 7,9% en 10,5% in respectievelijk 1998 en 1999 naar een nog steeds stevige groei van 6,2% in 2000. Investeringen in de burgerlijke en utiliteitsbouw werden in 2000 gekenmerkt door sterke prijsstijgingen (6,5% bij de woningen en 4,6% bij de bedrijfsgebouwen). Zowel de kosten van materialen als de loonkosten stegen. Bij woningen is de prijsstijging van de investeringen hoger dan bij gebouwen, omdat het duurder worden van bestaande woningen zwaarder meeweegt. Tot de investeringen worden namelijk niet alleen de waarde van nieuwgebouwde woningen en bedrijfsgebouwen gerekend, maar ook de kosten die gemoeid zijn met de aanschaf van bestaande woningen en gebouwen, zoals overdrachtsbelastingen en notariskosten. De prijsstijging van de verkochte bestaande woningen liep opnieuw in de dubbele cijfers. Op de tweedehands huizenmarkt gaan de prijzen al jaren sneller omhoog dan bij de nieuwbouwwoningen; dit vanwege een tot nu aanhoudend vraagoverschot.

Kader 2.d

Uit voorraad leverbaar

Het begrip 'veranderingen in voorraden'

Samen met de investeringen in vaste activa vormen de voorraadveranderingen (inclusief het saldo van de aan- en verkopen van kostbaarheden) de totale investeringen. In de nationale rekeningen wordt de economische groei beïnvloed door de toename van de productie en niet door die van de omzet. Goederen die in een jaar (gedeeltelijk) zijn geproduceerd maar nog niet verkocht, tellen mee in het BBP van dat jaar. Ze worden gezien als investeringen in voorraden, zoals voorraden van grond- en hulpstoffen, goederen die nog in bewerking zijn, halffabrikaten, eindproducten en handelswaar. Op het moment dat er iets uit de voorraden geleverd wordt, wordt dat niet meegeteld in het BBP van het desbetreffende jaar (tenzij het in dat jaar is geproduceerd).

Een bijzondere categorie voorraden betreft langlopende investeringsprojecten. Gedurende de looptijd van deze projecten worden geleverde goederen en diensten (met uitzondering van de bouwactiviteiten) gezien als investeringen in onderhanden werk, die per definitie deel uitmaken van de voorraden. Op het moment van oplevering worden de voorraden verlaagd met de tot dan toe gecumuleerde waarde van het project, terwijl de investeringen in vaste activa verhoogd worden met de totale waarde van het project. Op deze wijze telt dus alleen de jaarlijkse productie mee in het BBP, terwijl de investeringen in vaste activa toch het gereedkomen van nieuwe productiecapaciteit precies weergeven.

Bouwproductie wordt, conform internationale afspraken, direct tot de investeringen gerekend.

Investeringen in grond-, weg- en waterbouw groeiden vorig jaar met 6,9%. Al een aantal jaren gaat steeds meer geld naar nieuwe grote infrastructuurprojecten. In de jaren 1998 en 1999 kwam de investeringsimpuls vooral van dijkverzwaringen, de Westerscheldetunnel en metrolijnen. Voor 1999 en 2000 waren het de megaprojecten Betuwelijn en HSL.

Met de start van het nieuwe millennium lijken de investeringen in computers en software in rustiger vaarwater te zijn beland. De investeringsgroei in computers bleef met 3,4% sterk achter bij die van de voorafgaande jaren. In 1998 en 1999 werd er respectievelijk 11,4% en 15,9% meer in computers geïnvesteerd; de jaren daarvoor lag de groei zelfs boven de 20%. Eveneens was er een sterke terugval in de groei van de investeringen in immateriële vaste activa (5,9%), die hoofdzakelijk bestaan uit investeringen in software. In het jaar 1999 was de investeringstoename in software 8,7% en in de jaren daarvoor bijna 24%.

De investeringen in machines en installaties namen in 1999 nog met 7,5% toe; in 2000 was deze toename vrijwel gehalveerd. De groei van de investeringen in machines en installaties kan in belangrijke mate worden beïnvloed door het in gebruik nemen van grote investeringsprojecten (zie kader 2d). In 2000 was het effect van de grote projecten per saldo gering. Indien deze projecten buiten beschouwing gelaten worden, dan zou de groei van de investeringen in machines en installaties iets hoger (4,0% in plaats van 3,7%) uitgekomen zijn.

De industrie is de grootste investeerder in machines en installaties. In 2000 werd hier meer geïnvesteerd dan in het voorafgaande jaar. De investeringen in de metaalindustrie waren fors hoger dan in 1999. Onder andere werd er een gietwalsinstallatie in gebruik genomen.

Groei van de investeringen blijft het hoogst bij de transport-, opslag-, en communicatiebedrijven

Van alle bedrijfsklassen bleven de investeringen bij de transport-, opslag-, en communicatiebedrijven ook in het jaar 2000 het sterkst groeien. Vanaf 1996 gingen deze investeringen ieder jaar met meer dan 10% omhoog met een top in 1999 toen de stijging 32% bedroeg. In 2000 liep dit weer terug naar een nog steeds forse groei van 14%. Binnen de transport-, opslag-, en communicatiebedrijven waren het met name de post- en telecommunicatiebedrijven met hoge investeringsuitgaven. De investeringsuitgaven van deze bedrijven stegen van 3,8 miljard gulden in 1995 naar 12,4 miljard gulden in 1999. Met name de communicatiebedrijven investeerden de laatste jaren sterk in de aanleg van kabelnetwerken.

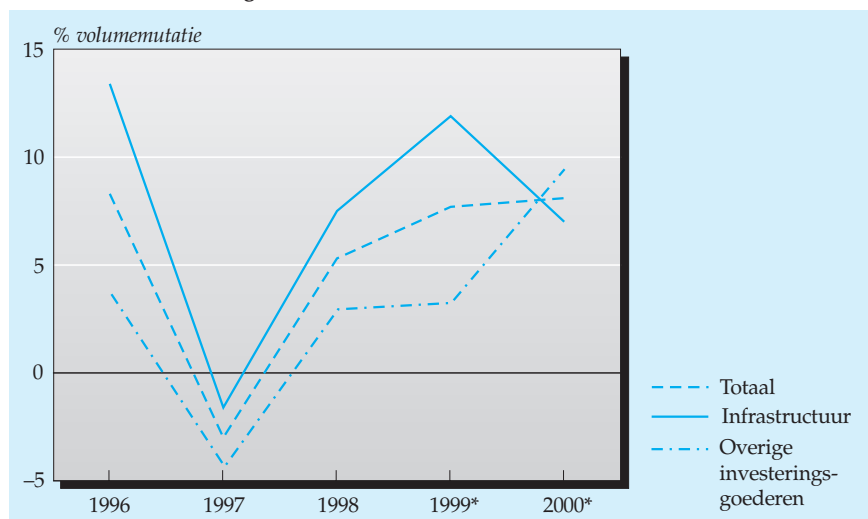
De investeringsgroei bij de industrie kwam in 2000 weer positief uit, nadat ze twee jaar achtereen negatief was. Bij de delfstoffenwinning en de energie- en waterleidingbedrijven ging het investeringsniveau echter voor het derde achtereenvolgende jaar omlaag.

Overheidsinvesteringen iets hoger dan vorige jaren

Het volume van de totale investeringen van de overheid groeide in 2000 met 8,1%. Deze investeringen hangen sterk samen met het verloop van de investeringen in infrastructuur. De investeringen in grond-, weg- en waterbouwkundige werken vormen meer dan de helft van de totale investeringen van de overheid. Deze investeringen gingen in 2000 met 7,0% omhoog; in 1998 en 1999 was deze groei respectievelijk 7,5% en 11,9%.

Binnen de sector overheid nam het algemeen bestuur bijna 72% van de investeringen van de overheid voor haar rekening. Deze aandelen bedroegen voor defensie en het gesubsidieerd onderwijs respectievelijk 4% en 6%. De overige onderdelen van de sector overheid (zoals railinfrastructuur) omvatten de resterende 18% van de investeringen van de overheid. De investeringsuitgaven van defensie zetten de neergaande lijn van de laatste jaren voort en namen in 2000 in volume af met 14%. Het gesubsidieerde onderwijs kende de hoogste volumestijging binnen de overheid met bijna 13%. Vooral de investeringen in gebouwen en informatietechnologie droegen hieraan bij.

2.7 Overheidsinvesteringen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

2.3 Buitenlandse handel

Het jaar 2000 was een uitstekend jaar voor de Nederlandse exporteurs. Onder invloed van de wereldwijd gunstige economische conjunctuur nam het exportvolume met 9,5% toe. Een dergelijk hoog groeicijfer werd voor het laatst gerealiseerd in de eerste helft van de jaren zeventig. De groei van het invoervolume trok ook aan, naar 9,4%. De krachtige ontwikkeling van de binnenlandse bestedingen en een verdere invoerpenetratie bepaalden dit cijfer. De hoge groei van de in- en uitvoer komt echter deels door de opnieuw sterk toenemende wederuitvoer. Maar ook als hiermee rekening gehouden wordt, was de export in 2000 toch de motor van de economische groei.

Aan de groeivertragingen van de in- en uitvoer vanaf 1997 kwam in het jaar 2000 een einde. De Aziëcrisis (1997 en 1998), de Russische roebelcrisis (1998) en de Zuid-Amerikaanse financiële problemen (1998 en 1999) lijken niet langer een drukkend effect uit te oefenen op de groei van de wereldhandel. Het groeitempo van het invoervolume nam toe van 6,3% in 1999 naar 9,4% in 2000. Voor de uitvoergroei waren deze percentages respectievelijk 5,4% en 9,5%.

Traditioneel heeft Nederland een hogere uitvoer dan invoer. Het uitvoeroverschot was teruggelopen van 43,6 miljard gulden in 1997 naar 35,2 miljard gulden in 1999. Dat was overigens nog steeds goed voor 4,3% van het BBP. In 2000 overtrof de waardegroei van de uitvoer weer die van de invoer. Het uitvoeroverschot liep op naar 43,0 miljard gulden.

2.8 Uitvoer naar goederengroep, 2000*

	Nederlands product				Wederuitvoer			
	waarde	waarde	prijs	volume	waarde	waarde	prijs	volume
	<i>mld gld</i>	<i>% mutatie t.o.v. 1999</i>			<i>mld gld</i>	<i>% mutatie t.o.v. 1999</i>		
Landbouw- en visserijproducten	23,6	9,6	6,5	2,9	7,9	18,4	5,7	12,0
Aardolie, aardgas en ov. delfstoffen	10,3	55,3	49,2	4,1	1,0	23,5	5,9	16,6
Voedings- en genotmiddelen	56,7	6,7	4,2	2,4	6,5	16,2	6,8	8,8
Textiel, kleding en leder	4,7	4,6	0,1	4,5	11,4	10,9	3,3	7,3
Hout en bouwmaterialen	4,3	2,0	1,7	0,3	2,2	7,9	1,8	6,0
Papier, papierwaren en drukwerk	10,3	11,1	10,1	0,9	2,7	13,5	22,4	-7,2
Aardolieproducten	28,4	93,3	85,8	4,1	4,8	65,1	66,7	-1,0
Chemische, rubber en kunststofproducten	62,3	22,6	12,2	9,2	28,5	22,4	8,2	13,1
Basismetalen en metaalproducten	17,6	13,8	12,2	1,4	11,2	28,1	15,1	11,4
Machines	15,4	16,0	1,2	14,6	13,4	13,5	3,1	10,1
Elektrotechnische producten	25,1	20,8	1,5	18,9	101,2	30,9	5,5	24,2
Transportmiddelen	18,2	4,5	1,4	3,0	8,1	19,7	2,2	17,1
Overige goederen	13,1	-4,5	3,3	-7,5	5,0	15,4	4,2	10,7
Totaal	290,0	18,2	12,1	5,4	203,8	25,2	7,0	17,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Groeiversnelling bij zowel de export van Nederlandse goederen als de wederuitvoer

De groeiversnelling bij de uitvoer betrof zowel de uitvoer van in Nederland geproduceerde goederen als de wederuitvoer (zie kader 2.e). Toch nam het aandeel van het Nederlandse product binnen de totale goederenexport ook in 2000 af. Dit kwam vooral door het verschil in samenstelling van het goederenpakket van de wederuitvoer en het exportpakket van in Nederland geproduceerde goederen. De wederuitvoer bestaat voor ongeveer de helft uit elektrotechnische producten. Vooral van de bedrijfsklassen die tot de nieuwe economie gerekend worden, zoals telecommunicatiebedrijven en computer-servicebureaus, is er de afgelopen jaren veel vraag naar juist deze goederen.

De groei van het volume van de export van in Nederland geproduceerde goederen nam toe van 3,0% in 1998 en 1999 naar 5,4% in 2000. De belangrijkste goederen in het Nederlandse exportpakket zijn voedings- en genotmiddelen en chemische producten met elk een aandeel rond 20%. De uitvoer van voedings- en genotmiddelen groeide in volume met 2,4%. Deze groep laat door de jaren heen een vrij constant groeicijfer zien. De export van chemische producten deed het in 2000 opvallend goed. Het groeitempo van de export van deze producten versnelde van 3,1% in 1998 via 4,3% in 1999 naar 9,2% in 2000.

Kader 2.e

Nederland distributieland *De wederuitvoer toegelicht*

Bij de uitvoer van goederen kan onderscheid gemaakt worden tussen de uitvoer van in Nederland geproduceerde goederen en de wederuitvoer. Sommige producten worden ingevoerd in Nederland en meteen weer uitgevoerd zonder dat ze een bewerking hebben ondergaan.

Als deze producten niet tijdelijk Nederlands eigendom worden, is er sprake van doorvoer. In dat geval wordt de transactie niet meegenomen in de cijfers van de buitenlandse handel. Nederland verdient hoogstens aan het transport van deze goederen.

Indien deze producten wel eerst Nederlands eigendom worden, is er sprake van wederuitvoer. Wederuitvoer wordt wel toegerekend aan de buitenlandse handel. Kantoor machines, computers en onderdelen daarvan vormen een groot deel van de wederuitvoer. Het aandeel van de wederuitvoer in de buitenlandse goederenhandel is vrij groot. In 2000 was het aandeel van de wederuitvoer in de totale uitvoer 41,3%. De groei van de wederuitvoer is al vele jaren groter dan die van in Nederland geproduceerde goederen. Deze trend toont aan dat Nederland in toenemende mate een distributieland wordt.

Van de in Nederland geproduceerde goederen sprong verder de stijging van de uitvoer van elektrotechnische producten met bijna 19% in het oog. Met name de export van fotolithografische apparatuur nam zeer sterk toe. Nederland profiteerde hiermee van de snel groeiende markten voor deze producten in Noord-Amerika en Azië.

2.9 Samenstelling van de in- en uitvoer van goederen naar goederengroep, 2000*

	Invoer		Uitvoer		
	totaal	Nederlands product	wederuitvoer	totaal	wederuitvoerquote
<i>aandelen in % van het totaal</i>					
Landbouw- en visserijproducten	4,7	8,1	3,9	6,4	25,1
Aardolie, aardgas en ov. delfstoffen	8,0	3,6	0,5	2,3	8,9
Voedings- en genotmiddelen	6,5	19,6	3,2	12,8	10,3
Textiel, kleding en leder	5,0	1,6	5,6	3,2	70,9
Hout en bouwmaterialen	2,5	1,5	1,1	1,3	34,2
Papier, papierwaren en drukwerk	3,2	3,6	1,3	2,6	20,7
Aardolieproducten	2,8	9,8	2,3	6,7	14,3
Chemische, rubber en kunststofproducten	14,1	21,5	14,0	18,4	31,4
Basismetalen en metaalproducten	6,7	6,1	5,5	5,8	38,9
Machines	6,4	5,3	6,6	5,8	46,5
Electrotechnische producten	26,8	8,7	49,7	25,6	80,1
Transportmiddelen	8,2	6,3	4,0	5,3	30,7
Overige goederen	5,2	4,5	2,5	3,7	27,6
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	41,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Wederuitvoer verdubbelt in laatste vijf jaar

Na het opengaan van de Europese binnengrenzen in 1993 werd Nederland nog meer dan voorheen een distributieland. De gunstige ligging aan de buitenkant van het Europese continent en de goede infrastructuur maakte het voor buitenlandse ondernemingen aantrekkelijk om vanuit ons land Europa te bedienen. Dit had een gunstig effect op de ontwikkeling van de wederuitvoer. De laatste vijf jaar verdubbelde de wederuitvoer: van 102 miljard gulden in 1995 naar 204 miljard in 2000. Deze toename kwam bijna geheel voor rekening van de elektrotechnische producten.

De wederuitvoer nam ook in 2000 fors toe met een waardegroei van 25% en een volumegroei van 17%. Het goederenpakket van de wederuitvoer bestaat voor bijna de helft uit computers en andere ICT-verbante apparaten.

Uitvoer van diensten groeit minder snel dan de uitvoer van goederen

Ons land voerde in 2000 voor 100,4 miljard gulden aan diensten uit, terwijl er voor 100,0 miljard aan diensten werd ingevoerd. In 2000 bleef de volumegroei van de diensten bij zowel de invoer als de uitvoer achter bij die van de goederen. Voor de uitvoer was dit voor het eerst sinds 1995 het geval. Het aandeel van de diensten in de totale uitvoer bedroeg 17% in 2000. Bij de invoer was dit 18%. De exportprijs van de diensten steeg met 3,6% en de importprijs met 3,8%. De volumegroei van de export van diensten was met 7,2% iets minder dan de toename van 8,1% in 1999. De volumestijging aan de importkant was met 8,9% iets hoger dan die in 1999 (8,2%).

Sterke groei vond onder meer plaats in het verkeer van bankdiensten en bemiddeling door financiële instellingen. Een fors toenemende internationalisering leidde tot een waardeverhoging in 2000 van ongeveer 50% aan de uitvoerkant en zelfs van 55% aan de invoerkant. Daarnaast werden ook de juridische dienstverlening, verhuur van roerende goederen en reclame belangrijker voor de export van diensten, met stijgingspercentages boven de 30%. Bij de import van diensten waren uitzendpersoneel, computerservices en technische dienstverlening de sterkste groeiers.

Duurdere grondstoffen worden doorberekend in de afzetprijzen

De in- en uitvoerprijzen van goederen stegen in 2000 elk met bijna 10%. In 1999 stegen de invoerprijzen nog meer dan de uitvoerprijzen.

De prijzen van de ingevoerde producten waren vrijwel allemaal hoger dan in het voorafgaande jaar. De oplopende aardolieprijs en de hogere dollarkoers waren daar debet aan. De dollarprijs van een barrel North Sea Brent steeg gemiddeld met 59%, van \$18 in 1999 naar ruim \$28 in 2000. De dollarkoers ging gemiddeld met 15% omhoog, van f 2,07 in 1999 naar f 2,39 in 2000. De aan de olieprijs gekoppelde aardgasprijs lag in 2000 circa 58% hoger dan in het voorafgaande jaar.

Onder invloed van de dure dollar gingen ook de prijzen in guldens van de grondstoffen voor de papierindustrie (onder andere pulp uit Canada) fors omhoog.

Ook bijna alle geëxporteerde producten werden in 2000 duurder. Gestegen energieprijzen en andere verbruikskosten kwamen daarmee in de afzetprijzen van Nederlandse producenten terecht.

Lichte verbetering ruilvoet

De ruilvoet, het indexcijfer dat de verhouding weergeeft tussen de ontwikkeling van de uitvoerprijzen en de invoerprijzen, gaf in 2000 een lichte verbetering te zien. In 1999 was nog sprake van een ruilvoetverslechtering. Een dergelijke ontwikkeling van de ruilvoet treedt vaak op in tijden van zeer sterk stijgende grondstofprijzen. Eerst worden de geïmporteerde grondstoffen, zoals in dit geval vooral ruwe aardolie, duurder. Met enige vertraging stijgt de prijs van de producten waarbij ruwe aardolie een belangrijke grondstof is, zoals bij chemische producten. Ook de aan de olieprijs gekoppelde aardgasprijs wordt pas na enige vertraging aangepast. Mede door concurrentie en langlopende prijsafspraken kan de stijging van de invoerprijzen niet volledig worden doorberekend in de uitvoerprijzen. De stijging van de invoerprijzen ziet men dus pas later terug in de uitvoerprijzen, zodat de eerder geconstateerde verslechtering van de ruilvoet omslaat in een verbetering. Het oplopen van de uitvoerprijzen gaat vaak wel wat langer door, waardoor het oorspronkelijke ruilvoetverlies wordt goedge maakt.

Toename van het handelsoverschot

Het verschil tussen de uitvoerwaarde en de invoerwaarde van goederen is het handelssaldo. Met een exporttoename (fob) van 20,9% tot 494 miljard gulden en een stijging van de import (cif) met 20,2% tot 468 miljard gulden kwam het handelsoverschot uit op 26 miljard gulden. Dit is 7 miljard gulden meer dan in 1999. Terwijl het handelsoverschot in 1999 daalde is dit in 2000 weer terug op het niveau van de jaren daarvoor.

De prijsontwikkelingen van de invoer en de uitvoer waren bepalend voor het handelssaldo in beide jaren. In 1999 daalde het handelsoverschot omdat de invoer meer in waarde toenam dan de uitvoer. In 2000 gingen, als gevolg van de doorberekening van de gestegen prijzen voor grondstoffen en energiekosten, de uitvoerprijzen omhoog. Hierdoor stegen de uitvoerprijzen iets sterker dan de invoerprijzen. Dit droeg, naast de iets hogere volumegroei van de export, bij aan de toename van het handelsoverschot.

In de geografische verdeling van het handelssaldo is dit ook terug te vinden. In 1999 werd het handelstekort met de olie-exporterende landen in Oost-Europa, Afrika en Azië groter, terwijl in 2000 het handelsoverschot met bijna alle landen van de Europese Unie toenam. De landen van de Europese Unie zijn voor Nederland het belangrijkste afzetgebied voor aardolieproducten en chemische producten.

West-Europa iets minder belangrijk

West-Europa is verreweg het belangrijkste afzetgebied voor de Nederlandse goederenexporteurs, met een aandeel van meer dan 80%. Dit aandeel is berekend inclusief wederuitvoer. Ondanks de verdergaande Europese integratie loopt dit percentage langzaam terug, vooral door een achterblijvende groei van de goederenuitvoer naar België, Frankrijk en Duitsland. De export naar Oost-Europa neemt daarentegen in belang toe. De export naar Azië en Noord-Amerika heeft eveneens terrein gewonnen ten opzichte van export naar de ons omringende landen.

Het aandeel van de invoer vanuit de overige EU-lidstaten is de laatste jaren flink aan het afnemen. In 1995 kwam 64% van de invoer hiervandaan. Nu, vijf jaar later, is dit aandeel afgenomen tot 55%. Binnen de EU is Duitsland het belangrijkste land van herkomst, op ruime afstand gevolgd door België plus Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk. Vergeleken met 1990 hebben de traditionele handelspartners van Nederland terrein verloren, ten gunste van de invoer uit Azië en Noord-Amerika.

De Nederlandse handel met Azië blijft groeien. Het aandeel van de invoer uit deze regio steeg van 19,4% in 1999 naar 21,3% in 2000. Het aandeel van de invoer uit de olie-exporterende landen nam door de prijsstijging fors in waarde toe. Daarnaast groeide de invoer uit Oost-Azië. Nederland importeert vooral veel computers en andere producten van de elektrotechnische industrie uit deze regio. Juist deze producten doen het de laatste jaren goed. Ook Noord-Amerika is voor ons belangrijk als leverancier van computers. Daarnaast werd in 2000 het aandeel van dit continent in de totale import opwaarts beïnvloed door de gestegen dollarkoers en doordat Nederlandse bedrijven incidenteel een aantal vliegtuigen hebben aangeschaft.

2.10 Invoer en uitvoer van goederen naar land

	Uitvoer			Invoer		
	1990	1995	2000*	1990	1995	2000*
	<i>aandelen in % van het totaal</i>			<i>aandelen in % van het totaal</i>		
Europese Unie (15)	80,4	79,4	77,3	67,7	64	55,1
w.v.						
Frankrijk	11,2	11,1	10,6	7,7	7,0	5,8
België en Luxemburg	14,6	12,9	12,0	14,0	11,2	9,6
Duitsland	27,7	28,6	25,9	25,6	22,2	17,9
Italië	6,6	5,5	6,0	3,7	3,4	2,8
Verenigd Koninkrijk	10,2	9,7	10,8	8,2	9,6	9,4
Overige landen EU	10,1	11,6	12,1	8,5	9,7	9,5
Overig West-Europa	4,1	3,5	3,8	3,3	3,8	4,1
Oost-Europa	1,0	2,8	3,6	2,3	2,7	3,7
Afrika	2,3	1,7	1,6	2,8	2,2	2,1
Noord-Amerika	4,5	3,7	5,1	8,6	9,3	10,6
Midden- en Zuid-Amerika	1,0	1,4	1,3	2,6	3,0	2,6
Azië	5,5	6,6	6,7	12,3	15,6	21,3
Australië en overig	1,2	0,9	0,8	0,4	0,3	0,5
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen, detailgegevens.

Penetratiegraad invoer stijgt

De volumetoename van de invoer van goederen bestemd voor de Nederlandse markt bedroeg in 2000 5,2%. Het volume van de binnenlandse productie voor de Nederlandse markt steeg aanzienlijk minder, namelijk met 2,4%. Daar de prijsontwikkelingen (exclusief de zeer sterk in prijs toegenomen en voornamelijk geïmporteerde aardolie, het aardgas en de aardolieproducten) van invoer en binnenlandse productie vrijwel in de pas liepen, betekende dit opnieuw een toename van de penetratiegraad van de invoer in 2000.

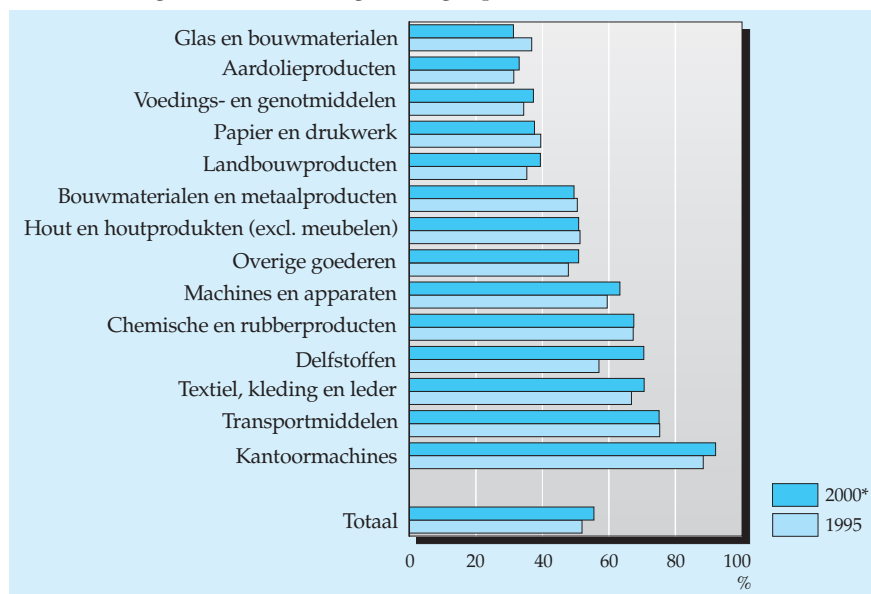
Onder de penetratiegraad van de invoer wordt verstaan het aandeel van de invoer in de binnenlandse aankopen. Het is een maatstaf voor het belang van de invoer voor de binnenlandse markt. De penetratiegraad bedroeg in 2000 55,5%. Daarmee zet zich de stijgende trend van de voorgaande jaren door. In 1990 bedroeg de penetratiegraad nog 50,0% en in 1995 was dat 51,9%.

De penetratiegraad van de delfstoffen steeg over deze periode van 57,0% tot 70,5%. Traditioneel is dit percentage hoog, omdat Nederland voor zijn oliebehoefte aangewezen is op het buitenland. De stijging wordt, evenals in voorgaande jaren, vrijwel geheel veroorzaakt door de sterk gestegen invoer van aardgas. Elektriciteitscentrales maken steeds meer gebruik van Noors en Brits gas. In 2000 bedroeg de invoerpenetratie van aardgas 18,6%. In 1999 was dit nog 14,1%, terwijl in 1995 slechts 5% van de binnenlandse aankopen uit invoer afkomstig was.

Niet alleen bij aardgas als grondstof voor elektriciteitsopwekking, maar ook bij het eindproduct – elektriciteit – is de ontluikende internationalisering van de energiemarkt zichtbaar. De penetratiegraad van elektriciteit steeg van 2,1% in 1995 naar 3,3% in 2000.

Bij landbouwproducten en voedings- en genotmiddelen is de penetratiegraad nog steeds laag. Binnenlandse productie dekt het grootste deel van de vraag naar deze producten. Dat wil overigens niet zeggen dat het belang van de invoer bij deze goederencategorieën niet toeneemt. Over een wat langere periode bezien, is dat wel degelijk het geval en behoren deze goederengroepen zelfs tot de snelste stijgers qua invoerpenetratie.

2.11 Penetratiegraad van een aantal goederengroepen

Bron: CBS, Nationale rekeningen, detailgegevens.

De hoogste penetratiegraad is sinds jaren te vinden bij de kantoor machines. In 2000 steeg het belang van de invoer opnieuw sterk: de penetratiegraad bereikte een niveau van 92,1%. De Nederlandse producenten van kantoor machines hebben in 2000 duidelijk terrein verloren. Terwijl het totale volume van de binnenlandse afzet van deze goederen steeg met ruim 5%, daalde het volume van het binnenlands geproduceerde deel hiervan met meer dan 15%. Bovendien was er een prijseffect want de prijzen van de ingevoerde goederen stegen terwijl de prijzen van de binnenlands geproduceerde goederen daalden.

Ook voor de meeste overige goederengroepen is de penetratiegraad in de periode 1995–2000 toegenomen. De belangrijkste uitzondering is de goederengroep glas en bouwmaterialen. De penetratiegraad voor glas en bouwmaterialen is nu het laagst van alle goederengroepen (31,3% in 2000).

2.4 Bestedingen internationaal

In deze paragraaf worden de bestedingen van Nederland internationaal vergeleken – zowel waar het gaat om de verdeling als om de ontwikkelingen van de laatste jaren. De verschillen tussen de geïndustrialiseerde landen zijn niet extreem groot, maar toch opvallend genoeg. Zo blijken de consumenten in de Angelsaksische landen een relatief groot deel van de koek te nemen, terwijl Nederlanders duidelijk minder consumeren. Een ander opvallend verschil is te vinden bij de verdeling van de uitvoer naar goederengroepen. Hier blijkt dat de internationale arbeidsverdeling heeft geleid tot een grote mate van specialisatie: Nederland is relatief sterk in voedings- en genotmiddelen; Japan, de Verenigde Staten en Duitsland in machines en transportmiddelen.

Groot aandeel consumptie in Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk

Het aandeel van de consumptie door huishoudens is doorgaans meer dan de helft van het BBP in de OESO-landen. Ook na jaren van sterke groei van de huishoudensconsumptie ligt het Nederlandse cijfer in 2000 daar net onder. Het aandeel van de overheidsconsumptie is daarentegen bijna het grootste van de onderscheiden landen. In ons land loopt een belangrijk deel van individuele consumptie via de overheid. Het aandeel van de investeringen in vaste activa varieert sterk tussen de landen. Het Verenigd Koninkrijk heeft het kleinste aandeel investeringen in het BBP, Japan heeft het grootste aandeel.

2.12 Samenstelling bruto binnenlands product vanuit bestedingenkant (internationaal), 2000*

	Consumptieve bestedingen, huishoudens	Consumptieve bestedingen, overheid	Investerings in vaste activa	Veranderingen in voorraden	Uitvoer van goederen en diensten	Invoer van goederen en diensten
	<i>% BBP, lopende prijzen</i>					
Nederland	49,8	22,7	22,7	-0,1	67,2	62,4
België	53,8	21,2	21,4	0,2	88,0	84,6
Frankrijk	54,8	23,3	19,7	0,9	28,7	27,2
Italië	60,4	18,0	19,6	0,8	28,4	27,2
Verenigd Koninkrijk	65,5	18,7	17,7	0,1	27,2	29,1
Duitsland	58,1	18,9	21,4	1,3	33,4	33,0
EU-15	58,3	19,7	20,8	0,0	35,5	35,0
Verenigde Staten	67,8	14,1	21,2	0,5	11,0	14,7
Japan	56,0	16,6	26,1	0,0	10,8	9,4

Bron: OESO, Quarterly National Accounts, No. 1, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000.

De relatieve betekenis van de buitenlandse handel is het grootst voor de kleine open economieën zoals Nederland en België en het kleinst voor grote, relatief gesloten, economieën zoals de Verenigde Staten en Japan. Uitvoer en invoer in België vormen meer dan tachtig procent van het BBP terwijl in de Verenigde Staten en Japan dit aandeel tussen de tien en vijftien procent ligt. Duitsland is meer afhankelijk van buitenlandse handel dan de andere drie grote EU-landen. Aantekening verdient dat de onderlinge handel tussen

EU-lidstaten in de cijfers zit. In 2000 kende Nederland het grootste exportoverschot als aandeel van het BBP van de genoemde landen. Het exportoverschot van België lag op de tweede plaats. De Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk hadden een tekort op de handelsbalans. De andere landen hadden bescheiden overschotten.

De Verenigde Staten en de landen van de EU kenden in 2000 een forse economische groei. De internationale handel was in Europa de trekker van deze ontwikkeling. Uitvoer en invoer gaven groeicijfers van rond 10% te zien. Ook de particuliere consumptie en de investeringen droegen flink bij aan de economische voorspoed. In de Verenigde Staten trokken de expansieve binnenlandse bestedingen de kar. De overheidsconsumptie bleef zowel in de Verenigde Staten als Europa achter.

In Japan zorgde, onder invloed van een stimuleringsprogramma van de regering, juist de overheidsconsumptie voor enige impuls. De consumptie van huishoudens en de investeringen namen daar nauwelijks toe.

2.13 Ontwikkeling bruto binnenlands product vanuit de bestedingenkant (internationaal), 2000*

	Consumptieve bestedingen, huishoudens	Consumptieve bestedingen, overheid	Investeringen in vaste activa	Uitvoer van goederen en diensten	Invoer van goederen en diensten	Bruto binnenlands product, marktprijzen
	<i>% volumemutaties</i>					
Nederland	3,8	1,9	3,8	9,5	9,4	3,5
België	3,1	2,0	4,4	11,8	11,4	4,0
Frankrijk	2,4	1,8	6,7	13,6	14,7	3,2
Italië	2,9	1,6	6,1	10,2	8,3	2,9
Verenigd Koninkrijk	3,7	2,7	2,6	8,4	9,6	3,0
Duitsland	1,6	1,4	2,4	13,2	10,2	3,0
EU-15	2,8	1,9	4,6	11,2	10,4	3,3
Verenigde Staten	5,3	2,0	8,8	9,0	13,5	5,0
Japan	0,5	3,6	1,1	12,0	9,7	1,7

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 69, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000.

Relatieve positie bestedingscategorieën stabiel

Het aandeel van de binnenlandse bestedingscategorieën in het BBP is onderling relatief stabiel gebleven in de afgelopen vijf jaar in ieder land. De toename van de internationale handel en arbeidsverdeling heeft zowel het aandeel van de uitvoer als van de invoer doen stijgen. In Nederland en België was de uitvoer de grootste bestedingscategorie. De consumptieve bestedingen door huishoudens namen de tweede plaats in, gevolgd door de consumptieve bestedingen door de overheid en investeringen in vaste activa.

In de Verenigde Staten is het aandeel van de consumptieve bestedingen door huishoudens het grootst. Het aandeel van de uitvoer en invoer in het BBP ligt daar en in Japan zelfs lager dan het aandeel van de consumptieve bestedingen door de overheid en investeringen in vaste activa. Hieruit blijkt eens te meer dat in kleine landen zoals Nederland en België de buitenlandse handel belangrijker is voor de economische groei dan in grotere landen. Daarentegen spelen de consumptieve bestedingen door huishoudens een veel belangrijkere rol in bovengenoemde grotere landen.

Overheidsaandeel in consumptie hoogst in Nederland en Frankrijk

Het aandeel van de consumptie van huishoudens en overheid samen verschilt niet sterk van land tot land. Interessante verschillen zijn er in het aandeel van de overheidsconsumptie in de totale consumptie. Als er naar deze quote wordt gekeken, dan blijkt de uitzonderlijke positie van Nederland. Deze quote was in 2000 voor Nederland met 31,3% het hoogste van de EU. Frankrijk kende ook een hoge quote van 29,8%. De cijfers voor de EU als geheel, de Verenigde Staten en Japan bedroegen respectievelijk 25,3%, 17,2% en 22,9%. Dit laat zien dat in het welvaartsmodel van de Europese landen (Nederland in het bijzonder) meer uitgegeven wordt aan overheidsconsumptie dan in dat van de Verenigde Staten en Japan.

Overheidsinvesteringen rond 3% BBP

De investeringen in vaste activa bedroegen de laatste zes jaar gemiddeld bijna een vijfde van het BBP voor de onderzochte Europese landen. De Verenigde Staten kende hetzelfde aandeel. Japan besteedde een hoger percentage van het BBP aan de investeringen. Voor elk land kwam gemiddeld rond 15% van de totale investeringen in vaste activa voor rekening van de overheid. De investeringen van de Japanse overheid lagen iets hoger dan in de andere beschouwde landen. Voor een deel komt dit omdat de overheid de recessie bestrijdt via een bestedingimpuls voor de investeringen. Voor een deel is het verschil statistisch van aard omdat de investeringen van overheidsondernemingen daar ook zijn meegeteld. Dit was niet het geval in andere landen. In Nederland maken de overheidsinvesteringen gemiddeld 3% van het BBP uit. Dit percentage is gelijk aan het aandeel in 1990. De investeringen van de Britse overheid waren verder opvallend lager dan in de andere landen. In het Verenigd Koninkrijk liep het aandeel van overheidsinvesteringen in het BBP sterk terug in het afgelopen decennium door bezuinigingen en privatiseringen. In 1990 was dit 2,6% van het BBP en in 2000 was dit nog maar 1,2%.

In alle landen bestaat het grootste deel van de overheidsinvesteringen uit bouwwerken, met name infrastructuur. Opvallend is dat de Verenigde Staten qua investeringen van de overheid niet achterblijven bij Europa, terwijl dit bij de overheidsconsumptie wel het geval is.

2.14 Investerings in vaste activa (bruto) naar sectoren (internationaal), gemiddeld aandeel 1995–2000*

	Overheid	Bedrijven en huishoudens	Totaal
	<i>% BBP, lopende prijzen</i>		
Nederland	3,0	18,6	21,6
België	.	.	20,7
Frankrijk	3,0	15,7	18,7
Italië	.	.	18,7
Verenigd Koninkrijk	1,4	15,7	17,1
Duitsland	2,0	19,6	21,6
Verenigde Staten	3,2	16,4	19,6
Japan	7,8 ¹⁾	19,4	27,2

Bron: OESO, Quarterly National Accounts, No. 1, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Inclusief overheidsondernemingen.

Gelijke aandelen bouwwerken en machines

Het gemiddelde aandeel van de totale investeringen in vaste activa bedroeg 20% van het BBP in de genoemde Europese landen en de Verenigde Staten. Naar type verdeeld bestond gemiddeld een kwart uit woningen, een kwart uit bedrijfsgebouwen en grond-, weg- en waterbouwkundige werken en de helft uit machines, installaties, vervoermiddelen en overige vaste activa. Duitsland springt er hoger uit qua aandeel van woningen. De bouwactiviteiten in het voormalige Oost Duitsland, waar de gebouwenvoorraad jarenlang verwaarloosd was, zijn daarvan een belangrijke oorzaak. Ook in Nederland zijn de investeringen in woningen relatief hoog. Dit hangt samen met een relatief snelle groei van het aantal huishoudens. Het verschil in aandeel van de totale investeringen in vaste activa tussen het Verenigd Koninkrijk en Duitsland kwam bijna volledig voor rekening van het verschil in het aandeel woningen tussen deze twee landen.

2.15 Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa (internationaal), gemiddeld aandeel 1995–2000*

	Woningen	Bedrijfsgebouwen, grond-, weg- en waterbouwkundige werken	Machines, installaties, vervoermiddelen en overige vaste activa	Totaal
	<i>% BBP, lopende prijzen</i>			
Nederland	5,9	5,8	10,1	21,7
België	4,5	3,9 ¹⁾	12,2 ¹⁾	20,7
Frankrijk	4,2	4,5	10,1	18,7
Italië	4,5	3,5	10,6	18,7
Verenigd Koninkrijk	3,0	5,2	8,8	17,1
Duitsland	7,4	5,5	8,7	21,6
VS	4,1	4,9	10,7	19,6
Japan	4,4		22,8 ²⁾	27,2

Bron: OESO, Quarterly National Accounts, No. 1, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000; Eurostat, New Cronos database.

¹⁾ Gemiddelde van 1995 tot en met 1999.

²⁾ Het is de optelsom van twee categorieën: 'bedrijfsgebouwen, grond-, weg- en waterbouwkundige werken' en 'machines, installaties, vervoermiddelen en overige vaste activa'.

Import- en exportpakket internationaal vergeleken

De statistieken van de buitenlandse handel zoals gepubliceerd door de OESO zijn gebruikt om de samenstelling van de in- en uitvoer van goederen te laten zien. De classificatie van de goederengroepindeling van de OESO wijkt iets af van de in de nationale rekeningen gebruikte goederengroepindeling. Hierdoor zijn de cijfers van deze paragraaf niet volledig vergelijkbaar met de eerder gepresenteerde cijfers op basis van de Nederlandse nationale rekeningen. De meest recente cijfers zijn van 1999. De cijfers maken geen onderscheid tussen uitvoer en wederuitvoer.

De gegevens in deze paragraaf over het goederenpakket van de in- en uitvoer geven een indruk van de sterke en zwakke landen qua natuurlijke rijkdommen en industriële producten. Omvang en samenstelling van de internationale handel reflecteren de verscheidenheid in de internationale economieën.

Nederland grote exporteur voedingsmiddelen en gas

In 1999 bestond ongeveer 43% van het totale exportpakket (goederen) van de EU uit machines en transportmiddelen. Halffabrikaten en chemische producten vormden elk eenzevende deel. Voedings- en landbouwproducten deelden voor 7% in het totaal. Energie, ruwe materialen en genotmiddelen hadden slechts een klein aandeel in het exportpakket, ieder minder dan 3%. Machines en transportmiddelen en ruwe materialen hebben in de Verenigde Staten een groter aandeel in het exportpakket dan in de EU, voor alle andere goederengroepen geldt het omgekeerde. In Japan hebben machines en transportmiddelen en halffabrikaten een nog groter aandeel in het exportpakket dan in de Verenigde Staten, alle andere goederengroepen zitten lager dan de Verenigde Staten.

2.16 Samenstelling van de uitvoer van goederen naar goederengroep (internationaal), 1999*

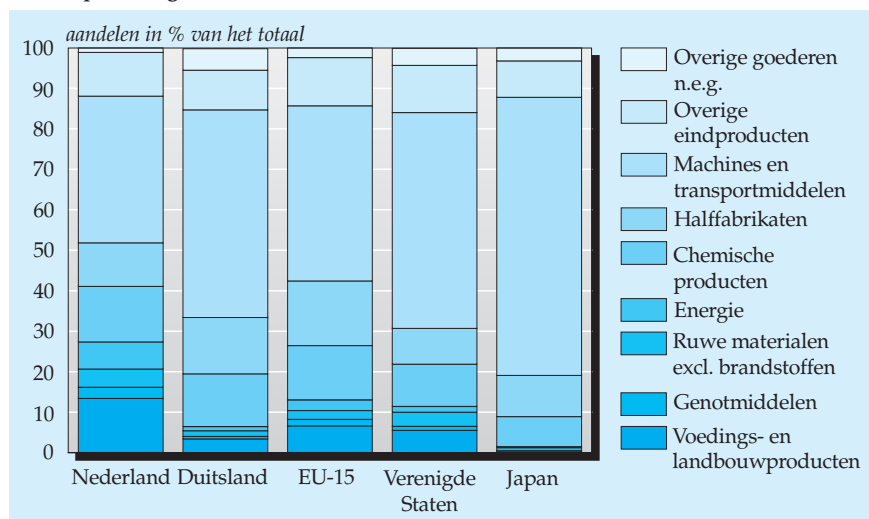
	Neder- land	België	Frank- rijk	Italië	Ver- enigd Konink- rijk	Duits- land	EU-15	Ver- enigde Staten	Japan
	<i>aandelen in %</i>								
Voedings- en landbouwproducten	13,4	8,6	8,9	4,8	3,5	3,4	6,6	5,5	0,4
Genotmiddelen	2,7	0,9	3,2	1,5	2,4	0,6	1,6	1,0	0,1
Ruwe materialen excl. brandstoffen	4,5	2,3	1,9	1,0	1,1	1,4	2,2	3,5	0,7
Energie	6,7	2,9	2,1	1,2	5,5	1,0	2,6	1,4	0,3
Oliën en vetten	0,9	0,4	0,2	0,4	0,1	0,2	0,3	0,3	0,0
Chemische producten	13,8	19,1	15,2	9,0	13,8	13,0	13,4	10,4	7,4
Halfabrikaten	10,7	24,0	14,4	20,6	12,0	14,0	16,0	8,9	10,2
Machines en transportmiddelen	36,3	29,7	44,1	38,9	47,1	51,3	43,3	53,3	68,7
Overige eindproducten	10,8	9,7	9,9	21,4	11,9	9,8	11,9	11,7	9,0
Overige goederen, n.e.g.	0,2	2,4	0,1	1,3	2,6	5,1	2,0	4,0	3,3
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: OESO, International trade by commodities statistics, 2000.

Als naar het exportpakket van ieder land wordt gekeken, dan springen enkele verschillen in het oog. In 1999 exporteerde Nederland twee keer meer voedings- en landbouwproducten dan het EU-gemiddelde. Als naar het aandeel genotmiddelen wordt gekeken, dan blijkt Frankrijk het grootste aandeel te hebben. Dit komt doordat Frankrijk een grote exporteur van wijn is. Ook Nederland heeft hier evenwel een groot aandeel. Dit betreft vooral de export van rookwaren.

Nederland is bovendien rijk aan aardgas; het aandeel energie in het exportpakket is in 1999 twee en half keer zo hoog als het EU-gemiddelde. Het Verenigd Koninkrijk exporteerde twee keer zo veel energie als het EU-gemiddelde dankzij zijn grote aardoliereserves. Het aandeel van ruwe materialen is in Nederland het dubbele van het EU-gemiddelde. Dit is te danken aan de export van hout, textielvezels en basismetalen.

2.17 Export van goederen, 1999*

Bron: OESO, International trade by commodities statistics, 2000.

Hoewel elektrotechnische producten een belangrijk aandeel hebben in de Nederlandse (weder)uitvoer, ligt het totaal aandeel van machines en transportmiddelen duidelijk onder het EU-gemiddelde. De samenstelling van deze goederengroep verschilt sterk tussen de EU-landen en Nederland. In Nederland betreft het in belangrijke mate elektrotechnische producten en maar weinig transportmiddelen. In Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zijn er juist veel transportmiddelen zoals auto's en vliegtuigen in deze goederengroep opgenomen. Wat betreft het aandeel van machines en transportmiddelen zaten zowel Japan als de Verenigde Staten boven dat van de EU. Japan was daarvan de koploper met een aandeel van tweederde. Dit is te danken aan de grote bijdragen van elektronische producten, computers en automobielen aan zijn exportpakket.

Japan grote netto-importeur energie en voedingsmiddelen, grote netto-exporteur machines

In 1999 verschilde het goederenpakket van de invoer niet sterk tussen de Europese landen onderling en tussen de EU en de Verenigde Staten. Het patroon van het goederenpakket van de invoer van de EU vertoonde grote overeenkomsten met dat van de uitvoer. Het grote belang van de onderlinge handel is de belangrijkste verklaring.

2.18 Samenstelling van de invoer van goederen naar goederengroep (internationaal), 1999*

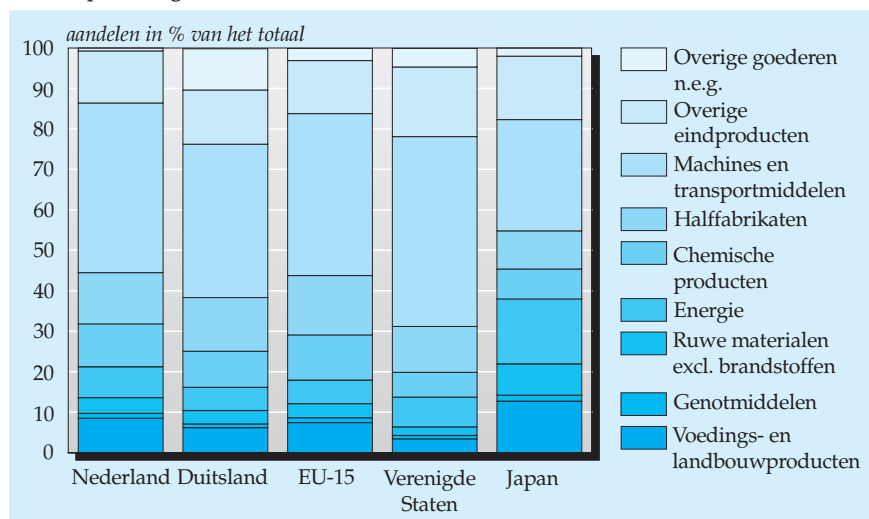
	Neder- land	België	Frank- rijk	Italië	Ver- enigd Konink- rijk	Duits- land	EU-15	Ver- enigde Staten	Japan
	<i>aandelen in %</i>								
Voedings- en landbouwproducten	8,5	7,9	7,5	8,0	6,8	6,1	7,4	3,4	12,7
Genotmiddelen	1,2	1,3	1,2	1,1	1,6	1,0	1,2	0,8	1,5
Ruwe materialen excl. brandstoffen	3,9	3,9	2,8	5,4	2,6	3,3	3,5	2,1	7,7
Energie	7,6	5,9	6,6	6,5	2,6	5,7	5,8	7,4	16,1
Oliën en vetten	0,8	0,5	0,3	0,7	0,3	0,3	0,4	0,1	0,2
Chemische producten	10,6	16,3	12,5	13,0	9,5	8,9	11,2	6,1	7,4
Halfabrikaten	12,7	21,1	14,9	15,2	13,5	13,3	14,7	11,4	9,4
Machines en transportmiddelen	41,9	31,1	39,9	35,3	44,8	37,9	40,0	46,9	27,5
Overige eindproducten	12,9	11,4	14,2	10,6	14,5	13,4	13,1	17,2	15,7
Overige goederen, n.e.g.	0,1	0,6	0,2	4,2	3,8	10,0	2,7	4,5	1,8
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: OESO, International trade by commodities statistics, 2000.

Als naar de handelsbalans per goederengroep wordt gekeken, dan springt het volgende er uit. De EU als geheel kende in 1999 een uitvoeroverschot van machines en transportmiddelen, maar een invoeroverschot van energie. Voor de Verenigde Staten en Japan geldt een dergelijk patroon nog veel sterker.

Japan importeerde meer voedings- en landbouwproducten en ruwe materialen dan het exporteerde. Japan heeft een gebrek aan natuurlijke hulpbronnen en moet dus veel energie, grondstoffen en voedsel importeren. Daarentegen exporteert Japan veel industriële goederen zoals audio- en videoapparatuur, automobielen en computers.

2.19 Import van goederen, 1999*

Bron: OESO, International trade by commodities statistics, 2000.

Nederland was in 1999 absoluut gezien de grootste netto-exporteur wat betreft voedings- en landbouwproducten, gevolgd door de Verenigde Staten. De netto-export van de Verenigde Staten was minder dan de helft van die van Nederland. Het Verenigd Koninkrijk was binnen de industrielanden de enige netto-exporteur van energie. Binnen de EU was Duitsland in 1999 de grootste netto-exporteur van machines en transportmiddelen.

Uitvoer motor van de economische groei

Het exportvolume nam een hoge vlucht in 2000 en is de motor van de economische groei geweest in het OESO-gebied. Het groeitempo van de uitvoer is in 2000 in vergelijking met 1999 flink versneld. De gemiddelde versnelling in de EU (van bijna 5% groei naar ruim 11%) was iets hoger dan in de Verenigde Staten. Na de terugslag door de economische crisis in Zuid-Oost Azië, herstelde de export in Japan in 2000 in een hoog tempo: een groeiversnelling van rond 10 procentpunt. Nederland kende een toename van het groeitempo met 4,1 procentpunt, het laagste van alle opgenomen landen.

Qua exportgroei kan in Europa in drie clusters worden verdeeld. Het Verenigd Koninkrijk en Nederland maken deel uit van de groep met de laagste groeicijfers. België en Italië zitten in het middelste segment terwijl Duitsland en Frankrijk in de hoogste groep zitten. Als ook naar de Verenigde Staten en Japan gekeken wordt, dan zou de Verenigde Staten zich in het laagste cluster bevinden en Japan in het middelste.

2.20 Ontwikkeling uitvoer van goederen en diensten (internationaal)

	1997	1998	1999*	2000*
<i>% volumemutaties</i>				
Nederland	8,8	7,4	5,4	9,5
België	6,7	4,4	5,2	11,8
Frankrijk	12,1	7,7	4,0	13,6
Italië	6,4	3,6	0,0	10,2
Verenigd Koninkrijk	8,6	2,6	4,0	8,4
Duitsland	11,3	7,0	5,1	13,2
EU-15	10,1	6,4	4,7	11,2
Verenigde Staten	12,3	2,3	2,9	9,0
Japan	11,2	-2,3	1,4	12,0

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 69, 2001; OESO, Quarterly National Accounts, No. 1, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000.

Ook de importen haalden in 2000 overal hoge groeicijfers, maar in de meeste EU-landen iets minder dan die van de exporten. De invoergroei van Nederland bedroeg 9,4%, iets lager dan het EU-gemiddelde. Met 14,7% behaalde Frankrijk de hoogste importgroei. De invoergroei in de Verenigde Staten was hoger dan het EU-gemiddelde. Ook in Japan herstelde de invoergroei in 2000, maar minder dan die van de uitvoer. Opvallend is dat in de Verenigde Staten de invoer al een aantal jaren aanzienlijk sneller stijgt dan de uitvoer. De sterk aangetrokken dollarkoers speelt hierbij een rol. De Verenigde Staten hebben dan ook een snel oplopend invoeroverschot. In de EU daarentegen groeide de uitvoer sneller dan de invoer.

2.21 Ontwikkeling invoer van goederen en diensten (internationaal)

	1997	1998	1999*	2000*
<i>% volumemutaties</i>				
Nederland	9,5	8,5	6,3	9,4
België	5,7	6,5	4,5	11,4
Frankrijk	7,1	11,3	4,0	14,7
Italië	10,1	9,0	5,1	8,3
Verenigd Koninkrijk	9,2	8,8	8,1	9,6
Duitsland	8,4	8,6	8,1	10,2
EU-15	9,4	9,7	6,9	10,4
Verenigde Staten	13,7	11,9	10,7	13,5
Japan	1,2	-6,8	3,0	9,7

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 69, 2001; OESO, Quarterly National Accounts, No. 1, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000.

Afzwakkende groei gezinsconsumptie

De groei van de consumptieve bestedingen door Nederlandse huishoudens is in 2000 naar 3,8% gedaald. De gezinsconsumptie steeg in 1999 met 4,5% en de groei in 1998 was nog 4,8%. De EU als geheel kende een vergelijkbare ontwikkeling: de hoogste groei in 1998 en daarna licht teruglopende groeicijfers. De stijging van de Nederlandse gezinsconsumptie lag, net als die in het Verenigd Koninkrijk, ruim boven het EU-gemiddelde.

De groei van de particuliere consumptie in de Verenigde Staten was in de afgelopen twee jaren uitbundig: 5,3% per jaar. De consumptiegroei in de Verenigde Staten was aanmerkelijk hoger dan in de EU en Japan. In Japan kwam de stijging van de particuliere consumptie de afgelopen jaren doorgaans niet boven de 1% uit.

2.22 Ontwikkeling consumptieve bestedingen door huishoudens (internationaal)

	1997	1998	1999*	2000*
	% volumemutaties			
Nederland	3,0	4,8	4,5	3,8
België	2,1	3,3	1,9	3,1
Frankrijk	0,1	3,6	2,7	2,4
Italië	3,2	3,1	2,3	2,9
Verenigd Koninkrijk	3,9	4,0	4,4	3,7
Duitsland	0,7	2,0	2,6	1,6
EU-15	2,1	3,4	3,2	2,8
Verenigde Staten	3,6	4,7	5,3	5,3
Japan	0,8	0,1	1,2	0,5

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 69, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000.

In 2000 bedroeg de consumptiegroei van de Nederlandse overheid 1,9%. Dit was evenveel als voor de EU als geheel en veel minder dan die van Japan (3,6%). In de afgelopen twee jaar is de groei van de overheidsconsumptie achtergebleven bij die van het BBP en de gezinsconsumptie in zowel de onderzochte Europese landen als de Verenigde Staten.

2.23 Ontwikkeling consumptieve bestedingen door de overheid (internationaal)

	1997	1998	1999*	2000*
	% volumemutaties			
Nederland	3,2	3,6	2,8	1,9
België	0,1	1,4	3,4	2,0
Frankrijk	2,1	0,3	2,6	1,8
Italië	0,2	0,3	1,5	1,6
Verenigd Koninkrijk	-1,4	1,1	4,0	2,7
Duitsland	-0,9	0,5	-0,1	1,4
EU-15	0,5	1,2	2,0	1,9
Verenigde Staten	1,8	1,5	2,1	2,0
Japan	1,3	1,9	4,0	3,6

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 69, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000.

Investeringsgroei hoger dan BBP-groei

De groei van de investeringen vertoont doorgaans grotere fluctuaties dan de groei van het BBP. In tijden van hoge, aantrekkende economische groei nemen de investeringen meer toe dan het BBP, omdat voor extra groei relatief veel investeringen nodig zijn. In de recente, wereldwijd voorspoedige economische jaren geldt dit voor de EU en de Verenigde Staten. Door achterblijvende investeringen van de particuliere sector, blijft de investeringsgroei in Japan achter bij de BBP-groei.

Enkele interessante ontwikkelingen bij de investeringen in de afgelopen jaren zijn de volgende: in 2000 liep de groei van de investeringen in vaste activa in Nederland terug van 7,8% in 1999 tot 3,8%. Deze groei lag net onder die van de EU als geheel. De Verenigde Staten kende een groei in investeringen van 8,8% in 2000, dat is ruim boven die van de Europese landen. De groei in investeringen zwakte af in alle genoemde landen behalve in Italië en Japan. Het Verenigd Koninkrijk kende een sterke daling van de groei in investeringen, van 10,1% in 1998 via 5,4% in 1999 naar 2,6% in 2000.

2.24 Ontwikkeling investeringen in vaste activa (internationaal)

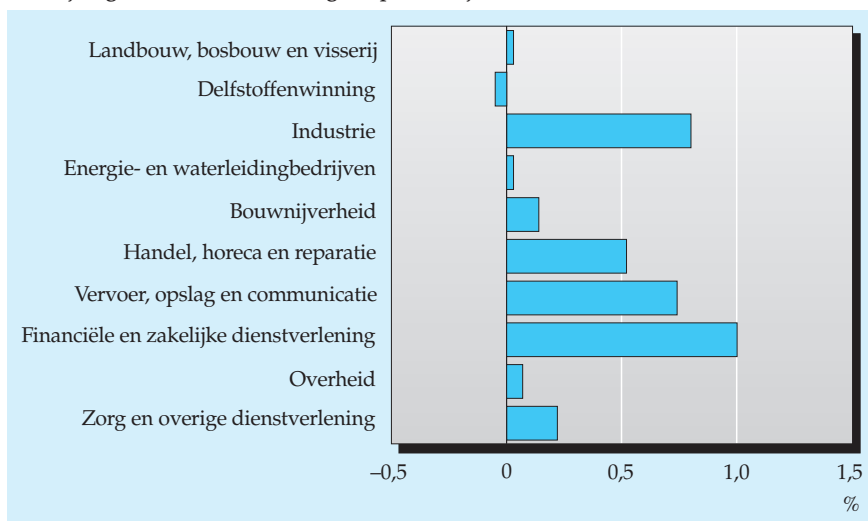
	1997	1998	1999*	2000*
	% volumemutaties			
Nederland	6,6	4,2	7,8	3,8
België	6,7	4,6	4,8	4,4
Frankrijk	0,0	6,6	7,3	6,7
Italië	2,1	4,3	4,6	6,1
Verenigd Koninkrijk	7,5	10,1	5,4	2,6
Duitsland	0,6	3,0	3,3	2,4
EU-15	3,4	6,2	5,5	4,6
Verenigde Staten	8,8	10,7	9,2	8,8
Japan	1,0	-4,0	-0,9	1,1

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 69, 2001; CBS, Nationale rekeningen 2000.

3. Productie

In 2000 nam het volume van het bruto binnenlands product tegen marktprijzen (de indicator voor economische groei) met 3,5% toe. Ook het bruto binnenlands product tegen basisprijzen (zie kader 3.a) nam met dit zelfde percentage toe.

3.1 Bijdrage aan de economische groei per bedrijfstak, 2000*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

De grootste bijdrage aan de economische groei van 3,5% werd met 1,0% geleverd door de *financiële en zakelijke dienstverlening*. Ook de *industrie* nam in 2000 met 0,8% een groot deel van de totale groei voor haar rekening. Dit gold ook voor *vervoer, opslag en communicatie* (0,7%) en *handel, horeca en reparatie* (0,5%). De overige bedrijfstakken waren voor de resterende 0,5% van de groei verantwoordelijk.

De bedrijfstak die in 2000 de grootste groei kende was *vervoer, opslag en communicatie* (8,9%). De bedrijfstakken *landbouw, bosbouw en visserij* (+0,9%) en *delfstoffenwinning* (-2,1%) kenden daarentegen een teleurstellend jaar. De bedrijfsklassen in de industrie gaven geen eenduidig beeld. Naast de ronduit slecht presterende *transportmiddelenindustrie* waren er bedrijfstakken (*chemische basisproductenindustrie, machine-industrie en elektrotechnische industrie*) met uitzonderlijk goede resultaten. Binnen de financiële en zakelijke dienstverlening waren het vooral de *verhuur van roerende goederen* (waartoe de *autoleasebedrijven* behoren) en de *reclamebureaus* die goed presteerden.

3.2 Bedrijfstakkenoverzicht, 2000*

	Productie			Verbruik			Toegevoegde waarde		
	<i>waarde</i>	<i>prijs</i>	<i>volume</i>	<i>waarde</i>	<i>prijs</i>	<i>volume</i>	<i>waarde</i>	<i>prijs</i>	<i>volume</i>
	<i>% mutatie t.o.v. 1999</i>								
Landbouw, bosbouw en visserij	4,3	4,0	0,2	4,3	4,7	-0,4	4,1	3,2	0,9
Delfstoffenwinning	38,5	40,8	-1,6	11,7	11,8	-0,1	47,8	51,0	-2,1
Industrie	13,4	9,5	3,5	15,8	12,4	3,0	7,9	3,0	4,7
Energie- en waterleidingbedrijven	8,9	7,0	1,7	17,0	14,9	1,8	-5,9	-7,4	1,6
Bouwnijverheid	8,0	4,7	3,2	7,7	4,2	3,4	8,6	5,7	2,7
Handel, horeca en reparatie	7,0	3,0	3,8	8,5	3,7	4,7	5,9	2,6	3,2
Vervoer, opslag en communicatie	10,3	1,5	8,7	15,3	6,3	8,4	5,4	-3,2	8,9
Financiële en zakelijke dienstverlening	8,9	3,9	4,9	10,0	3,4	6,4	8,4	4,1	4,1
Overheid	5,3	4,0	1,2	6,7	4,0	2,6	4,7	4,1	0,6
Zorg en overige dienstverlening	7,0	4,6	2,3	6,5	3,5	2,7	7,4	5,2	2,1
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	9,7	5,8	3,7	11,8	7,6	3,9	7,6	4,0	3,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Vrijwel alle bedrijfstakken hadden in 2000 te kampen met sterk gestegen grondstofprijzen die niet geheel gecompenseerd konden worden in de afzetprijzen. Veruit de belangrijkste impuls voor de prijsstijgingen was de oplopende olieprijs in combinatie met het duurder worden van de Amerikaanse dollar. In guldens steeg de gemiddelde olieprijs voor 2000 met meer dan 80% ten opzichte van het voorafgaande jaar. Het effect van de hogere olieprijs is het grootst op de voor ondernemers belangrijke prijzen van invoer, verbruik en uitvoer. De hogere olieprijs hebben minder effect op de prijzen van consumptie en investeringen.

De op de export gerichte bedrijven waren in 2000, in tegenstelling tot in 1999, wel in staat de hogere grondstofprijzen door te berekenen aan de afnemers. Zo stegen zowel de invoerprijs als de uitvoerprijs van goederen met 9,9%. Het waren dus vooral de voor de binnenlandse markt producerende bedrijfstakken die last van de hogere prijzen hadden.

Kader 3.a

Marktprijzen versus basisprijzen

De waarderingsgrondslagen van het BBP

Als maatstaf voor economische groei wordt de volumemutatie van het bruto binnenlands product (BBP) tegen marktprijzen gebruikt. Dit cijfer wordt samengesteld volgens internationale richtlijnen, zodat het op deze wijze berekende BBP geschikt is om de economische ontwikkeling van verschillende landen met elkaar te vergelijken.

Het bruto binnenlands product is gelijk aan de som van de toegevoegde waarden van alle bedrijfsklassen. De toegevoegde waarde kan uitgedrukt worden in zowel basis- als marktprijzen. Wanneer bedrijfstakken en -klassen met elkaar vergeleken worden, is de toegevoegde waarde uitgedrukt in basisprijzen de meest zinvolle indicator. Het BBP tegen marktprijzen is namelijk niet uit te splitsen naar bedrijfsklassen, aangezien de door banken geproduceerde, toegerekende bankdiensten niet verdeeld worden. Per conventie is bepaald dat het verbruik van de toegerekende bankdiensten op het niveau van de totale economie in mindering wordt gebracht op het BBP. Dit geldt eveneens voor het verschil tussen de toegerekende en afgedragen BTW.

Bruto binnenlands product vanuit de productiekant

	1999*	2000*	% mutatie 2000 t.o.v. 1999		
	<i>mld gld</i>		<i>waarde</i>	<i>prijs</i>	<i>volume</i>
Productie (basisprijzen) (+)	1 517,6	1 664,6	9,7	5,8	3,7
Intermediair verbruik (basisprijzen) (-) ¹⁾	761,0	850,8	11,8	7,6	3,9
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) = BBP (bp)	756,6	813,8	7,6	4,0	3,5
Productgebonden belastingen (+)	99,3	106,1	6,8	.	.
Productgebonden subsidies (-)	8,3	8,6	3,6	.	.
Vershil toegerekende en afgedragen BTW (+)	0,2	0,1	-50,0	.	.
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	24,4	27,5	12,7	.	.
Toegevoegde waarde (bruto, marktprijzen) = BBP (mp)	823,4	883,9	7,3	3,7	3,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Exclusief aftrekbare BTW en toegerekende bankdiensten.

De toegevoegde waarde tegen basisprijzen is per bedrijfsklasse het verschil tussen de productie (in basisprijzen) en het intermediair verbruik (in aankooprijzen). Hierbij blijven de productgebonden belastingen en productgebonden subsidies, zoals accijnzen en (aftrekbare) BTW, buiten beschouwing.

3.1 Landbouw, bosbouw en visserij

Landbouw: prijsherstel voor de meeste landbouwproducten

De volumegroei van de bruto toegevoegde waarde voor de bedrijfstak landbouw, bosbouw en visserij stak in 2000 met 0,9% schril af tegen het gemiddelde (3,5%) van alle bedrijfstakken. Dit in tegenstelling tot de jaren 1998 en 1999 toen de volumemutatie van de landbouw die van alle bedrijfstakken ruim overtrof.

Voor de meeste landbouwproducten herstelden de afzetprijzen zich in 2000. De varkensprijs steeg door een lager aanbod uit andere landen van de Europese Unie. Verder kwam de kaasexport naar Rusland weer op gang waardoor de prijzen voor zuivelproducten stegen. Door het naar de achtergrond zakken van het dioxineprobleem bij de consumenten herstelde ook de eierprijs. Tevens veroverden de Nederlandse pluimveetelers marktaandeel doordat in Italië klassieke vogelpest uitbrak en daar grote aantallen leghennen geruimd moesten worden. Een uitzondering werd gevormd door de prijzen van akkerbouwproducten; deze waren fors lager dan in 1999 toen de afzetprijzen relatief hoog waren door de tegenvallende oogst in het natte najaar van 1998.

De hogere afzetprijzen zorgden ervoor dat de nominale toegevoegde waarde tegen basisprijzen in 2000 met 4,1% steeg. Het exploitatieoverschot van de landbouw, de indicator voor het inkomen van boeren (het agrarisch inkomen), wordt echter naast de nominale ontwikkeling van de toegevoegde waarde ook onder andere door subsidies beïnvloed. In 2000 hadden de subsidies een negatief effect van 2,5 procentpunten op het inkomen. Dit verschil ontstond omdat de boeren in 2000 ongeveer 430 miljoen gulden minder aan subsidies ontvingen dan in 1999. Dit kwam met name door in 1999 uitgekeerde subsidies ter compensatie voor de geleden waterschade in het najaar van 1998. Daarnaast steeg de beloning van werknemers sterk, waardoor er voor het exploitatieoverschot een daling van 3,2% resteerde.

Landbouw, bosbouw en visserij

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*	
	mutaties in %			mld gld	mld euro
2,6%	4,0	-6,6	4,1	21,4	9,7
	9,3	5,3	0,9		
51,5%	-12,9	-16,5	-3,2	9,6	4,4
Uitvoerquote				arbeidsjaren	
Arbeidsvolume	-1,8	-0,3	0,8	239 500	

Bij de *akkerbouw* liet de productiewaarde van aardappelen en uien de grootste daling zien. Dit kwam vooral door fors lagere afzetprijzen als gevolg van de omvangrijke oogsten in 2000. Bovendien waren de afzetprijzen in 1999 relatief hoog door de tegenvallende oogsten in 1998 vanwege waterschade. Ook de prijzen van granen en overige akkerbouwgewassen daalden (met ongeveer

1%), zodat mede hierdoor het exploitatieoverschot (en dus het inkomen) voor de akkerbouw fors zakte naar een relatief zeer laag niveau. Het productievolume steeg door een hogere productie van granen, aardappelen en uien met 16%.

In de *tuinbouw* zette de groei van de productiewaarde in 2000 door. Dit werd vooral veroorzaakt door de stijging van de productiewaarde van bloemen en planten met 8%. De productie van snijbloemen groeide het hardst doordat geprofiteerd kon worden van een groeiende export en een verschuiving van het assortiment naar duurder producten. Het prijsherstel in de gehele tuinbouw kwam neer op 6,4%. Met name de prijzen van groenten en fruit stegen fors met 9,5%. Een belangrijke oorzaak hiervoor was de toegenomen vraag uit het buitenland. De groei van de export werd ook gedragen door de lage koers van de euro ten opzichte van het Engelse pond en de Amerikaanse dollar. Eveneens droeg de slechte oogst in Spanje bij aan een prijsstijging van de Nederlandse uitvoer van groenten en fruit. Het productievolume van de gehele tuinbouw bleef steken op het niveau van 1999. Er werden vooral meer bloemen, planten en bloembollen geproduceerd, maar daarentegen liep de productie van groenten en fruit terug met 3%. Het inkomen van de tuinders kon, ondanks de veel hogere energiekosten, groeien met 6%.

Bij de *veehouderij* nam de omvang van de veestapel over de gehele linie af. Ultimo 2000 waren er in ons land 3,9 miljoen runderen (min 5%), 12,8 miljoen varkens (min 2,5%), 124,8 miljoen stuks pluimvee (2% minder) en 1,2 miljoen overige dieren (minus 8,5%). De productiewaarde van varkens nam in 2000 met 18% toe door een forse prijsstijging van 26%. De productiewaarde van runderen nam bij ongeveer gelijkblijvende prijzen met 4% af. De BSE-crisis zette de afzet van rundvleesproducten zwaar onder druk. Het productievolume daalde bij zowel de varkenshouderij als de rundveeteelt. De pluimveehouderij herstelde zich doordat de dioxinecrisis van 1999 bij de consumenten op de achtergrond geraakte. Hierdoor kon de prijs voor eieren ongekend hoog stijgen waardoor de productiewaarde van eieren met ongeveer 30% toenam. Ook voor de melkveehouderij was het jaar 2000 een jaar van herstel doordat de kaasexport uit de Europese Unie naar Rusland weer op gang kwam. Omdat de Nederlandse zuivelindustrie meer afhankelijk is van kaasproductie dan de buurlanden liep de melkprijs mede hierdoor in ons land met 2% op.

De productiewaarde van de *agrarische dienstverlening en hoveniersbedrijven* steeg in 2000 met 6%. Ook hier was sprake van stijgende afzetprijzen. Het productievolume ging met 1,5% omhoog. Tot de agrarische dienstverlening worden onder andere gerekend de loonbedrijven, machineverhuurbedrijven met bedienend personeel en KI-bedrijven. Het aandeel van de agrarische dienstverlening en hoveniers in de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak landbouw, bosbouw en visserij is 13%.

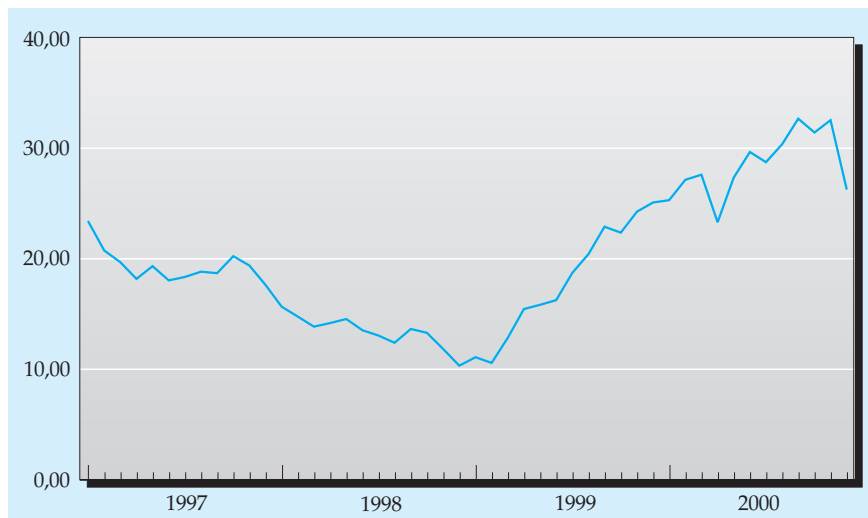
De productiewaarde van de *visserij* laat vanaf 1998 stijgingen zien van gemiddeld 9% per jaar. In 2000 was dit maar liefst 12%. Deze groei werd voornamelijk veroorzaakt door het aantrekken van de prijzen met 10%. De voedselschandalen, die de vee-, varkens- en pluimveehouderij de laatste jaren troffen, deden de consumenten er toe overgaan vaker vis op het menu te plaatsen. Vooral de garnalenvisserij profiteerde hiervan. In vergelijking met het superjaar 1999 daalde de productiewaarde met 20% tot 67 miljoen gulden; desondanks was het jaar 2000 het op twee na beste garnalenjaar uit de geschiedenis. Afgezien van 1999 was het niveau van de productiewaarde alleen in 1995 hoger. Overigens heeft de garnalenvisserij slechts een aandeel van 5% in de gehele visserijsector.

3.2 Delfstoffenwinning

Hogere prijzen en kleiner volume

De productiewaarde van de delfstoffenwinning steeg in 2000 spectaculair en was 38,5% hoger dan in 1999. Deze stijging werd volledig veroorzaakt door de sterke prijsstijgingen in deze bedrijfstak (gemiddeld +40,8%). Met name de aardolie- en aardgasprijzen gingen zeer sterk omhoog. Deze stijging viel samen met een daling van het productievolume van de aardolie- en aardgaswinning. Per saldo daalde het productievolume in de gehele bedrijfstak met 1,6%. Het volume van de toegevoegde waarde kromp met 2,1% zelfs nog iets meer. De sterk gestegen afzetprijzen hadden tot gevolg dat het exploitatieoverschot na een aantal jaren van daling met 68,4% omhoog ging.

3.3 Prijs van ruwe aardolie (North Sea Brent in dollars per barrel)

Sinds eind 1998 zijn de prijzen voor ruwe aardolie spectaculair gestegen. Zo steeg de prijs van een barrel North Sea Brent van \$10,32 eind 1998 via \$25,08 eind 1999 naar een top van \$ 32,68 in september 2000. Daarna daalde de prijs naar \$26,26 eind 2000. Dit had als gevolg dat voor dit type olie de gemiddelde prijs in dollars in 2000 (\$28,53) bijna 60% hoger lag dan de gemiddelde prijs in 1999 (\$17,99). Andere typen olie vertoonden vergelijkbare spectaculaire prijsontwikkelingen. Deze hogere prijzen leidden voor de aardoliewinning, ondanks de daling van het productievolume met 7%, tot een stijging van de productiewaarde met 75%.

Delfstoffenwinning

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*		
	<i>mutaties in %</i>			<i>mld glđ</i>	<i>mld euro</i>	
2,6%	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	-11,5	-16,0	47,8	21,3	9,7
	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	-0,8	-8,2	-2,1		
40,5%	Exploitatieoverschot (netto); waarde	-16,5	-22,2	68,4	16,9	7,6
Uitvoerquote					<i>arbeidsjaren</i>	
	Arbeidsvolume	3,4	-7,7	-1,2	8 300	

Voor Nederland is de *aardgaswinning* de belangrijkste bedrijfsklasse (75% van de productiewaarde in 2000) binnen de delfstoffenwinning. De aardgasprijzen zijn gekoppeld aan de olieprijsen, maar veranderingen in de prijs van olie worden met een vertraging van ongeveer een kwartaal doorgevoerd in de prijs van aardgas. Bovendien is in een aantal contracten met grootgebruikers zoals de glastuinbouw de clause opgenomen, dat bij de driemaandelijke herberekening van de gasprijs de gemiddelde stookolieprijs van de afgelopen twaalf maanden wordt gehanteerd. Dit heeft tot doel al te grote prijschommelingen te dempen. Hierdoor hadden de forse olieprijsstijgingen in 1999 het meeste effect op de aardgasprijzen in 2000. Het productievolume van aardgas daalde met 1,3%.

Daarnaast was er een forse toename van ruim 61% van het involume, vooral van Brits en Noors aardgas. De liberalisering van de energiemarkten geeft ondernemingen het recht in het buitenland gas te kopen. Buitenlandse aanbieders van gas konden met relatief gunstige contractvoorwaarden een marktaandeel veroveren ten koste van de afzet van Nederlands gas. In 2000 was ongeveer 30% van de nominale binnenlandse gasafzet in buitenlandse handen. De verwachting is dat na het aflopen van contracten meer ondernemingen de weg zullen vinden naar de goedkopere buitenlandse aanbieders. Tot slot werd ook meer elektriciteit geïmporteerd uit Duitsland en Frankrijk, waardoor de Nederlandse elektriciteitscentrales minder aardgas voor de stroomopwekking verbruikten.

Een gunstige ontwikkeling was dat het uitvoervolume van aardgas in 2000 met 8,9% toenam. Het overgrote deel van deze toename werd gevormd door een hogere afname door Italië. Dit land nam in 2000 meer gas af na twee jaren van lagere leveranties. De krimp was het gevolg van een ingrijpende verbouwing van de aanvoerroute door de Alpen. Door deze verbouwing werd de capaciteit van de transportleiding echter vergroot, zodat extra hoeveelheden Nederlands en Noors gas naar Italië getransporteerd konden worden.

Ondanks de sterke groei van de invoer van aardgas bleef ons land meer gas uitvoeren dan invoeren. In 2000 voerde Nederland 39,3 miljard m³ aardgas uit, terwijl er 16,5 miljard m³ werd ingevoerd.

De binnenlandse aardgasafzet aan de energiedistributiebedrijven bleef nagenoeg gelijk aan die van 1999. Ook de rechtstreekse leveringen aan de industrie waren vrijwel gelijk aan die van vorig jaar. De aardgasleveringen aan de grootschalige elektriciteitsproducenten daalden in 2000 opnieuw, onder andere door de toegenomen inzet van Noors en Brits gas. Ook kwam de aardgaslevering aan de grote elektriciteitsproducenten onder druk te staan, omdat industrieën en tuinbouwbedrijven meer gebruik maakten van decentraal vermogen (warmtekrachtcentrales) waardoor deze bedrijven minder elektriciteit afnamen van de grote centrales. Hier stond tegenover dat het aardgas nu rechtstreeks bij de gebruikers/beheerders van het decentraal vermogen werd geleverd wat tot een kleine marktgroei in dit marktsegment leidde.

3.3 *Industrie*

Relatief hoge groei in de industrie

De volumeontwikkeling van de toegevoegde waarde van de industrie was met 4,7% hoger dan de groei met 3,5% van alle bedrijfstakken tezamen. Vrijwel alle bedrijfsklassen binnen de industrie lieten een hoger groeicijfer zien dan in 1999. De bedrijfsklassen met 'double digit'-groeicijfers in 2000 waren de chemische basisproductenindustrie, de machine-industrie en de elektrotechnische industrie. De relatief goede resultaten die de industrie in 2000 behaalde waren voor een groot deel te danken aan de export. De hoge nominale groeicijfers waren ook een gevolg van hogere prijzen. Niet alleen de productieprijzen stegen (9,5% voor de gehele industrie), de verbruiksprijzen (12,4%) stegen nog harder. De hoge prijzen van ruwe aardolie en aardolieproducten waren hier uiteraard de belangrijkste oorzaak.

3.4 Toegevoegde waarde-ontwikkeling industrie

	1997	1998	1999*	2000*
	<i>% volumemutatie</i>			
Voedings- en genotmiddelenindustrie	0,5	0,0	2,5	2,0
Textiel- en lederindustrie	0,3	3,8	-2,0	3,0
Papierindustrie	7,7	1,7	-1,3	2,4
Uitgeverijen en drukkerijen	3,4	7,1	2,3	2,8
Aardolie-industrie	-33,8	0,3	4,6	8,7
Chemische basisproductenindustrie	5,0	-0,1	5,9	10,4
Chemische eindproductenindustrie	5,7	-0,8	10,7	2,4
Rubber- en kunststofindustrie	7,9	7,2	1,9	2,4
Basismetalenindustrie	8,2	2,0	0,6	2,8
Metaalproductenindustrie	2,3	5,1	2,6	3,3
Machine-industrie	7,0	2,5	0,3	11,4
Elektrotechnische industrie	0,0	1,2	2,9	12,5
Transportmiddelenindustrie	8,9	11,3	2,2	-1,1
Overige industrie	1,6	4,8	3,3	3,0
Totaal	2,6	2,9	2,9	4,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Kader 3.b

Prijseffecten binnen het productieproces

Het begrip 'bedrijfstakruilvoet'

In de beschrijving van de economische ontwikkelingen binnen de bedrijfstakken wordt soms gewezen op de ontwikkeling van de bedrijfstakruilvoet. Dit is het verschil in de ontwikkeling van de productieprijs en de verbruiksprijs en heeft dus direct invloed op de nominale ontwikkeling van de toegevoegde waarde en daarmee op de ontwikkeling van het inkomen in de bedrijfstak. De toegevoegde waarde is immers per definitie het verschil tussen productie en verbruik en bevat de posten lonen en salarissen en exploitatieoverschot.

De mate waarin de toegevoegde waarde wordt beïnvloed, is sterk afhankelijk van de verhouding tussen productie en verbruik. Is het verbruik een hoog percentage van de productie, dan is het effect op de toegevoegde waarde van een ruilvoetverandering veel groter dan wanneer het verbruik relatief gering is. Er wordt dan wel gesproken van een hefboomeffect ('geary-effect'). Een klein voorbeeld kan dit verduidelijken.

Stel dat er sprake is van een ruilvoetverslechtering doordat het verbruik met 10% in prijs stijgt, dat deze prijsstijging niet kan worden doorberekend en de prijs van de productie dus ongewijzigd blijft. Bij een productie van 100 en een relatief groot verbruik van 60 (toegevoegde waarde dus 40), stijgt het verbruik dan nominaal naar 66 en daalt de toegevoegde waarde dus tot 34. De toegevoegde waarde daalt dan met 15%. Zou de verhouding tussen verbruik en toegevoegde waarde 40 : 60 geweest zijn, dan zou het verbruik gestegen zijn naar 44 en de toegevoegde waarde tot 56 zijn gedaald. De daling van de toegevoegde waarde is dan veel minder (-6,7%).

De bedrijfsklassen binnen de industrie, met uitzondering van de aardolie-industrie, waren niet in staat de sterk gestegen grondstofprijzen in zijn geheel te compenseren in de afzetprijzen. De bedrijfstakruilvoet verslechterde hierdoor in 2000 aanzienlijk. Overigens betekende dit niet dat de winstgevendheid van de industrie onder druk stond. De toegevoegde waarde bestaat uit de beloning van werknemers en het exploitatieoverschot. Hoewel het bedrijfseconomische begrip 'winst' niet als een eenduidig gedefinieerd begrip te vinden is in de Nationale Rekeningen, wordt de ontwikkeling van het exploitatieoverschot (dat bijvoorbeeld ook de inkomens van zelfstandigen omvat) vaak als indicatie hiervoor gezien. Bij de industrie steeg het exploitatieoverschot in 2000 nominaal met 12,8%.

2000 Geen uitzonderlijk jaar voor de voedings- en genotmiddelenindustrie

De nog steeds hoge groei van de totale consumptieve bestedingen door gezinshuishoudingen (3,8%) was ook in 2000 niet terug te vinden in de groei van de consumptie aan voedingsmiddelen, die met 1,2% toenam. Deze ontwikkeling was gelijk aan die in 1999. Ook de export van deze goederen week met een groei van 2,4% niet af van die van het voorafgaande jaar. Voor de *voedings- en genotmiddelenindustrie* was 2000 derhalve geen uitzonderlijk jaar. De toegevoegde waarde steeg met 2,0% in volume, maar het exploitatieoverschot bleef vrijwel gelijk. De ontwikkeling van het exploitatieoverschot werd negatief beïnvloed doordat de hogere prijzen voor met name landbouwproducten en energie (5,3%) niet volledig in de afzetprijzen (stijging met 4,0%) doorberekend konden worden. Een uitzondering hierbij gold voor de producenten van aardappelproducten. De sterk gedaalde aardappelprijs (-25%) leidde niet tot een scherpe prijsdaling voor de consument van aardappelproducten (-1%). Daarentegen profiteerde het buitenland wel van de lagere aardappelprijs. De uitvoerprijs van aardappelproducten daalde met 13%. De producenten van aardappelproducten zagen derhalve hun bedrijfstakruilvoet verbeteren.

Voor de groei van de toegevoegde waarde gold in 2000 dat deze voor het merendeel van de branches in dezelfde orde van grootte lag als in 1999. Hier daalde alleen in de visverwerkende en tabaksverwerkende industrie het volume van de toegevoegde waarde.

Industrie

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*	
	mutaties in %			mld gld	mld euro
16,4%					
Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	4,6	2,1	7,9	133,1	60,4
Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	2,9	2,9	4,7		
Exploitatieoverschot (netto); waarde	6,0	-2,2	12,8	36,7	16,6
Uitvoerquote				arbeidsjaren	
Arbeidsvolume	0,9	0,2	0,7	979 900	

Aardolieraffinaderijen profiteren van gestegen oliepijzen

De nominale groei van de productie in de *aardolie-industrie* was in 2000 met bijna 76% de hoogste binnen de industrie. Deze ontwikkeling werd volledig gedragen door de enorm sterk gestegen prijzen voor aardolieproducten. Gemiddeld waren de afzetprijzen 72,8% hoger dan in 1999. De gemiddelde prijs van de verbruikte grond- en hulpstoffen (80% van de verbruikswaarde bestond uit ruwe aardolie) liep met 72,2% een fractie minder snel op, waardoor de bedrijfstakruilvoet iets verbeterde. Deze ontwikkeling leidde tot een enorme groei van het exploitatieoverschot (142,9%). De volumeontwikkelingen waren echter veel minder spectaculair. Het productievolume steeg met 1,8% iets meer dan het volume van de gebruikte grond- en hulpstoffen (0,8%). Er werd met name meer benzine, gasolie, jetcuel, aromaten, lichte oliën, smeermiddelen en bitumen geproduceerd, terwijl bij de stookolie, de nafta's en het autogas de productie afnam.

De *chemische basisproductenindustrie* toonde in 2000 een volumetoename van de toegevoegde waarde van 10,4%. Dit was zowel een hogere groei dan die in het voorgaande jaar als een fors hogere groei dan het gemiddelde van de totale industrie. Voor een belangrijk deel werd dit resultaat bereikt door de toename met 12% van de afzet aan het buitenland. Vooral de petrochemie wist te profiteren van afzetprijzen die sterker stegen dan verbruiksprijzen. Met name de belangrijkste afzetproducten van de petrochemie, koolwaterstoffen (ethyleen, benzeen, toluen en xyleen) stegen sterk in prijs. Deze koolwaterstoffen zijn voor de overige basischemie belangrijke verbruiksposten. Vooral de mest- en stikstofindustrie werd met deze sterk gestegen prijzen van de grond- en hulpstoffen geconfronteerd. Desondanks gingen ook in deze branche de afzetprijzen sneller omhoog, wat resulteerde in een hoge groei van de nominale toegevoegde waarde.

Het productievolume van de *chemische eindproductenindustrie* steeg in 2000 met bijna 3%. Het gehele jaar had de bedrijfsgroep te kampen met verbruiksprijzen die sneller toenamen dan de afzetprijzen. Met name de sterk oplopende prijzen van grondstoffen uit de basischemie waren hier debet aan. Dit had tot gevolg dat het exploitatieoverschot met 5,1% daalde. De volumegroei kwam

vooral doordat er ruim 7% meer farmaceutische producten geproduceerd werden. Zowel de invoer als de uitvoer van farmaceutische producten nam spectaculair toe, voor een deel als gevolg van de toename van de wederuitvoer. De binnenlandse consumptie van geneesmiddelen vertoont al jaren een sterk stijgende lijn door de vergrijzing van de bevolking en de introductie van nieuwe (dure) medicijnen. In 2000 was de stijging met 7% nog bescheiden ten opzichte van de groei met 11% in 1999. De overige chemische producten zoals verf, zeep en bestrijdingsmiddelen groeiden nauwelijks.

Het productievolume van de *rubber- en kunststofindustrie* liet in 2000 een bescheiden groei van 3% zien. De toegevoegde waarde nam met bijna 2,5% toe. De afzetprijs steeg met 4% ten opzichte van het niveau van vorig jaar, maar de verbruiksprijs ging met ruim 8% omhoog. Polymeren, veel toegepaste grondstoffen in de kunststoffenindustrie, waren 18% duurder dan in 1999. Dienengevolge daalde het exploitatieoverschot met 15,3%.

Sterk uiteenlopende ontwikkelingen in de metaalindustrie

De verschillende bedrijfsgroepen binnen de metaalnijverheid lieten in 2000 geen eenduidig beeld zien. Dit gold voor zowel de nominale als de reële ontwikkelingen van productie en toegevoegde waarde. Zo kenden de basismetaalindustrie en de machinebouw een hoge nominale productiegroei, terwijl die veel geringer was bij de metaalproductenindustrie en de transportmiddelenindustrie. Het volume van de toegevoegde waarde bij de basismetaalindustrie, de metaalproductenindustrie en vooral de machinebouw nam toe, terwijl dit volume bij de transportmiddelenindustrie zelfs daalde.

De toegevoegde waarde van de *basismetaalindustrie* ging nominaal met 40% vooruit, maar de reële groei was met 2,8% slechts matig. Dit verschil in ontwikkeling werd veroorzaakt door de sterk gestegen prijzen (16%) aan de afzetkant. Deze stijging was hoger dan de prijsstijging aan de verbruikskant (9%). De motor achter de sterke productiegroei was de exportstijging met 25%.

Ongeveer 30% van het verbruik van de *metaalproductenindustrie* bestaat uit producten van de basismetaalindustrie. De verbruiksprijs liep door het duurder worden van deze producten op met ruim 6%. Deze kostenstijgingen konden niet volledig in de afzetprijzen worden doorberekend. Die waren slechts 2% hoger. Voor het jaar 2000 hield dit in dat de nominale toegevoegde waarde met ruim 1% terugliep, maar de reële toegevoegde waarde ging met 3% omhoog.

Na het wat magere jaar 1999 kende de *machinebouw* een goed jaar met een volumegroei van de toegevoegde waarde met 11%. De prijzen van productie en verbruik stegen respectievelijk met ruim 1,2% en 3,8%. De productie steeg nominaal met ruim 12%. De export van machinebouwproducten was de aanjager van deze productiegroei. De investeringen in machines bleven op het niveau van 1999.

De *transportmiddelenindustrie* was een bedrijfsgroep binnen de industrie waar de reële toegevoegde waarde afnam en wel met 1,1%. Ook de nominale toegevoegde waarde in 2000 was 3,4% lager dan in het voorafgaande jaar. De automobiellbouw kende voor het eerst sinds jaren een daling van het volume van de toegevoegde waarde met bijna 2%. De productie van deze bedrijfsgroep steeg nominaal met 1%. De fabricage van personenauto's liet een flinke daling zien van 262 duizend naar 215 duizend stuks. Er werden in 2000 wel 15% meer bedrijfsauto's geproduceerd. Aangezien de verbruiksquote 2% hoger was dan in 1999, nam de toegevoegde waarde van de automobiellbouw nominaal met ruim 6% af.

Voor de scheepsbouw was 2000 net als in voorafgaande jaren een moeilijk jaar. Een lichte stijging van de afzetprijzen zorgde ervoor dat de productie nominaal op het niveau van 1999 bleef. Het volume van de toegevoegde waarde daalde echter met 2%.

De *elektrotechnische industrie* kende in 2000 met ruim 12% de hoogste groei van het volume van de toegevoegde waarde binnen de industrie. Daar de branche niet in staat was de stijging van de verbruiksprijzen met 4,4% volledig te compenseren in de afzetprijs (+1,5%) bleef de nominale ontwikkeling van de toegevoegde waarde (iets minder dan 7%) achter bij de reële. Zowel de consumptieve bestedingen (+11%) als de uitvoer (+21%) waren verantwoordelijk voor het hoge afzetvolume. De Nederlandse investeringen in computers en telecommunicatieapparaten (geproduceerd door de elektrotechnische industrie) waren in 2000 met een stijging van 5% van geringere betekenis.

Ook hogere prijzen bij de overige industrieën

De prijzen van de belangrijkste grondstoffen voor de papierproducerende industrie stegen in 2000 fors. Pulp en oud papier gingen respectievelijk met 50% en 80% in prijs omhoog. De sterke groei van de verbruiksprijs (26%) kon niet volledig doorberekend worden in de afzetprijs (+16%). De depreciatie van de euro ten opzichte van de dollar was één van de oorzaken voor het duurder worden van de grondstoffen. Pulp komt namelijk voor een groot deel uit Canada en wordt in dollars afgerekend. De afzet gaat vooral naar papierverwerkende industrieën in Europa en wordt in guldens (euro) betaald. Het gevolg was een daling van het exploitatieoverschot met 10%.

Door de snel oplopende papierprijzen werden ook de papierverwerkende bedrijven geconfronteerd met hoge kosten van het verbruik. Het exploitatieoverschot steeg hier met 1,4%. Het volume van de productie en die van de toegevoegde waarde van de *papier- en papierwarenindustrie* stegen in 2000 met respectievelijk 3,2% en 2,4%.

Het effect van de hoge prijzen van ingekocht papier in 2000 was veel minder zichtbaar bij de *uitgeverijen en drukkerijen*. Hier overtrof de stijging van de verbruiksprijs (+4,3%) die van de afzetprijs (+3,2%). Het volume van de totale productie ging met 2,6% omhoog. Ondanks het dure papier steeg het exploitatieoverschot met 1,4%. Evenals in 1999 daalde de betaalde oplage van dagbladen met 1%. De verkoop van boeken (+4%) en drukwerk (+3%) verliep voorspoedig. Ook de afzet van advertenties ontwikkelde zich positief (+3%) door de hoogconjunctuur. Met name de personeelsadvertenties bleven het goed doen. De dagbladen zijn hét medium voor personeelswerving. Volgens de Nederlandse Dagbladpers heeft de voortdurende personeelskrapte tot zeer hoge volumeontwikkelingen van de personeelsadvertenties geleid. In 2000 was de toename 15%.

De *meubelindustrie* maakt al een aantal jaren een sterke groei door. Zowel de investeringsvraag naar bedrijfsmeubelen als de consumptieve vraag door huishoudens nam onder invloed van de gunstige economische ontwikkelingen flink toe. In 2000 steeg het productievolume met 3,7%. Dit is minder dan in voorafgaande jaren. Door de relatief hoge verbruiksprijzen stonden de resultaten bovendien onder druk. De toegevoegde waarde nam in 2000 nog wel toe, maar het exploitatieoverschot daalde met 3%.

Bij de *hout- en bouwmaterialenindustrie* werden in 2000 minder hoge groeicijfers gerealiseerd dan in 1999. Dit kwam vooral doordat de bouwnijverheid met een aantal tegenslagen te kampen had, zoals vertragingen bij de ontwikkeling van Vinex-locaties en een daling van het aantal nieuwbouwwoningen.

Na de teleurstellende resultaten in 1999 (2% daling van het volume van de toegevoegde waarde) herstelde de *textiel-, kleding en leerindustrie* zich in 2000 met een gemiddelde groei van 3%. De kledingindustrie deelde voor het eerst sinds jaren ook in de winst (+4%). Van deze bedrijfsgroep is de toegevoegde waarde echter sinds 1995 met 19% in volume afgenomen. Zowel de textiel- als de schoenenindustrie groeiden in dezelfde periode met in totaal circa 3%.

De schoenenindustrie had in 2000 te lijden van de hoge inkooprijzen van huiden en leer. De internationale crisis in de rundveesector (gekke-koeien-ziekte) had tot gevolg dat er minder aanbod van kwaliteitshuiden was. Bovendien was er een toename van de vraag naar leer en luxe leerproducten. In combinatie met de hoge dollarkoers liepen de inkooprijzen sterk op. Ook de hoge olieprijs gooide roet in het eten. Hierdoor zijn grondstoffen en onderdelen van kunststof, zoals zolen, flink in prijs gestegen. Als gevolg hiervan daalde in 2000 het exploitatieoverschot van de schoenenindustrie met 7%.

3.4 Energie- en waterleidingbedrijven

In 2000 slechts geringe toename van buitenlands elektriciteitsaanbod

Bij de energie- en waterleidingbedrijven als geheel ging in 2000 het volume van de toegevoegde waarde met 1,6% omhoog, terwijl ook het productievolume met 1,7% toenam. Het arbeidsvolume daalde voor het vierde achtereenvolgende jaar.

De netto centrale productie van elektriciteit laat, na een aantal jaren van afname, weer een stijging zien van 2,4%. De netto decentrale productie van elektriciteit gaf ook weer een toename te zien, echter geringer dan in voorgaande jaren, namelijk 4,7%. De totale netto productie van elektriciteit nam hierdoor met 3,3% toe. Het aandeel van de netto centrale productie was in 2000 63%. Het totale binnenlandse verbruik van elektriciteit in 2000 groeide met 3,1%. Na een spectaculaire stijging van het invoersaldo (in hoeveelheden) van elektriciteit met ruim 56% in 1999 kwam de toename van dit invoersaldo in 2000 uit op 2,6%. Nederland was voor zijn binnenlands verbruik van elektriciteit in 2000 voor 18% afhankelijk van leveringen uit het buitenland, wat ongeveer hetzelfde percentage is als in 1999. In de periode 1985–1998 was het verbruik van elektriciteit voor ongeveer 12% afhankelijk van de invoer.

Energie- en waterleidingbedrijven

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*		
	mutaties in %			mld gld	mld euro	
1,5%	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	4,0	8,0	-5,9	12,4	5,6
	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	0,4	6,2	1,6		
1,3%	Exploitatieoverschot (netto); waarde	6,9	21,2	-20,2	3,8	1,7
Uitvoerquote				arbeidsjaren		
	Arbeidsvolume	-1,3	-3,5	-3,9	34 500	

Het productievolume van de *aardgasdistributie* bleef in 2000 nagenoeg gelijk aan het voorafgaande jaar. De gemiddelde prijs per m³ aardgas voor kleinverbruikers (exclusief belastingen en toeslagen) gaf een stijging te zien van 10%. Dit was het gevolg van de sterk gestegen prijzen in 1999 voor ruwe aardolie, waar de gasprijs met een vertragingsfactor aan gekoppeld is. Het duurder worden van de olie in 2000 moet nog voor een groot deel in een later stadium in de aardgasprijs gaan meetellen.

In 2000 nam het productievolume van de *waterleidingbedrijven* evenals in 1999 toe met 1,7%. In 1997 en 1998 was er nog sprake van een geringe afname. De producentenprijs van water steeg verder met 1,7%.

3.5 Bouwnijverheid

Woningbouw is achtergebleven

In 2000 nam het volume van de toegevoegde waarde van de bouwnijverheid met 2,7% toe. De bouw bleef hiermee enigszins achter bij de groei van de totale economie (3,5%). In 1999 overtrof de bouw met een groei van 5,4% die van de totale economie (3,7%) ruimschoots. Het productievolume voor de bouw kwam uit op 3,1%. Doordat de verbruikswaarde in de bouw minder steeg dan de productiewaarde liep de nominale toegevoegde waarde op met 8,6%. De loonsom groeide iets minder, zodat het exploitatieoverschot met 8,9% omhoog ging. In dit overschot is de arbeidsbeloning voor zelfstandigen begrepen. Door grote spanningen op de arbeidsmarkt was het moeilijk het benodigde extra personeel aan te trekken. Veel bedrijven ondervonden dan ook stagnatie als gevolg van personeelstekorten.

In 2000 groeide in de *burgerlijke en utiliteitsbouw* de totale productie in volume met 2,5%. De nieuwbouw van bedrijfsgebouwen steeg in 2000 met 5,5% in volume, hetgeen aanzienlijk lager was dan de groei in 1999 (+14,9%). De investeringen van bedrijven in nieuwe bedrijfsgebouwen zijn conjunctuurgevoelig. Dankzij de uitbundige economische groei van de laatste jaren namen de investeringen dan ook fors toe. Met name de zakelijke dienstverlening, vervoer en communicatie investeerden meer in 2000. De nieuwbouw van kantoren maakt sinds 1995 een sterke groei door. Er waren immers meer kantoren nodig om de groeiende werkgelegenheid te kunnen huisvesten.

Bouwnijverheid

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*		
	mutaties in %			mld gld	mld euro	
5,7%	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	6,5	11,3	8,6	46,7	21,2
	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	3,2	5,4	2,7		
1,5%	Exploitatieoverschot (netto); waarde	4,5	27,2	8,9	12,5	5,7
Uitvoerquote				arbeidsjaren		
	Arbeidsvolume	1,6	2,3	2,2	472 400	

In 2000 zijn bijna 71 duizend nieuwbouwwoningen gereed gekomen. Dat is 10% minder dan in 1999. Zowel de huur- als koopwoningen lieten een daling zien. Het aantal woningen waarvoor een bouwvergunning werd verleend, was in 2000 bijna 79 duizend, een daling van 6 duizend ten opzichte van 1999. Omdat de in 2000 gebouwde woningen gemiddeld groter en luxer waren en dus een langere bouwtijd vergden dan in 1999, bleef het volume van de totale productie van nieuwbouwwoningen in 2000 toch nog vrijwel constant (+0,2%). De bouwkosten van een vergelijkbare nieuwbouwwoning lagen in 2000 ruim 5% hoger dan in 1999. De prijsstijging van bestaande woningen ging nog harder. Volgens de Nederlands Vereniging van Makelaars steeg de

prijs van alle in Nederland verkochte bestaande woningen in 2000 met gemiddeld 11,9%.

De stijging van het volume van de productie bij de *grond-, water- en wegenbouw* (GWW) was met 5,2% in 2000 opnieuw stevig, maar wel aanzienlijk lager dan in 1999 (+9,6%). Er werd met name veel geïnvesteerd in GWW om tegemoet te komen aan de grote mobiliteitsbehoefte. Zo werd er zeer fors geïnvesteerd in spoorweginfrastructuur (Hogesnelheidslijn-Zuid en Betuwelijn). Deze investeringen worden uitgevoerd door bedrijven, maar worden gefinancierd uit de algemene middelen van het infrastructuurfonds en behoren derhalve tot de investeringen van de sector Overheid. Het Rijk en de lagere overheden investeerden meer in GWW dan in 1999, met name in wegverkeer, waterverkeer en waterbeheersing.

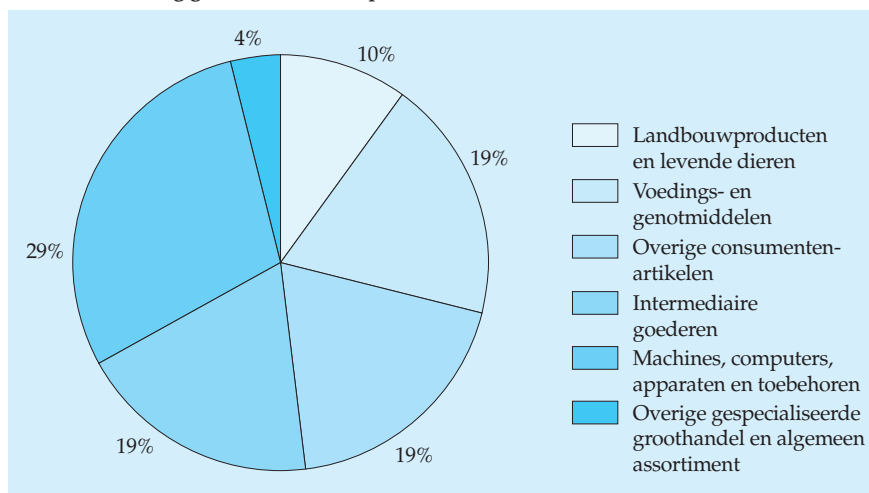
Ook bij de *overige bouwnijverheid* (bouwinstallatiebedrijven en afwerkbedrijven zoals schilders, timmerlieden en stukadoors) ontwikkelde de productie zich in 2000 met een volumestijging van 2,8% voorspoedig.

3.6 *Handel, horeca en reparatie*

Toch nog goed jaar voor autoverkopen

De volumegroei van de toegevoegde waarde in de detailhandel bedroeg 2,7%. Dit was minder dan in de drie voorgaande jaren, toen de groei steeds meer dan 4% bedroeg. De omzet kwam 5,0% hoger uit dan in 1999. Deze stijging behoort tot één van de hoogste in de afgelopen 10 jaar. Al geruime tijd groeit de non-foodsector harder dan de foodsector. De detailhandel in voedings- en genotmiddelen boekte 2,4% meer omzet, terwijl de detailhandelswinkels in de non-foodsector een omzetsijging van 6,1% lieten zien. Parfumerieën, speelgoedwinkels en winkels voor consumentenelektronica sprongen er met omzetsijgingen van meer dan 10% bovenuit. Ruim onder de gemiddelde groei van de non-foodsector scoorden textielsupermarkten, tuincentra en dierenwinkels, terwijl winkels in huishoudelijke artikelen de omzet zelfs zagen dalen.

3.5 Samenstelling groothandelsverkoop, 2000

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Het volume van de toegevoegde waarde bij de *groothandel* nam in 2000 met 3,8% toe. Ook deze ontwikkeling was lager dan in de voorgaande jaren: 1997 +11,1%, 1998 +7,9% en 1999 +5,1%.

Voor de *autohandel en -reparatie* was 2000 opnieuw een goed jaar. In totaal werden er in 2000 bijna 598 duizend nieuwe personenauto's verkocht, dat is 2,3% (circa 12 duizend stuks) minder dan in 1999. Hierbij moet echter aangetekend worden dat 1999 een absoluut topjaar was voor de autoverkoop. Doordat de gemiddelde verkoopprijs met 4,1% toenam, groeide de totale omzet met 1,7% naar een bedrag van 25,5 miljard gulden. Een belangrijk deel van deze groei werd gerealiseerd in het vierde kwartaal van 2000 toen kopers anticipeerden op de BTW-verhoging per 1 januari 2001. Opnieuw nam het aantal lease-auto's, vooral personenauto's, met 12% beduidend sneller toe dan het totale wagenpark, dat met 4% groeide. Daarbij kan worden opgemerkt dat de gemiddelde jaarlijkse groei van het wagenpark in de laatste 20 jaar ongeveer 1,5% bedroeg.

Handel, horeca en reparatie

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*	
	<i>mutaties in %</i>			<i>mld gld</i>	<i>mld euro</i>
15,1%	8,5	6,6	5,9	122,7	55,7
	6,7	4,6	3,2		
4,5%	14,3	5,3	-0,1	38,5	17,5
Uitvoerquote				<i>arbeidsjaren</i>	
Arbeidsvolume	2,4	3,3	3,2	1 246	100

Cateraars profiteren van personeelstekort in de horeca

De omzetstijging bij de *horeca* in 2000 bedroeg 6,8%. Dit week slechts weinig af van de voorgaande jaren. Ook de volumetoename was met 3,1% nagenoeg gelijk aan 1999. Binnen de verschillende bedrijfsgroepen was er echter sprake van zeer uiteenlopende ontwikkelingen. Zo bedroeg de omzetstijging van de kampeerterreinen, vakantiehuisjes en bungalowparken niet meer dan 1,7%. De omzetwaarde van de cateringbedrijven nam daarentegen met ruim 13% toe. Dit is nog meer dan in voorgaande jaren toen de omzet van de laatstgenoemde bedrijfsgroep ook al meer dan gemiddeld groeide. De onderliggende prijs- en volumemutaties vertoonden daarbij een opvallend beeld: de prijsstijging nam sterk toe (van 0,9% in 1998 tot 7,5% in 2000) terwijl de toename van het volume afnam (van 9,1% in 1998 tot 5,6% in 2000). De personeelstekorten waar de *horeca* mee kampte, hebben ertoe geleid dat een aantal activiteiten uitbesteed moesten worden. Vooral de cateraars profiteerden hiervan. Maar omdat de personeelsschaarste ook de cateraars zelf trof, heeft deze toenemende vraag naar cateringdiensten vooral geresulteerd in hogere prijzen. De volume-ontwikkeling van de cateraars, die overigens nog steeds aanzienlijk hoger is dan in de overige *horeca*, stond daarbij onder druk.

De omzetgroei van restaurants, cafetaria's, snackbars en lunchrooms bleef beperkt tot 5%. De cafés deden het met een omzetstijging van 6,4% iets beter. De omzetgroei van de hotelbranche in 2000 bedroeg 10,2%. Daarmee is de omzetgroei bij de hotels, na de terugval in 1999, weer terug op het hoge niveau van 1998.

3.7 Vervoer, opslag en communicatie

Nog steeds forse groei bij de telecommunicatie

De volumegroei van de toegevoegde waarde bij de *vervoer-, opslag- en communicatiebedrijven* (8,9%) bleef ook in 2000 hoog. Vooral de post en telecommunicatie droeg in belangrijke mate hieraan bij. Evenals in voorgaande jaren speelden een nog steeds forse groei van het mobiele telefoonverkeer en de toename in het gebruik van internet een belangrijke rol. Anders dan in 1999 had ook de volume-ontwikkeling van de postbedrijven een aandeel in deze groei dankzij een sterke toename van het expresvervoer. De groei van de toegevoegde waarde van de post en telecommunicatie (19,8%) was in 2000 mede hierdoor zelfs nog iets hoger dan in 1998 (18,4%) en in 1999 (18,0%). Hierbij verslechterde de bedrijfstakruilvoet opnieuw doordat de productieprijzen, onder invloed van een nog altijd hevige concurrentie, opnieuw daalden, terwijl de prijzen van het verbruik stegen. Overigens was de daling van de productieprijzen in 2000 (-4,4%) wel minder dan in 1998 (-8,3%) en in 1999 (-6,7%).

Vervoer, opslag en communicatie

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*		
	mutaties in %			mld gld	mld euro	
7,3%	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	7,6	3,6	5,4	59,1	26,8
	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	9,4	7,6	8,9		
31,6%	Exploitatieoverschot (netto); waarde	8,9	-6,7	-7,3	12,2	5,5
Uitvoerquote				arbeidsjaren		
	Arbeidsvolume	2,5	3,4	3,2	397 700	

Ook voor de vervoersbedrijven verslechterde de bedrijfstakruilvoet. De bedrijven hadden in 2000 te kampen met oplopende kosten als gevolg van de sterk gestegen olieprijs, die zij maar in beperkte mate konden doorberekenen in hun productieprijzen. Bij de luchtvaart liep de verbruiksprijs bijvoorbeeld op met 14,6%, terwijl de productieprijs steeg met 6,1%. Voor alle vervoersbedrijven samen stond tegenover een stijging van de verbruiksprijzen met 8,7%, een toename van de productieprijzen met 4,5%. Een gevolg hiervan was dat het exploitatieoverschot daalde. De volumegroei van de toegevoegde waarde bij de vervoersbedrijven bedroeg 3,6%. Ook in waarde gemeten nam de toegevoegde waarde van de vervoersbedrijven nog toe tot een bedrag van ruim 38,9 miljard gulden in 2000.

3.8 Financiële en zakelijke dienstverlening

Het volume van de toegevoegde waarde bij de financiële en zakelijke dienstverlening ging in 2000 voor het vijfde achtereenvolgende jaar met meer dan 4% omhoog. Hoewel het groeipercentage lager was dan in 1999 bleef toch ook in 2000 de groei van deze bedrijfstak die van de totale economie overtreffen. De zakelijke dienstverlening kende met 4,3% een hogere groei dan de financiële dienstverlening (3,2%). Bij deze laatste groep was de ontwikkeling bij het bankwezen aanmerkelijk lager dan in het voorafgaande jaar.

3.6 Toegevoegde waarde-ontwikkeling financiële en zakelijke dienstverlening

	1997	1998	1999*	2000*
	<i>% volumemutatie</i>			
Financiële dienstverlening	5,9	2,1	4,4	3,2
Banken	6,7	-0,1	8,3	3,1
Verzekeringswezen en pensioenfondsen	1,8	1,3	-1,7	2,3
Financiële hulpactiviteiten	11,1	9,9	3,6	5,1
Zakelijke dienstverlening	5,5	4,7	4,9	4,3
Verhuur en handel in onroerend goed	2,7	1,8	2,2	2,4
Verhuur van roerende goederen	2,6	11,6	14,2	13,2
Computerservicebureaus e.d.	29,4	18,3	14,9	7,2
Speur- en ontwikkelingswerk	-1,4	-1,9	12,7	3,8
Juridische en economische dienstverlening	7,1	1,1	5,4	4,7
Architecten en ingenieursbureaus	4,6	2,6	5,0	4,2
Reclamebureaus	-8,1	5,3	12,6	21,0
Uitzendbureaus e.d.	14,0	12,9	2,0	1,9
Zakelijke dienstverlening n.e.g.	-2,9	1,1	1,5	3,3
Totaal	5,6	4,1	4,8	4,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Minder afgesloten hypotheeklen beperken groei bij de financiële dienstverlening

De *financiële instellingen* realiseerden een reële groei van de productiewaarde van 4,8% in 2000; de productiewaarde van het bankwezen en de financiële hulpbedrijven groeide relatief snel, respectievelijk met 5,6% en 6,1%, terwijl de stijging van de productiewaarde van het verzekeringswezen (3,4%) hierbij duidelijk achterbleef. De reële toegevoegde waarde van de financiële instellingen nam in 2000 met 3,2% toe; de kosten stegen in verhouding sterker dan de inkomsten. De reële toegevoegde waarde van de financiële hulpbedrijven liet nog een relatief sterke stijging zien (5,1%), maar het bankwezen en de verzekeraars bleven achter met een toegevoegde waardegroei van respectievelijk 3,1% en 2,3%. Daarmee presteerden de financiële instellingen in 2000 minder dan de rest van de economie. In de jaren negentig behoorde de bedrijfsklasse financiële dienstverlening nog tot de sterkere groeiers in Nederland. Het aandeel in het BBP groeide van 4,6% in 1990 tot 5,8% in 2000.

Financiële en zakelijke dienstverlening

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*	
	<i>mutaties in %</i>			<i>mld gld</i>	<i>mld euro</i>
26,3%					
	8,1	8,6	8,4	214,2	97,2
	4,1	4,8	4,1		
8,1%	3,3	4,9	4,1	66,5	30,2
				<i>arbeidsjaren</i>	
	6,2	4,8	3,7	1 309 500	

De productiewaarde van het *bankwezen* wordt gevormd door de rentemarge en de provisie-opbrengsten. De rentemarge is ruwweg het verschil tussen rente- en dividendinkomsten en rente-uitgaven. De nominale waarde­stijging van de rentemarge bedroeg 12,9%. De volumestijging bleef beperkt tot 2,2% in 2000, tegenover 8,9% in 1999. Hieraan lagen een aantal factoren ten grondslag. De hypotheekmarkt was duidelijk minder in trek dan in 1999. Het aantal nieuw ingeschreven hypothe­ken nam met 23% af. Dit werd gecompenseerd doordat het deel van de rentemarge dat via spaartegoeden en betalingsverkeer wordt gegenereerd in 2000 toenam. De provisie-opbrengsten lieten in 2000 een nominale stijging van bijna 15% zien. Deze werden voor circa eenderde behaald uit transacties in de effectenhandel. Ondanks het relatief vlakke beursklimaat in vergelijking met het voorgaande jaar namen deze provi­sie-inkomsten met bijna 30% toe. Dit is toe te schrijven aan de sterke volume­en waarde­groei van effectentransacties in 2000. Opvallend is de sterke afvlakking van de groei van de provisie-inkomsten in het vierde kwartaal van 2000. Beursintroducties waren er in de eerste helft van het jaar. In diezelfde periode bereikten de aandelenkoersen een top, waarna een daling inzette.

In 2000 lag de nominale toegevoegde waarde van het *verzekeringswezen* 6,2% hoger dan het jaar ervoor. Bij het levensverzekerings­bedrijf steeg de toegevoegde waarde met 9,4%. Vooral de verzekeringen waarbij het beleggingsrisico voor rekening van de polishouder komt (beleggings­verzekerings­en) waren populair. Deze groeiden met ongeveer 10%, terwijl de meer traditionele levens­verzekerings­en, waarbij de verzekeraar een vaste uitkering garandeert, vrijwel gelijk bleven. Ook werd geprofiteerd van het nog steeds hoge niveau van het aantal hypotheek­verstrekkings­en, aangezien daaraan veelal levens­verzekerings­en gekoppeld waren. De toegevoegde waarde van de schade­verzeke­raars liet slechts een geringe stijging zien (1,1%). Dit werd met name veroorzaakt doordat de totale premiestijging (7,7%) achterbleef bij die van de uitkeringen (8,6%), vooral bij de motorrijtuigen- en brand­verzekerings­en. De betere resultaten van de ziektekosten­verzeke­raars, die wel sterkere premiestijgingen dan uitkeringen realiseerden, werden hierdoor grotendeels tenietge­daan.

De financiële hulp­bedrijven lieten in 2000 een nominale groei van de produc­tiewaarde zien van 8,4%. Onder invloed van hogere activiteiten in het effec­ten­verkeer realiseerden de financiële hulp­bedrijven van banken (onder meer financiële advies­bureaus) een forse groei van provisie-inkomsten. De omzet van aandelen op de AEX liet wederom een record zien, Dit leidde tot een produc­tie­groei van 16,9%. De productie­groei van hulp­bedrijven van verzeke­rings­instellingen (het betreft hier met name assurantietussen­personen) kwam uit op 3,5%.

Groeitempo van de zakelijke dienstverlening loopt terug

In 2000 groeide het volume van de toegevoegde waarde van de zakelijke dienstverlening met 4,3%. Dit groeitempo was ruim een half procentpunt lager dan in 1999. Dit werd voor een groot deel veroorzaakt doordat in 2000 de volumegroei van de *computerservicebedrijven* met 7,2% ruim achterbleef bij de forse toenames van de voorgaande jaren. Dit hield onder meer verband met de aflopende werkzaamheden in verband met de millenniumwisseling. Ook de kentering in de tweede helft van 2000 in de tot dan toe onstuimige groei van tal van internet- en internetgerelateerde bedrijven zal de groei van de computerservicebedrijven negatief hebben beïnvloed.

De groei van het volume van de toegevoegde waarde van *uitzendbureaus* bedroeg in 2000 slechts 1,9%. De groeiende krapte op de arbeidsmarkt, waardoor het aantrekken van geschikt uitzendpersoneel steeds moeilijker werd, heeft de uitzendbureaus in 2000 duidelijk parten gespeeld. De branche, waarvan overigens behalve uitzendbureaus ook de arbeidsbemiddeling, banenpools en uitleenbedrijven deel uitmaken, is aan veel veranderingen onderhevig. Voor de uitzendbureaus liet de flexwet zijn groeiende invloed gelden, waardoor het aantal detacheringen toenam. Tevens verzorgden ze meer opleidingen en trainingen dan voorheen.

De *reclamebureaus* maakten in 2000 een zeer forse groei door. De volumegroei van de toegevoegde waarde bedroeg maar liefst 21%. Reclamebureaus zijn zeer conjunctuurgevoelig en hebben flink geprofiteerd van de economische voorspoed van de laatste paar jaar.

De *ingenieurs- en architectenbureaus* kenden een volumegroei van de toegevoegde waarde van 4,2%. Dit was een lichte teruggang ten opzichte van 1999. In 2000 lag de groei van de waarde van de opdrachten op 10%. De nieuw ontvangen opdrachten afkomstig van bedrijven in de zakelijke dienstverlening liepen, net als in 1999, terug. De grootste stijging werd dit jaar gerealiseerd bij de opdrachten van vervoers- en communicatiebedrijven. Voor woningbouwplannen werd 15% minder aan bouwprojecten ontvangen.

De hoge volumegroei van de toegevoegde waarde bij de *autoleasebedrijven* in 1999 (14,2%) werd in 2000 net niet geëvenaard. In 2000 was de groei met 13,2% echter nog steeds erg groot. Een groot deel van de verkochte personenauto's vond zijn weg naar de leasebedrijven.

3.9 Overheid

Aandeel overheid in BBP daalt

Na de relatief lage volumestijgingen van 2,7% en 1,8% in respectievelijk 1998 en 1999 kende de toegevoegde waarde van de overheidsdiensten (algemeen overheidsbestuur en sociale verzekering, defensie en gesubsidieerd onderwijs) ook in 2000 een volumestijging die opnieuw ruim onder de groei van de rest van de economie lag. In 2000 was de volumestijging 0,6% en daarmee beïnvloedend minder dan de groei in de rest van economie. De deflator van de toegevoegde waarde van de overheid overtrof met 4,0% weliswaar die van de totale economie, maar desondanks daalde het aandeel van de overheid in het BBP verder naar 11,3 procent.

Overheid

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*	
	mutaties in %			mld gld	mld euro
11,3%					
Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	4,1	5,9	4,7	91,6	41,6
Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	2,7	1,8	0,6		
Exploitatieoverschot (netto); waarde	-	-	-	-	-
Uitvoerquote				arbeidsjaren	
Arbeidsvolume	1,9	1,3	1,5	733 700	

Het grootste deel (57%) van de overheidsdiensten werd geproduceerd door de bedrijfspgroep overheidsbestuur en sociale verzekeringen. In deze groep was in 2000 de volumestijging in de toegevoegde waarde 0,6%. Bij het gesubsidieerd onderwijs, dat 34 procent van de overheidsdiensten produceert, was de volumegroei 0,9%. Defensie kende in 2000 zelfs een daling (-0,7%). Het aandeel van defensie in het BBP bedroeg in 2000 circa één procent.

3.10 Zorg en overige dienstverlening

Beperkte groei gezondheids- en welzijnszorg

Het volume van de toegevoegde waarde van de *gezondheids- en welzijnszorg* (exclusief veterinaire diensten en apothekers) nam in 2000 met 1,8% toe tegen 0,9% in 1999. De waardeontwikkeling van de productie was aanzienlijk hoger (+7,0%) vanwege tariefsstijgingen.

Eén van de belangrijkste beleidsprioriteiten in de zorgsector is het terugdringen van de wachtlijsten. In de *Zorgnota 2001* staan een aantal maatregelen die in 2000 zijn genomen om dit doel te verwezenlijken. In de eerste plaats hebben een groot aantal terreinen in de zorg extra budgetten gekregen. Hieraan gekoppeld zijn productieafspraken met de aanbieders van zorg gemaakt. Daar-

naast zijn de wachtlijsten beter in kaart gebracht. Een aantal belemmeringen, zoals bijvoorbeeld de fixering van de capaciteit van ziekenhuizen op het aantal specialisten in 1996, zijn weggenomen. Tenslotte zijn maatregelen genomen om de werkdruk bij beroepsbeoefenaren te verminderen.

Zorg en overige dienstverlening

Aandeel in BBP	1998	1999*	2000*	2000*		
	mutaties in %			mld gld	mld euro	
11,2%	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	5,9	6,8	7,4	91,2	41,4
	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	2,3	1,6	2,1		
3,2%	Exploitatieoverschot (netto); waarde	2,7	10,1	11,4	25,4	11,5
Uitvoerquote				arbeidsjaren		
	Arbeidsvolume	4,6	2,6	2,3	1 047 200	

Uit gegevens van het ministerie van Volksgezondheid en de Zorgverzekeraars Nederland is inmiddels gebleken dat het aantal mensen op wachtlijsten in de thuiszorg tussen 1 mei 2000 en 1 maart 2001 met 35% is afgenomen. Ook de wachtlijsten voor verzorgingstehuizen werden kleiner (-1,4%) terwijl de wachtlijst voor de verpleeghuiszorg constant bleef.

Voor een uitgebreide beschrijving van de kosten en financiering van de gezondheidszorg wordt verder verwezen naar paragraaf 3.12.

De volumestijging van de productie van het *gokwezen* is in 2000 uitgekomen op 7%. In de periode 1996–1999 lag deze groei jaarlijks boven de 10%. Er lijkt een zekere verzadiging op te treden op de markt van de grote loterijen. Het netto exploitatieoverschot van de grote loterijen komt vrijwel volledig ten goede aan de Staat en aan 'goede doelen organisaties', organisaties op het terrein van cultuur, sport, zorg en welzijn. Deze uitkeringen kwamen in 2000 uit op 1,4 miljard gulden tegen 0,9 miljard gulden in 1996.

Door de fiscalisering van de omroepbijdrage is het karakter van de productie van omroepverenigingen gewijzigd. Tot en met 1999 werd de productie getypeerd als marktproductie aangezien er een directe relatie bestond tussen de betaling van de omroepbijdrage en de aanschaf van het product. Sinds 2000 is deze relatie vervallen en is sprake van niet-marktproductie. Dit betekent dat de omvang van de productie wordt bepaald als de som van de kosten. Deze wijziging heeft overigens marginale gevolgen gehad voor de omvang van de productie, aangezien ook in het verleden de waarde van de productie vrijwel gelijk was aan de som van de kosten.

3.11 Arbeidsinkomensquote

Arbeidsinkomensquote marktsector loopt op

De arbeidsinkomensquote (aiq) is het gedeelte van de toegevoegde waarde in een economie dat 'opgaat' aan het uitbetalen van lonen. Het geeft ook, in omgekeerde zin, weer hoeveel van de toegevoegde waarde naar de factor kapitaal gaat. Per bedrijfstak kan de aiq sterk verschillen door grote onderlinge verschillen in de verhouding tussen de inzet van arbeid en de inzet van kapitaal. Zo is de industrie relatief kapitaalintensief, terwijl de productie van de meeste diensten vooral met arbeid gebeurt. De inzet van kapitaal wordt in paragraaf 4.3 beschreven.

De vergoeding voor de inzet van arbeid bestaat uit de beloning van werknemers plus een zogeheten toegerekend loon van zelfstandigen. Dit toegerekend loon wordt berekend door het aantal arbeidsjaren van zelfstandigen in de bedrijfstak te vermenigvuldigen met de gemiddelde beloning per werknemer in die bedrijfstak. Het verloop van de arbeidsinkomensquote is een indicator voor de ontwikkeling van de winstgevendheid van bedrijven. Dat wil zeggen dat een stijging van de arbeidsinkomensquote duidt op een lagere winstgevendheid. Precies dit laatste heeft zich de afgelopen jaren in de marktsector voorgedaan.

De arbeidsinkomensquote voor alle bedrijven samen loopt op van 74,5% in 1997 naar 76,5% in 2000. Als we echter bedrijfstakken buiten beschouwing laten die een publiek of zeer bijzonder karakter hebben, te weten delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg en overige dienstverlening, komen we op een arbeidsinkomensquote voor de marktsector. Voor 1998 komt deze aiq uit op 79,8%. In 1999 stijgt de aiq naar 80,8% en in 2000 verder tot 82,1%. De aiq voor de marktsector is een veel gebruikt kengetal bij het beleid. De SER bracht in 1998 nog een advies uit waarin de gedeelde inzet van de sociale partners is duidelijk gemaakt voor 'het in de komende jaren vasthouden van een niveau van de arbeidsinkomensquote van rond 80%'.

3.7 Arbeidsinkomensquote

	1996	1997	1998	1999*	2000*
	%				
Landbouw, bosbouw en visserij	76,3	70,9	79,7	91,2	96,7
Delfstoffenwinning	6,9	6,7	8,4	10,4	6,4
Voedings- en genotmiddelenindustrie	56,6	56,5	57,7	55,6	57,4
Aardolie-industrie	67,1	74,0	37,8	47,6	19,9
Chemische, rubber- en kunststofindustrie	58,3	56,1	59,2	62,5	57,2
Metaalindustrie ¹⁾	84,1	81,7	80,9	82,8	84,1
Overige industrie ²⁾	78,6	79,2	78,4	77,6	79,4
Energie- en waterleidingbedrijven	41,4	48,7	47,7	43,1	48,7
Bouwnijverheid	87,5	87,3	88,1	83,9	83,4
Verhuur van en handel in onroerend goed	13,7	13,4	13,8	14,1	14,7
Handel, horeca en reparatie	77,9	76,6	73,6	73,0	74,9
Vervoer, opslag en communicatie	75,8	71,8	71,2	74,2	77,4
Financiële en zakelijke dienstverl. (excl. onr. goed)	75,0	76,1	78,1	78,4	79,0
Zorg en overige dienstverlening	91,0	88,8	89,6	88,7	87,1
Totaal bedrijven ³⁾	75,2	74,5	75,2	76,4	76,5
Marktsector ⁴⁾	80,4	79,7	79,8	80,8	82,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Inclusief machine-, elektrotechnische en transportmiddelenindustrie.

²⁾ Textiel-, kleding-, leder- en schoenindustrie; hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie; papier-, grafische industrie, uitgeverijen.

³⁾ Inclusief niet-afgedragen omzetbelasting en rentemarge banken.

⁴⁾ Totaal bedrijven exclusief delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg en overige dienstverlening.

De relatieve verslechtering in 1999 van de winstgevendheid in een fase van gunstige conjunctuur en bezettingsgraad is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de prijsimpuls uit het buitenland die niet volledig kon worden doorgegeven. Hierdoor komt de toegevoegde waarde onder druk te staan, terwijl de beloning voor arbeid doorstijgt. In 2000 lukt het beter om de impuls van stijgende invoerprijzen door te berekenen zoals blijkt uit het tot staan komen van de ruilvoetverslechtering met het buitenland. De stijging van de loonkosten per eenheid product versnelt echter. Het verloop van de energieprijsimpuls is goed zichtbaar bij de aardolie-industrie en de chemie. In beide takken verbetert de winstgevendheid in 2000 sterk. In de metaal- en elektrotechnische industrie verslechtert de winstgevendheid ondanks de sterke groei van de productie. Ook bij transport en telecommunicatie verslechtert de winstgevendheid ondanks flinke productiegroei. Verbeterde marktwerking en grotere internationale concurrentie hebben de winstgevendheid onder druk gezet. In de bouwnijverheid zijn door de grote vraag naar bouwproductie de winstmarges verbeterd. De winstgevendheid van de landbouw loopt sterk terug. De marktomstandigheden in de akkerbouw en de vleessector waren niet florissant. Daarnaast speelt het wegvallen van subsidies wegens waterschade een rol.

In tegenstelling tot de deelindex van de marktsector stabiliseerde de arbeidsinkomensquote voor het totaal van de bedrijven in 2000. Deze stabilisatie is

vooral te danken aan de invloed van de delfstoffenwinning en de zorg. De toegevoegde waarde binnen de delfstoffenwinning is in grote mate afhankelijk van de hoogte van de olieprijs. De gemiddelde olieprijs is in 2000 met meer dan 80% gestegen. Vertraagd werkt die door in de afzetprijs van Nederlands aardgas. De kostenstijging zinkt hierbij in het niet.

3.12 Kosten en financiering van de gezondheidszorg

Algemeen

In de nationale rekeningen is een afzonderlijke productiegroep gezondheidszorg opgenomen als onderdeel van de SBI-klasse *Gezondheids- en welzijnszorg*. De gezondheidszorg zoals beschreven in deze paragraaf sluit niet geheel aan op de indelingen zoals gehanteerd in de nationale rekeningen. Hoewel ook conceptuele verschillen tussen beide benaderingswijzen een rol kunnen spelen (uitgaven versus productie), worden de grote verschillen bepaald door de verschillen in terreindekking. In de statistiek Kosten en financiering worden bijvoorbeeld tot de gezondheidszorg ook gerekend de activiteiten op het terrein van de levering van genees- en hulpmiddelen, waaronder de openbare apotheken (worden in de nationale rekeningen tot de detailhandel gerekend), alsmede de uitgaven voor administratie en beheer (in de nationale rekeningen onderdeel van de SBI-klassen overheid en verzekeraars). Niet opgenomen in de statistiek Kosten en financiering zijn onder meer de praktijken van alternatieve geneeswijzen, de veterinaire diensten en grote delen van de welzijnszorg (onder meer verzorgingshuizen, kinderopvang, jeugd- en ouderenwerk).

Kostenstijging gezondheidszorg lager dan waardestijging BBP

Volgens voorlopige cijfers bedragen de kosten van de gezondheidszorg in 2000 ruim 72,8 miljard gulden. Dit betekent een toename van 6,3% ten opzichte van 1999. In het begin van de jaren negentig namen de kosten van jaar op jaar nog met 7 à 8% toe. Daarna nam de kostenstijging af tot ongeveer 4% in de jaren 1993 tot en met 1997. In 1998 en 1999 stegen de kosten met respectievelijk 6,3% en 5,6%.

De procentuele stijging van de kosten van de gezondheidszorg in 2000 ten opzichte van 1999 ligt lager dan die van het bruto binnenlands product (BBP). Het BBP stijgt in 2000 in waarde met 7,3%, in 1999 was dit nog 5,5%. Door deze ontwikkeling is een kleine daling te zien van het aandeel van de kosten van de gezondheidszorg in het BBP van 8,3% in 1999 tot 8,2% in 2000. In 1990 bedroeg dit percentage nog 8%. Dit percentage is vervolgens opgelopen tot 8,6% in 1993, vooral door de in die jaren hoge kostenstijging van de gezondheidszorg. Na 1993 volgt een daling van het percentage als gevolg van de lagere groei van de kosten van de gezondheidszorg en de in die periode aantrekkende groei van het BBP. Over een langere tijdsperiode bezien is derhalve het aandeel van de kosten van de gezondheidszorg in het BBP slechts licht gestegen. Deze ontwikkeling moet mede worden gezien in het perspectief dat uit vele onderzoeken blijkt dat de Nederlandse bevolking veel waarde

hecht aan een goede gezondheid en een kwalitatief hoogwaardig gezondheidszorgapparaat. Ook internationaal valt dit aandeel niet uit de toon: uit OESO-cijfers blijkt dat Nederland zich in de middenmoot bevindt.

De kosten van de intramurale gezondheidszorg (exclusief psychiatrische ziekenhuizen) zijn in 2000 met 5,8% gestegen tot 34 miljard gulden. Dit bedrag maakt bijna de helft uit van de totale kosten van de gezondheidszorg. De kosten in instellingen voor verstandelijk gehandicapten groeiden met 6,9% en in verpleeghuizen en ziekenhuizen met 5,6 respectievelijk 5,7%. Deze kostenstijgingen worden vooral bepaald door de loonstijging in deze sectoren. Bij de instellingen voor verstandelijk gehandicapten speelt tevens de inzet van extra capaciteit voor het wegwerken van wachtlijsten een rol.

De kosten van de extramurale gezondheidszorg (exclusief ambulante geestelijke gezondheidszorg) zijn met 7,0% toegenomen tot 30,0 miljard gulden. Bij de vrije beroepsbeoefenaren loopt de kostenstijging uiteen van 3,7% bij de fysiotherapeutenpraktijken tot 17,5% bij de verloskundigenpraktijken. Tariefsbijstellingen spelen bij deze laatste categorie een overheersende rol. De kosten van geneesmiddelen zijn met 6,5% gestegen. Vooral als gevolg van de inzet van extra capaciteit en financiële middelen ter bestrijding van de wachtlijsten zijn de kosten van de thuiszorg toegenomen met 13,5%.

De kosten van de geestelijke gezondheidszorg zijn met 7,0% toegenomen tot 5,7 miljard gulden. De geestelijke gezondheidszorg omvat in dit verband de psychiatrische ziekenhuizen, de ambulante geestelijke gezondheidszorg, de vrijgevestigde psychiaters, de regionale instellingen voor beschermd wonen en de psychiatrische woonvoorzieningen. Afzonderlijke publicatie van kostengegevens over de verschillende deelterreinen is niet meer mogelijk als gevolg van het sinds 1997 toenemend aantal fusies tussen de betreffende categorieën van instellingen.

De kosten van de overige gezondheidszorg zijn met 3,6% gestegen. Deze post bestaat hoofdzakelijk uit de kosten van administratie, beleid en beheer.

Aandeel ziekenfondsen in de financiering gestegen

In de financiering van de gezondheidszorg nemen de ziekenfondsen het grootste bedrag voor hun rekening. De betalingen door ziekenfondsen zijn in 2000 met 9,6% gestegen tot 28,3 miljard gulden. Deze forse stijging is onder meer veroorzaakt door de relatief grote toename van het aantal ziekenfondsverzekerden (gevolg van de toetreding van kleine zelfstandigen) en door het inlopen van de financieringsachterstand die in eerdere jaren bij de betalingen voor ziekenhuisverpleging waren ontstaan.

De kosten die voor rekening komen van de AWBZ zijn in 2000 met 8,3% gestegen tot 22,0 miljard gulden. Deze toename is mede het gevolg van de inzet van extra financiële middelen voor het wegwerken van wachtlijsten, vooral in de gehandicaptenzorg en de thuiszorg.

De kosten voor de overheid zijn met 3,3% toegenomen tot 3,0 miljard gulden.

De post overige financiering is een restpost die onder meer de betalingen door bedrijven, particuliere zorgverzekeraars en gezinshuishoudingen omvat. Deze post stijgt in 2000 met slechts 0,2%. Deze lage groei wordt met name veroorzaakt door de geringe toename van de betalingen door particuliere zorgverzekeraars (daling aantal verzekerden door de uitstroom van kleine zelfstandigen) en door het eerder vermelde inlopen van de financieringsachterstanden bij de betalingen voor ziekenhuisverpleging.

De belangrijkste bronnen die ten grondslag liggen aan deze voorlopige cijfers betreffen financieringsgegevens over de verstrekkingen in het kader van de Ziekenfondswet en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (College Voor Zorgverzekeringen), gegevens over de schadeontwikkeling bij particuliere zorgverzekeraars (Vektis BV), uitkomsten van enquêtes over exploitatiegegevens bij instellingen (CBS) en gegevens over loon-, prijs- en tariefontwikkelingen (CBS en College Tarieven Gezondheidszorg).

3.13 Bedrijfstakkenstructuur internationaal vergeleken

De bedrijfstakkenstructuur is in elk van de vergeleken welvarende landen globaal hetzelfde: landbouw met een aandeel van enkele procenten, nijverheid (incl. bouw) met 25 à 30%, commerciële dienstverlening met 45 à 50% en niet-commerciële dienstverlening met 20 à 25%.

Bij vergelijkingen tussen landen spelen naast 'echte' verschillen in de economische structuur ook institutionele verschillen een belangrijke rol. Bij deze institutionele verschillen moet met name worden gedacht aan verschillen in de juridische structuur waarbinnen ondernemingen opereren. Zo bestaat een grote Nederlandse onderneming uit enkele duizenden kleinere rechtspersonen (NV's en BV's). In België en Duitsland daarentegen komen dergelijke opdelingen van ondernemingen veel minder voor. Voor de statistische waarneming betekent dit dat in Nederland makkelijker grote ondernemingen kunnen worden opgesplitst in homogeneren bedrijfseenheden dan bij onze burens. Een ander voorbeeld is de wijze waarop de overheid haar rol bij de productie van diensten invult. In sommige landen neemt de overheid deze taak zelf ter hand, terwijl in andere landen dit wordt uitbesteed aan al dan niet commerciële bedrijven.

Toch zijn er wel enkele opvallende verschillen in productiestructuur. Zo is het opmerkelijk dat in Nederland, Frankrijk en Italië de landbouw een twee keer zo groot aandeel heeft in de economie als in de andere landen. De nijverheid (incl. bouw) is relatief sterk vertegenwoordigd in Japan en in iets minder mate in Duitsland. In de Verenigde Staten ligt het aandeel duidelijk onder het gemiddelde.

3.8 Bedrijfstakkenstructuur, gemiddeld aandeel 1995–1999

	Landbouw, bosbouw en visserij	Nijverheid	Bouwnijverheid	Handel, horeca en reparatie	Vervoer, opslag en communicatie	Financiële en zakelijke dienstverlening	Overheid	Zorg en overige dienstverlening
	<i>% BBP, lopende prijzen</i>							
Nederland	3,2	21,5	5,4	14,9	7,3	24,8	11,8	11,1
Duitsland	1,3	25,2	5,9	11,8	5,7	28,7	6,5	15,0
Frankrijk ¹⁾	3,3	21,0	4,6	10,6	4,1	30,6	8,9	16,8
Italië	3,2	24,4	5,0	16,8	7,3	24,1	5,7	13,5
Verenigd Koninkrijk	1,5	24,3	5,0	14,4	8,0	25,3	5,4	16,2
België	1,5	22,7	4,9	13,7	6,7	26,8	14,6	9,1
Verenigde Staten	1,5	20,7	4,1	15,7	6,1	18,7	12,9	20,4
Japan	1,7	26,3	9,5	11,6	6,3	17,6	7,8	19,2

Bron: Nationale Statistische Bureaus.

¹⁾ Constante prijzen.

Bij de niet-commerciële dienstverlening is bij de Europese landen een uitwisseling zichtbaar tussen de beide onderscheiden bedrijfstakken: een hoger aandeel overheid gaat samen met een lager aandeel zorg. Bij elkaar geteld is opvallend dat Frankrijk (25,7%) duidelijk boven het Europese gemiddelde uitsteekt, terwijl Italië achterblijft.

Toenemend aandeel commerciële dienstverlening

In de afgelopen decennia heeft zich een gestage beweging voltrokken waarbij de landbouw en nijverheid aandeel verloren ten opzichte van de diensten. Ook in de periode 1995–1999 is deze beweging zichtbaar, waarbij het tempo van verandering sterk verschilt. In het Verenigd Koninkrijk nam het aandeel van de primaire en secundaire sector in deze korte periode zelfs met 6,4 procentpunten af; in Italië en België veranderde de structuur nauwelijks.

Binnen de dienstverlening deed zich ook een opvallend verschijnsel voor: de niet-commerciële diensten moesten inleveren ten gunste van de commerciële diensten. Ook hier was de beweging het meest zichtbaar in het Verenigd Koninkrijk. Bij de beoordeling van dit verschijnsel speelt een rol dat de tabel luidt in constante prijzen. De prijsstijging in de genoemde bedrijfstakken is in het algemeen hoger door het achterblijven van de gemeten arbeidsproductiviteitsstijging in deze sectoren (wet van Baumol) en deze prijsstijging wordt dus buiten beschouwing gelaten in deze volumeverschuivingen.

3.9 Volumeverschuiving in aandeel, 1995–1999

	Landbouw, bosbouw en visserij	Nijverheid	Bouwnijverheid	Handel, horeca en reparatie	Vervoer, opslag en communicatie	Financiële en zakelijke dienstverlening	Overheid	Zorg en overige dienstverlening
<i>% BBP, constante prijzen</i>								
Nederland	-0,2	-1,5	-0,2	0,8	1,1	1,7	-0,8	-0,8
Duitsland	0,1	-0,3	-1,2	0,3 ²⁾	0,0 ²⁾	2,4	-1,2 ²⁾	-1,2 ²⁾
Frankrijk	0,1	-0,2	-1,0	0,5	0,4	0,5	0,0	-0,3
Italië	0,0	0,0	0,0	-0,3	0,1	0,2	-0,1	0,0
Verenigd Koninkrijk	-0,4	-5,3	-0,7	-0,2	2,8	6,6	-2,2	-0,8
België	-0,1	-0,1	0,1	0,5	0,0	0,7	-0,8	-0,3
Verenigde Staten	0,0	-0,7	0,0	2,0	0,3	0,1	-1,4	-0,3
Japan ¹⁾	-0,2	-0,9	-1,1	-0,8	0,1	1,1	0,3	1,5

Bron: Nationale Statistische Bureaus.

¹⁾ Lopende prijzen over de periode 1995–1998.

²⁾ Met behulp van waardemutatie en veronderstelling van gelijke prijsmutatie berekend.

3.10 Vergelijking Nederland-Duitsland: industrie

	Nederland			Duitsland		
	gemiddeld aandeel 1995–1999	groei-voet	aandeel industrie	gemiddeld aandeel 1995–1999	groei-voet	aandeel industrie
	<i>%</i>					
<i>Industrie</i>	17,1	-1,6	100,0	22,6	0,3	100,0
Voedings- en genotmiddelenindustrie	3,2	-0,2	18,9	2,1	-0,1	9,2
Textiel- en lederindustrie	0,4	-0,1	2,4	0,6	-0,2	2,5
Papierindustrie	0,5	-0,1	2,9	0,5	0,1	2,2
Uitgeverijen en drukkerijen	1,6	0,0	9,6	1,3	0,1	5,6
Aardolie-industrie	0,4	0,0	2,3	0,2	0,1	0,9
Chemie	2,5	-0,8	14,8	2,4	0,1	10,6
Rubber- en kunststofindustrie	0,6	0,0	3,3	1,1	0,0	4,9
Metaalindustrie	1,9	-0,3	11,4	2,9	-0,1	12,9
Machine-industrie	1,3	0,0	7,7	3,3	0,0	14,5
Elektrotechnische industrie	1,6	-0,2	9,6	3,2	0,4	14,0
Transportmiddelenindustrie	0,8	0,2	4,9	3,2	0,6	14,1
Overige industrie	2,1	-0,1	12,4	2,0	-0,7	8,7

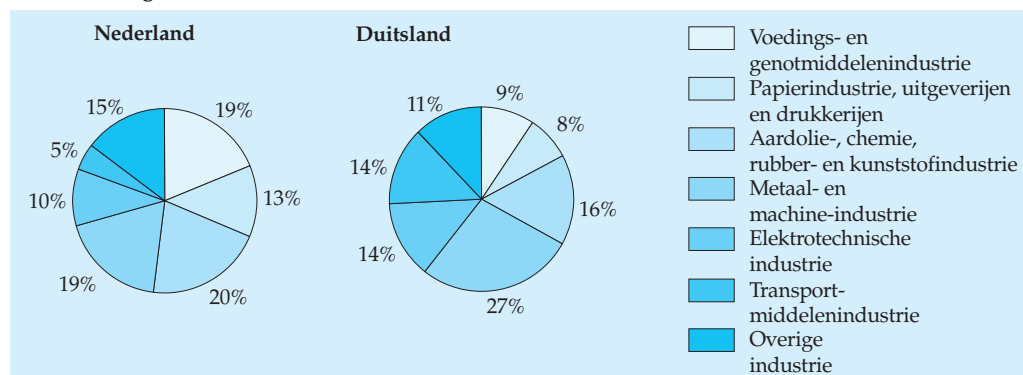
Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000 en Statistisches Jahrbuch 2000.

Nederland – Duitsland: Frau Antje versus de ster

Het aandeel van de industrie in het BBP was in Duitsland hoger dan in Nederland. Dit verschil is de afgelopen jaren toegenomen. In Nederland daalde het aandeel van de industrie in de totale toegevoegde waarde (het BBP) met 1,6 procentpunt, terwijl in Duitsland een lichte stijging van 0,3 procentpunt werd gemeten.

Binnen de industrie is de verdeling tussen onderscheiden bedrijfstakken sterk verschillend. De Nederlandse industrie leunt in sterke mate op de voedings- en genotmiddelenindustrie, waarvan het aandeel twee keer zo hoog is als in Duitsland. De Duitse industrie is traditioneel sterk in de metaalindustrie. Het aandeel van de totale metaal binnen de industrie is in Duitsland meer dan de helft; in Nederland is dit een derde. Als het belang van de metaal voor de hele economie wordt bekeken, zijn de verschillen nog duidelijker: de Duitse metaalindustrie is goed voor 12,5% van de economie, de Nederlandse voor nog geen 6%. Duitsland is vooral veel sterker in machines en transportmiddelen zoals auto's en treinen.

3.11 Verdeling industrie, 1999*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000 en Statistisches Jahrbuch 2000.

3.14 De volledigheid van de nationale rekeningen

De kwaliteit van de nationale rekeningen mag zich in een brede belangstelling verheugen, zowel bij de samenstellers ervan als bij de gebruikers. Er bestaat een omvangrijke literatuur over al dan niet vermeende tekortkomingen van de nationale rekeningen. De belangrijkste begrippen die in dit verband veelvuldig worden gehanteerd zijn 'illegale economie', 'zwarte economie' en 'informele sector'. Al deze termen hebben gemeen dat ze een aantal activiteiten willen benoemen waarvan het niet op voorhand vaststaat dat ze op de juiste wijze zijn gemeten en zijn inbegrepen in de nationale rekeningen. Daarnaast is in Europees verband de term 'volledigheid' geïntroduceerd, die voor een belangrijk deel overeenkomt met het begrip 'officieuze circuit' zoals dat in de jaren tachtig van de vorige eeuw door het CBS werd gebruikt.

De zwarte economie

Wanneer de kwaliteit van de nationale rekeningen vanuit een fiscale invalshoek wordt beoordeeld, wordt vaak de term 'zwarte economie' gebezigd. Het gaat dan om activiteiten die op zichzelf niet illegaal of strafbaar zijn, maar waarbij aan de bijbehorende fiscale verplichtingen niet wordt voldaan. Voorbeelden hiervan zijn het ontduiken van belastingen en sociale premies.

Niet alle zwarte activiteiten dragen bij tot het nationale inkomen. Ten onrechte (zwart) ontvangen uitkeringen, bijvoorbeeld, beïnvloeden niet de hoogte van het BBP, maar alleen de inkomensherverdeling in een door de wetgever niet gewenste richting. Overigens zijn de inkomensherverdelingsrekeningen in de nationale rekeningen niet vertekend door uitkeringsfraude. Deze zijn namelijk gebaseerd op de daadwerkelijk uitgekeerde sociale uitkeringen en omvatten daarmee ook alle zwarte uitkeringen.

Bij het samenstellen van de nationale rekeningen wordt impliciet en op veel plaatsen expliciet rekening gehouden met het bestaan van zwarte activiteiten. De nationale rekeningen zijn gebaseerd op een groot aantal gegevensbronnen die met elkaar een groot deel van de Nederlandse economie dekken. Belangrijk in dit kader is het gebruik van productiestatistiek. Als basis voor het uitzenden van de enquêteformulieren voor deze statistiek dient het Algemeen Bedrijven Register. Dit register bevat gegevens (o.a. adres, juridische vorm, grootteklasse) over het overgrote deel van alle bedrijven en zelfstandigen in Nederland en garandeert daarmee een vrijwel volledige dekking van het terrein. Daarnaast kan jaarlijks worden beschikt over een groot aantal aanvullende bronnen met gegevens over o.a. productie, buitenlandse handel, inkomen, belastingontvangsten, subsidieverstrekingen, investeringen en consumptie.

Al deze gegevens worden met elkaar vergeleken en geïntegreerd in gedetailleerde aanbod- en gebruiktabellen. Integratie in een systeem van aanbod- en gebruiktabellen garandeert dat aan alle afhankelijkheden die tussen economische variabelen bestaan, is voldaan. Goederen of diensten die worden verbruikt moeten bijvoorbeeld elders zijn geproduceerd of ingevoerd.

Inconsistenties tussen de brongegevens worden op deze wijze opgespoord en gecorrigeerd. Een deel van de opgespoorde inconsistenties heeft te maken met zwarte activiteiten die in de ene bron zijn verzwegen (bijvoorbeeld zwarte omzet) maar in een andere bron wel zijn opgenomen (bijvoorbeeld de productie van goederen die door een andere bedrijfstak zijn verbruikt bij het genereren van zwarte omzet).

Een indicatie dat de nationale rekeningen tenminste een deel van de zwarte economie bevatten, is de omvang van het BTW-verskil. Dit is het verschil tussen de BTW-afdrachten zoals die uit de nationale rekeningen kunnen worden afgeleid (theoretische BTW) en het bedrag dat daadwerkelijk door de fiscus is ontvangen (werkelijke BTW). Een positief verschil duidt erop dat de nationale rekeningen zwarte activiteiten omvat¹⁾. Gemiddeld sinds 1995 bedroeg dit BTW-verskil ongeveer 2½% van de afgedragen BTW.

Naast deze impliciete correcties voor zwarte activiteiten worden ook expliciet correcties aangebracht voor omzet- en kostenfraude. Daarbij wordt verondersteld dat omzet- en kostenfraude voornamelijk voorkomt bij kleine bedrijven, in die gevallen waarin de hele productieketen in handen is van één onderneming en bij activiteiten waarbij het verbruik van goederen en diensten relatief gering is. Voor omzetfraude wordt expliciet productie (zowel toegevoegde waarde als intermediair verbruik) bijgeraamd. Om voor kostenfraude te corrigeren wordt het intermediair verbruik verlaagd en de toegevoegde waarde met hetzelfde bedrag verhoogd. In totaal bedragen de correcties voor omzet- en kostenfraude circa 1% van het BBP.

In het SNA (System of National Accounts)²⁾ wordt een bredere interpretatie gegeven aan het begrip 'zwarte economie'. Daarvoor wordt de term 'underground economy' gebruikt. Deze omvat naast de eerder genoemde zwarte activiteiten ook activiteiten waarbij niet is voldaan aan één of meer bestuurlijke verplichtingen. Hierbij valt te denken aan zaken als het ontduiken van registratieverplichtingen (bijvoorbeeld het niet hebben van een vestigingsvergunning of het ontbreken van een inschrijving bij de kamer van koophandel), het ontduiken van de hinderwet, het ontduiken van de wet op de minimumlonen, het niet voldoen aan minimum arbeidsomstandigheden, enzovoorts, maar ook het opzettelijk niet voldoen aan statistische verplichtingen.

¹⁾ Overigens zijn er meer aspecten die van invloed zijn op de hoogte van het BTW-verskil. Zo houdt de berekening van de theoretische BTW geen rekening met eventuele afspraken die er zijn gemaakt tussen individuele ondernemers en de fiscus, noch met niet-afgedragen BTW als gevolg van faillissementen.

Daarnaast geldt dat de theoretische BTW een raming is van alle BTW-verplichtingen die in een verslagjaar ontstaan (transactiebasis). De werkelijke BTW-betalingen vinden echter vaak later plaats (kasbasis). De wijze waarop voor dit verschil wordt gecorrigeerd berust op internationale afspraken. Conform deze afspraken worden de BTW-ontvangsten op transactiebasis voor een zeker kalenderjaar geraamd als alle BTW-kasontvangsten vanaf de maand februari van het verslagjaar tot en met januari van het volgende jaar (één maand verschoven kas). Er wordt dus niet gecorrigeerd voor BTW-afdrachten die meer dan één maand vertraagd zijn. Hierbij gaat het soms om aanzienlijke bedragen. Dit kan leiden tot grote schommelingen in de omvang van het BTW-verskil.

²⁾ In het System of National Accounts uit 1993 (SNA 1993) zijn door de Verenigde Naties de richtlijnen vastgelegd volgens welke de verschillende landen hun nationale rekeningen moeten vaststellen.

De illegale economie

De illegale economie omvat activiteiten die bij wet verboden zijn (bijvoorbeeld drugshandel) en activiteiten die op zich legaal zijn maar die worden uitgevoerd zonder de vereiste vergunningen (bijvoorbeeld het uitoefenen van een medisch beroep zonder de vereiste diploma's). Wat deze laatste betreft, is er overlap met de bredere definitie van de zwarte economie. Zo leidt het ontduiken van de hinderwet, of het ontbreken van een vestigingsvergunning tot zowel een illegale als een, in brede zin, zwarte activiteit.

Welke activiteiten wel en welke niet tot de illegale economie worden gerekend hangt af van de nationale wetgeving. Prostitutie is in veel landen bijvoorbeeld verboden, maar niet overal. Daarom is het niet mogelijk om een uitputtende lijst van illegale activiteiten op te stellen. De qua omvang belangrijkste activiteiten die in het algemeen tot de illegale economie worden gerekend zijn:

- De productie en verkoop van illegale goederen zoals drugs en pornografie.
- De productie van illegale diensten, zoals prostitutie.
- Het zonder vergunning (of diploma) uitoefenen van een medische praktijk, gokken zonder vergunning, produceren van alcoholische dranken zonder vergunning, stropen.
- Productie en verkoop van vervalste producten (merkinbreuk); het kopiëren en verkopen van boeken, video's, CD's en software zonder de betaling van de vereiste licenties en royalty's.
- Smokkel van bijvoorbeeld tabakswaaren, alcoholica, wapens of mensen.
- Heling van gestolen goederen.
- Omkoperij, afpersing, diefstal.
- Valsemunterij.
- Witwassen van geld.

Niet al deze activiteiten dragen bij tot het BBP. Diefstal, bijvoorbeeld, wordt in het algemeen als een herverdeling van bezit beschouwd. Winkeldiefstal, daarentegen, wordt in het algemeen geboekt als een vermindering van voorraden en draagt om die reden negatief bij aan het BBP. Ook afpersing heeft geen invloed op de hoogte van het BBP. Een belangrijke conventie is dat alleen transacties die worden uitgevoerd met de vrijwillige instemming van alle transactoren, worden geregistreerd in de nationale rekeningen. Afpersing is bij uitstek een activiteit waarbij tenminste één van de partijen onvrijwillig is betrokken.

In de meeste landen wordt bij het ramen van de nationale rekeningen niet expliciet rekening gehouden met illegale activiteiten. Vooral het ontbreken van betrouwbare bronnen en het ontbreken van een betrouwbare ramingsmethode is hier debet aan. Ook de Nederlandse nationale rekeningen bevatten slechts een deel van de illegale economie. De toegevoegde waarde van de totale illegale economie in Nederland wordt geschat op circa 1% van het BBP. Deze raming is opgebouwd uit een schatting van de omvang van drugsproductie en -handel, prostitutie, heling en illegaal gokken³⁾.

³⁾ De raming is gebaseerd op de paper *Registration of illegal production in the National Accounts of The Netherlands* door Ron van der Werf, zoals die gepresenteerd is tijdens de Joint OECD/ECE/Eurostat Meeting on National Accounts, Paris, 3-6 June 1997.

De informele economie

De term informele economie wordt vaak gebruikt als een verzamelbegrip waarin allerlei mogelijke oorzaken voor verstoringen van de nationale rekeningen worden samengenomen. In internationaal verband echter, heeft vooral de International Labour Organisation (ILO) inhoud gegeven aan dit begrip⁴⁾. Zij deed dit vanuit een arbeidsmarkt perspectief en gebruikt daarbij de term 'informal sector'.

De informele sector is een subsector van de sector huishoudens. Ze wordt gekarakteriseerd door eenheden met kleinschalige bedrijfsmatige activiteiten die zijn opgezet met het primaire doel om de eigenaar of eigenaren werk en inkomen te verschaffen. Als er al een financiële administratie wordt gevoerd, is er dikwijls geen onderscheid tussen bedrijf en privé. De organisatiegraad binnen de bedrijven in de informele sector is laag, de productiviteit relatief gering. Arbeidsrelaties, voor zover aanwezig, zijn meestal van tijdelijk aard, en betreffen vooral familie, vrienden en kennissen. Formele arbeidscontracten met bijbehorende garanties zijn in het algemeen afwezig. Niet-markt productie (productie voor eigen consumptie bijvoorbeeld volkstuintjes, doe-het-zelf werk, huishoudelijk werk enz.), en daarmee ook niet-markt producenten, behoren niet tot de informele sector.

Bovenstaande 'definitie' geeft veel ruimte voor eigen interpretatie. Dit is een bewuste keuze van de ILO om landen de mogelijkheid te bieden een uitwerking te kiezen die past bij de nationale omstandigheden en wetgeving. Een interpretatie die is gebaseerd op praktische overwegingen is toegestaan. Raming van de omvang van de informele sector staat hoger op de agenda dan volledige internationale vergelijkbaarheid van de raming. Zo leidt deze vrijheid van interpretatie en implementatie er toe dat landbouwactiviteiten soms wel en soms niet tot de informele sector worden gerekend.

In Nederland wordt in het kader van de nationale rekeningen geen raming gemaakt van de omvang van de informele sector. Wel is het mogelijk om, gebruik makend van de vrijheid die de ILO biedt, op basis van de gegevens die beschikbaar zijn in de nationale rekeningen te komen tot een ruwe schatting. Zo is het mogelijk om de toegerekende loonsom aan zelfstandigen (i.e. de gemiddelde beloning van werknemers vermenigvuldigd met het arbeidsvolume zelfstandigen) te beschouwen als proxy van de omvang van de informele sector. Uitgaande van deze proxy draagt de informele sector in Nederland circa 7% bij aan het BBP. Voor Duitsland geldt voor deze proxy hetzelfde percentage. In Spanje en Italië draagt volgens deze berekeningswijze de informele sector voor circa 15% bij aan het BBP; in Griekenland voor ongeveer een kwart. In de Europese Unie als geheel ligt dit percentage rondom de 10%.

⁴⁾ Dit gebeurde in januari 1993 tijdens de 15e Internationale Conferentie van Arbeidsmarkt Statistici in de 'Resolution concerning statistics of employment in the informal sector'.

Het officieuze circuit en de volledigheid van de nationale rekeningen

Omdat het Europees Systeem van Nationale en Regionale rekeningen 1995 (ESR 1995)⁵⁾ een belangrijke rol speelt binnen de Europese wet- en regelgeving⁶⁾, worden er al ruim twaalf jaar veel inspanningen verricht om de interpretatie en de implementatie ervan te harmoniseren. In dat kader introduceerde de Europese Unie het begrip 'volledigheid'. Dit is een verzamelbegrip waarin vrijwel alle transacties worden begrepen die niet of onvoldoende zijn opgenomen in de raming van de nationale rekeningen⁷⁾. In deze zin komt het begrip overeen met het begrip 'officieus circuit' dat in de jaren tachtig door het CBS werd gebruikt. Het gaat hierbij om alle activiteiten die om welke reden dan ook bij het samenstellen van de nationale rekeningen ten onrechte niet zijn meegenomen.

Voor wat betreft de volledigheid van de ramingen in de nationale rekeningen werd veel aandacht besteed aan onder- of overschatting van zwarte activiteiten (inclusief BTW-fraude), inkomen in natura, fooien, de bedrijfstakken bouw en handel, de behandeling van witte vlekken in de statistische waarneming, het gebruik van gegevens uit budgetonderzoeken en het gebruik van buitenlandse handelsgegevens. Dit laatste omdat er binnen de statistieken van de intra-Europese handel een statistisch verschil van enkele procenten optreedt tussen de totalen van de intra-Europese invoer en de intra-Europese uitvoer. Tot slot werd, ter validatie, een vergelijking met arbeidsmarktstatistieken vereist. Voor wat betreft Nederland bedroegen de aanpassingen in verband met volledigheid per saldo circa 0,2% van het BBP.

De samenhang tussen de gehanteerde begrippen

De termen 'zwarte economie', 'illegale economie', 'informele economie' en 'volledigheid' duiden de belangrijkste fenomenen aan die van invloed kunnen zijn op de kwaliteit van de nationale rekeningen. Daarbij is elk fenomeen gedefinieerd vanuit een andere gezichtshoek: fiscale wetgeving respectievelijk strafwetgeving, arbeidsmarktperspectief en statistische praktijk. Wel overlappen de begrippen elkaar gedeeltelijk. De inkomsten van illegale activiteiten, bijvoorbeeld, zullen voor een belangrijk deel ook zwart zijn. Daarnaast zullen zwarte en illegale activiteiten in het algemeen ook niet worden gerapporteerd aan het CBS. Beiden kunnen gedeeltelijk samenvallen met het officieuze cir-

⁵⁾ Ten einde een optimale onderlinge vergelijkbaarheid van de macro-economische gegevens van de lidstaten te bevorderen is in de Europese Unie (EU) het Europees Systeem van Nationale en Regionale rekeningen ingevoerd. Dit systeem is een uitwerking van de richtlijnen van de Verenigde Naties, zoals die zijn vastgelegd in het System of National Accounts.

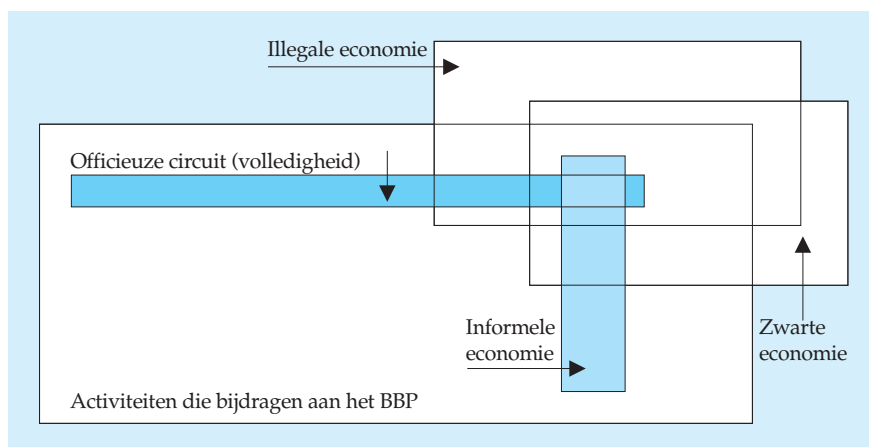
⁶⁾ Zo speelt het BNP een belangrijke rol bij de bepaling van de afdrachten aan de Europese Unie. Het BBP speelt een dominante rol in de EMU bij het vaststellen van de relatieve omvang van het financieringstekort en de staatsschuld. Het BBP verdeeld naar regio speelt een rol bij de verdeling van de structuurfondsen. De landbouwrekeningen, die zijn gelieerd aan de nationale rekeningen, spelen een rol binnen het Europese landbouwbeleid.

⁷⁾ Illegale activiteiten werden, om praktische redenen, expliciet uitgesloten van de definitie van 'volledigheid'. Ten tijde dat dit laatste begrip werd gedefinieerd was er nog weinig ervaring met het ramen van de omvang van illegale activiteiten. Verdere studie werd noodzakelijk geacht, voordat ook dit aspect bij de harmonisatie van de nationale rekeningen kon worden betrokken.

cuit. De mate waarin dit gebeurt hangt af van de mate waarin bij het ramen van de nationale rekeningen al rekening gehouden wordt met zwarte en illegale activiteiten en de vertekening die dit kan hebben op de statistische waarneming.

De samenhang tussen de begrippen is gestileerd weergegeven in figuur 3.12. In deze figuur is ook duidelijk gemaakt dat er zwarte en illegale activiteiten zijn die niet kunnen leiden tot een vertekening van het BBP. Dit geldt bijvoorbeeld voor uitkeringsfraude (zwarte economie) en diefstal (illegale economie).

3.12 Samenhang tussen de zwarte economie, illegale economie, informele economie en het officiële circuit (volledigheid)

4. Productiefactoren

De huidige en toekomstige mogelijkheden voor economische groei worden bepaald door de omvang en de kwaliteit van de beschikbare productiefactoren en de wijze waarop zij worden ingezet bij de productie van goederen en diensten. In dit hoofdstuk worden de volgende productiefactoren onderscheiden en besproken: arbeid, kapitaal en kennis. Ook de wijze waarop zij in het productieproces worden gecombineerd is als een aparte productiefactor te beschouwen, het ondernemerschap.

Het aantal bedrijven is de afgelopen vijf jaar met bijna 15% gestegen. Achter deze netto toename zit een grote dynamiek van oprichtingen, opheffingen, fusies, overnames en splitsingen. Landelijk gezien zijn er jaarlijks 7% oprichtingen, met concentraties in de zakelijke dienstverlening en de bouw. Het aantal faillissementen is flink lager dan vijf jaar geleden. De werkgelegenheid nam in 2000 met bijna 200 duizend banen toe. De werkgelegenheids groei van de afgelopen vijf jaar is historisch hoog en overtreft die in de rest van de Europese Unie, de Verenigde Staten en Japan. Alle werkloosheidsindicatoren gaven een verdere daling te zien. De arbeidsparticipatie van vrouwen en mannen nam verder toe. Vrouwen namen gemiddeld gesproken een grotere baan. Toch was dit alles niet voldoende om aan de vraag naar arbeid te voldoen. Het aantal openstaande vacatures kwam boven de 200 duizend. De kapitaalgoederenvoorraad is gemiddeld iets minder gestegen dan de productie. De capital-outputratio van de marktsector is berekend op 2,7. Bij de uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling (R&D) loopt Nederland in de pas met Europa maar blijft achter op de Verenigde Staten en Japan.

4.1 Ondernemerschap

Aantal bedrijven stijgt met 90 duizend in vijf jaar

Het aantal bedrijven is in vijf jaar tijd met ruim 90 duizend toegenomen. Op 1 januari 1995 waren er 608 duizend bedrijven, per 1 januari 2000 bedraagt het aantal 699 duizend. Het aantal bedrijven is elk jaar gestegen. De groei schommelt echter van jaar tot jaar. Het laatste jaar is de groei 2,1%.

Ondernemerschap is de laatste jaren populairder geworden. De groei van het aantal bedrijven ligt duidelijk boven de toename in voorgaande vijfjaarsperiodes. Voor een wat langere periode zijn uitsluitend cijfers exclusief landbouw, overheid en onderwijs beschikbaar. Tussen 1985 en 1990 steeg dit aantal bedrijven met 6%. Tussen 1990 en 1995 kwamen er per saldo 12% bij, in de afgelopen vijf jaar ruim 21%.

Bij een bevolkingsgroei van 3% tussen 1995 en 2000 is het totaal aantal bedrijven per inwoner duidelijk gestegen. Op 1 januari 1995 waren er 40 bedrijven per 1 000 inwoners, vijf jaar later 44. Overigens wordt Nederland ten opzichte van andere West-Europese landen nog steeds gekenmerkt door een relatief gering aantal, vooral grote, bedrijven.

4.1 Bedrijven naar economische activiteit, stand per 1 januari

	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
	<i>x 1 000</i>					
Landbouw en visserij	115,4	110,5	111,9	109,6	107,3	105,0
Delfstoffenwinning, industrie en openbare nutsbedrijven	43,2	44,6	45,3	47,6	46,8	47,5
Bouwnijverheid	43,9	48,4	51,4	58,3	62,3	66,2
Handel, reparatie consumentenartikelen	152,3	156,6	160,1	166,9	163,9	163,2
Horeca	36,8	37,1	37,6	39,0	40,5	40,6
Vervoer, opslag en communicatie	22,1	22,7	23,6	25,3	26,4	27,1
Financiële instellingen	14,5	15,0	15,3	15,0	15,6	16,1
Verhuur en zakelijke dienstverlening	87,7	95,3	103,2	110,4	121,3	130,2
Overheid, sociale verzekering en onderwijs	18,0	17,9	17,9	17,8	17,7	17,6
Gezondheids- en welzijnszorg	39,5	40,3	40,8	41,1	40,9	41,7
Cultuur, recreatie en overige dienstverlening	34,6	37,0	38,2	41,5	41,8	43,3
Totaal	608,1	625,4	645,3	672,5	684,4	698,5

Bron: CBS, Bedrijven in Nederland 2000.

De stijging van de werkgelegenheid over de afgelopen vijf jaar houdt gelijke tred met de stijging van het totaal aantal bedrijven (15%). Dat betekent dat het gemiddelde aantal werknemers per bedrijf niet is veranderd. De binnenlandse productie is met 20% toegenomen. Per bedrijf en per werknemer is de productie dus licht toegenomen.

De verdeling van bedrijven naar grootte is nogal scheef. Verreweg de meeste bedrijven zijn klein; ruim 90% heeft minder dan 10 werknemers. Minder dan 10% van de bedrijven is middelgroot en ongeveer 1% van de bedrijven is groot met 100 of meer werknemers. In de afgelopen vijf jaar namen het aantal bedrijven met minder dan 10 werknemers en het aantal grote bedrijven met meer dan 500 werknemers relatief het sterkst toe.

Niet in alle branches is sprake van een toename. Het aantal bedrijven is gedaald in de landbouw en in het openbaar bestuur. De daling in de landbouw drukt ook de ontwikkeling van het aantal bedrijven zonder personeel in loondienst. Dit zijn bedrijven waarin alleen de eigenaar (al dan niet met meewerkende gezinsleden) werkzaam is. De daling bij openbaar bestuur wordt vooral door gemeentelijke herindelingen veroorzaakt.

Sterk gestegen is het aantal bedrijven in de bouwnijverheid en in de zakelijke dienstverlening. In beide branches zijn er de helft meer bedrijven dan vijf jaar geleden. Bij de zakelijke dienstverlening (advocaten- en accountantskantoren,

adviesbureaus, ICT-diensten) doet deze stijging zich al over een veel langere periode voor. De zakelijke dienstverlening is de landbouw voorbijgestreefd. Bij de bouwnijverheid is in toenemende mate sprake van onderaanneming. Dit betekent dat het werk meer in kleinere bedrijven is georganiseerd, waarbij de groep zelfstandigen zonder personeel (ZZP's) de laatste jaren een grote vlucht heeft genomen. Traditioneel telt de handel de meeste bedrijven, maar de afgelopen twee jaar is het aantal wel gedaald.

De dynamiek in het aantal bedrijven is groter dan alleen blijkt uit de toe- of afname van het aantal bedrijven. Aan dit saldo liggen oprichtingen, opheffingen, fusies, overnames en afsplitsingen ten grondslag. Niet voor alle branches is er informatie over oprichtingen en opheffingen. Voor de branches waarvoor deze gegevens wel bekend zijn, komt het percentage oprichtingen uit op ruim 7%, terwijl het percentage opheffingen ruim 3% is. In 1999 nam het aantal bedrijven met 14 duizend toe. Het aantal oprichtingen in de beschreven populatie was echter tweeënhalf keer zo groot: 34 duizend. Het aantal opheffingen bedroeg 13 duizend. Fusies, overnames en afsplitsingen leverden per saldo een daling van 7 duizend bedrijven op.

Over het algemeen is er een positieve samenhang tussen oprichtingen en opheffingen: branches met een hoog oprichtingspercentage hebben doorgaans ook een hoog opheffingspercentage. Een uitgesproken voorbeeld is de IT-branche: relatief veel oprichtingen (16% in 1999) maar ook veel opheffingen. Ook in de zakelijke dienstverlening en de bouwnijverheid worden veel bedrijven opgericht.

Startende bedrijven zijn vaak klein. De 34 duizend starters in 1999 waren goed voor 67 duizend werkzame personen. De overlevingskansen van jonge bedrijven zijn lager dan gemiddeld. Meer dan 20% overleeft het eerste jaar niet. Ter vergelijking: het algemene opheffingspercentage is 3%. Opheffing is niet hetzelfde als faillissement. Het aantal faillissementen is geringer dan het aantal opheffingen. Veel bedrijven worden opgeheven zonder dat er sprake is van een faillissement.

Kader 4.a

Het Microlab

Een veelbelovende nieuwe bron voor onderzoek

De laatste jaren is de vraag naar statistische microdata voor micro-economisch onderzoek sterk toegenomen. Om tegemoet te komen aan deze vraag heeft het Centraal Bureau voor de Statistiek het 'Microlab' ontwikkeld. Het Microlab is een grote databank met statistische gegevens op het niveau van de bedrijfseenheid. Ook dient het Microlab als productiemiddel voor het aanmaken van publicaties voor de CBS-publicatiedatabase 'Statline'.

Behalve recente data herbergt het Microlab historisch materiaal, waaronder gegevens vanaf de jaren zeventig. Voorbeelden hiervan zijn: gegevens van de Productiestatistiek Industrie vanaf 1978, Investerings in vaste activa in de Nijverheid vanaf 1972 en de statistiek Financiën van ondernemingen vanaf 1977.

Het Microlab is een omvangrijke bron van statistische informatie binnen het CBS. Gegevens afkomstig van verschillende statistieken kunnen in het Microlab gekoppeld worden op het niveau van de bedrijfseenheid. Hierdoor is men in staat microgegevens van verschillende statistieken met elkaar in verband te brengen en over een reeks van jaren met elkaar te vergelijken.

Het Microlab is een belangrijke leverancier van data aan het 'Centrum voor Research van Economische Microdata' (Cerem). Het Cerem stelt wetenschappelijke onderzoekers van buiten het CBS in staat om gegevens van het CBS te gebruiken voor micro-economisch onderzoek. Voorbeelden van de mogelijkheden zijn: onderzoek naar productiviteitsverschillen, winstgevendheid, starters versus blijvers en de invloed van bedrijfsgrootte.

Faillissementen nemen weer licht toe

Tussen faillissementen en de economie bestaat een wisselwerking. In de afgelopen periode met een meer dan gemiddelde groei nam het aantal faillissementen dan ook gestaag af. In 2000 deed zich een lichte kentering voor en werd weer een lichte stijging geregistreerd.

Gaat het economisch gezien in Nederland goed, dan is het gevolg meestal dat er minder ondernemingen en natuurlijke personen in een slechte financiële positie terechtkomen en worden er minder faillissementen uitgesproken. Het failliet gaan van ondernemingen heeft een negatieve invloed op de economie. De onderneming levert geen productie meer, eventueel personeel komt buiten het arbeidsproces te staan en schulden blijven vaak onbetaald.

4.2 Uitgesproken faillissementen naar rechtsvorm

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Natuurlijke personen	1 060	1 041	1 131	1 011	596	901
w.o.						
vennoten	471	443	498	407	204	259
Bedrijven en instellingen	4 783	4 534	4 409	4 015	3 238	3 579
w.v.						
eenmanszaken	2 011	1 899	1 728	1 546	925	958
naamloze vennootschappen	17	11	7	6	10	12
besloten vennootschappen	2 278	2 144	2 200	2 016	1 983	2 272
vennootschappen onder firma	239	226	251	212	159	187
commanditaire vennootschappen	30	33	35	35	26	25
overige	208	221	188	200	135	125
Nalatenschappen	4	2	7	5	6	18
Totaal	5 847	5 577	5 547	5 031	3 840	4 498

Bron: CBS, Faillissementsstatistiek.

De dalende tendens, die vanaf 1995 is ingezet, bereikte met 3 840 zijn voorlopig laagste punt in 1999. In 2000 nam het aantal uitgesproken faillissementen weer toe tot bijna 4 500. Toch ligt het aantal nog bijna een kwart onder het aantal uitgesproken faillissementen van 1995. Deze daling komt voor een belangrijk deel voor rekening van de eenmanszaken. Circa 80% van het aantal uitgesproken faillissementen heeft betrekking op bedrijven en instellingen en 20% op natuurlijke personen zonder eenmanszaak.

De daling van het aantal faillissementen bij bedrijven en instellingen in de periode 1995-2000 komt voor een niet-onbelangrijk deel door de flinke daling van het aantal gefailleerde eenmanszaken als gevolg van het in werking treden van de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen (zie kader 4b). Wanneer de eenmanszaken buiten beschouwing worden gelaten, daalde het aantal gefailleerde bedrijven en instellingen tussen 1995 en 2000 met 5%.

Kader 4.b

Schuldsanering en faillissement in Nederland *Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen*

Wanneer de opeisbare financiële verplichtingen zo hoog zijn opgelopen dat een schuldenaar ze niet meer kan nakomen, geeft de Faillissementswet de mogelijkheid tot een gestructureerde schuldregeling. Er zijn drie hoofdlijnen in de sanering van schulden: de sinds 1 december 1998 ingevoerde Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen, de surséance van betaling en het faillissement.

Eind 1998 is de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen in werking getreden. Door deze wet wordt voorkomen dat particulieren (natuurlijke personen met of zonder eenmanszaak) jarenlang achtervolgd worden door hun schuldenlast. Gedurende een periode van circa drie jaar moet de schuldenaar de schuldeisers betalen. Wanneer dit, onder toezicht van een bewindvoerder, op een juiste wijze gebeurt dan is de eventuele restschuld na deze periode niet meer opeisbaar. In 1999 waren er bijna 6 500 schuldsaneringen. In 2000 zijn er bijna 9 000 wettelijke schuldsaneringen uitgesproken: een stijging met 36%. Bijna een vijfde van deze schuldsaneringen betreft een eenmanszaak.

De surséance van betaling is een manier om de schuldenaar gedurende een beperkte tijd uitstel van betaling te geven, orde op zaken te laten stellen en alsnog de gelegenheid te geven zijn schuldeisers (deels) te betalen. Onder bepaalde restricties kan de desbetreffende persoon of onderneming zijn bedrijfsactiviteiten voortzetten indien de verwachting is dat op afzienbare termijn het geheel of een deel van de schulden kan worden betaald. Jaarlijks worden er tussen de vier- en vijfhonderd verzoeken tot surséance van betaling ingediend. In veel gevallen echter wordt de betrokken schuldenaar na de surséance van betaling alsnog failliet verklaard.

Het faillissement gaat een stap verder. Een schuldenaar die niet meer aan zijn betalingsverplichting kan voldoen, ook niet binnen afzienbare tijd, wordt op eigen verzoek of op verzoek van één of meerdere schuldeisers door de rechtbank failliet verklaard. Een faillissementsaanvraag wordt ook wel gebruikt als incassomiddel om onwillige schuldenaren tot betaling te dwingen. Minder dan de helft van het aantal ingediende rekestes leidde de afgelopen jaren tot een vonnis van faillietverklaring.

Het aantal arbeidsplaatsen dat bij een faillissement betrokken is, kan met behulp van de grootteklasse van het bedrijf geraamd worden. In 2000 waren de bedrijven die failliet gingen gemiddeld wat groter dan in 1999. Daardoor neemt in de periode 1995–2000 het aantal verloren arbeidsplaatsen toe van bijna 17 duizend tot ruim 18 duizend.

Per 1 000 bedrijven en instellingen, exclusief eenmanszaken, zijn er in 2000 acht failliet gegaan tegen elf in 1995.

De onbetaald gebleven schulden van de beëindigde faillissementen in 1998 bedroegen ruim 3 miljard gulden. Gemiddeld betekende dit een onbetaalde schuld van zo'n 650 duizend gulden.

De gemiddeld onbetaald gebleven schuld varieert sterk per rechtsvorm: zo bedroeg de gemiddeld onbetaald gebleven schuld van vennootschappen in 1998 zo'n 900 duizend gulden, bij eenmanszaken ruim 300 duizend gulden en bij natuurlijke personen ruim 200 duizend gulden.

4.3 Uitgesproken faillissementen per 1 000 bedrijven en instellingen exclusief eenmanszaken¹⁾

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Industrie	14	13	13	11	11	12
Bouwnijverheid	13	12	12	10	9	9
Reparatie van consumenten- artikelen en handel	10	10	9	8	8	8
Horeca	7	5	6	5	4	4
Vervoer, opslag- en communicatie	11	13	14	11	9	11
Financiële instellingen	23	17	21	17	14	18
Verhuur en zakelijke dienstverlening	13	10	9	9	8	8
Onderwijs, gezondheidszorg, milieu en overige dienstverlening	3	3	3	3	2	3
Totaal inclusief onbekend	11	9	10	8	7	8

Bron: CBS, Faillissementsstatistiek.

¹⁾ Exclusief overheid en de bedrijfstakken landbouw en visserij en openbare nutsbedrijven.

4.2 Arbeid

In 2000 nam de werkloosheid verder af. Dit kwam door een forse groei van het aantal bezette banen en een kleinere groei van de potentiële beroepsbevolking. De toenemende spanning op de arbeidsmarkt blijkt uit het oplopende aantal vacatures.

4.4 Arbeid

	1995	1997	1998	1999*	2000*	Mutatie t.o.v.	
						1999	1995
	<i>x 1 000</i>						
Gemiddelde bevolking	15 460	15 607	15 703	15 809	15 920	111	460
Potentiële beroepsbevolking	10 498	10 563	10 604	10 663	10 717	54	219
Werkzame beroepsbevolking	6 063	6 400	6 609	6 805	6 959	154	896
Werkzame personen	7 143	7 544	7 743	7 935	8 122	187	979
Banen van werkzame personen	7 525	7 946	8 194	8 387	8 581	194	1 056
Arbeidsvolume van werkzame personen in arbeidsjaren	5 663	5 992	6 166	6 320	6 469	149	806
Vacatures, stand einde 4e kwartaal (excl. overheid)	62	106	124	168	189	21	127
Werkloze beroepsbevolking	533	438	348	292	270	-22	-263
Geregistreeerde werkloosheid	464	375	287	221	188	-33	-276

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB) en Nationale rekeningen 2000.

De werkgelegenheid groeide de afgelopen vijf jaar sneller dan in de jaren daarvoor het geval was. De economische hoogconjunctuur was geen baanloze groei, maar een baanrijke groei. De werkgelegenheid groeide sneller dan de potentiële beroepsbevolking. De werkloosheid liep voortdurend terug, de arbeidsparticipatie van vooral vrouwen, maar ook mannen nam toe. De werkgelegenheid kan op verschillende manieren gemeten worden. In arbeidsjaren is de werkgelegenheid ruim 14% hoger dan vijf jaar eerder. De werkgelegenheidsgroei volgens de andere maatstaven wijkt hier nauwelijks van af.

In 2000 zette de werkgelegenheidsgroei van de afgelopen jaren door. Het totaal aantal bezette banen was bijna 194 duizend hoger dan in 1999. Dit betekent een stijging van 2,3% tot een totaal van 8,6 miljoen. Ook het aantal werkzame personen en het arbeidsvolume zijn de laatste jaren gestegen. De groei bij de vrouwen is groter dan bij de mannen. In de jaren 1995–2000 groeide het aantal werkzame vrouwen gemiddeld met 3,3%, terwijl het aantal werkzame mannen met 2,1% toenam. Het arbeidsvolume steeg in die jaren bij vrouwen nog sterker, namelijk gemiddeld 4,0%, tegen 2,0% bij de mannen. Vrouwen hebben dus gemiddeld een grotere baan dan in 1995.

Het arbeidsvolume groeide in 2000 met 2,4%. De groei was met 3,7% het grootst bij de bedrijfstak financiële en zakelijke dienstverlening, waar vooral de verhuur van roerende goederen en de computerservicebureaus meer dan gemiddeld in arbeidsvolume stegen. Ook bij de bedrijfstakken handel, horeca en reparatie en vervoer, opslag en communicatie groeide het arbeidsvolume bovengemiddeld. De groei was echter in alle bovengenoemde bedrijfstakken lager dan in 1999. Verder was in vrijwel alle bedrijfstakken de groei bij de vrouwen groter dan die bij de mannen.

Sterke toename vaste banen

In 2000 nam het aantal vaste banen toe met 180 duizend. Het aantal flexibele contracten nam in tegenstelling tot 1999 weer toe, met 14 duizend tot 786 duizend. De daling in 1999 hing in belangrijke mate samen met de invoering met de Flexwet. Deze wet verplicht uitzendbureau's om uitzendkrachten na zes maanden in vaste dienst te nemen. Het aantal flexibele contracten ligt nu weer op hetzelfde peil als in 1998. Er is wel een verschuiving van de vrouwen naar de mannen te zien. Van de 786 duizend flexibele contracten waren er 446 duizend voor vrouwen.

Het totale aantal werknemers met een baan van 12 uur of meer nam in 2000 met ruim 170 duizend mensen toe en kwam hiermee uit op ruim 6,2 miljoen mensen. Hieronder waren 2,5 miljoen vrouwen. Het aantal zelfstandigen was in 2000 nagenoeg gelijk aan 1999. In 2000 werkten 939 duizend mensen in een eigen bedrijf, in het bedrijf van de partner of ouders of op freelance-basis.

In 2000 hadden 950 duizend mensen een baan van minder dan twaalf uur per week. Deze groep wordt niet tot de werkzame beroepsbevolking gerekend. Bijna driekwart van de kleine banen wordt bezet door vrouwen. De afgelopen vijf jaar steeg het aantal mensen met een kleine baan gemiddeld met bijna 14 duizend.

Kader 4.c

Werkzame personen

Enquête beroepsbevolking en de arbeidsrekeningen

De Enquête beroepsbevolking (EBB) is een steekproefonderzoek onder personen die in Nederland wonen, met uitzondering van personen in inrichtingen, instellingen en tehuizen (institutionele bevolking). In de EBB wordt onder andere de werkzame beroepsbevolking gemeten. Dit is het aantal personen van 15–64 jaar met betaald werk van 12 uur per week of meer. In 1999 bedroeg dit aantal 6,8 miljoen. Het aantal werkzame personen in de arbeidsrekeningen is groter, namelijk 7,9 miljoen.

Hoe ligt de relatie tussen de werkzame beroepsbevolking en het aantal werkzame personen? De belangrijkste verschillen worden hier genoemd. Ten eerste tellen de arbeidsrekeningen ook de mensen die minder dan 12 uur werken mee. Hierdoor komen er nog circa 800 duizend werkzame personen bij. Verder zijn er mensen ouder dan 65 jaar die een baan hebben. Dat is nog eens goed voor 60 duizend werkzame personen meer. Daarnaast onderzoekt de EBB alleen personen die in Nederland wonen, terwijl de arbeidsrekeningen personen die in Nederland werken, tellen. Dus de mensen die in Nederland wonen en in het buitenland werken moeten in mindering gebracht worden en de buitenlanders die in Nederland werken, maar er niet wonen, moeten erbij geteld worden. Verder worden er nog zelfstandigen in dienst van huishoudens bijgeteld (270 duizend vrouwen) en zijn er nog enkele verschillen waaronder neerwaartse aanpassingen voor stagiairs en vrijwilligers, die in de arbeidsrekeningen niet tot de werkzame personen met betaald werk worden gerekend.

Overgang van Enquête beroepsbevolking naar arbeidsrekeningen, 1999

	Totaal	Mannen	Vrouwen
	<i>x mln</i>		
Werkzame beroepsbevolking EBB	6,81	4,12	2,68
Personen werkzaam minder dan 12 uur 15-64 jaar	0,80	0,24	0,56
Werkzame personen 65 plus	0,06	0,04	0,01
Werkzame personen, nationaal	7,67	4,41	3,26
Uitgaande pendel	-0,03	-0,02	-0,01
Inkomende pendel	0,05	0,04	0,01
Werkzame personen, binnenlands	7,69	4,43	3,26
Correctie zelfstandigen	0,27	0,00	0,27
Overige correcties	-0,03	0,04	-0,07
Werkzame personen volgens Nationale rekeningen	7,94	4,47	3,47

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking en Nationale rekeningen 2000.

Deeltijdwerk neemt vooral onder vrouwen toe

In 2000 werkte een man gemiddeld 92% van een voltijdbaan, een vrouw gemiddeld 64%. Vrouwen zijn in de laatste vijf jaar langer gaan werken: in 1995 werkte een vrouw gemiddeld nog 61% van een voltijdbaan. Mannen zijn nauwelijks korter gaan werken. Het aantal deeltijdbanen is in 2000 met 95 duizend toegenomen tot bijna 3,1 miljoen. Inmiddels wordt ruim 42% van de banen in deeltijd vervuld. In 2000 nam het aantal deeltijdbanen onder vrouwen toe met 74 duizend en het aantal voltijdbanen met 42 duizend. Bij de mannen nam het aantal deeltijdbanen minder sterk toe, namelijk met 21 duizend.

4.5 Aantal banen van werknemers naar dienstverband en geslacht

	1995	1998	1999*	2000*	Mutatie 2000* t.o.v.	
					1999*	1995
	<i>x 1 000</i>					
Voltijd	3 783	4 004	4 109	4 208	99	425
man	2 965	3 122	3 176	3 233	57	268
vrouw	818	882	933	975	42	157
Deeltijd	2 505	2 877	2 990	3 085	95	581
man	688	837	873	895	21	207
vrouw	1 817	2 040	2 117	2 191	74	374
Totaal	6 288	6 881	7 099	7 293	194	1 006
man	3 653	3 958	4 049	4 128	79	475
vrouw	2 635	2 922	3 050	3 165	115	531

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Bijna 70% van de werkende vrouwen had in 2000 een deeltijdbaan. Het aandeel mannen dat in deeltijd werkt, ligt veel lager. In 2000 werkte nog geen 22% van de mannen in een deeltijdbaan. In de laatste drie jaar nam het totaal aantal vrouwen met werk toe met 378 duizend, de groei bij de mannen lag met 278 duizend aanmerkelijk lager. Tot midden jaren negentig nam de gemiddelde omvang van een baan, uitgedrukt in arbeidsjaren, af, doordat meer banen in deeltijd werden uitgevoerd. Sindsdien is de gemiddelde omvang van banen redelijk stabiel, hoewel het aantal deeltijdbanen sterker is gegroeid dan het totaal aantal banen en het arbeidsvolume. Dit betekent dat de gemiddelde omvang van deeltijdbanen groter is geworden. Voor een deel kan dit verklaard worden uit de trend dat vrouwen een grotere baan kunnen en willen hebben. Daarnaast past dit in de gespannen arbeidsmarkt, waarbij een deel van de vraag naar arbeid wordt opgevangen door langer werken. Opvallend is ook dat de omvang van een voltijdbaan nog maar met 1% is afgenomen in de afgelopen vijf jaar. Collectieve arbeidsduurverkorting staat niet hoog meer op de agenda.

Kader 4.d

Arbeidsvolume in uren

Het verschil tussen betaalde en gewerkte uren

De hoeveelheid ingezette arbeid wordt in Nederland meestal via de arbeidsjaren beschreven. Bij arbeidsjaren wordt alleen gekeken naar het aantal overeengekomen arbeidsuren. Andere maatstaven zijn de betaalde uren of de feitelijk gewerkte uren.

Betaalde uren worden bepaald als de som van het aantal overeengekomen uren en het aantal betaalde overwerkuren. Verlof (inclusief feestdagen) wordt buiten de berekening van de betaalde uren gehouden. Bij de berekening van de betaalde uren wordt uitgegaan van een gestandaardiseerd patroon van potentiële werkdagen en feestdagen.

In overeenstemming met internationale richtlijnen maakt het CBS sinds kort experimentele berekeningen van gewerkte uren. Dit lijkt op de berekening van de betaalde uren, zij het dat niet-gewerkte uren als gevolg van weerverlet, ziekte, zwangerschaps- en ouderschapsverlof, en andere vormen van kort verzuim, in mindering worden gebracht op het totale aantal uren per jaar. Hoewel internationaal de voorkeur wordt gegeven aan het totaal aantal feitelijk gewerkte uren als maatstaf voor de input van arbeid, zijn voor de meeste landen echter nog geen ramingen beschikbaar. Daarom worden in de praktijk de hierboven besproken arbeidsjaren als goed alternatief gebruikt in internationale studies.

Betaalde en gewerkte uren, gemiddeld per baan

	1995	1996	1997	1998	1999*	2000*
<i>uren</i>						
Overeengekomen uren (voltijd)	1 737	1 739	1 733	1 721	1 717	1 719
Overeengekomen uren	1 359	1 357	1 355	1 342	1 338	1 338
Betaalde uren	1 380	1 378	1 376	1 363	1 359	1 359
Gewerkte uren	1 324	1 307	1 310	1 296	1 287	1 279

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Omdat allerlei vormen van verzuim in mindering wordt gebracht op het totaal aantal gewerkte uren, is het totaal aantal gewerkte uren per baan op jaarbasis dan ook lager dan het totaal aantal betaalde of overeengekomen uren op jaarbasis. Bedacht moet worden dat er geen rekening gehouden wordt met onbetaald overwerk in de berekening van de gewerkte uren, zodat de gewerkte uren eigenlijk een onderschatting van het totaal aantal feitelijk gewerkte uren geven.

Werkloosheid sterk gedaald

In 2000 daalde de werkloze beroepsbevolking met 22 duizend tot 270 duizend mensen. Dit komt overeen met 3,7% van de beroepsbevolking. De werkloze beroepsbevolking bestaat uit mensen die actief zoeken naar werk van twaalf uur of meer per week. Het al dan niet ingeschreven staan bij het arbeidsbureau is daarbij niet van belang. In 1980 was de werkloosheid voor het laatst lager, namelijk 194 duizend. Tussen 1980 en 2000 was de werkloosheid het hoogst in 1983 en 1984; ruim 10% van de beroepsbevolking was toen werkloos. Vanaf 1994 is de werkloosheid alsmaar gedaald.

4.6 Indicatoren onbenut arbeidsaanbod

	1992	1996	1997	1998	1999	2000*
	<i>x 1 000</i>					
Wil betaald werk hebben van twaalf uur of meer per week	974	1 117	1 020	914	805	687
Werkloze beroepsbevolking	411	494	438	348	292	270
Geregistreeerde werkloosheid	336	440	375	287	221	188

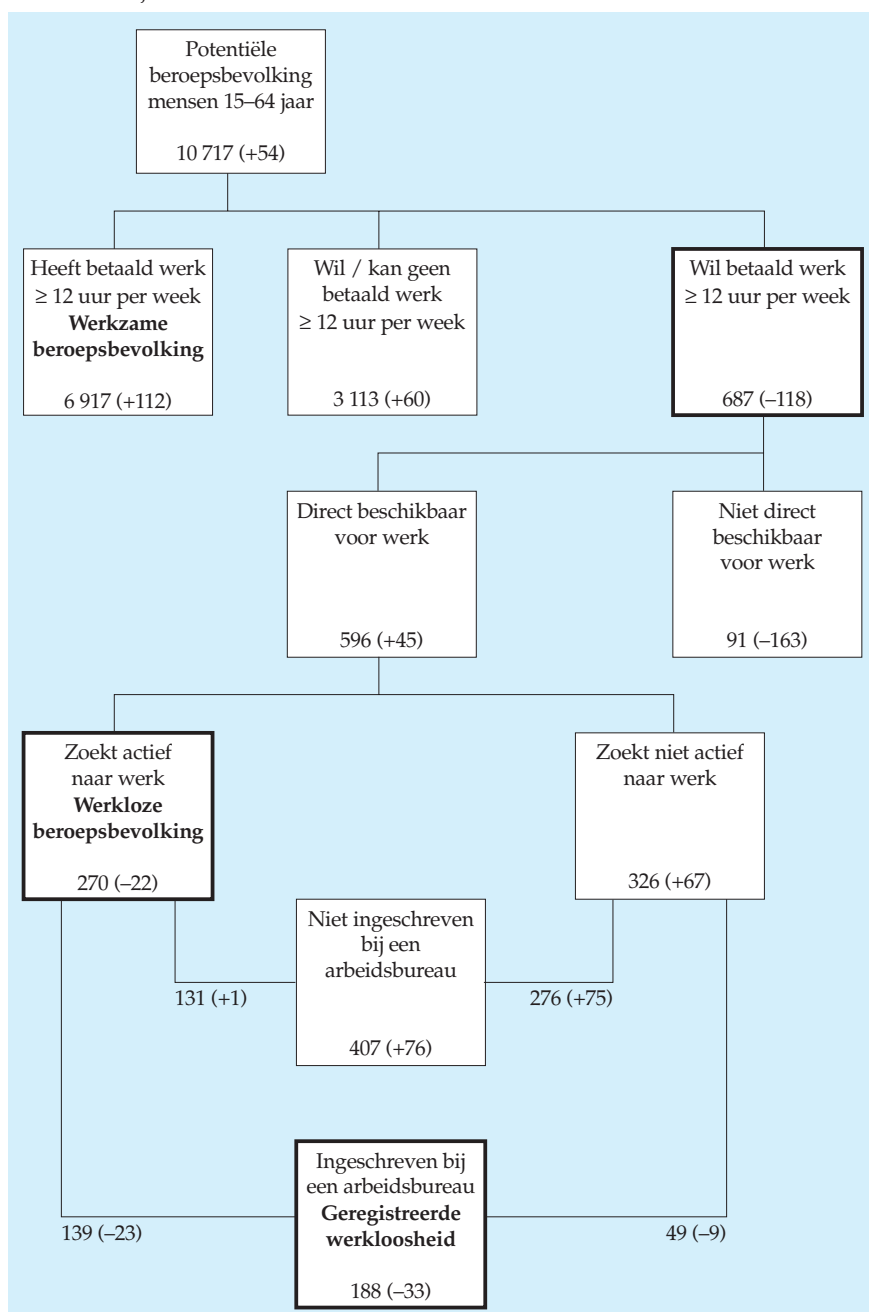
Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB).

De groei van het aantal mensen met een baan was in 2000 groter dan de afname van de werkloze beroepsbevolking. Dit komt doordat het aantal nieuwkomers op de arbeidsmarkt groter is dan het aantal mensen dat stopt met werken. Behalve werklozen profiteerden ook schoolverlaters en herintreders van de werkgelegenheidstoename. De arbeidsparticipatie nam verder toe.

Potentiële arbeidsreserve daalt in 2000 met bijna 120 duizend

Naast de werkloze beroepsbevolking stelt het CBS ook andere indicatoren van het onbenut arbeidsaanbod samen. Een bredere afbakening dan de werkloze beroepsbevolking betreft het aantal mensen dat betaald werk wil hebben voor ten minste twaalf uur per week, ongeacht of men zoekt naar werk of direct in staat is in een baan te beginnen. Deze groep mensen kan beschouwd worden als de potentiële arbeidsreserve. In 2000 ging het gemiddeld om 687 duizend mensen. Dat is bijna 120 duizend minder dan in 1999.

4.7 Relatieve indicatoren onbenut arbeidsaanbod (in duizendtallen), 2000*
 (Tussen haakjes staat de mutatie t.o.v. 1999 vermeld)

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB) 2000; voorlopige cijfers.

Geregistreeerde werkloosheid gedaald

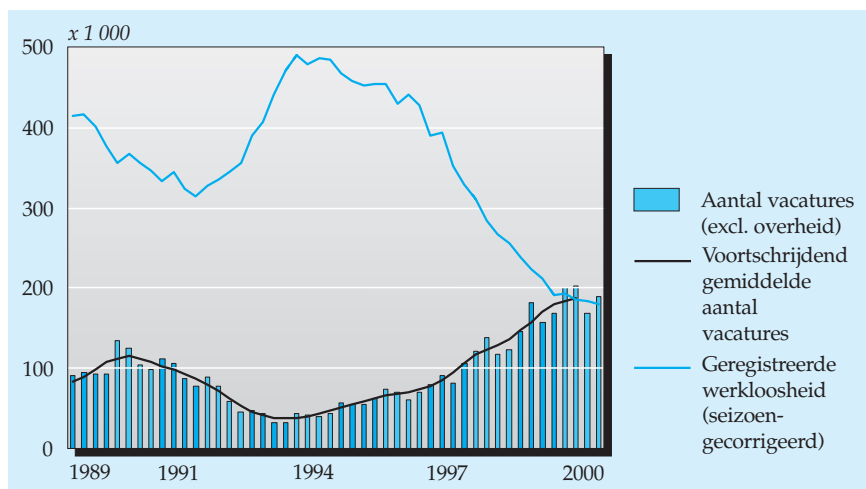
Een andere indicator van het onbenut arbeidsaanbod is de geregistreeerde werkloosheid. Geregistreeerde werklozen werken niet of minder dan twaalf uur per week en staan ingeschreven bij het arbeidsbureau. Zij kunnen direct in een baan van minstens twaalf uur per week beginnen. In 2000 waren er gemiddeld 188 duizend geregistreeerde werklozen. Dat is 33 duizend minder dan in 1999. In de afgelopen jaren daalde de geregistreeerde werkloosheid sterk, volgend op een zeer sterke stijging in 1993 en 1994. Het aantal geregistreeerde werklozen lag in 2000 op het laagste punt sinds begin jaren tachtig.

Geconcludeerd mag worden dat, aan welke indicator men de ontwikkeling van de werkloosheid ook afleest, er in 2000 net als in 1998 en 1999, sprake was van een sterke daling, zij het iets minder dan voorgaande jaren.

Krapte op de arbeidsmarkt verder toegenomen

Naast de daling van de werkloosheid staat een nog steeds stijgend aantal vacatures en banen. Na een aanzienlijke toename van het aantal openstaande vacatures in de periode 1997–1999 gaf 2000 een lichtere stijging te zien. Het aantal vacatures bij particuliere bedrijven is van eind 1999 tot eind 2000 met 12% gestegen, tot 189 duizend. Het aantal vacatures, de werkloosheid en het aantal banen hangen samen met de economische groei. Werkgelegenheid en werkloosheid reageren met enige vertraging op de bewegingen in de productiegroei. In 1990 kende Nederland een hoogconjunctuur. Het aantal vacatures bereikte eind maart van dat jaar een niveau van 134 duizend en de werkloosheid daalde in die tijd licht van 350 duizend naar een laagste punt in 1991 van 300 duizend mensen. Het aantal banen van werknemers bij particuliere bedrijven groeide van 4,5 naar 4,7 miljoen. Daarna liep de economische groei terug en nam het aantal vacatures af tot slechts 33 duizend in de tweede helft van 1993 en de werkloosheid steeg flink naar bijna 500 duizend begin 1994. Het aantal banen bleef tot 1994 op het niveau van 4,7 miljoen staan. Sindsdien is de economische groei toegenomen. Met enige vertraging reageerde de arbeidsmarkt. De werkgelegenheid begon vanaf 1995 weer toe te nemen. Sindsdien zit het aantal vacatures op een stijgende en de werkloosheid op een dalende lijn. De aantallen openstaande vacatures liggen sinds 1999 op een hoger niveau dan in 1990 het geval was. De werkloosheid is tot ver onder het niveau van 1991 gedaald.

4.8 Openstaande vacatures en geregisteerde werkloosheid

Bron: CBS, Vacature-enquête 2000 en Enquête beroepsbevolking (EBB).

Het aantal vacatures en de geregisteerde werkloosheid zijn in 2000 op hetzelfde niveau uitgekomen, wat de spanning op de arbeidsmarkt goed weergeeft. De krapte op de arbeidsmarkt blijkt ook uit het aantal vacatures per duizend banen. Voor alle particuliere bedrijven tezamen geldt dat er eind 2000 per duizend banen 33 vacatures openstonden, tegenover 30 eind 1999. De krapte is vooral groot in de zakelijke dienstverlening waar eind 2000 46 vacatures open stonden per duizend banen, eind 1999 was dit nog 39. Ook in de bouw is de krapte groot. Hier waren eind 2000 per duizend banen 42 vacatures, tegen 36 eind 1999.

Het totaal aantal vacatures was eind 2000 meer dan 200 duizend. Naast de 189 duizend vacatures bij particuliere bedrijven stonden eind 2000 bij de overheid 15,4 duizend vacatures open. Eind 1999 waren dit er nog 15,6 duizend. Iets meer dan één op de drie van deze vacatures betrof een vacature in het onderwijs.

Arbeidsproductiviteitsgroei laatste drie jaar relatief hoog

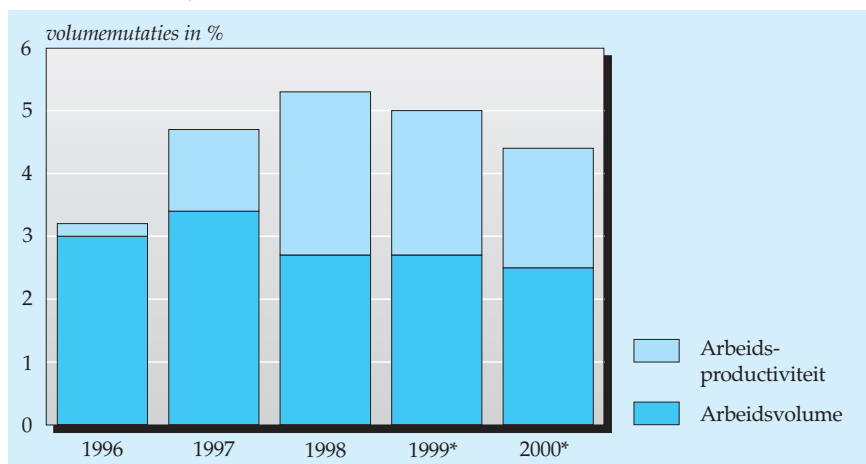
Producteren vereist de inzet van productiefactoren zoals arbeid, kapitaal, ondernemerschap en natuurlijke hulpbronnen. De toegevoegde waarde per arbeidsjaar of arbeidsproductiviteit meet de efficiency van de inzet van arbeid in het productieproces. Hierbij wordt het arbeidsvolume uitgedrukt in arbeidsjaren en omvat de totale hoeveelheid arbeid die in een bepaalde periode is ingezet. Personen die in deeltijd werken, of niet gedurende het gehele jaar een volledige werkkring hebben gehad, tellen voor een dienovereenkomstig gedeelte mee. Het arbeidsvolume van werknemers en zelfstandigen samen bedroeg in 2000 bijna 6,5 miljoen arbeidsjaren, een groei van 2,4% ten opzichte van 1999. De arbeidsproductiviteit in de gehele economie steeg in 2000 met 1,1%, iets minder dan in 1999, toen een groei van 1,2% werd gemeten. In de periode

1998–2000 was de stijging van de productiviteit gemiddeld 1,2% per jaar. De laatste drie jaar was de groei hoger dan in de jaren daarvoor.

Bij de beoordeling van de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit wordt vaak gekeken naar de marktsector. Bij deze analyse wordt een aantal bedrijfstakken buiten beschouwing gelaten vanwege hun specifieke karakter: delfstofwinning, verhuur van en handel in onroerend goed, overheid, zorg en overige dienstverlening. De arbeidsproductiviteit van de marktsector steeg in 2000 met 1,9%. In 1999 was dit nog 2,3%.

De volumetoename van de toegevoegde waarde kan worden opgedeeld naar de bijdrage van het arbeidsvolume en die van de arbeidsproductiviteit. In figuur 4.9 geeft het totaal van de balk de stijging van de toegevoegde waarde van de marktsector weer. Zo wordt duidelijk zichtbaar dat de bijdrage aan de economische groei door de stijging van het arbeidsvolume over de laatste vijf jaar redelijk constant is geweest, terwijl de bijdrage van de arbeidsproductiviteit de laatste drie jaar hoger was dan in 1996 en 1997.

4.9 Groei toegevoegde waarde verdeeld in groei arbeidsproductiviteit en groei arbeidsvolume, marktsector

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

In 2000 trad voor alle bedrijfstakken in de marktsector een stijging van de arbeidsproductiviteit op. Tussen 1997 en 2000 steeg de arbeidsproductiviteit flink in de bedrijfstakken landbouw, bosbouw en visserij, energie- en waterleidingbedrijven en vervoer, opslag en communicatie. Bij een stijging van de werkgelegenheid met gemiddeld 31 duizend arbeidsjaren per jaar (3,1%) daalde de arbeidsproductiviteit van de zorg en overige dienstverlening tussen 1997 en 2000. Deze achterblijvende productiegroei bij de zorg is vrijwel geheel toe te schrijven aan arbeidsduurverkortung.

4.10 Arbeidsproductiviteit

	1998	1999*	2000*	1998/ 2000*
	<i>mutaties in %</i>			
Landbouw, bosbouw en visserij	11,3	5,6	0,0	5,5
Delfstoffenwinning	-4,1	-0,6	-1,0	-1,9
Industrie	2,0	2,7	4,0	2,9
Energie- en waterleidingbedrijven	1,7	10,0	5,7	5,8
Bouwnijverheid	1,6	3,0	0,5	1,7
Handel, horeca en reparatie	4,2	1,2	0,0	1,8
Vervoer, opslag en communicatie	6,8	4,1	5,6	5,5
Financiële en zakelijke dienstverlening	-2,0	0,0	0,4	-0,5
Idem, exclusief verhuur en handel in onroerend goed	-0,9	1,0	1,1	0,4
Overheid	0,9	0,5	-0,9	0,1
Zorg en overige dienstverlening	-2,1	-1,0	-0,2	-1,1
Totaal	1,3	1,2	1,1	1,2
Totaal marktsector	2,6	2,3	1,9	2,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

4.3 Kapitaal en kennis

Kapitaalcoëfficiënt daalt licht

In 2000 was in de marktsector van de Nederlandse economie 2,70 gulden nodig om één gulden toegevoegde waarde te genereren. In 1995 lag de kapitaalcoëfficiënt, berekend als de bruto kapitaalgoederenvoorraad gedeeld door de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen, iets hoger op 2,9. De kapitaalcoëfficiënt weerspiegelt de productiewijze. Een structurele verhoging wijst op een kapitaalintensiever worden van de productie. Op korte termijn kan de coëfficiënt fluctueren met de hoogte van de bezettingsgraad: bij onderbezetting wordt een hogere kapitaalcoëfficiënt gemeten.

Voor de hele Nederlandse economie daalde de kapitaalcoëfficiënt tussen 1995 en 2000 van 4,8 naar 4,6. Dit laatste cijfer wordt sterk beïnvloed door bijzondere bedrijfstakken, zoals de exploitatie van onroerend goed (coëfficiënt: 23,3) en de overheid (6,3). De kapitaalgoederenvoorraad steeg in vijf jaar tijd met 15%, de toegevoegde waarde met 20%.

4.11 Kapitaalcoëfficiënten per bedrijfstak, prijsniveau 1995

	1995	2000*
	%	
Landbouw, bosbouw en visserij	4,3	4,5
Delfstoffenwinning	3,8	4,4
Industrie	3,6	3,5
Energie- en waterleidingbedrijven	9,9	10,1
Bouwnijverheid	1,1	1,2
Handel, horeca en reparatie	2,0	1,7
Vervoer, opslag en communicatie	4,5	3,9
Financiële en zakelijke dienstverlening	1,5	1,6
Exploitatie onroerend goed	22,6	23,3
Overheid	6,5	6,3
Zorg en overige dienstverlening	2,1	2,2
Totaal	4,8	4,6
Totaal marktsector	2,9	2,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Meer arbeidsintensieve bedrijfstakken zoals de bouw, handel en horeca en financiële en zakelijke dienstverlening laten relatief lage kapitaalcoëfficiënten zien. Gemiddeld genomen komen deze bedrijfstakken uit op anderhalf. Veel hoger is de kapitaalcoëfficiënt van energie- en waterleidingbedrijven (10,1). De overige bedrijfstakken binnen de marktsector kennen kapitaalcoëfficiënten tussen de 3,5 en 4,5.

Op het niveau van bedrijfstakken is de kapitaalcoëfficiënt of capital-outputratio vrij stabiel. Alleen bij vervoer, opslag en communicatie is de coëfficiënt flink gedaald in de periode 1995–2000. Een belangrijke oorzaak is de stijging met liefst 44% van de toegevoegde waarde in deze bedrijfstak, door de explosieve groei van de mobiele telefonie. Een betere benutting van de capaciteit liet een mindere groei van de kapitaalgoederenvoorraad toe met ruim een kwart.

Opmerkelijk is de stijging van de kapitaalcoëfficiënt in de delfstoffenwinning. Incidentele factoren spelen hier een belangrijke rol. De toegevoegde waarde in 2000 was lager dan in 1995 als gevolg van zachte winters en de toenemende invoer van aardgas en stroom. In feite is hier sprake van onderbezetting. Ditzelfde geldt, zij het in mindere mate, voor de energie- en waterleidingbedrijven.

Algemeen mag verwacht worden dat door de snel toenemende toepassing van ICT in machines etc. deze kapitaalgoederen efficiënter en flexibeler worden. Hierdoor kan de kapitaalcoëfficiënt afnemen met een stijgende arbeidsproductiviteit als tegenhanger. Immers, er kan naar verhouding meer geproduceerd worden en dus wordt er meer toegevoegde waarde gegenereerd.

4.12 Bruto kapitaalgoederenvoorraad in 2000, de verdeling naar kapitaalgoederen per bedrijfstak

	Kapitaal- goederen- voorraad	Gebou- wen	GWW	Trans- port- midde- len	Machi- nes en werk- tuigen	Imma- teriële/ overige activa
	<i>mld gld</i>	%				
Landbouw, bosbouw en visserij	117	52	4	4	40	0
Delfstoffenwinning	75	3	28	0	40	29
Industrie	474	29	2	2	66	1
Energie- en waterleidingbedrijven	144	11	55	0	34	0
Bouwnijverheid	50	28	2	13	56	1
Handel, horeca en reparatie	235	65	1	8	25	1
Vervoer, opslag en communicatie	280	21	25	29	24	1
Financiële en zakelijke dienstverlening	229	53	1	22	19	5
Exploitatie onroerend goed	1 559	100	0	0	0	0
Overheid	596	36	56	3	4	1
Zorg en overige dienstverlening	186	58	11	3	27	1
Totaal	3 945	62	14	5	18	1
Totaal marktsector	1 529	37	12	12	40	0

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

De samenstelling van de totale kapitaalgoederenvoorraad naar type kapitaalgoed is de afgelopen vijf jaar nauwelijks veranderd. In 2000 bestaat deze voorraad voor 62% uit woningen en gebouwen. De machines en werktuigen en de grond-, weg- en waterbouwkundige werken volgen met een aandeel van respectievelijk 18% en 14%. De transportmiddelen en immateriële activa, zoals software, originelen in beeld, woord en geluid en de exploratie van minerale reserves vormen respectievelijk 5% en 1% van de totale voorraad.

De samenstelling van de kapitaalgoederenvoorraad is per bedrijfstak sterk verschillend. De bedrijfstak exploitatie van onroerend goed heeft de Nederlandse woningvoorraad en een deel van de verhuurde bedrijfsgebouwen als belangrijkste kapitaalgoed. Door de lange levensduur van onroerend goed is de noodzaak om de investering snel terug te verdienen niet zo groot en kan vanuit bedrijfseconomisch oogpunt volstaan worden met een relatief geringe toegevoegde waarde. Dat heeft tot gevolg dat deze bedrijfstak een hoge kapitaalcoëfficiënt heeft.

Bij de overheid is de infrastructuur, vallend onder grond-, weg- en waterbouwkundige werken (GWW), het belangrijkste kapitaalgoed. De overheid gebruikt deze infrastructuur echter niet voor haar eigen productie, maar stelt deze om niet ter beschikking aan anderen. Een kapitaalcoëfficiënt voor de overheid heeft daarom weinig praktische betekenis. Grote aandelen GWW komen ook voor in de delfstoffenwinning, energie- en waterleidingbedrijven en vervoer en communicatie. In die bedrijfstakken staat de infrastructuur zoals

leidingen, netten en kabels op de eerste plaats in dienst van de eigen productie van de bedrijfstak.

De marktsector omvat minder dan 40% van de totale kapitaalgoederenvoorraad. De verdeling naar type kapitaalgoed is in de marktsector geheel anders dan voor het totaal. Machines zijn met een aandeel van 40% het belangrijkste kapitaalgoed, op de voet gevolgd door bedrijfsgebouwen. Transportmiddelen en GWW hebben elk een aandeel van 12%. In de industrie domineren machines en werktuigen met een aandeel van 66% in de totale kapitaalgoederenvoorraad.

Uitgaven aan R&D stijgen fors

In 1999 zijn in Nederland de uitgaven aan R&D met eigen personeel ten opzichte van 1998 met bijna 11% gestegen naar 16,7 miljard gulden. De stijging is vrij fors en hangt wellicht samen met de stagnatie in de uitgaven in 1998. De groei bleef toen steken op minder dan 1% ten opzichte van 1997.

4.13 Uitgaven aan en personeel werkzaam voor eigen R&D

	Uitgaven aan R&D				R&D personeel
	1997	1998	1999	1999	1999
	<i>mld gld</i>			<i>mld euro</i>	<i>arbeids- jaren</i>
Ondernemingen	8,2	8,2	9,4	4,3	45,2
Industrie	6,2	6,1	7,1	3,2	32,7
Dienstverlening	1,5	1,4	1,7	0,8	9,8
Overig	0,5	0,7	0,6	0,3	2,7
Universiteiten	4,1	4,1	4,4	2,0	24,3
Researchinstellingen	2,7	2,8	2,9	1,3	17,5
Totaal	15,0	15,1	16,7	7,6	87,0

Bron: CBS, Kennis en economie, jaargangen 2000 en 2001.

De R&D-uitgaven door ondernemingen stegen in 1999 met bijna 15% het meest. Zij bereikten een niveau van 9,4 miljard gulden. Binnen de ondernemingen wordt in de sector industrie, met een aandeel van ruim driekwart, het leeuwendeel van de uitgaven verricht. Ten opzichte van 1998 zijn de onderzoeksuitgaven daar met ruim 16% gestegen. De grootste stijging deed zich echter voor in de sector diensten en wel met bijna 22%. Bij de universiteiten en de researchinstellingen bleven de groeicijfers van de R&D-uitgaven vrij bescheiden met respectievelijk ruim 6% en bijna 3%.

87 Duizend mensen werken in 1999 aan R&D

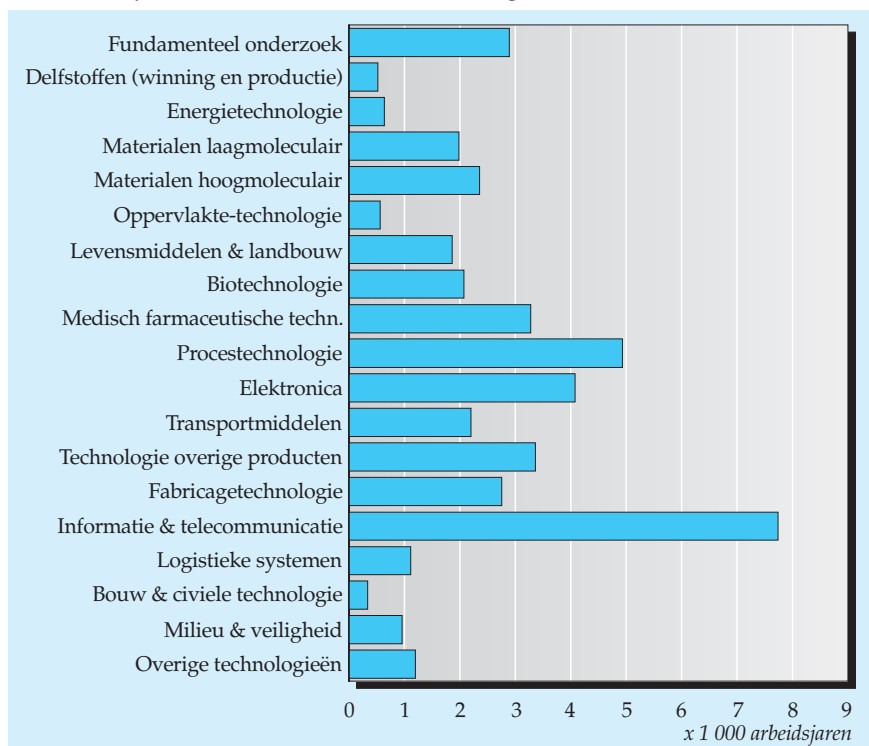
Personeelslasten vormen de grootste kostenpost van de R&D-uitgaven. Dit geldt in 1999 zowel voor researchinstellingen (62%), universiteiten (55%) als ondernemingen (53%).

De hoeveelheid ingezette menskracht voor onderzoek was in 1999 gelijk aan 87 duizend arbeidsjaren, waarvan ruim de helft voor rekening kwam van ondernemingen. Het aantal arbeidsjaren is van 1998 naar 1999 gestegen met bijna 3%. De stijging in 1999 van de omvang van het aantal arbeidsjaren ten behoeve van onderzoek volgde op de geringe groei in 1998 met nog geen 2% en benadert de trend van de laatste jaren.

Informatietechnologie en telecommunicatie bezetten de koppositie

Naast een stijging van de inzet van arbeid ten behoeve van eigen onderzoek in het bedrijfsleven is er ook een verschuiving over technologiegebieden zichtbaar. In 1999 blijkt dat 'elektronica' niet meer het belangrijkste gebied is waarop Nederlandse bedrijven onderzoek verrichten. Het onderzoeksterrein 'informatietechnologie en telecommunicatie' heeft de koppositie overgenomen met bijna 8 duizend bestede arbeidsjaren. Dat is ruim 17% van het totaal van bijna 45 duizend arbeidsjaren. Met name in de industrie was sprake van een verschuiving, maar ook in de sectoren buiten de industrie is de focus op ICT toegenomen. Voor de dienstverlening was het zelfs, evenals in 1997, veruit de nummer een met in 1999 ruim 3 400 arbeidsjaren. Onderzoek op het gebied van logistieke systemen was daar met iets meer dan 900 jaren op grote afstand de nummer twee.

4.14 Arbeidsjaren voor onderzoek door ondernemingen, 1999

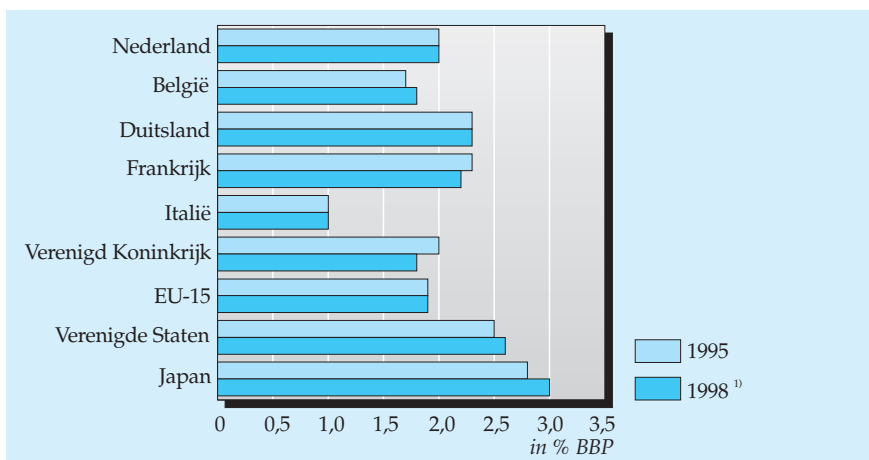
Bron: CBS, Kennis en economie 2001.

In 1999 is de totale inzet van personeel voor onderzoek in de dienstensector ruim 3% gedaald ten opzichte van 1997. Er is dus geen sprake meer van een algemene verschuiving van R&D-inspanningen van de industrie naar de dienstensector die in de periode 1994–1997 nog werd waargenomen. De inzet van personeel is in de industrie in 1999 vergeleken met 1997 zelfs met 8% gegroeid. Tenslotte valt de relatief bescheiden bijdrage van het fundamentele onderzoek in het bedrijfsleven op: 2 900 arbeidsjaren ofwel 6% van de totale inzet. Bij ondernemingen is dat aandeel traditioneel laag en vrijwel stabiel. Bij de researchinstellingen is het aandeel bijna 38%. In vorige jaren schommelde dat aandeel rond een derde van het totaal.

EU besteedt minder aan R&D dan Japan en VS

Als de Nederlandse kenniseconomie louter wordt beoordeeld op de R&D-intensiteit, gedefinieerd als de R&D-uitgaven uitgedrukt als percentage van het BBP, neemt ons land geen vooraanstaande positie in binnen de landen van de Europese Unie of de OESO. Nederland ligt iets boven het gemiddelde van de Europese Unie. De EU besteedt circa 1,9% van het BBP aan R&D. Nederland gaf in 1999 2,0% van het BBP hieraan uit. In de buurlanden Duitsland en België lagen deze verhoudingsgetallen met 2,3% en 1,8% rond het cijfer van Nederland. Binnen de EU scoren de noordelijke landen het hoogst en de zuidelijke landen het laagst. Zweden en Finland zitten tussen de 3% en 4% van het BBP, terwijl Spanje, Portugal en Griekenland beneden de 1% liggen. Japan en de Verenigde Staten besteden duidelijk meer aan onderzoek en ontwikkeling dan de Europese Unie. Het aandeel van R&D lag hier in 1998 op respectievelijk 3,0% en 2,6% van het BBP.

4.15 R&D-intensiteit

Bron: Eurostat, database New Cronos; CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Voor Nederland 1999 en voor België 1997.

Nederland als kenniseconomie

Een toppositie in de kenniseconomie wordt vaak wenselijk geacht, vanwege de rol die aan kennis en innovatie wordt toegedicht bij de realisatie van economische groei. Hoewel de R&D-intensiteit de oudste indicator is om de kennisintensiteit van landen te vergelijken, is het louter beoordelen van de kenniseconomie op die indicator te éézijdig. Uiteindelijk gaat het om prestaties op het gebied van innovatie. In vergelijking met andere EU-landen scoort het Nederlandse bedrijfsleven in de periode 1996–1998 gemiddeld waar het gaat om de innovatiegraad (het percentage bedrijven dat technologisch innovatieve activiteiten heeft ontplooid) en om het omzetaandeel van nieuwe producten. Met betrekking tot de innovatiegraad valt op dat de Nederlandse industrie aanzienlijk hoger uitkomt dan het EU-gemiddelde: 62 tegen 51%. In de diensten scoort Nederland daarentegen onder het EU-gemiddelde: 36 tegen 40%. Voor de EU-landen is voor de industrie ook berekend welk percentage van de bedrijven product- dan wel procesinnovaties heeft doorgevoerd. De landen die tot de koplopers behoren met productinnovaties hebben ook vaak een toppositie waar het procesvernieuwingen betreft. Nederland neemt in beide rangordes de vijfde plaats in. Ten slotte geldt zowel voor Nederland als voor de meeste andere landen in de EU dat productvernieuwing frequenter voorkomt dan procesinnovatie.

4.4 De arbeidsmarkt internationaal

De in deze paragraaf gehanteerde cijfers zijn door de OESO gestandaardiseerd om een vergelijking tussen landen mogelijk te maken. Cijfers over werkloosheid zijn internationaal niet helemaal vergelijkbaar door (kleine) verschillen in meetwijzen en definities. De internationaal gehanteerde definities van beroepsbevolking en werkenden omvatten iedereen die werkt of wil werken, ongeacht het aantal uren.

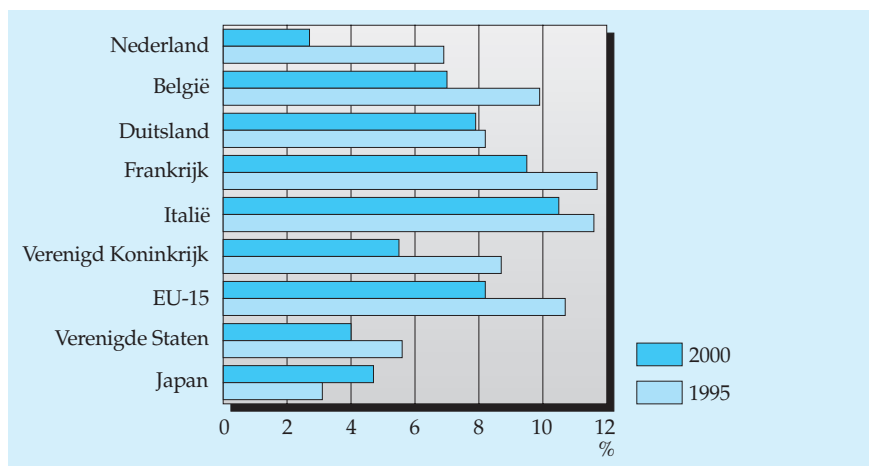
Werkloosheid zeer laag in Nederland

In de Europese Unie en de Verenigde Staten is de werkloosheid in 2000 verder afgenomen. Als percentage van de beroepsbevolking is de daling in de EU het grootst. Dankzij een al enige jaren gunstige economische conjunctuur is de werkloosheid in de EU teruggelopen van 9,2% in 1999 naar 8,2% in 2000. In 1995 bedroeg de werkloosheid in de EU nog 10,7%. Binnen de EU valt Nederland op met een werkloosheid van slechts 2,7% in 2000 tegen 6,9% in 1995. Voor het aantal werklozen is hierbij voor Nederland de geregistreerde werkloosheid van 188 duizend personen in 2000 genomen. De gedaalde werkloosheid in Nederland wordt algemeen in verband gebracht met de loonkostenmatiging sinds begin jaren tachtig in combinatie met lastenverlichting en flexibelere (arbeids)markten. Binnen de EU heeft alleen Luxemburg een lagere werkloosheid dan Nederland.

Alle landen binnen de EU zagen het afgelopen jaar de werkloosheid dalen. Het meest was dit het geval in België, Frankrijk en Spanje. In Spanje daalde de

werkloosheid van 15,9% in 1999 naar 14,1% in 2000, maar het heeft daarmee nog altijd de hoogste werkloosheid binnen de Europese Unie. In Frankrijk daalde de werkloosheid van 11,2% naar 9,5%. In 1999 en 2000 zijn in het Franse bedrijfsleven een miljoen banen gecreëerd. Naast een sterke groei van het BBP is dit te danken aan werkgelegenheidsbevorderende maatregelen van de overheid, zoals de invoering van een 35-urige werkweek, die gepaard ging met een substantiële verlaging van de sociale lasten. In de afgelopen periode is de werkloosheid het sterkst gedaald in Ierland. Terwijl de werkloosheid hier in 1995 nog 12,3% bedroeg, was deze in 2000 gedaald tot 4,2%.

4.16 Gestandaardiseerde werkloosheid¹⁾

Bron: OESO, Economic Outlook 2001.

¹⁾ In % van de beroepsbevolking, exclusief defensie.

Ook in de Verenigde Staten heeft de dalende trend in de werkloosheid in 2000 doorgezet, zij het in mindere mate dan in de Europese Unie. Het werkloosheidsniveau in de Verenigde Staten is echter lager dan dat in de Europese Unie. In Japan werd de stijgende trend niet voortgezet: de werkloosheid blijft hangen op 4,7%. Ten tijde van het uiteenspatten van de luchtbel in de prijzen van onroerend goed en aandelen aldaar in 1990 lag de werkloosheid op het lage niveau van 2,1%. De stimuleringsmaatregelen van de overheid zijn er tot nu toe niet in geslaagd om de economie een duidelijke impuls te geven.

Internationaal gezien lage jeugdwerkloosheid in Nederland

De werkloosheid onder jongeren (jonger dan 25 jaar) is in Nederland eveneens relatief laag. Dankzij een sterke daling in de afgelopen twee jaar is deze, met 5,3%, binnen de EU op een zeer laag niveau terechtgekomen. Nederland scoort hiermee zelfs beter dan Duitsland; bij onze oosterburen was in 2000 7,7% van de jongeren werkloos. België telde er zelfs 15,2%. Italië heeft onder de grotere geïndustrialiseerde landen, ondanks een daling sinds 1998, de hoogste werkloosheid onder de jeugd. In dit Zuid-Europese land had in 2000 liefst 31,5% van de jongeren die willen werken geen baan. In Frankrijk was

ruim één op de vijf jongeren werkloos. Nederland heeft ook een lagere werkloosheid onder de jeugd dan de Verenigde Staten (9,3%) en Japan (9,2%).

Forse daling langdurig werklozen in Nederland

Vergeleken met de meeste andere Europese landen is het aandeel van langdurig werklozen in Nederland op een betrekkelijk laag niveau beland. Zat in 1999 nog 43,5% van de werklozen reeds ten minste twaalf maanden zonder werk, in 2000 was dit nog maar 32,7%. De daling in 2000 is in procentpunten de grootste onder de rijkere landen in de wereld. De arbeidsmarkt in Nederland is relatief krap, zodat nu door werkgevers ook mensen in dienst genomen worden die minder kansen hebben op de arbeidsmarkt.

De Europese Unie kende slechts een kleine daling van het aandeel van langdurig werklozen. Dit aandeel daalde van 47,5% in 1999 naar 46,6%. In Japan liep het aandeel licht op. De langdurige werkloosheid steeg hier van 22,4% in 1999 naar 25,5% in 2000, nog altijd een relatief laag niveau. In de Verenigde Staten, echter, zat niet meer dan 6% van de werklozen meer dan een jaar zonder werk.

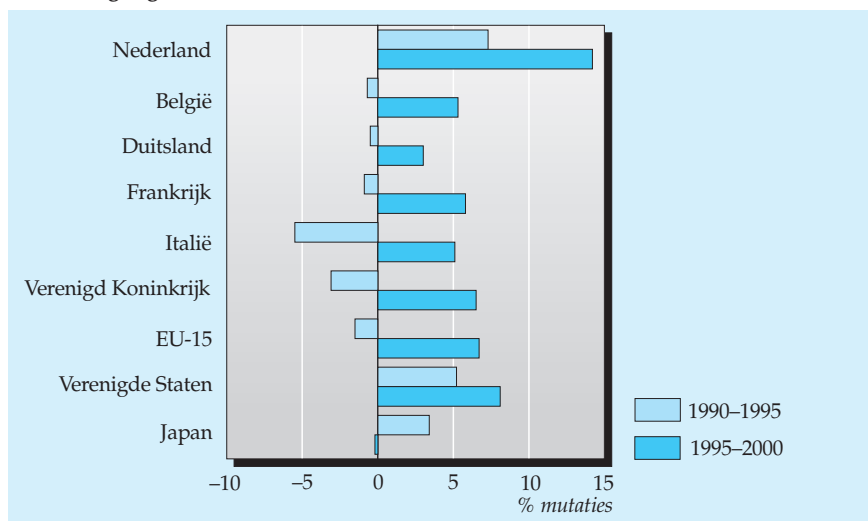
Voortzetting hoge groei werkgelegenheid in Nederland

Veranderingen in de werkloosheid worden, behalve door de demografische factoren, voor een belangrijk deel bepaald door de werkgelegenheidsontwikkeling. In Nederland ontwikkelt de werkgelegenheid zich al een aantal jaren zeer gunstig. In de EU als geheel ligt deze groei duidelijk lager. In Nederland is de werkgelegenheid in de periode 1995–2000 met 14,2% gegroeid tegen 6,7% in de EU. De belangrijkste economieën binnen de Europese Unie hadden een groei die relatief dicht bij dat van het EU-gemiddelde lag. Alleen onze oosterburen kenden een groei van slechts 3%.

In 2000 was het groeiverschil tussen Nederland en de andere EU-landen overigens duidelijk kleiner dan in de jaren daarvoor. Spanje kende binnen de EU in 2000 de grootste stijging. Dichter bij huis bleven onze buurlanden Duitsland en België onder het gemiddelde van de EU.

Over de periode 1995–2000 was de Nederlandse werkgelegenheidsgroei hoger dan die in de Verenigde Staten. Hier nam de werkgelegenheid met 8,1% toe. Japan was een negatieve uitschieter. De werkgelegenheid kromp hier tussen 1995 en 2000 met 0,2%. De werkgelegenheid neemt in Japan al af sinds 1998, in welk jaar er ook een daling was van het BBP. In 1999 en 2000 kromp de beroepsbevolking in Japan.

4.17 Werkgelegenheid

Bron: OESO, Economic Outlook 2001.

Ook in de periode 1990-1995 is de groei van de werkgelegenheid in Nederland relatief hoog geweest. De groei in die vijf jaar bedroeg 7,4%.

Werkgelegenheid dienstensector in Nederland relatief hoog

De verdeling van de werkgelegenheid over bedrijfstakken weerspiegelt in overgrote mate de aandelen van de bedrijfstakken in de productie. Deze laatste zijn in hoofdstuk 3 beschreven. Onderstaande tabel geeft de werkgelegenheidsverdeling weer. De bouwnijverheid en met name de industrie hebben in Nederland een relatief laag belang in de totale werkgelegenheid. Het belang van de industrie (14,2%) lag in 1999 alleen in de VS (13,9%) lager. Daarentegen heeft de financiële en zakelijke dienstverlening in Nederland met 19,2% in 1999 een relatief groot belang. Alleen het Verenigd Koninkrijk, dat het sterke financiële centrum Londen herbergt, komt in de buurt met een aandeel van 18,6%. Nederland heeft internationaal gezien een sterke vertegenwoordiging van het uitzendwezen.

In de afgelopen jaren heeft zich over bedrijfstakken een verschuiving voorgedaan van de industrie naar de dienstverlening. De rijkere landen gaan zich steeds meer specialiseren in markten waar ze meer toegevoegde waarde kunnen leveren. De bulkgoederenindustrie wordt immers (reeds enige tijd) verplaatst naar landen met lage(re) lonen. Met name onze oosterburen hebben in de afgelopen jaren een grote werkgelegenheidsdaling laten zien in het aandeel van landbouw, industrie en bouw tezamen. Het aandeel in de totale werkgelegenheid van Duitsland daalde van 35,7% in 1995 tot 32,5% in 1999. Deze daling kwam voor de helft voor rekening van de industrie. In Nederland nam het belang van landbouw, industrie en bouw af in ongeveer dezelfde mate als in de Europese Unie. De daling van 25,8% naar 24,1% werd grotendeels ver-

oorzaakt door de industrie. In de Verenigde Staten is het aandeel landbouw, industrie en bouw ten opzichte van andere landen weinig gedaald, van 22,9% in 1995 naar 22,0% in 1999.

4.18 Werkgelegenheid naar sector, 1999¹⁾

	Land- bouw, bos- bouw en visserij	Indu- strie ²⁾	Bouw- nijver- heid	Handel en transport	Finan- ciële en zakelijke dienst- verlening	Overheid en overige dienst- verlening
	%					
Nederland	3,7	14,2	6,2	25,6	19,2	31,1
België	2,1	17,8	6,0	22,8	15,1	36,3
Duitsland	2,6	22,5	7,4	25,2	13,9	28,4
Frankrijk	4,3	17,6	6,1	22,9	16,3	32,7
Italië	4,9	23,7	6,4	24,7	12,3	28,0
Verenigd Koninkrijk	1,9	16,4	6,4	28,0	18,6	28,6
Eurogebied (12)	5,2	20,5	7,3	24,9	13,2	29,0
Europese Unie (15)	4,6	19,7	7,1	25,4	14,1	29,3
Verenigde Staten	2,5	13,9	5,6	28,8	15,4	33,8
Japan	6,9	22,1	10,4	22,3	4,6	33,7

Bron: OESO, National Accounts of OECD Countries 2001, I, UK National Accounts 2000, Annuaire Statistique de la France, 2001.

¹⁾ Voor Japan 1998.

²⁾ Inclusief energie.

Participatiegraad in Nederland internationaal hoog

De arbeidsparticipatie ligt in Nederland internationaal gezien duidelijk aan de hoge kant. De participatiegraad is het deel van de bevolking van 15 tot en met 64 jaar dat deelneemt aan het arbeidsproces. Hiertoe worden de werkzame personen en de werkloze beroepsbevolking gerekend. Nederland lag met 74,9% ruim boven het gemiddelde van de Europese Unie van 69,5% in 2000. Boven het EU-gemiddelde lagen ook het Verenigd Koninkrijk met 76,6% en Duitsland met 72,2%. België kende een participatie van slechts 65,2%, maar Italië zat met 59,9% nog een stuk lager. Buiten Europa ligt de arbeidsparticipatie in de Verenigde Staten internationaal gezien zeer hoog: 77,2%. In Japan, waar de arbeidsparticipatie van mannen zeer hoog is, lag de totale arbeidsparticipatie van 72,5% onder die in Nederland.

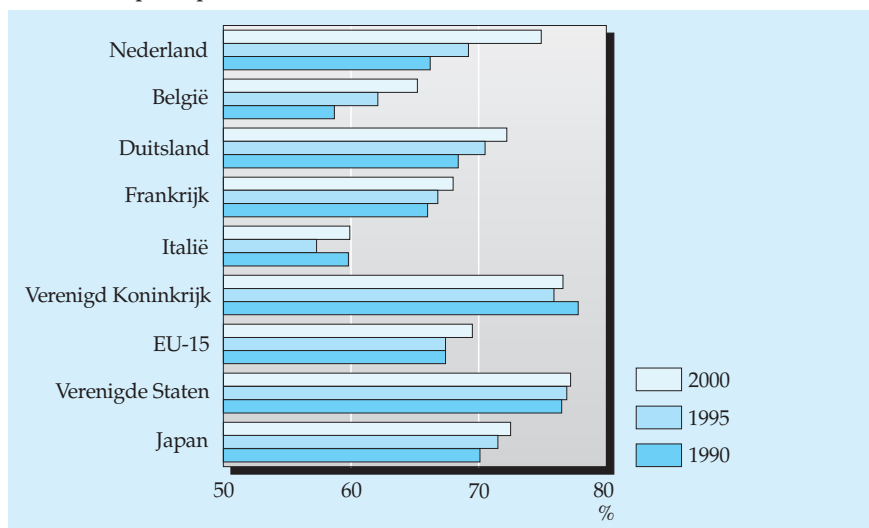
Van de hier behandelde landen was de toename van de arbeidsparticipatie in de afgelopen tien jaar het grootst in Nederland. De participatiegraad lag in 1990 beneden het EU-gemiddelde, maar is sindsdien met 8,7 procentpunten gestegen. Nederland boekte daarmee een stijging waar alleen buurland België met 6,5 procentpunten enigszins bij in de buurt wist te blijven. De Europese Unie kende in deze periode een stijging van 2,1 procentpunten en de Verenigde Staten van slechts 0,7 procentpunt. Als gevolg van een afnemende werkgelegenheids groei, is de arbeidsparticipatie in de VS sinds 1997 niet meer

toegenomen. De arbeidsparticipatie in de VS lag in 1990 al op 76,5%. In het Verenigd Koninkrijk is de participatie zelfs gedaald ten opzichte van tien jaar eerder. Sinds 1998 is hier wel sprake van een stijging.

De stijging in Nederland is voornamelijk te danken aan de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen. In 1990 participeerde nog maar 52,4% van de vrouwen tussen 15 en 65 in het arbeidsproces, in 2000 was dit toegenomen tot 65,7%. Daarmee is de arbeidsparticipatie van vrouwen boven het gemiddelde van de EU uitgekomen. Het aandeel van deeltijdwerk bij vrouwen is hoog. Deeltijdwerk heeft zich in Nederland sterker ontwikkeld dan in de andere landen; in veel landen daalde dit aandeel in 2000 zelfs.

In Nederland steeg de arbeidsparticipatie van mannen van 79,7% in 1990 naar 83,9% in 2000, terwijl de meeste grote economieën in de wereld in deze periode een afnemende participatie kenden. Inmiddels ligt koploper Japan (85,2%) niet ver meer uit zicht. Hoewel minder dan voor vrouwen geldt ook voor mannen dat het toegenomen deeltijdwerken aan de groei heeft bijgedragen. Alleen in Australië ligt het aandeel van deeltijdwerk hoger.

4.19 Arbeidsparticipatie

Bron: OESO, Employment Outlook 2001.

Meer ouderen aan het werk

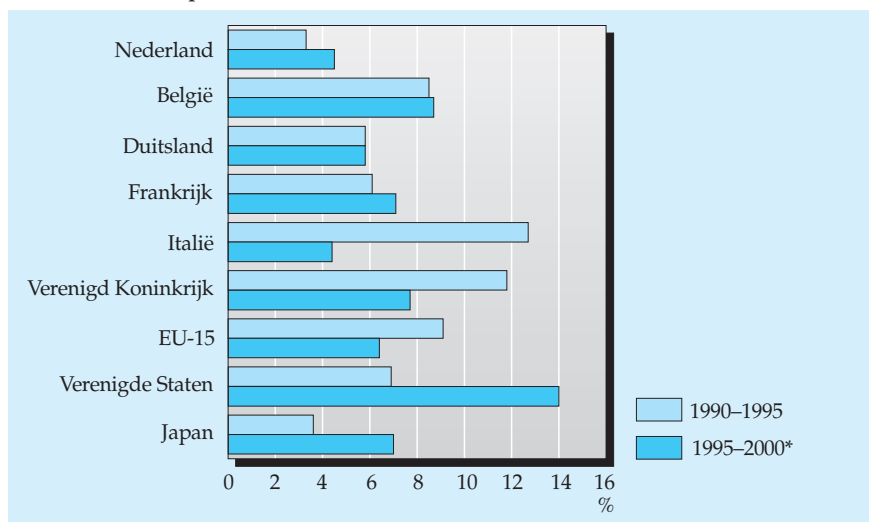
Ook onder ouderen is de arbeidsparticipatie in Nederland flink gestegen sinds 1990. Van alle personen van 55 tot en met 64 jaar nam in 2000 38,6% deel aan het arbeidsproces, waar dit in 1990 nog 30,9% bedroeg. De stijging was bij de vrouwen bijna twee keer zo groot als bij de mannen. Opvallend is dat ook in de buurlanden de ouderen meer gingen werken. In België steeg de arbeidsparticipatie met 3,7 procentpunten en in Duitsland met 3,1 procentpunten. Door de grotere activiteit van ouderen heeft Nederland voor bijna de helft de ach-

terstand ingelopen op Duitsland, waar de participatiegraad 44,7% bedraagt. In Japan is een groot deel van de ouderen actief. De arbeidsparticipatie van ouderen lag hier op 66,5%. Ook in de Verenigde Staten is de arbeidsparticipatie van ouderen met 59,2% hoog. Van de grotere EU-landen scoorde Groot-Brittannië het hoogst met 52,8%. Concluderend kan gezegd worden dat Nederland sinds 1990 de achterstand in de participatie van ouderen voor een groot deel heeft ingehaald.

Arbeidsproductiviteit in Nederland matig gestegen

Keerzijde van de internationaal gezien hoge werkgelegenheids groei is een relatief lage toename van de arbeidsproductiviteit in Nederland. Deze nam tussen 1995 en 2000 in totaal maar met 4,5% toe. Dit is wel een versnelling ten opzichte van de voorgaande vijf jaar, toen de groei 3,3% bedroeg. Ook Frankrijk en Japan kenden een versnelling van de arbeidsproductiviteitsgroei. De VS zagen de productiviteit per werkzame persoon verreweg het sterkst stijgen. De groei lag hier op 14% in de periode 1995–2000, tegen 6,9% in de voorafgaande vijf jaar. Waarschijnlijk is deze sterke groei te danken aan de voorsprong op het terrein van de toepassing van de ICT.

4.20 Groei arbeidsproductiviteit

Bron: OESO, Economic Outlook, Quarterly National Accounts.

De arbeidsproductiviteit in de Europese Unie groeide tussen 1995 en 2000 met 6,4%. Dit is minder dan tussen 1990 en 1995. In het Verenigd Koninkrijk steeg de arbeidsproductiviteit tussen 1995 en 2000 met 7,7%. België sprong eruit met een stijging van 8,7%. Ierland spande echter de kroon met een groei van 19,5%. Duitsland, en vooral Italië, zagen de productiviteit, met respectievelijk 5,8% en 4,4%, minder sterk stijgen dan het EU-gemiddelde. Dit is niet zo vreemd gezien het feit dat in beide landen de economische groei in alle jaren van 1996 tot en met 2000 lager lag dan het gemiddelde van de Europese Unie.

5. *Vennootschappen, overheid en huishoudens*

In het jaar 2000 hebben flinke verschuivingen plaatsgevonden in de verdeling van het beschikbaar inkomen en de besparingen over de hoofdsectoren van de economie (vennootschappen, overheid en huishoudens).

Sterke stijging van de ontvangen winstuitkeringen uit het buitenland

Het netto nationaal inkomen is het totaal van de door de sectoren verdiende primaire inkomens. Dit totaal is in 2000 met 7,8% toegenomen. Dit groeipercentage ligt 0,4 procentpunt hoger dan de groei van het bruto binnenlands product. Gecorrigeerd voor inflatie lag de groei van het nationaal inkomen ook hoger: 3,9% tegen 3,5%. Het verschil in groei werd veroorzaakt doordat de ontvangsten aan dividenden en overige winstuitkeringen uit het buitenland sneller stegen dan de betalingen. Een aantal omvangrijke acquisities van buitenlandse bedrijven door Nederlandse ondernemingen in het recente verleden hebben aan deze ontwikkeling bijgedragen. In 2000 werd per saldo 17,3 miljard gulden ontvangen. In 1999 was dit nog 10,4 miljard. Dit leverde dan ook de belangrijkste bijdrage aan de toename van het primaire inkomen van vennootschappen met 11 miljard (+13,9%).

Ook het primaire inkomen van de overheid liet een groeipercentage in de dubbele cijfers zien (+16,9%). Daaraan werd voor 6,9 miljard bijgedragen door een stijging van de ontvangen belastingen op productie en invoer (onder meer de BTW) en voor 2,2 miljard door een daling van de netto rentelasten. Het aandeel van de overheid in het nationaal inkomen bedroeg in 2000 10,1%. In 1995 was dit nog 7,7% (zie tabel 5.1).

De groei bij huishoudens (inclusief instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens) met 5,8% stak mager af bij de groei van de andere sectoren. De belangrijkste oorzaak hiervan was een scherpe stijging van de rentebetalingen als gevolg van een explosieve toename van opgenomen kredieten in zowel 1999 als 2000 (zie ook paragraaf 5.4).

Kader 5.a

De beschrijving van de sectoren van de economie

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie wordt ook een indeling naar sectoren gehanteerd. Hierbij kunnen drie hoofdsectoren worden onderscheiden die in dit hoofdstuk achtereenvolgens worden besproken: vennootschappen, overheid en huishoudens. De *vennootschappen* bestaan uit de rechtspersoonlijkheid bezittende eenheden die zich bezighouden met de productie van verhandelbare goederen en diensten. Deze worden onderverdeeld in de sector niet-financiële vennootschappen, die goederen en niet-financiële diensten produceert, en de sector financiële instellingen. Deze laatste omvat alle eenheden die zich bezighouden met financiële dienstverlening en bestaat uit de subsectoren monetaire (geldscheppende) financiële instellingen, verzekeringsinstellingen (inclusief pensioenfondsen) en overige financiële instellingen. De *overheid* omvat alle eenheden die niet op de markt gerichte productie voortbrengen en die zich laten financieren uit verplichte betalingen van de andere sectoren (zoals belastingen en premies). De overheid wordt onderscheiden in de subsectoren centrale overheid, lagere overheid (zoals gemeenten en provincies) en sociale verzekeringsinstellingen. De sector *huishoudens* omvat natuurlijke personen of groepen daarvan in hun hoedanigheid van consument. Ook deze kunnen op de markt gerichte productie voortbrengen. Dit gebeurt dan niet via een afgescheiden rechtspersoon (vennootschap), maar via een niet van de natuurlijke persoon los te koppelen 'bedrijf' van een zelfstandige ondernemer. De huishoudens worden onderscheiden naar huishoudens als natuurlijk persoon en de instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens. Deze laatste zijn eenheden die werkzaam zijn voor natuurlijke personen en zich hoofdzakelijk laten financieren door vrijwillige bijdragen van natuurlijke personen of inkomen uit vermogen. Voorbeelden hiervan zijn sportverenigingen, religieuze instellingen en charitatieve instellingen.

Voor de bovengenoemde sectoren en subsectoren in de economie worden onderling vergelijkbare en consistente overzichten samengesteld van al hun transacties. Deze overzichten worden aangeduid als de sectorrekeningen. Daarin zijn de transacties gegroepeerd naar rekeningen die een bepaald aspect van de economie beschrijven. Zo worden op afzonderlijke rekeningen de productie, inkomensvorming, inkomensverdeling, inkomensbesteding, kapitaalvorming en financiering beschreven. De rekeningen worden steeds afgesloten met een saldo. De belangrijkste saldi zijn primair inkomen, beschikbaar inkomen, besparingen en vorderingenoverschot/-tekort (zie de lijst van gebruikte begrippen achterin dit boek). Sinds enkele jaren worden voor de sectoren en subsectoren ook balansoverzichten samengesteld. Vooralnog beperken deze overzichten zich tot de vorderingen- en schuldenposities oftewel financiële balansen. Materiële balansen, met informatie over de waarde van de kapitaalgoederenvoorraad, zijn nog in ontwikkeling. Onderdeel van de sectorrekeningen vormt ook een overzicht van de transacties van Nederland met het buitenland.

De primaire inkomens, die samen het nationaal inkomen vormen, worden vervolgens herverdeeld. Dit gebeurt vooral door afdrachten aan de overheid van belastingen en sociale verzekeringspremies en ontvangsten van de overheid in de vorm van sociale uitkeringen en overige inkomensoverdrachten. Na dit herverdelingsproces resulteert het beschikbaar inkomen. Het totaal beschikbaar inkomen bleef met een groei van 7,6% iets achter bij de groei van het nationaal inkomen. Dit kwam doordat de per saldo aan het buitenland betaalde inkomensoverdrachten een naar verhouding forse stijging van 1,4 miljard gulden lieten zien.

Beschikbaar inkomen van huishoudens blijft achter

Het nationaal beschikbaar inkomen kwam in 2000 uit op een niveau van ruim 749 miljard gulden. Dit is 53 miljard meer dan in 1999. Van die groei kwam 24 miljard terecht bij de overheid en ruim 15 miljard bij de vennootschappen. Bij huishoudens kwam de resterende 14 miljard van de groei terecht. Het beschikbaar inkomen van deze sector kwam daarmee uit op 433,3 miljard en lag daarmee een magere 3,3% hoger dan in 1999. De groei werd onder meer gedrukt, doordat de toename van de ontvangsten aan wettelijke sociale verzekeringsuitkeringen bijna 9 miljard achterbleef bij de toename van de premieafdrachten. Dit bedrag kwam ten gunste van de overheid.

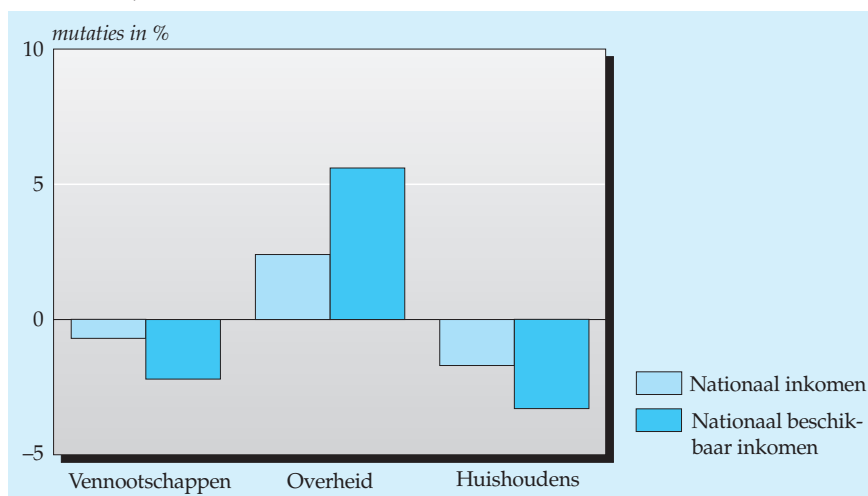
In 2000 bedroeg het aandeel van de overheid in het nationaal beschikbaar inkomen 29,2%. Dit lag 5,5 procentpunt boven het aandeel in 1995 (zie grafiek 5.2). Huishoudens leverden in die periode 3,3 procentpunt van hun aandeel in, waarvan alleen al 2,4 procentpunt in 2000. Ondanks de forse toename van hun beschikbaar inkomen in 2000 leverden ook de vennootschappen ten opzichte van 1995 2,3 procentpunt van hun aandeel in.

5.1 Nationaal inkomen en beschikbaar nationaal inkomen naar sectoren

	1995	1998	1999*	2000*	2000*
	<i>mld gld</i>				<i>mld euro</i>
Nationaal inkomen (netto)	573,4	651,1	701,1	755,6	342,9
	%				
Aandeel van:					
Vennootschappen	12,8	9,8	11,4	12,0	
Overheid	7,7	8,7	9,3	10,1	
Huishoudens	79,5	81,5	79,3	77,8	
	<i>mld gld</i>				<i>mld euro</i>
Beschikbaar nationaal inkomen	568,3	644,8	696,1	749,1	339,9
	%				
Aandeel van:					
Vennootschappen	15,2	10,6	11,7	12,9	
Overheid	23,7	26,5	28,0	29,2	
Huishoudens	61,1	62,8	60,2	57,8	

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

5.2 Aandeel in het nationaal inkomen en het nationaal beschikbaar inkomen, 1995–2000*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

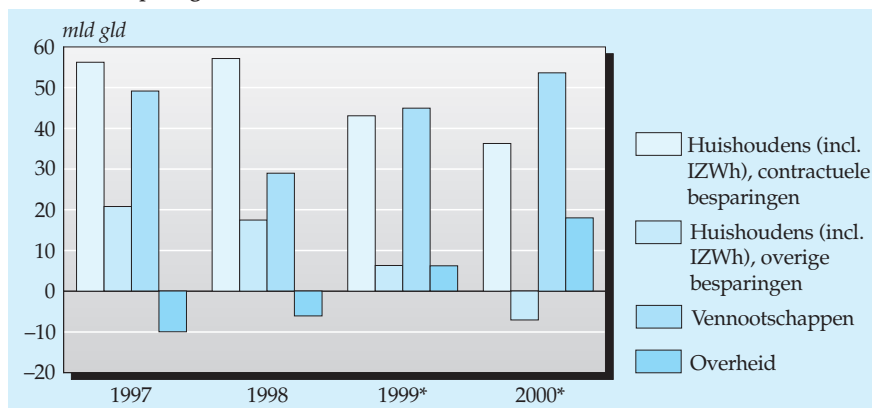
Besparingen van huishoudens maken vrije val

De nationale besparingen kwamen in 2000 uit op 108 miljard gulden. Dit is een toename met bijna 14 miljard ten opzichte van 1999. Ook hierbij was de groei bij zowel vennootschappen en overheid onstuimig: respectievelijk 8,7 en 11,8 miljard gulden. De besparingen van huishoudens daarentegen daalden scherp.

De vrije val van de besparingen van huishoudens die zich in 1999 voordeed, zette zich in 2000 onverminderd door. Dit keer bedroeg de afname 6,8 miljard en kwamen de besparingen terecht op een niveau van 36,3 miljard. Dit lag 16% lager dan in 1999 en zelfs 36% lager dan in 1998. Net als in 1999 stegen de consumptieve uitgaven veel harder dan de groei van het beschikbaar inkomen toeliet. In de laatste twee jaar groeide het beschikbaar inkomen met 28,1 miljard terwijl de consumptieve bestedingen een toename van 52,7 miljard lieten zien. Kortom, in 2000 werd bijna 25 miljard meer geconsumeerd dan wat de ontwikkeling van de bestedingsruimte uit het beschikbaar inkomen sinds 1998 toeliet.

De besparingen van huishoudens omvatten ook de toename van voorzieningen voor collectieve pensioenverzekeringen. Wanneer deze verplichte besparingen buiten beschouwing worden gelaten resulteren de vrije besparingen. In 2000 waren deze negatief (-7,1 miljard). In 1999 resulteerde nog een positief bedrag van 6,3 miljard na de 17,5 miljard in 1998.

5.3 Netto besparingen naar sectoren

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Vorderingenoverschot van de overheid loopt op naar 2,2% van het BBP

Het nationaal vorderingensaldo kwam in 2000 uit op 41,6 miljard gulden; dit is 4,7% van het BBP. De overheid boekte dankzij de opbrengst van de veiling van UMTS-frequenties en de overschotten bij de sociale verzekering een vorderingensoverschot van 19,1 miljard gulden tegen 3,5 miljard in 1999. Dit is 2,2% van het bruto binnenlands product. Dankzij dit overschot kon voor een bedrag van bijna 16 miljard aan obligatieleningen en langlopende kredieten worden afgelost. De schuldquote volgens de EMU-definitie nam hierdoor af tot 56% van het BBP en is onder de EMU-norm (60% BBP) terechtgekomen.

Ook de vennootschappen realiseerden een stijging van het overschot: van 25,0 miljard in 1999 naar 32,5 miljard in 2000. Door vennootschappen werd voor een recordbedrag van 120 miljard geïnvesteerd in de uitbreiding van belangen in buitenlandse dochterondernemingen. In 1999 was dit 89 miljard. Deze toename kon slechts voor een gering gedeelte worden gefinancierd uit de stijging van het vorderingensoverschot. Daardoor moest een ruim beroep worden gedaan op de kapitaalmarkt. Zo werd er in 2000 per saldo voor ruim 56 miljard gulden aan obligatieleningen geëmitteerd. In 1999 was dit nog 14 miljard.

Vorderingenoverschot van huishoudens omgeslagen in tekort

Net als bij de besparingen is bij huishoudens de ontwikkeling van het vorderingensaldo tegengesteld aan die bij de overheid en de ondernemingen. Het overschot van 3,9 miljard in 1999 sloeg om in een vorderingstekort van 9,9 miljard in 2000. Wanneer de verplichte besparingen voor pensioenvoorzieningen buiten beschouwing blijven, resulteerde in 2000 zelfs een tekort van 53,4 miljard. Een jaar eerder was dit 32,9 miljard. De opname van kredieten bleef met 93,7 miljard onder het voor 1999 opgetekende recordniveau van 101,4 miljard. Daarentegen werd er voor 8,6 miljard minder aan spaargelden ingelegd en per saldo 17,6 miljard minder aan aandelen gekocht. Het financieel vermogen van huishoudens – dit is het saldo van alle vorderingen en schulden – nam in 2000 licht toe van 1867 naar 1872 miljard.

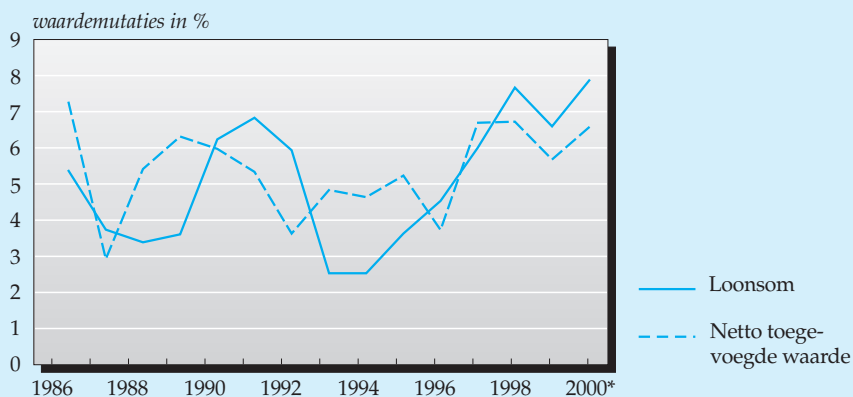
Kader 5.b

Loosomquote van vennootschappen stijgt

Aandeel van de loosom in de netto toegevoegde waarde van vennootschappen

De netto toegevoegde waarde die wordt gevormd door vennootschappen (exclusief delfstoffenwinning) kan worden verdeeld over een beloning voor het ter beschikking stellen van arbeid (beloning van werknemers) en een beloning voor het beschikbare eigen en vreemd vermogen (rente, dividend en winst).

Netto toegevoegde waarde en beloning van werknemers, vennootschappen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Sinds 1998 is de jaarlijkse toename van de beloning van werknemers groter dan de toename van de netto toegevoegde waarde tegen basisprijzen. De toename van de beloning van werknemers van vennootschappen in 2000 was met 7,8% vrijwel even hoog als in 1998. Ten opzichte van 1999 is de groei echter wel toegenomen. Met ingang van 1997 liggen de stijgingen boven 6%. De vorige periode met hoge groeicijfers lag in het begin van de jaren negentig (1990–1992). De groei was toen wel anders samengesteld. In de periode 1990–1992 werd de grote toename van de beloning van werknemers met name veroorzaakt door een forse groei van de beloning per gewerkt arbeidsjaar. Het arbeidsvolume werknemers (exclusief de overheid) steeg in 1991 maar met 2,0% en in 1992 met 1,4%. In de afgelopen jaren hing de groei van de beloning van werknemers echter voor een veel groter deel samen met de ontwikkeling in het arbeidsvolume, hoewel deze samenhang met name in 2000 kleiner is geworden. Zo nam het arbeidsvolume werknemers van de vennootschappen in 1999 toe met 3,5% en in 2000 met 2,8%. Doordat de groei van de netto toegevoegde waarde al een lange periode onder de groei van de beloning van werknemers ligt, is de loosomquote (exclusief delfstoffenwinning) in de afgelopen jaren eveneens toegenomen. In 2000 kwam deze loosomquote uit op 73,1%. In 1995 bedroeg de loosomquote nog 70,7%. De toename van deze quote is bij de sector financiële instellingen veel sterker geweest dan bij de niet-financiële vennootschappen. Voor de financiële instellingen nam de loosomquote toe van 56,6% in 1995 tot 62,6% in 2000. In dezelfde periode liep de quote voor de niet-financiële vennootschappen op van 72,2% tot 74,2%.

5.1 Niet-financiële vennootschappen

Niet-financiële vennootschappen: nominale groei uitbundig

De Nederlandse economie groeide in het jaar 2000, evenals in de jaren ervoor, weer boven trendmatig. De bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen nam met 7,6% toe ten opzichte van 1999 en bereikte het niveau van bijna 814 miljard gulden.

Verreweg het grootste deel van de toegevoegde waarde in ons land wordt genereerd bij de niet-financiële vennootschappen. Dit zijn alle naamloze en besloten vennootschappen, coöperatieve verenigingen en dergelijke die zich toelleggen op de productie van goederen en niet-financiële diensten. Bedrijven van zelfstandige ondernemers behoren hier niet toe. Deze maken onderdeel uit van de sector huishoudens. De waarde van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen, gevormd in de sector niet-financiële vennootschappen, nam in 2000 toe met 7,9% tot een niveau van 508 miljard gulden.

5.4 Niet-financiële vennootschappen

	1998	1999*	2000*	2000*	1999*	2000*
	<i>mld gld</i>			<i>mld euro</i>		
				<i>waarde- mutaties in %</i>		
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	449,2	471,1	508,2	230,6	4,9	7,9
Afschrijvingen (-)	66,9	72,1	78,5	35,6	7,8	8,8
Beloning van werknemers (-)	268,1	284,6	306,7	139,2	6,2	7,2
Saldo niet-productgebonden belastingen op productie en subsidies (-)	-0,3	-0,4	-0,5	-0,2		
Vershil toegerekende en afgedragen BTW (+)	0,4	0,4	0,4	0,2		
Netto exploitatieoverschot	114,9	115,2	124,0	56,3	0,3	7,6
Ontvangen dividend (+)	16,6	15,7	25,4	11,5	-5,3	61,2
Ingehouden winsten op directe investeringen in het buitenland (+)	-4,1	9,7	2,7	1,2	337,7	-72,4
Per saldo betaalde rente (-)	26,5	28,0	30,8	14,0	5,4	10,3
Per saldo betaald inkomen uit grond en minerale reserves (-)	3,7	3,0	4,3	2,0	-20,8	46,5
Netto winst voor belastingen	97,2	109,8	116,8	53,0	13,0	6,4
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	29,2	29,9	31,3	14,2	2,4	4,7
Netto winst na belastingen	67,9	79,8	85,5	38,8	17,5	7,1
Winstuitkeringen (-)	36,2	39,6	39,8	18,1	9,3	0,7
Ingehouden winst	31,7	40,3	45,7	20,7	27,0	13,4
Ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen in Nederland (-)	10,5	12,1	8,5	3,8	15,6	-29,9
Afschrijvingen (+)	66,9	72,1	78,5	35,6	7,8	8,8
Bruto investeringen in vaste activa, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen van grond (-)	89,7	95,5	105,0	47,6	6,5	9,9
Saldo kapitaal- en inkomensoverdrachten (+)	1,9	3,9	4,5	2,0	101,7	15,9
Vorderingensaldo	0,4	8,7	15,1	6,9	1 845,5	74,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Beloning van werknemers neemt fors toe, arbeidsvolumestijging minder robuust

De beloning van werknemers steeg in het verslagjaar met 7,8%. Dit is wederom een forse toename. In 1999 was er sprake van een loonsomstijging met 6,2%. De groei van het arbeidsvolume in de sector niet-financiële vennootschappen blijft in 2000 met 2,7% iets achter bij de groeicijfers van 1998 en 1999 (respectievelijk 3,6% en 3,3%). Dit betekent dat de prijsstijging van de factor arbeid versnelde. De loonvoet nam in 2000 toe met 4,9%, terwijl de groei in 1999 nog 2,8% bedroeg.

Door de hoge economische groei van de afgelopen jaren komen de capaciteitsgrenzen van de Nederlandse niet-financiële vennootschappen steeds duidelijker in zicht. De volumegroei van de Nederlandse economie ligt al vier achtereenvolgende jaren rond de 4%. Teken van oververhitting dienden zich aan in alle delen van de economie, maar bovenal op de arbeidsmarkt. Afgemeten aan het aantal vervulde vacatures nam de dynamiek op de arbeidsmarkt in recente jaren steeds toe. Gedurende het verslagjaar zijn er meer dan 920 duizend vacatures vervuld. Dit betekent een verdubbeling sinds 1993. De grote dynamiek wijst ten dele op een krappere arbeidsmarkt, aangezien meer dan de helft van de vacatures moeilijk vervulbaar is. Het aantal openstaande vacatures is in de loop van 2000 naar recordhoogte gestegen en bedraagt 2,5% van de beroepsbevolking. Voor schaarse middelen wordt flink in de buidel getast, hetgeen in de versnelling van de loonvoet tot uitdrukking werd gebracht.

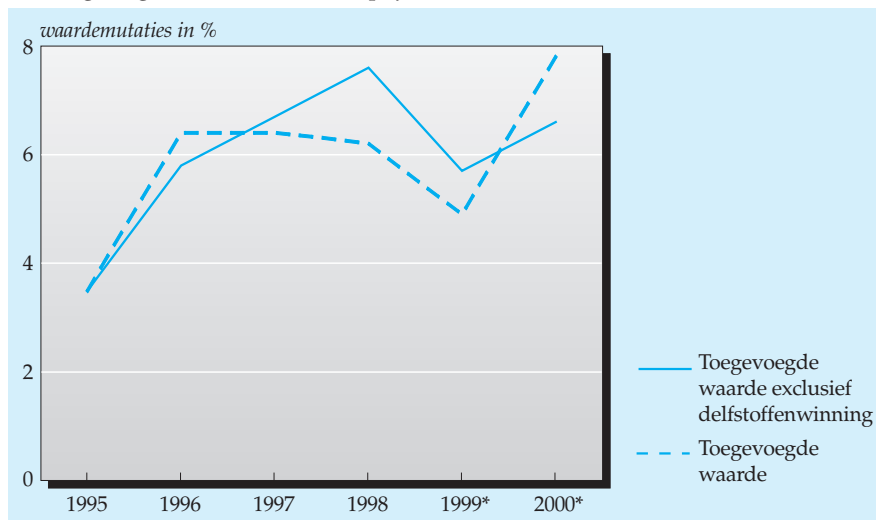
Netto exploitatieoverschot neemt met bijna 8 procent toe

De niet-financiële vennootschappen zagen hun netto exploitatieoverschot in 2000 toenemen met 7,6% naar een niveau van 124 miljard gulden. In 1999 was de toename slechts 0,3%. Het grootste aandeel in deze ontwikkeling in de sector niet-financiële vennootschappen kan op het conto van de ondernemingen in de delfstoffenwinning worden geschreven. Door de grote stijgingen van de aardolieprijzen verging het deze bedrijfstak buitensporig goed. Het netto exploitatieoverschot steeg met ruim 68% ten opzichte van 1999.

De ontwikkeling van de overige ondernemingen binnen de sector niet-financiële vennootschappen kwam beduidend lager uit. Het netto exploitatieoverschot steeg hier met slechts 1,8%. Veel industriële bedrijfsklassen kregen te maken met hoge prijzen voor brandstoffen, waardoor de kosten van het intermediair verbruik navenant stegen. Het opwaartse beloop van de inflatie in 2000 had nog een aantal andere oorzaken. Behalve de sterk gestegen olieprijs (in gulden steeg de prijs van een barrel North Sea Brent-olie met gemiddeld 83%), vormde de verdere depreciatie van de euro een tweede belangrijke externe factor. Binnenlandse factoren achter de opwaartse prijsdruk waren de hoogconjunctuur en, daarmee samenhangend, een sterkere stijging van de loonkosten per eenheid product.

Grafiek 5.5 brengt in beeld wat de invloed is van de in de delfstoffenwinning gevormde toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) op de ontwikkeling van de totale sector niet-financiële vennootschappen. De nominale groei van de sector niet-financiële vennootschappen beweegt zich vanaf 1996 rond de 6%, met uitzondering van 1999 (4,9%). Exclusief de erratische ontwikkelingen van de delfstoffenwinning gedurende de afgelopen vijf jaar, resulteert een jaarlijkse nominale groei van 6 à 7% voor de periode 1996–2000.

5.5 Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Ontvangsten uit dividend nemen fors toe

De netto winst voor belastingen steeg in 2000 met 6,4% tot 116,8 miljard gulden. Dit kwam vooral doordat buitenlandse dochters flink hogere dividenden aan hun Nederlands moederbedrijf afdroegen. De groei bedroeg ruim 71% en daarmee gaan de dividendontvangsten naar een recordhoogte: in 2000 werd 23,3 miljard gulden ontvangen.

Debet aan deze ontwikkelingen zijn de acquisities die Nederlandse ondernemingen in recente jaren in het buitenland hebben gedaan. Deze acquisities hangen onder meer samen met de expansiedrang van Nederlandse ondernemingen die op het binnenlands grondgebied niet veel meer kunnen groeien. Verder spelen de toegenomen mogelijkheden binnen de Europese Unie een rol.

De dividenduitkeringen door het Nederlandse bedrijfsleven waren in 2000 vrijwel gelijk aan die van 1999, een kleine 38 miljard gulden. Al met al kon de sector niet-financiële vennootschappen haar financiële positie versterken.

De rentelasten van de niet-financiële vennootschappen stegen in 2000 met 14,5% tot een bedrag van bijna 52 miljard gulden. Deze stijging had met name betrekking op rentebetalingen aan financiële instellingen en aan het buitenland. Deze laatste stijging van de rentelasten werd veroorzaakt door de sterk toegenomen schuld van niet-financiële vennootschappen in de vorm van concernleningen in het buitenland. Zo nam de omvang van uitstaande kredieten in 2000 met bijna 106 miljard toe tot 884 miljard.

Belastingdruk daalt licht

Voor het bepalen van de belastingdruk wordt alleen gekeken naar de winst van de binnenlandse activiteiten van de niet-financiële vennootschappen. De winst van buitenlandse concernonderdelen is meestal vrijgesteld van vennootschapsbelasting. Dit ter voorkoming van dubbele belastingheffing. De in het binnenland gegenereerde winsten namen met 5,2% toe naar een niveau van 90,9 miljard gulden. De door niet-financiële ondernemingen betaalde vennootschapsbelasting nam minder toe (4,8%). De belastingdruk daalde daardoor van 34,1% in 1999 naar 34,0% in het verslagjaar.

Uitkeringspercentage winst na belastingen lager

Aangezien de winst van de sector niet-financiële vennootschappen in de afgelopen jaren sterk toenam, mocht in 2000 eveneens een toename van het uitgekeerde dividend worden verwacht. Dat dit niet het geval is, komt doordat de winststijging van 1998 op 1999 voor een belangrijk deel wordt veroorzaakt door de mutatie in de transactie ingehouden winsten op buitenlandse directe investeringen. Deze (volgens bedrijfseconomische principes bepaalde) transactie bevat tevens buitengewone baten en lasten. Met name deze onderdelen van de bedrijfseconomische resultatenrekening worden bij het vaststellen van het uit te keren dividend buiten beschouwing gelaten.

Van de winst na belastingen (85,5 miljard gulden) werd door de sector niet-financiële vennootschappen 46,3% uitgekeerd aan de aandeelhouders. In 1999 bedroeg dit uitkeringspercentage nog 49,6%. De uitgekeerde winst in beide jaren bedroeg bijna 40 miljard gulden. De daling van het uitkeringspercentage wordt deels veroorzaakt door vertragingseffecten. De dividenden over het jaar 1999 werden pas in 2000 uitbetaald. De uitkering wordt geregistreerd op het moment dat het dividend beschikbaar wordt gesteld aan de aandeelhouders.

Investerings blijven achter bij de middelen

In 2000 was er 120,1 miljard gulden beschikbaar om te investeren. Dit was 15,9 miljard meer dan in 1999. In totaal investeerden de vennootschappen in 2000 voor een bedrag van 105 miljard. Veruit het grootste deel daarvan werd besteed aan bruto investeringen in vaste activa (98,1 miljard).

Een andere investeringscategorie wordt gevormd door het saldo van aan- en verkopen van niet-geproduceerde niet-financiële activa, waaronder grond en andere onlichamelijke zaken. Dit saldo steeg in 2000 naar een niveau van 7,8 miljard gulden. Dit is bijna vier maal zoveel als in 1999. Dit werd veroorzaakt door de aankoop van UMTS-licenties ten bedrage van 5,9 miljard gulden.

Al met al resteerde in 2000 een vorderingensaldo van 15,1 miljard gulden, een toename van 6,5 miljard ten opzichte van 1999.

Financieel vermogenstekort fractioneel kleiner door slechter beursklimaat

Ultimo 2000 bedroeg het totaal aan vorderingen van niet-financiële vennootschappen 1049 miljard gulden. Met een totale omvang van bijna 2452 miljard gingen de schulden daar ver bovenuit. Het financieel vermogenstekort bedroeg hierdoor 1403 miljard.

Hierbij passen twee opmerkingen. In de eerste plaats ontbreken in dit vermogensplaatje de materiële bezittingen van ondernemingen, zoals gebouwen, terreinen en machines. Ook de immateriële activa (goodwill, licenties, etc.) zijn niet zichtbaar. In de tweede plaats zijn de aandelen van beursgenoteerde ondernemingen in dit overzicht gewaardeerd tegen koerswaarde en niet tegen boekwaarde waarvoor deze bij de ondernemingen op de balans staan. De dalende beurskoersen in 2000 verklaren in belangrijke mate waarom het financiële vermogenstekort licht daalde.

Hoewel de aandelenkoersen in het begin van 2000 de medio jaren negentig ingezette opgaande lijn wisten te handhaven, sloeg de stemming in de periode maart–april 2000 om voor de ICT-aandelen. De AEX-index sloot het jaar af op een niveau van 637 punten, tegen 671 punten ultimo 1999. In 2000 behaalde de AEX-index daarmee een negatief resultaat van 5%, hetgeen sinds 1990 (-23,9%) niet meer was voorgekomen.

Met name de waardering van technologie-, media- en telecommunicatiebedrijven werd gedurende het jaar drastisch neerwaarts bijgesteld. De aandelenkoersen van telecombedrijven zijn bijvoorbeeld tussen voorjaar en eind van 2000 bijna gehalveerd.

Een maatstaf die vaak wordt gebruikt om de waardering van aandelenkoersen te beoordelen is de koers-winstverhouding. Op de Nederlandse beurs ging deze verhouding in 2000 eveneens scherp omlaag. Hiermee kwam deze maatstaf aan het eind van het jaar onder het gemiddelde van de afgelopen vijf jaar.

5.6 Vorderingen en schulden van niet-financiële vennootschappen, stand op 31 december

	1998	1999*	2000*	2000*
	<i>mld gld</i>		<i>mld euro</i>	
<i>Vorderingen</i>				
Deposito's	196,3	215,6	268,1	121,0
Aandelen en overige deelnemingen	242,6	296,7	363,5	165,0
Kredieten	220,7	301,3	389,9	176,9
Overige vorderingen	10,9	14,9	27,1	13,0
Totaal vorderingen	670,5	829,9	1 048,6	475,9
<i>Schulden</i>				
Aandelen	1 118,2	1 480,3	1 453,8	659,7
Kredieten	689,6	778,2	884,1	401,2
Obligaties	40,1	54,6	112,5	51,1
Overige kortlopende waardepapieren	1,1	1,7	1,3	0,6
Totaal schulden	1 849,1	2 314,8	2 451,7	1 112,5
Financieel vermogen	-1 178,6	-1 484,9	-1 403,1	-636,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Forse toename van opgenomen en verstrekte kredieten

Aandelen en overige deelnemingen vormden altijd de belangrijkste vorderingscategorie van niet-financiële vennootschappen. In 1999 en 2000 was het echter de vorderingscategorie kredieten die de boventoon voerde. Eind 2000 bedroeg de waarde ervan 390 miljard gulden. Dit betekende een stijging met 89 miljard. Oorzaak hiervan was de verstrekking van kredieten aan buitenlandse concernonderdelen.

De groei van het bezit aan aandelen en overige deelnemingen was in het verslagjaar iets minder, maar nog steeds fors te noemen. Eind 2000 bedroeg de waarde van het aandelenbezit 364 miljard gulden, een toename met 67 miljard. Het overgrote deel van de toename had betrekking op kapitaalverstrekkingen aan buitenlandse concernonderdelen.

Ook de omvang van deposito's liet opvallende groeicijfers zien: de door niet-financiële ondernemingen aangehouden direct opvraagbare deposito's namen met 51 miljard gulden toe tot een niveau van 268 miljard gulden ultimo 2000.

Aan de schuldenkant valt naast de lichte daling van de waarde van de uitstaande aandelen, vooral de grote toename van opgenomen kredieten en geplaatste obligatieleningen op. Deze middelen zijn in belangrijke mate gebruikt om (internationale) overnames te doen. De toename concentreert zich bij een beperkt aantal grote multinationale ondernemingen.

Kader 5.c

Eigendom van de niet-financiële vennootschappen

Hervormingsproces brengt verschuivingen teweeg binnen eigendomsverhoudingen

De sector niet-financiële vennootschappen kan worden onderverdeeld in subsectoren. De onderverdeling is gebaseerd op het eigendoms criterium: Wie "bezit" de onderneming. Er wordt onderscheid gemaakt naar drie soorten eigenaren: de overheid, de particuliere sector en het buitenland. Hierbij is van belang wie het meerderheidsbelang heeft in de onderneming en daarmee zeggenschap over de onderneming kan uitoefenen.

Sector niet-financiële vennootschappen naar subsector

	1995	1996	1997	1998	1999*
	<i>in % van de toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)</i>				
Vennootschappen in handen van de overheid	14,8	14,5	13,6	13,3	13,1
Vennootschappen in handen van de particuliere sector	70,6	71,6	72,0	72,4	71,6
Vennootschappen in handen van het buitenland	14,6	13,9	14,4	14,3	15,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen, detailgegevens.

De grootste subsector in 1999 bestaat uit ondernemingen die in handen zijn van de particuliere sector. In deze subsector werd in 1999 71,6% van de toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) gegenereerd. In de periode 1995–1999 was er sprake van een licht stijgende tendens. Daarentegen is in dezelfde periode het aandeel van niet-financiële vennootschappen in handen van de overheid gedaald met een kleine 2 procentpunt.

De ontwikkeling van afnemende overheidsinvloed doet zich zowel voor op nationaal als op provinciaal en gemeentelijk niveau. Kabelmaatschappijen zijn geprivatiseerd, energiebedrijven zijn overgenomen door het buitenland en op gemeentelijk niveau zijn vuilophaaldiensten overgegaan naar de particuliere sector. Over verschillende overheidsactiviteiten, zoals het beheer van de luchthaven Schiphol en de Rotterdamse haven is politieke discussie gaande. Het aandeel van niet-financiële vennootschappen in handen van het buitenland steeg in het tijdvak 1995–1999 met een kleine 1 procentpunt. Het betrof hier met name buitenlandse ondernemingen die actief zijn op het overnamefront in de telecommunicatie- en energiesector.

Sinds een aantal jaren is een structureel hervormingsproces op gang gebracht, waardoor met name het overheidsaandeel in de verdeling van niet-financiële vennootschappen naar subsectoren is gedaald. Het hervormingsproces bestaat uit deregulering en liberalisatie en soms privatiseringen van sectoren, waar tot dan geen of beperkte concurrentie was.

Doel van deregulering, liberalisatie en privatisering is het vergroten van de efficiëntie van productmarkten. De hogere mate van efficiëntie komt onder andere tot stand doordat hervormingen markten beter toegankelijk maken voor nieuwe aanbieders, waardoor de concurrentiedruk in sectoren wordt vergroot. Prijzen komen daarbij dichterbij onderliggende kosten te liggen en passen zich sneller aan bij nieuwe externe omstandigheden.

Bij liberalisatie en privatisering van sectoren als de telecommunicatie en de energie-sector is een essentiële randvoorwaarde in het hervormingsproces dat de publieke belangen met goede spelregels worden gewaarborgd, met name voor wat betreft het bezit van de infrastructuur. In deze sectoren is immers veelal sprake van een natuurlijk monopolie, wat in beginsel het aantal aanbieders, en daarmee de keuzevrijheid van de consument, beperkt.

In 2000 werd bijvoorbeeld het taxiwezen geliberaliseerd, voor 2001 is men voornemens de titelbescherming in de makelaardij af te schaffen en die in de accountancy te herzien. Ook worden in 2001 projecten geïntroduceerd van meer marktwerking in traditioneel publieke sectoren als de gezondheidszorg en het onderwijs.

Liberalisatie en privatisering

Post:	Direct mail is vrij Monopolie beperkt tot brieven tot 100 gram
Spoorwegen:	Openbaar aanbesteden van passagiersvervoer, regionale trajecten en Hoge Snelheidslijn
Busvervoer:	Privatisering van regionale busmaatschappijen Delen van busstreekvervoer moeten zijn aanbesteed Liberalisatie van het stadsvervoer in 2007
Gas:	De gasmarkt is vrij voor grootverbruikers Volledige liberalisatie volgt in 2004
Elektriciteit:	De elektriciteitsmarkt is nu al vrij voor grootverbruikers Middelgrote gebruikers krijgen keuzevrijheid in 2002 Volledige liberalisatie volgt in 2004
Water:	Privatisering van de watervoorziening is op de lange baan geschoven

5.2 Financiële instellingen

Matige toename winst en vorderingenoverschot

De financiële instellingen bestaan uit alle eenheden die zich bezighouden met financiële intermediatie. Dat wil zeggen het aantrekken, distribueren en transformeren van financiële middelen. De instellingen worden ingedeeld in 3 groepen: monetaire (geldscheppende) financiële instellingen, verzekeringsinstellingen (inclusief pensioenfondsen) en overige financiële instellingen.

Het netto exploitatieoverschot van financiële instellingen nam in 2000 met 1,8 miljard toe tot een niveau van 15,2 miljard (zie tabel 5.7). Een belangrijke bijdrage daaraan gaf de stijging van de provisieopbrengsten, die overigens als gevolg van het verslechterende beursklimaat in het laatste kwartaal afkalfde.

De netto winst na belastingen van financiële instellingen groeide in 2000 met slechts 2,1 miljard gulden, tegenover maar liefst 7,1 miljard in 1999. De geringe winststijging in 2000 is toe te schrijven aan een achterblijvende toename van de per saldo ontvangen inkomsten uit vermogen. Verder stegen de belastingen op inkomen en vermogen (vennootschapsbelasting) in 2000 met bijna 1 miljard. Als gevolg van hogere winstuitkeringen (+2,0 miljard) daalden de besparingen zelfs met 0,6 miljard tot 16,1 miljard. Doordat het niveau van de netto investeringen (bruto investeringen minus afschrijvingen) in 2000 circa 1,5 miljard lager lag, kwam het vorderingenoverschot ongeveer 1 miljard hoger uit dan in het voorgaande jaar.

5.7 Financiële instellingen

	1998	1999*	2000*	2000*	1999*	2000*
	<i>mld gld</i>			<i>mld euro</i>	<i>waarde- mutaties in %</i>	
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	40,7	45,0	50,0	22,7	10,6	11,0
Afschrijvingen (-)	5,8	7,0	8,0	3,6	20,4	14,8
Beloning van werknemers (-)	21,8	24,2	26,2	11,9	10,8	8,3
Niet-productgebonden belastingen en subsidies (-)	0,4	0,4	0,5	0,2	16,4	9,2
Netto exploitatieoverschot	12,7	13,4	15,2	6,9	5,6	13,9
Ontvangen dividend (+)	18,6	21,1	28,9	13,1	13,7	36,8
Ontvangen rente (+)	163,0	172,5	194,7	88,4	5,8	12,9
Ingehouden winsten t.l.v. buitenlandse concernonderdelen (+)	3,3	9,0	4,4	2,0		
Saldo overige inkomsten uit vermogen (+)	0,5	0,1	0,4	0,2		
Betaalde rente (-)	80,9	86,1	105,5	47,9	6,4	22,5
Inkomen uit vermogen toegerekend aan polishouders (-)	64,7	67,1	69,1	31,3	3,7	3,0
Correctie toegerekende bankdiensten (-)	21,1	24,4	27,5	12,5	15,8	12,9
Netto winst voor belastingen	31,3	38,5	41,6	18,9	23,2	8,1
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	4,8	5,0	6,0	2,7	3,7	19,7
Netto winst na belastingen	26,4	33,5	35,6	16,2	26,7	6,4
Winstuitkeringen (-)	14,9	16,5	18,5	8,4	10,9	11,6
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen (-)	3,2	0,2	0,7	0,3		
Saldo overige inkomensoverdrachten (-)	0,0	0,0	0,4	0,2		
Besparingen (netto)	8,2	16,7	16,1	7,3	102,9	-3,8
Saldo kapitaaloverdrachten (+)	1,6	0,0	0,1	0,1		
Afschrijvingen (+)	5,8	7,0	8,0	3,6	20,4	14,8
Bruto investeringen in vaste activa, voorraadmutaties en saldo aan en verkopen van bestaande activa (incl. grond) (-)	9,5	7,4	6,9	3,1	-22,1	-6,8
Vorderingenoverschot	6,1	16,3	17,3	7,9	166,2	6,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Geringe toename van inkomsten uit vermogen

De inkomsten uit vermogen namen in 2000 per saldo slechts met 1,3 miljard gulden toe; dit is het resultaat van een stijging van inkomsten en uitgaven van respectievelijk 25,8 en 23,8 miljard. In 1999 namen de inkomsten uit vermogen per saldo nog toe met 6,5 miljard. De geringe toename van het saldo kan in hoofdzaak worden teruggevoerd op het achterblijven van de ingehouden winsten uit buitenlandse concernonderdelen. In 2000 bedroegen deze 4,4 miljard gulden. Dit was 4,6 miljard minder dan in 1999.

De rentebaten van financiële instellingen namen met 22,3 miljard toe (+12,9%) en bedroegen in 2000 194,7 miljard. Deze stijging kan verklaard worden door enerzijds een toename van rentedragende vorderingen, met name kredieten, en anderzijds door een stijging van de rentetarieven: in 2000 stegen zowel de geldmarktrente als de kapitaalmarktrente met respectievelijk 1,4 en 0,8 procentpunt. De stijging van de rentebaten werd nagenoeg volledig gerealiseerd bij de monetaire financiële instellingen en de overige financiële instellingen; de rentebaten van de verzekeringsinstellingen waren in 2000 slechts 0,4 miljard (0,7%) hoger dan in 1999. De rentelasten stegen in 2000 met 19,4 miljard (+22,5%) en kwamen daarmee uit op een niveau van 105,5 miljard; er werd fors meer rente betaald aan het buitenland (+8,6 miljard) en aan andere financiële instellingen (+4,5 miljard), maar ook aan huishoudens (+3,5 miljard) en aan niet-financiële vennootschappen (+2,4 miljard).

De ontvangen dividenden namen relatief het meest toe (+36,8%), van 21,1 naar 28,9 miljard. Dit hangt samen met het toegenomen aandelenbezit van verzekeringsinstellingen, maar vooral ook met gemiddeld duidelijk hogere dividenduitkeringen. Het inkomen uit vermogen dat wordt toegerekend aan polishouders liet een bescheiden groei zien, van 67,1 miljard in 1999 naar 69,1 miljard in 2000. Dit inkomen is het saldo van beleggingsopbrengsten (vrijwel uitsluitend rente- en dividendopbrengsten) die verzekeringsinstellingen realiseren op verzekeringstechnische voorzieningen en wordt toegerekend aan huishoudens. De bescheiden groei van het toegerekend inkomen houdt verband met het toenemend belang van aandelen en deelnemingen in de beleggingsportefeuille ten koste van leningen. Het dividendrendement op aandelen ligt doorgaans lager dan rentevergoedingen op leningen.

Balansen van financiële instellingen: vorderingen en schulden groeien minder hard

De vorderingen van financiële instellingen namen in 2000 met 308,6 miljard toe, oftewel 7%; het laagste groeicijfer van de afgelopen 5 jaar. De uitstaande deposito's lieten nog een forse groei zien (19%). Het betreft hier vooral internationaal interbancair giraal en depositoverkeer. De waarde van het aandelenbezit en de deelnemingen groeide een bescheiden 3%. Dit was veel minder dan in de voorgaande twee jaren, toen stijgingspercentages van meer dan 30% konden worden genoteerd. Dit had te maken met de verslechtering van het beursklimaat in 2000. Ook de kredietverlening, veruit de belangrijkste vorderingencategorie van de financiële instellingen, bleef met een stijging van 7% achter bij het topjaar 1999 (+13%) en 1998 (+9%).

De schulden van de financiële instellingen stegen in 2000 met 366,6 miljard of-
tewel met 8%. Ook dit is een duidelijk minder snelle stijging dan in voorgaan-
de jaren. Net als bij de vorderingen steeg de waarde van de opgenomen
deposito's relatief fors (+13%) als gevolg van de toename van het internationa-
le interbancaire verkeer. Dit gold ook voor de omvang van de obligatieschuld
(+17%).

5.8 Financiële instellingen: financiële transacties en posities, stand op 31 december

	1998	1999*	2000*	2000*
	<i>mld gld</i>			<i>mld euro</i>
Verandering van vorderingen	348,8	294,9	329,4	149,5
Deposito's	56,9	-20,9	58,2	26,4
Obligaties	105,5	28,8	83,2	37,8
Aandelen en overige deelnemingen	79,4	84,8	87,6	39,8
Kredieten	123,6	194,0	129,3	58,7
Overige vorderingen	-16,6	8,1	-28,9	-13,1
Verandering van schulden	342,6	278,5	312,1	141,6
Chartaal geld en deposito's excl. spaargelden	160,8	33,9	114,3	51,9
Spaargelden	21,3	18,4	9,9	4,5
Obligaties	32,9	81,2	56,9	25,8
Aandelen	25,5	30,6	24,4	11,1
Kredieten	46,7	33,6	36,4	16,5
Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	58,3	55,6	65,6	29,8
Overige schulden	-2,8	25,1	4,6	2,1
Verandering in financieel vermogen	-4,5	16,3	17,3	7,9
Eindbalansen				
<i>Vorderingen</i>				
Deposito's	433,8	434,1	514,6	233,5
Obligaties	761,0	754,0	845,4	383,6
Aandelen en overige deelnemingen	890,7	1 169,3	1 204,0	546,4
Kredieten	1 641,3	1 849,2	1 982,1	899,4
Overige vorderingen	32,4	40,6	9,8	4,4
Totaal vorderingen	3 759,2	4 247,3	4 555,9	2 067,4
<i>Schulden</i>				
Chartaal geld en deposito's excl. spaargelden	1 020,7	1 090,8	1 227,7	557,1
Spaargelden	270,5	288,9	298,8	135,6
Obligaties	275,6	335,6	391,5	177,7
Aandelen	734,1	860,4	919,2	417,1
Kredieten	363,8	396,4	429,9	195,1
Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	1 196,9	1 364,6	1 431,7	649,7
Overige schulden	61,5	85,3	89,9	40,8
Totaal schulden	3 923,1	4 422,1	4 788,7	2 173,0
Financieel vermogen	-163,9	-174,8	-232,8	-105,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Het financieel vermogenstekort van financiële instellingen groeide in 2000 tot 233 miljard gulden. Dit is 58 miljard meer dan in 1999. De stijging kan worden verklaard uit de toename van de tegen koerswaarde gewaardeerde aandelen-schuld van enkele grote beursgenoteerde financiële instellingen. Tegen de verdrukking van het beursklimaat in stegen deze koersen.

Financiële instellingen kochten massaal buitenlandse effecten

Financiële instellingen (banken en verzekeraars) kochten in 2000 per saldo voor 163 miljard aan buitenlandse effecten (aandelen en obligaties). Er werd voor 39 miljard aan Nederlandse effecten van de hand gedaan. Deze trend naar internationalisering van de effectenportefeuille begon in 1999 duidelijk vorm te krijgen en hangt samen met een toenemende mondiale oriëntatie van financiële instellingen en een afnemende financieringsbehoefte van de Nederlandse overheid (die in 2000 per saldo voor 12 miljard aan obligatieschuld aflostte). Aan het eind van 2000 bedroeg het aandeel van buitenlandse effecten in de totale effectenportefeuille 56%. Eind 1998, aan de vooravond van de komst van de girale euro, lag dit percentage veel lager (43%).

Ondanks de verslechtering van het beursklimaat in 2000 hebben verzekeringsinstellingen hun effectenportefeuilles verder uitgebreid. Er werd vooral geïnvesteerd in obligaties. De netto aankoop daarvan bedroeg in 2000 49 miljard gulden. Aan Nederlandse obligaties werd voor 10 miljard afgestoten en aan buitenlandse obligaties werd voor 59 miljard bijgekocht. In 2000 werden weinig aandelen bijgekocht: 7 miljard gulden tegen 52 miljard in 1999. Nederlandse aandelen werden op grote schaal van de hand gedaan. Per saldo werd voor bijna 25 miljard verkocht. Ondanks de netto aankoop van 56 miljard nam de waarde van het totale effectenbezit van de verzekeringsinstellingen in 2000 slechts met 47 miljard toe. Dit was het gevolg van de licht teruglopende koerswaarde van de aandelenportefeuille.

Kredietverlening groeide minder snel

In 2000 bedroeg de kredietverlening van financiële instellingen 129 miljard. In 1999 werd duidelijk meer krediet verstrekt, namelijk 194 miljard. De afname van de groei van de kredietverlening wordt vooral veroorzaakt door afname van kredieten aan het buitenland: van 81 miljard in 1999 naar 17 miljard in 2000. De groei van woninghypotheken vlakt ook af: van 87 miljard in 1999 naar 73 miljard in 2000. Kredietverlening blijft overigens de grootste vorderingencategorie van de monetaire financiële instellingen, 1 477 miljard, oftewel 65% van hun totale vorderingen per ultimo 2000.

Opname van middelen: emissie van effecten nam af, opname deposito's nam toe

De toename van de schuld van de financiële instellingen in 2000, 367 miljard, wordt grotendeels veroorzaakt door de opname van middelen: 312 miljard. De herwaarderingen bedroegen 55 miljard. De emissie van obligaties bedroeg 57 miljard en die van aandelen 24 miljard, duidelijk minder dan in 1999. De toename van de spaargelden nam eveneens af, van 18 miljard in 1999 naar 10 miljard in 2000.

Girale middelen en deposito's namen daarentegen fors toe in 2000, met 114 miljard. Huishoudens en niet-financiële vennootschappen namen hiervan 47 miljard voor hun rekening. Een belangrijk deel van de toename van de girale middelen en deposito's, zo'n 40 miljard, werd veroorzaakt door het internationaal bancaire verkeer; in 1999 speelde dit per saldo nauwelijks een rol.

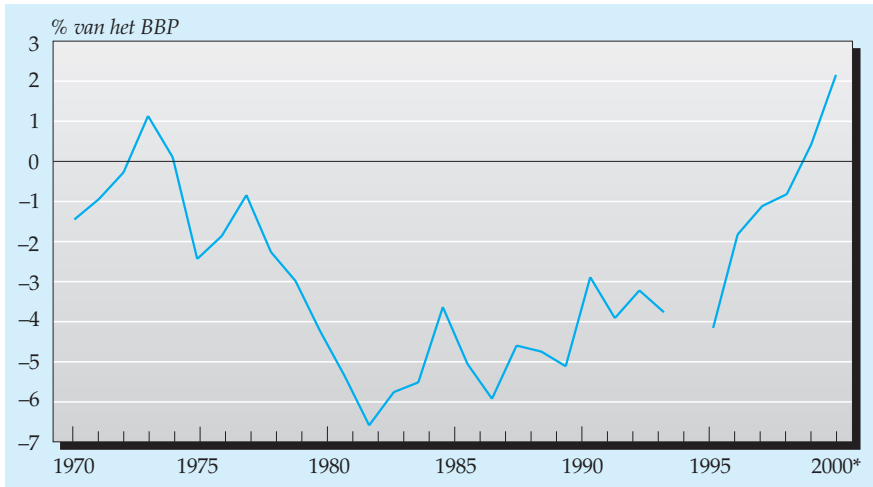
De emissie van obligaties door Special Purpose Vehicles (SPV's) bedroeg 12 miljard, nagenoeg evenveel als in 1999. SPV's zijn speciaal door monetaire financiële instellingen in het leven geroepen eenheden die pakketten leningen, waaronder hypothecaire leningen en consumptief krediet, van hen overnemen. De financiering hiervan vindt plaats door uitgifte van obligaties. Voor de monetaire financiële instellingen is dit een aantrekkelijke financiële constructie die onder meer hun liquiditeitspositie verbetert.

5.3 Overheid

Vorderingenoverschot naar recordhoogte

Het vorderingenoverschot van de overheid is in 2000 gegroeid tot 19,1 miljard gulden, ofwel 2,2% van het BBP. De afgelopen dertig jaar wist de overheid niet zo'n groot surplus te realiseren. In 2000 stegen de inkomsten van de overheid met ruim 28 miljard gulden terwijl de uitgaven met iets minder dan 13 miljard gulden toenamen. Hierdoor steeg het vorderingensaldo verder ten opzichte van 1999 toen het overschot reeds 0,4% van het BBP bedroeg. Het grote en toegenomen overschot bij de sociale verzekeringsinstellingen (15,1 miljard) en de opbrengst van de UMTS-veiling in 2000 (5,9 miljard) zijn de belangrijkste pijlers. Het vorderingenoverschot voor de centrale overheid bedroeg 2,8 miljard gulden. Zonder de opbrengsten van de UMTS-veilingen heeft de centrale overheid een tekort van 3,1 miljard gulden. De lagere overheden kenden in totaal een vorderingenoverschot van 1,2 miljard gulden.

5.9 Vorderingensaldo van de overheid

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Belasting en premieopbrengsten met 24 miljard gestegen

De inkomsten uit belastingen en de premies wettelijke sociale verzekeringen vormen ongeveer 85% van de totale inkomsten van de overheid. Ten opzichte van 1999 stegen de inkomsten uit belastingen met 13,9 miljard gulden. Dat is een stijging van 6,7%. Daarmee groeiden de belastingontvangsten ongeveer evenveel als het nominale BBP. De belastingen bestaan uit twee hoofdcategorieën. Ten eerste de belastingen op productie en invoer, die in 2000 met 6,9 miljard stegen. In deze categorie steeg de BTW absoluut gezien het sterkst met 3,9 miljard. Daarnaast was er een stijging van iets meer dan 1 miljard gulden bij de verbruiksbelastingen op milieugrondslag door een nieuwe tranche tariefsverhogingen. De tweede categorie wordt gevormd door de belastingen op inkomen en vermogen. Deze stegen met 6,6 miljard gulden in 2000. De vennootschapbelasting bracht 2,4 miljard meer op en de opbrengsten uit de loonbelasting groeiden 2,9 miljard gulden. Hier tegenover staat dat de ontvangen dividendbelasting met iets minder dan 1 miljard gulden daalde door afgenomen dividenden van bedrijven.

De premies wettelijke sociale verzekeringen groeiden in 2000 met 10 miljard gulden, een stijging van 7,7%. Iets meer dan de helft hiervan kwam voor rekening van de Ziekenfondswet en de AWBZ. Deze ontvangsten stegen met respectievelijk 3,0 miljard en 2,6 miljard gulden. De Ziekenfondswet kende in 2000 verhogingen van de premiepercentages. Over het geheel genomen bleven de overige premiepercentages gelijk of daalden licht. De toename van de ontvangen premies wettelijke sociale voorzieningen komt daarmee bijna volledig uit een stijging van de heffingsgrondslag.

Kader 5.d

Effect UMTS op vorderingensaldo overheid

Veiling mobiele telefonielicenties heeft eenmalig extra inkomsten overheid gegenereerd

Het afgelopen jaar werd in een aantal Europese landen een zogenaamde UMTS-veiling gehouden. Op deze veilingen werden licenties verkocht voor de derde generatie mobiele telefonie, waarin beeld en geluid kunnen worden geïntegreerd. Onder invloed van hooggespannen verwachtingen over toekomstige toepassingsmogelijkheden en gegeven de concurrentieverhoudingen tussen aanbieders van mobiele telefonie, werd in een aantal Europese landen hoog ingezet voor het verkrijgen van UMTS-licenties. In tal van Europese landen bracht de UMTS-veiling dan ook hoge bedragen op. Bedragen die in 2000 extra inkomsten vormden voor de overheid. De Nederlandse UMTS-veiling, die startte op 6 juli en eindigde op 24 juli, bracht in 305 biedronden een bedrag van iets meer dan 5,9 miljard gulden op. In totaal werden vijf kavels geveild: twee grotere vergunningen en drie kleinere licenties. Naast KPN hebben Libertel, Dutchtone, Telfort en 3G-Blue, een consortium van Ben en T-mobile, daarmee een licentie verkregen voor het exploiteren van de derde generatie mobiele telefonie gedurende de komende 20 jaar in Nederland.

Zeer hoge bedragen werden in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk betaald voor de UMTS-licenties. Hier brachten de veilingen respectievelijk 112 miljard gulden voor 6 licenties en ruim 83 miljard gulden voor 5 licenties op. Bekeken per inwoner betekent dit dat er in deze landen tussen de 1350 en 1400 gulden per inwoner in de UMTS-licenties is geïnvesteerd. In Finland en Zweden zijn de licenties niet in een veiling verkocht, maar door de overheid vergeven op basis van een zogenaamde 'beauty contest'. In een dergelijke constructie worden aanbieders door de autoriteiten op een aantal kenmerken geselecteerd. De kosten voor de verkrijgers van de licenties in deze landen zijn daarbij marginaal en omvatten vaak niet meer dan een bedrag voor inschrijf- en/of administratiekosten. Ook in Spanje is gebruik gemaakt van een dergelijke constructie, echter met het verschil dat er een vast bedrag van iets minder dan 300 miljoen gulden per licentie moest worden betaald bij toewijzing.

Opbrengsten UMTS-veilingen in 2000

Land	Opbrengst	Licenties	Opbrengst per inwoner	Invloed op vorderings-saldo overheid	Vorderingen-saldo overheid
	<i>mld gld</i>	<i>aantal</i>	<i>gld</i>	<i>% BBP</i>	
Duitsland	112,0	6	1 355	2,5	1,5
Verenigd Koninkrijk	83,3	5	1 399	2,3	4,2
Italië	30,9	5	547	1,2	-0,3
Nederland	5,9	5	375	0,7	2,2
Portugal	0,8	4	80	0,3	-1,4
Spanje	1,1	4	29	0,1	-0,3
Zweden	-	4	-	-	4,1
Finland	-	4	-	-	6,7

Bron: UBS Warburg, augustus 2000, Eurostat news release 29/2000, CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

De inkomsten uit de UMTS-veilingen hebben hun weerslag op het vorderingensaldo van de overheid. In Europees verband is besloten dat de opbrengsten van de UMTS-veiling als verkoop van een immaterieel, niet-geproduceerd activum van de overheid aan het bedrijfsleven dienen te worden beschouwd. Daarmee tellen de totale opbrengsten van de veiling mee in het vorderingensaldo van de overheid in het jaar waarin de veilingen zijn gehouden. Voor Nederland betekent dit een positief effect op het vorderingensaldo van de overheid van 0,7% van het BBP in 2000. Het totale vorderingensaldo van de Nederlandse overheid komt daarmee op 2,2% van het BBP. In Duitsland en het Verenigd Koninkrijk zijn de effecten op het vorderingensaldo het grootst. Het effect op het vorderingensaldo in Duitsland is 2,5% van het BBP, waarmee het totale vorderingensaldo van de Duitse overheid in 2000 op 1,5% van het BBP kwam. In Engeland stuwde de UMTS-opbrengst het vorderingensaldo van de overheid naar 4,2% van het BBP.

Naast inkomsten uit belastingen en premies kent de overheid nog inkomsten uit vermogen. Hieronder vallen de ontvangen rente, dividenden en het inkomen uit grond en minerale reserves (o.a. pachten en concessies). In totaal stegen de inkomsten uit vermogen met 16% tot iets meer dan 17 miljard gulden. Met name de stijging van de aardgasbaten droeg hieraan bij. De verkopen van de overheid stegen met 3,4% naar 26 miljard. Deze verkopen bestaan uit een bonte verzameling van inkomsten, zoals verkopen van producten en diensten van sociale werkplaatsen, reinigingsrechten en andere opbrengsten van milieudiensten, verhuur van schoolgebouwen, schoolgelden, bouwleges en de vergoeding van de EU voor de inning van invoerrechten.

5.10 Inkomsten van de geconsolideerde overheid

	1998	1999*	2000*	Waarde		
				2000*	1999*	2000*
	% BBP			mld gld	%	
Belastingen	24,1	24,7	24,6	217,7	8,5	6,8
Wettelijke sociale verzekeringspremies	15,3	16,0	16,1	142,3	10,5	7,7
Inkomen uit vermogen	2,0	1,8	1,9	17,1	-6,2	16,0
Verkopen	3,1	3,1	2,9	26,0	4,0	3,4
Overige inkomsten	2,0	1,9	1,9	16,8	2,7	6,9
Totaal inkomsten	46,4	47,5	47,5	419,9	8,0	7,3
Totaal uitgaven	47,2	47,1	45,4	400,9	5,2	3,3
Vorderingensaldo	-0,8	0,4	2,2	19,1		

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Rentelasten verder gedaald

De door de overheid betaalde rente nam in 2000 met 2,2 miljard af naar iets minder dan 35 miljard gulden. Wederom daalden daarmee de rentelasten van de overheid. Het positieve vorderingensaldo stelde de overheid in 2000 in staat om obligaties in te kopen en langlopende kredieten af te lossen. Per saldo werd er 12 miljard gulden aan obligaties ingekocht. Daarnaast vonden aflossingen plaats van langlopende leningen op schuldbekentenis. De rentelasten daalden als gevolg tot onder de 9% van de totale overheidsuitgaven.

De grootste uitgavenposten van de overheid zijn de uitgaven die worden gedaan in verband met de beloning van werknemers, het intermediair verbruik en de (bruto) investeringen. In 2000 stegen deze kosten met 6,5% tot 172 miljard gulden. Slechts een deel van dit bedrag wordt gefinancierd uit de opbrengsten van de verkopen van de overheid. De verkoopopbrengsten dekken ongeveer 15% van de totale productiekosten van de overheid. Het overige deel van de productiekosten wordt beschouwd als consumptieve bestedingen door de overheid.

De uitgaven voor sociale verzekeringen en voorzieningen vertegenwoordigen iets minder dan 40% van de uitgaven van de overheid. In 2000 stegen deze uitgaven met 6 miljard; een stijging van 4%. Naast de uitkeringen betaald in het kader van de wettelijke sociale verzekeringen in geld en natura, zijn hierin ook wettelijke sociale voorzieningen inbegrepen zoals de huursubsidie en de Wet Voorzieningen Gehandicaptten. Deze worden uitgevoerd door lagere overheden. Een andere belangrijke post binnen de uitkeringen sociale voorzieningen zijn de uitgaven in het kader van de bijstand door gemeenten. Door daling van het aantal langdurig werklozen en activerend arbeidsmarktbeleid namen de uitgaven daaraan in 2000 verder af.

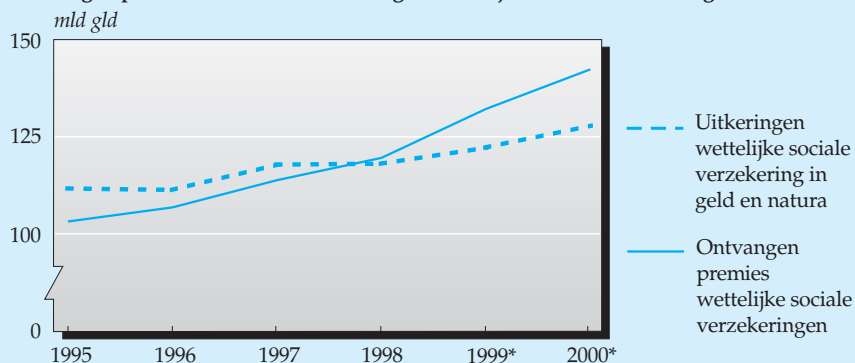
De door de overheid betaalde subsidies stegen met 3,1% naar 13,4 miljard. De belangrijkste subsidiebijdragen zijn voor werkgelegenheid (o.a. Melkert- en zorgbanen), landbouw en openbaar vervoer. De overige uitgaven bevatten kapitaaloverdrachten en overige inkomensoverdrachten.

Kader 5.e

Vorderingensaldo sociale verzekeringsinstellingen naar recordhoogte gestegen *Inkomsten uit premies stegen sneller dan uitgaven voor wettelijke sociale verzekeringen*

De inkomsten van de sociale verzekeringsinstellingen bestaan voor het overgrote deel uit de ontvangen premies wettelijke sociale verzekeringen. Ieder jaar wordt de hoogte van deze premies door het kabinet vastgesteld. Hiervoor krijgt zij adviezen, onder andere van het Landelijk Instituut Sociale Verzekeringen en de Sociale Verzekeringsbank, met betrekking tot de hoogte van deze premies voor het komende jaar. Deze adviezen houden rekening met de verwachte ontvangsten van premies en verwachte uitgaven aan sociale verzekeringen in geld en natura van de verschillende fondsen. De afgelopen jaren is de hoogte van de premies echter niet of nauwelijks aangepast. Politiek-sociale overwegingen spelen hierbij een rol. De hoogte van de premies heeft een directe invloed op het beschikbare inkomen van gezinnen. De totale premies wettelijke sociale verzekeringen zijn in 2000 met 10,2 miljard toegenomen tot 142,3 miljard gulden. Het werkgeversdeel van de premies steeg met 3,4 miljard gulden, terwijl het werknemersdeel met 6,8 miljard gulden toenam.

Ontvangen premies en betaalde uitkeringen wettelijke sociale verzekeringen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

De betaalde uitkeringen wettelijke sociale verzekeringen bestaan uit twee onderdelen. Ten eerste gaat het om de uitkeringen in geld, waar onder andere de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO), de Algemene Ouderdomswet (AOW) en de Werkloosheidwet (WW) onder vallen. Deze uitkeringen in geld bedroegen in 2000 ongeveer 57% van de totale uitkeringen wettelijke sociale verzekering. Ten tweede omvatten ze de uitkeringen in natura. Dit zijn onder andere de Ziekenfondswet (incl. afzonderlijke regelingen) en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ). De totale uitkeringen wettelijke sociale verzekeringen zijn met 5,7 miljard toegenomen tot 127,9 miljard gulden. Met name de uitkeringen in natura droegen hieraan bij. Zo stegen de uitgaven in het kader van de ziekenfondswet en de AWBZ met 7,9% en 8,6%. De totale uitkeringen in geld namen daarentegen met slechts 2,1% toe. Deze ontwikkeling hangt samen met de stijging van de uitgaven aan de AOW van 3,9% en een stijging van de uitgaven in het kader van arbeidsongeschiktheid met 3,2%. De uitgaven voor de meeste andere uitkeringen in geld lieten in 2000 een daling zien. Zo daalden de WW-uitkeringen in 2000 met 8,2%.

Voor de sociale verzekeringsinstellingen hebben deze ontwikkelingen in 2000 wederom tot een hoog vorderingenoverschot geleid. Na een vorderingenoverschot voor de sociale verzekeringsinstellingen van 10,2 miljard in 1999 kwam het vorderingenoverschot in 2000 uit op een nieuw record van 15,1 miljard gulden.

5.11 Uitgaven van de geconsolideerde overheid

	1998	1999*	2000*	Waarde	Waardemutaties	
				2000*	1999*	2000*
	% BBP			mln gld	%	
Beloning van werknemers	10,1	10,2	10,0	88,6	6,6	5,1
Intermediair verbruik	6,2	6,4	6,3	55,7	8,5	6,0
Investerings	2,9	3,1	3,2	28,1	9,8	11,9
Uitk. sociale verzekering (incl. in natura)	15,1	14,8	14,5	127,9	3,5	4,6
Uitk. sociale voorziening (incl. in natura)	4,0	3,7	3,5	30,9	-1,3	1,5
Betaalde rente	4,9	4,5	3,9	34,8	-2,2	-5,9
Subsidies	1,5	1,6	1,5	13,4	13,6	3,1
Overige uitgaven	2,6	2,8	2,4	21,5	17,5	-8,2
Totaal uitgaven	47,2	47,1	45,4	400,9	5,2	3,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Beursklimaat heeft financieel vermogenstekort beïnvloed

Na een daling van het financieel vermogenstekort van de overheid in 1999 steeg het vermogenstekort in 2000 naar 318 miljard gulden. Dat is een toename met 14 miljard gulden. Een belangrijke oorzaak is de daling van de waarde van het aandelen- en overige deelnemingenbezit van de overheid. Deze waardedaling met 31 miljard gulden zit deels in de verkoop van het aandelenpakket in PinkRocade door de staat (0,5 miljard) en de verkoop van het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten (1,3 miljard). Het overgrote deel komt echter voor rekening van een waardedaling van de overige aandelen. De daling van de koers van de aandelen Koninklijke KPN Nederland N.V. en de TNT Post Groep N.V. op de Amsterdamse beurs hebben respectievelijk voor een daling van 33,2 en 1,6 miljard gulden van de waarde van het aandelenbezit van de overheid gezorgd.

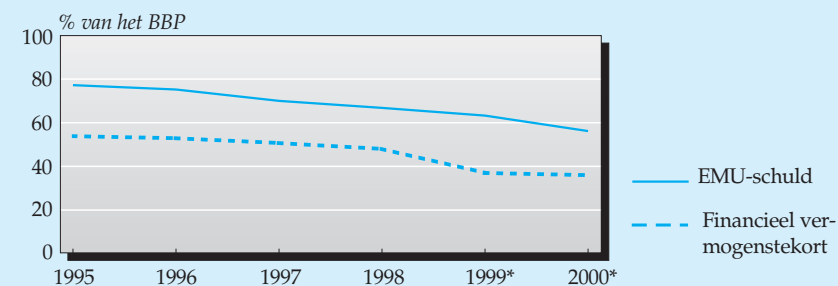
Daar staat tegenover dat ook schulden van de overheid zijn afgenomen. De obligatieschuld daalde netto met 10 miljard gulden. Er werd voor een bedrag van 12 miljard gulden afgelost. Daartegenover stond, onder invloed van een licht gestegen rente, een koersstijging van de resterende obligatieschuld van 2 miljard. In de tweede helft van de jaren negentig was het gebruikelijk dat de overheid niet-verhandelbare langlopende schulden (onderhandse leningen) omzette in obligatieleningen. Dit om de rentelasten te drukken en de verhandelbaarheid van de schuld te verhogen. Hierdoor bleef de obligatieschuld sterk stijgen ondanks teruglopende vorderingentekorten. Het hoge vorderingensaldo van 2000 liet toe dat zowel op de obligatieschuld als op de langlopende schulden kon worden afgelost. Hierdoor werd het financiële vermogenstekort van de overheid positief beïnvloed. Maar ook de EMU-schuld daalde als gevolg van deze ontwikkeling naar 56% van het BBP en ligt daarmee voor het eerst sinds de jaren tachtig beneden de 60% (zie kader 5.f).

Kader 5.f

EMU-schuld en het financieel vermogenstekort van de overheid dichter bij elkaar *Relatie tussen EMU-schuld en het financieel vermogenstekort van de overheid*

De zogenaamde EMU-schuld van de overheid heeft in het kader van de EMU een belangrijke rol gekregen binnen Europa. Uitgedrukt als percentage van het BBP is het een maatstaf voor de schuldenlast van de overheid en één van de indicatoren, die wordt gebruikt in het kader van de EMU. De EMU-schuld is geconsolideerd, dus exclusief schuldverhoudingen binnen de overheid zelf. Eind 2000 bedroeg de EMU-schuld 497 miljard gulden, een daling van 24 miljard ten opzichte van het jaar ervoor. Uitgedrukt als percentage van het BBP daalde de EMU-schuld daarmee naar 56,2% van het BBP. De daling van de afgelopen jaren wordt hiermee voortgezet.

EMU-schuld en financieel vermogenstekort van de overheid

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

De financiële positie van de overheid kan echter ook anders worden bekeken. Naast schulden heeft de overheid ook vorderingen, onder andere in de vorm van aandelen van bedrijven. Deze vorderingen blijven bij de EMU-schuld buiten beschouwing. De Nationale rekeningen geven echter een totaal overzicht van de financiële situatie van de overheid en brengen naast de schulden daarom ook de vorderingen van de overheid in beeld. Wanneer het saldo van de schulden en vorderingen van de overheid wordt berekend, resulteert het financieel vermogenstekort van de overheid. Dit bedroeg in 2000 318 miljard gulden en ligt daarmee 179 miljard gulden onder de EMU-schuld. Uitgedrukt in percentage van het BBP bedroeg het financieel vermogenstekort van de overheid 36,1% in 2000. Ten opzichte van 1995 betekent dit een daling van 17,9 procentpunt. De EMU-schuld daalde van 77,2% van het BBP in 1995 naar 56,2% in 2000.

Het verschil tussen de EMU-schuld en het financieel vermogenstekort wordt grotendeels verklaard door het meenemen van vorderingen. Eind 2000 bedroegen deze vorderingen in totaal 226 miljard gulden. Een tweede belangrijk verschil is de waardering van de verhandelbare obligatieschuld. Bij de EMU-schuld wordt deze tegen nominale waarde geboekt, terwijl het financiële vermogenoverschot uitgaat van de marktwaarde van de obligatieschuld. De koerswaarde van de obligatieschuld lag eind 2000 15 miljard gulden hoger dan de nominale waarde. Een derde belangrijk verschil hangt samen met consolidatie. In tegenstelling tot het financiële vermogenstekort worden bij de EMU-schuld de onderlinge vorderingen en schulden van overheden tegen elkaar weggestreept. Dit zorgde in 2000 voor een verschil van ruim 31 miljard gulden. Hiervan is 23 miljard een (kortlopende) vordering van de sociale verzekeringsorganen op het rijk. In het kader van de wet geïntegreerd middelenbeheer mogen deze organen geen zelfstandig middelenbeheer meer voeren, maar is het middelenbeheer geïntegreerd in de schatkist.

5.12 Vorderingen en schulden van de overheid, stand op 31 december

	1998	1999*	2000*	2000*
	<i>mld gld</i>			<i>mld euro</i>
<i>Vorderingen</i>				
Aandelen en overige deelnemingen	101	134	103	47
Kredieten	80	84	91	41
Overige vorderingen	37	34	32	14
Totaal vorderingen	217	252	226	103
<i>Schulden</i>				
Kortlopende waardepapieren	15	11	12	6
Obligaties	418	404	394	179
Kredieten	155	138	135	61
Overige schulden	3	3	3	1
Totaal schulden	591	556	544	247
Financieel vermogen	-375	-304	-318	-144

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Het afnemende beslag van de overheid op de kapitaalmarkt zette in 2000 door. In de jaren tachtig en de eerste helft van de jaren negentig was de overheid een belangrijke vrager op de kapitaalmarkt toen de totale financieringsbehoefte tussen de 20 en 30 miljard gulden per jaar lag. Deze vraag werd voornamelijk gedekt door de uitgifte van obligaties, die met name door de grote institutionele beleggers en het buitenland werden gekocht. De laatste jaren zijn de tekorten echter minder en in 1999 en 2000 zijn er zelfs overschotten. Met name het grote overschot in 2000 maakt dat rol van de overheid op de kapitaalmarkt verder wordt gemarginaliseerd.

5.4 Huishoudens

Het netto beschikbaar inkomen van de huishoudens nam in 2000 met 2,8% toe en kwam uit op 426,8 miljard gulden. Deze toename is bescheiden ten opzichte van de stijging van het nationaal beschikbaar inkomen (+7,6%). De teruglopende groei van het beschikbaar inkomen hangt vooral samen met hogere rentelasten en per saldo hogere afdrachten aan sociale verzekeringen. De betaalde rente steeg met maar liefst 8,4 miljard. Daarnaast namen de afdrachten van sociale premies sneller toe dan de uitkeringen.

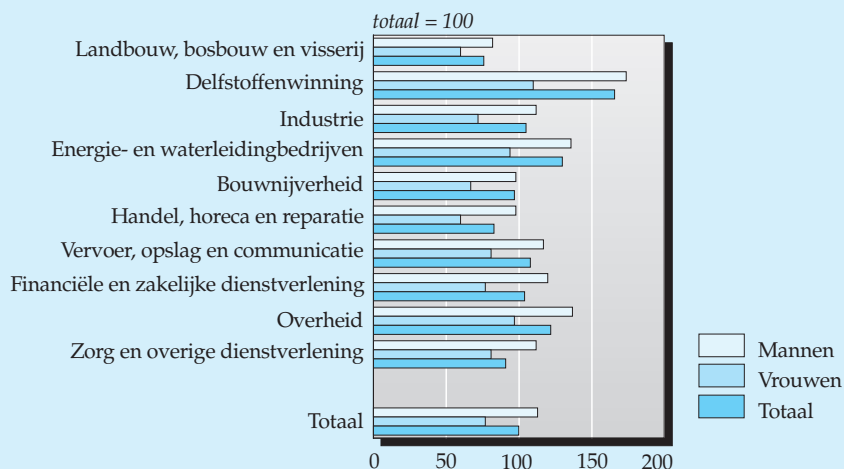
Kader 5.g

Grote verschillen in bruto looninkomen

Verschillen tussen mannen en vrouwen nog steeds groot

Voor huishoudens is de beloning van werknemers verreweg de belangrijkste inkomensbron. De beloning van werknemers nam in 2000 toe met 7,4%. Het arbeidsvolume werknemers steeg in 2000 met 2,7%, waardoor de gemiddelde beloning van werknemers per arbeidsjaar in 2000 steeg met 4,6% tot bijna 80 000 gulden.

Bruto looninkomen per arbeidsjaar naar geslacht, 2000*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Het bruto looninkomen is het aan werknemers toegekende loon voor aftrek van loonbelasting en sociale premies ten laste van werknemers. Tot het looninkomen behoren zowel de beloning voor het verrichten van arbeid als de doorbetaling van loon bij ziekte, vorstverlet etc. Het bruto looninkomen per arbeidsjaar verschilt sterk per bedrijfstak. In de landbouw, bosbouw en visserij is dit 76% van het gemiddelde, terwijl in de delfstoffenwinning 166% van het gemiddelde wordt verdiend. Deze twee bedrijfstakken zijn echter relatief klein. Worden deze samen met de eveneens kleine bedrijfstak energie- en waterleidingbedrijven buiten beschouwing gelaten, dan ligt het gemiddelde bruto looninkomen bij de overheid het hoogst. In de bouwnijverheid, de handel, horeca en reparatie en in de zorg en overige dienstverlening wordt minder dan gemiddeld verdiend. Tussen mannen en vrouwen zijn de verschillen nog groter. Gemiddeld is het bruto looninkomen per arbeidsjaar van de vrouw 68% van het bruto looninkomen van de man. Het grootst is het verschil bij de handel, horeca en reparatie: hier is het bruto looninkomen van de vrouw 62% van dat van de man. Het kleinste verschil zien we bij de landbouw, bosbouw en visserij, waar het bruto looninkomen van de vrouw toch nog slechts 73% van dat van de man is.

5.13 Huishoudens

	1998	1999*	2000*	2000*	Mutatie 2000*	Per huishouden 2000*
	<i>mld gld</i>			<i>mld euro</i>	%	1 000 gld
Gemengd inkomen (netto)	77,0	78,8	83,0	37,7	5,4	12,1
Beloning van werknemers (+)	396,4	422,0	453,0	205,6	7,4	66,1
Per saldo betaalde rente (-)	21,7	29,2	33,8	15,3	15,5	4,9
Ontvangen dividend (+)	12,9	15,9	15,4	7,0	-2,8	2,2
Per saldo ontvangen inkomen uit quasi-vennootschappen (+)	1,3	1,2	1,1	0,5	-11,4	0,2
Per saldo betaald inkomen uit grond en minerale reserves (-)	0,6	0,6	0,6	0,3	7,2	0,1
Inkomen toegerekend aan polishouders (+)	64,5	66,9	68,9	31,3	3,0	10,1
Primair inkomen	529,8	555,0	587,2	266,4	5,8	85,7
Belasting op inkomen en vermogen (-)	59,2	62,4	67,1	30,4	7,5	9,8
Sociale premies ¹⁾ (-)	214,9	229,7	249,4	113,2	8,6	36,4
Sociale uitkeringen ¹⁾ (+)	148,1	154,3	158,7	72,0	2,9	23,1
Per saldo betaalde overige inkomensoverdrachten (-)	2,8	2,2	2,6	1,2	16,3	0,4
Netto beschikbaar inkomen	401,0	415,0	426,8	193,7	2,8	62,3
Consumptieve bestedingen (-)	383,6	408,6	434,4	197,1	6,3	63,4
Correctie pensioenvoorziening (+)	39,7	36,8	43,5	19,7	18,2	6,3
Netto besparingen	57,1	43,2	35,8	16,2	-17,0	5,2
Bruto investeringen, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen grond (-)	56,3	61,3	68,2	31,0	11,2	10,0
Per saldo ontvangen kapitaaloverdrachten (+)	-3,5	-3,6	-6,1	-2,8	66,7	-0,9
Afschrijvingen (+)	23,6	25,3	27,4	12,4	8,2	4,0
Vorderingensaldo	20,9	3,5	-11,1	-5,0	-413,2	-1,6
	<i>x 1 000</i>					
Gemiddeld aantal huishoudens	6 701	6 782	6 855			

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Inclusief pensioenpremies resp. -uitkeringen.

De opbouw van het beschikbaar inkomen van huishoudens

Het netto gemengd inkomen van huishoudens groeide in 2000 met 5,4%. Dit inkomen bestaat uit een deel dat voortvloeit uit bedrijfsmatige activiteiten en een deel dat voortvloeit uit niet-bedrijfsmatige activiteiten. Tot deze laatste categorie worden onder andere de exploitatie van het eigenwoningbezit, de huishoudelijke hulp en de kinderopvang gerekend. Het netto exploitatieoverschot van de bedrijfsmatige activiteiten groeide in 2000 met 5,0%. Met name de zelfstandige ondernemers in de bouwnijverheid en de zakelijke en financiële dienstverlening zagen het netto exploitatieoverschot sterk toenemen. Daarentegen daalde het netto exploitatieoverschot bij de landbouw, bosbouw en visserij, bij de industrie en bij vervoer, opslag en communicatie.

Per zelfstandig arbeidsjaar nam het netto exploitatieoverschot (inclusief niet-bedrijfsmatige activiteiten maar met uitzondering van het eigenwoningbezit) van zelfstandige ondernemers toe met 6,0% tot 88 550 gulden. Deze stijging was groter dan de ontwikkeling van de beloning van werknemers per arbeidsjaar. Hierbij moet echter worden gerealiseerd dat de ondernemer van dit netto exploitatieoverschot ook nog rentelasten moet betalen die verbonden zijn aan de bedrijfsuitoefening.

Kader 5.h

Nederland telt miljoenen onroerend-goedexploitanten *Het eigen huis op waarde geschat*

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie wordt de eigenaar van een eigen woning gezien als een exploitant van onroerend goed. Hij verhuurt de woning als het ware aan zichzelf en consumeert daarmee zijn eigen productie.

Deze constructie lijkt op het eerste gezicht wellicht wat vreemd, maar is in feite goed verklaarbaar. De aankoop van bijvoorbeeld een nieuwbouwwoning wordt niet als een eenmalige consumptieve besteding gezien, maar als een investering. Dit heeft de consequentie dat het gebruik van deze nieuwbouwwoning een productieve activiteit is in de nationale rekeningen, ook als de eigenaar tevens gebruiker is. Bovendien is door deze registratiewijze de omvang van de productie, consumptie en investeringen in landen met relatief veel eigen woningen beter vergelijkbaar met die in landen met relatief veel huurwoningen.

Deze boeking van de eigenaar van een eigen woning als producent en tegelijk ook als consument van woondiensten verhoogt het bruto binnenlands product tegen marktprijzen in Nederland met 3%. Overigens ziet ook de fiscus het bewonen van een eigen woning als een productieve activiteit, die inkomen oplevert (het zogenoemde huurwaardeforfait). De fiscale huurwaarde lag in 1998 overigens meer dan 6 miljard gulden onder het niveau van de netto toegevoegde waarde die wordt toegerekend aan de eigen woning.

De productiewaarde van een eigen woning is gebaseerd op de huur van een vergelijkbare huurwoning. In 2000 is de productiewaarde van eigen woningen met iets meer dan 6% toegenomen, 1% minder dan het gemiddelde over de periode 1995–1999. Dit wordt veroorzaakt door de in deze periode afnemende jaarlijkse huurverhoging. Wel neemt het volume van de eigen woningen in de periode 1997–2000 jaarlijks met meer dan 3% toe. Naast het grote aandeel van de eigen woningen in de productie van de bouw (2000: 78,5%) wordt deze groei veroorzaakt door de verkoop van huurwoningen aan huurders. Zo verkochten woningbouwcorporaties in 1999 ongeveer 23 duizend woningen. Hierdoor is het aandeel van de eigen woningen in de totale woningvoorraad toegenomen van 43% in 1985 tot 52% in 2000. Dit betekent dat het percentage eigen woningen in Nederland op ongeveer hetzelfde aandeel is gekomen als in Denemarken en Frankrijk. Duitsland, Zweden en Zwitserland kennen een aandeel van tussen de 30% en 40%. In het Verenigd Koninkrijk ligt het aandeel eigen woningen rond 65% en in Ierland, Griekenland, Noorwegen en Spanje varieert dit tussen de 70% en 80%.

Sterk groeiende rentelasten

Evenals in 1999 was de groei van de rentelasten in 2000 erg groot. Na een toename van 6,8 miljard gulden in 1999 namen de rentelasten in 2000 toe met 8,4 miljard. Deze ontwikkeling hield verband met een nog steeds forse groei van de hypothecaire schuld en een oplopend rentepercentage in 2000. Naast nieuwe hypotheeklen en tweede hypotheeklen werd de toename van de schuld ook veroorzaakt door de sterk toegenomen populariteit van de spaar-, beleggings- en levenshypotheeklen in het afgelopen decennium. Deze hypotheekvormen kenmerken zich doordat geen tussentijdse aflossing plaats vindt, waardoor in de gehele periode rente wordt betaald over de gehele oorspronkelijke hoofdsom. De aflossingen op de hoofdsom worden in de vorm van premies betaald aan verzekeringsinstellingen en vormen daardoor onderdeel van voorzieningen uit hoofde van levensverzekeringen, die als vordering van huishoudens op levensverzekeraars worden beschouwd. Tegenover de sterk stijgende rentebetalingen staat in 2000 voor het eerst sinds 1997 weer een stijging van de ontvangen rente. Deze bedroeg 3,9 miljard gulden en is voornamelijk toe te schrijven aan een stijging van het gemiddelde rentepercentage dat op spaargelden werd vergoed.

De door de huishoudens betaalde belasting op inkomen en vermogen nam in 2000 toe met 4,7 miljard gulden. Deze stijging komt vooral voort uit een toename van de loon- en inkomstenbelasting (+3,1 miljard).

De sociale verzekeringspremies namen in 2000 toe met 19,7 miljard gulden. Hiervan namen de werkgevers via de beloning van werknemers 9,8 miljard voor hun rekening. Netto komt de premiestijging voor huishoudens dus uit op 9,9 miljard. Deze stijging gaat ver uit boven de ontwikkeling van de sociale uitkeringen (+4,4 miljard). De toename van de bruto premies wordt voor meer dan de helft veroorzaakt door de wettelijke sociale verzekeringspremies (+10,2 miljard), waaronder de Ziekenfondswet, de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten en de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen vallen. De uitkeringen uit hoofde van deze sociale verzekeringswetten groeiden met slechts 1,9 miljard.

Vrije besparingen negatief

De besparingen namen in 2000 verder af en kwamen uit op 35,8 miljard gulden. In deze besparingen zijn tevens begrepen de verplichte besparingen uit hoofde van collectieve pensioenvoorzieningen, te weten de contractuele besparingen. De besparingen exclusief deze contractuele besparingen, dit zijn de vrije besparingen van huishoudens, kwamen negatief uit: -7,7 miljard gulden. In 1999 waren de vrije besparingen nog 6,3 miljard gulden positief. De oorzaak hiervan is dat de toename van de consumptie door huishoudens (+25,8 miljard gulden) in 2000 opnieuw groter was dan de groei van het beschikbaar inkomen (+11,8 miljard). Per huishouden werd 63 400 gulden consumptief besteed, terwijl het beschikbaar inkomen per huishouden 62 300 gulden was. Een deel van de consumptie is dus gefinancierd uit andere middelen dan het beschikbaar inkomen, zoals woninghypotheeklen en consumptief krediet. In te

genstelling tot voorgaande jaren waren er vrijwel geen koerswinsten op effecten, zodat deze financieringsbron opdroogde.

De totale investeringen van huishoudens stegen in 2000 met 11,2%. Investerings van huishoudens hebben voor ongeveer 75% betrekking op exploitatie van onroerend goed (eigen woningbezit en verhuur van woningen en bedrijfsgebouwen). De investeringen van zelfstandige ondernemers stegen in 2000 met 0,5 miljard gulden tot 16,2 miljard gulden. Uiteindelijk resteert het vorderingsaldo van de sector huishoudens. In 1999 was er nog een vorderingenoverschot van 3,5 miljard gulden, in 2000 is dit omgeslagen in een vorderingentekort van 11,1 miljard gulden.

Financiële balansen van huishoudens en instellingen zonder winstoogmerk

De balans van de sector huishoudens is gecombineerd met die van de sector instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens. Deze gecombineerde sector is de enige met een positief financieel vermogen. Eind 2000 bedroeg dit 1 872 miljard gulden, 5,7 miljard meer dan eind 1999 (zie tabel 5.14). De onstuimige groei van de opgenomen kredieten (+93 miljard) werd dus enigszins overtroffen door een waardevermeerdering van de vorderingen (+98,6 miljard). In 1999 bedroeg de waardevermeerdering van de vorderingen nog 297,4 miljard, voornamelijk veroorzaakt door de wereldwijde stijging van aandelenkoersen, met name die van de ICT-sector. In 2000 was de groei van de waarde van het aandelenbezit 10 miljard. Deze toename was het resultaat van 5 miljard aankopen en 5 miljard aan herwaarderingen. Op beursgenoteerde ondernemingen werd een licht koersverlies geleden. Dit werd echter overtroffen door boekwinsten op niet-beursgenoteerde ondernemingen. Per huishouden bedroeg het financieel vermogen eind 2000 ruim 273 000 gulden. Een jaar eerder was dit nog 275 000.

De vorderingen van de sector huishoudens hadden eind 2000 een waarde van 2 686 miljard gulden. Meer dan de helft hiervan (1 426 miljard) bestond uit aanspraken op toekomstige uitkeringen van pensioenfondsen en levensverzekeraars (de voorzieningen pensioen- en levensverzekering). De toename van de waarde van die aanspraken was in 2000 met 66 miljard twee derde van de totale toename van de vorderingen. Daarbij waren vrijwel geen boekwinsten die verzekeraars op hun beleggingsportefeuille konden bijschrijven (zie ook paragraaf 5.2). De toename van 66 miljard vloeide daardoor voort uit 123 miljard aan premiestortingen en aan polishouders toegerekend beleggingsinkomen verminderd met 57 miljard aan uitkeringen.

5.14 Vorderingen en schulden van huishoudens (incl. IZWh), stand op 31 december

	1998	1999 *	2000*	2000*
	<i>mld gld</i>			<i>mld euro</i>
<i>Vorderingen</i>				
Chartaal geld en giraal geld	123	134	140	63
Spaargelden	271	289	299	136
Overige deposito's	48	48	49	22
Aandelen en overige deelnemingen	508	601	611	277
Obligaties	57	59	61	28
Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	1 192	1 360	1 426	647
Overige vorderingen	91	96	101	46
Totaal vorderingen	2 290	2 588	2 686	1 219
<i>Schulden</i>				
Kortlopende kredieten	43	48	49	22
Langlopende kredieten	577	673	765	347
Totaal schulden	620	721	814	369
Financieel vermogen	1 670	1 867	1 872	850

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Het aandelenbezit van huishoudens had eind 2000 een waarde van 611 miljard gulden. Ten opzichte van 1999 betekent dit een stijging van 10 miljard ofwel 1,7%. Per saldo werd voor een bedrag van 4,7 miljard aangekocht, terwijl aan boekwinst een bedrag van 5,3 miljard kon worden bijgeschreven. Beide bedragen zijn flink lager dan in 1999, toen per saldo nog voor 22 miljard aangekocht werd en de boekwinst 71 miljard bedroeg. Het aandelenbezit van eind 2000 had voor ruim 293 miljard betrekking op beursgenoteerde Nederlandse ondernemingen en voor 133 miljard op Nederlandse beleggingsinstellingen. Daarnaast hadden huishoudens belangen in niet-beursgenoteerde Nederlandse ondernemingen ter waarde van 127 miljard. Dit betreft met name de aandelen die directeuren-groootaandeelhouders hebben in de BV's die zij besturen. Tot slot was nog eens een bedrag van 58 miljard belegd in aandelen en deelnemingen van buitenlandse origine.

De spaargelden van huishoudens namen in 2000 met 10 miljard gulden toe tot een niveau van 299 miljard. De toename ligt aanzienlijk lager dan de aanwas van ruim 18 miljard in 1999, maar hoger dan de aankopen van aandelen. De schulden van huishoudens groeiden in 2000 met een bedrag van 93 miljard. Deze toename bleef iets achter bij de recordgroei van ruim 101 miljard in 1999. Eind 2000 bedroeg de omvang van de kredieten van huishoudens 814 miljard. Daarvan had 640 miljard betrekking op woninghypotheken.

Koopkracht in 2000 verbeterd

In 2000 verbeterde de statische koopkracht gemiddeld met 0,9%. In dit cijfer is wel rekening gehouden met veranderingen in belasting- en premieheffing bij algemene inkomens- en prijsontwikkelingen, maar niet met de veranderingen in inkomens door wijzigingen in de persoonlijke omstandigheden, zoals het vinden van een baan, echtscheiding of het verkrijgen van loonsverhoging door promotie of anciënniteit. Deze koopkrachtverbetering in 2000 was 0,3 procentpunt hoger dan die in 1999.

In 2000 verschillen de cijfers over de (statische en de dynamische) koopkrachtontwikkeling sterk van het beeld dat uit de eerder besproken ontwikkeling van het beschikbaar inkomen van huishoudens te voorschijn komt. In reële termen daalde dat in 2000 met 0,4%. Belangrijkste verschillen zijn de sterk gestegen rentelasten en achterblijvende dividendontvangsten. Deze verminderen het vrij beschikbaar inkomen, maar spelen niet mee in de koopkrachtcijfers.

Het kwart van de bevolking met de laagste inkomens ging er iets meer op vooruit dan het gemiddelde, namelijk 1,0%. Dit is vooral het gevolg van de verdere verlaging van het tarief van de eerste belastingschijf. Ook gezinnen met kinderen gingen er in 2000 iets meer op vooruit door de extra verhoging van de kinderbijslag.

De spreiding van de koopkrachtverbetering naar de vier inkomenskwartielen is heel gering en minder dan in de jaren 1995–1998. Ook lopen lonen en uitkeringen in 2000 exact gelijk op qua statische koopkrachtontwikkeling. In de jaren 1995 en 1996 bleven uitkeringsontvangers duidelijk achter. Vanaf 1997 is de band tussen lonen en uitkeringen hersteld.

5.15 Statische koopkrachtontwikkeling

	Aantal personen ¹⁾	Koopkrachtverandering (statisch)					
		1995	1996	1997	1998	1999 *	2000 *
	% van totaal	%					
Totaal	100	1,0	0,9	1,0	1,4	0,6	0,9
Inkomens							
laagste 25%-groep	25	0,5	0,5	1,3	1,9	0,6	1,0
tweede 25%-groep	25	0,9	0,9	1,0	1,6	0,5	0,9
derde 25%-groep	25	1,2	0,9	1,0	1,3	0,6	0,9
hoogste 25%-groep	25	1,1	1,0	0,8	1,2	0,5	0,8
Inkomensbron							
loon	65	1,1	0,9	1,1	1,3	0,7	0,9
pensioen	16	1,0	1,1	0,7	2,5	0,3	0,7
uitkering	10	0,3	-0,2	0,9	1,4	0,5	0,9

Bron: CBS, Inkomensstatistiek.

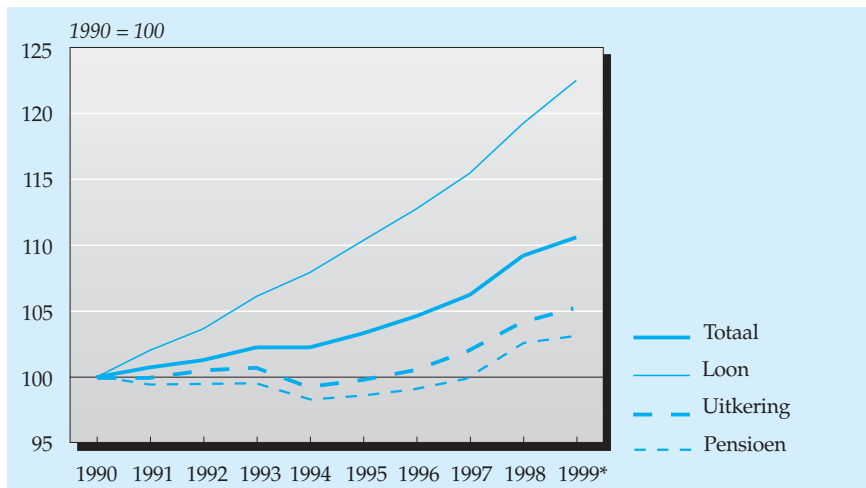
¹⁾ In procenten van totaal, basisjaar 1998.

De dynamische koopkrachtverandering geeft de feitelijke inkomensontwikkeling weer, gecorrigeerd voor veranderingen in de consumentenprijzen en voor veranderingen in persoonlijke omstandigheden (het vinden van werk, echtscheiding, loonstijging als gevolg van leeftijd) en in de omvang en de samenstelling van het huishouden. In 1999 was de koopkrachtverbetering 1,3%. Deze uitkomst heeft betrekking op de mediaan. Dit betekent dat voor de helft van alle mensen de koopkracht meer dan 1,3% hoger was dan een jaar eerder. Voor de andere helft is de koopkracht minder gestegen of zelfs gedaald. Het dynamisch cijfer lag in 1999 hoger dan het statische, onder andere door de gunstige ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Dit verschijnsel doet zich al sinds 1996 voor. Meer werkgelegenheid betekent meer (hogere) inkomens uit arbeid en minder (lagere) uitkeringen. Het positieve effect hiervan op de koopkracht van huishoudens komt niet in het statische koopkrachtcijfer tot uitdrukking.

De verschillen tussen alle individuele koopkrachtveranderingen zijn groot. Voor 10 procent van de mensen is in 1999 de koopkracht meer dan 16% gedaald, terwijl voor een even grote groep de koopkracht 23% of meer is gestegen.

Gecumuleerd sinds 1990 is de koopkracht van de inkomens in de periode tot en met 1999 gemiddeld met ruim 10% toegenomen. Voor de loontrekkers is dit cijfer meer dan het dubbele, terwijl pensioen- en uitkeringstrekkingen op minder dan de helft zijn blijven steken.

5.16 Dynamische koopkrachtontwikkeling van personen naar voornaamste inkomensbron van het huishouden

Bron: CBS, Inkomensstatistiek.

Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

In de sector instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens (IZWh) worden de instellingen beschreven die evenals de overheid voornamelijk niet-marktproductie voortbrengen, maar zelf niet tot de overheid behoren.

In de eerste plaats omvat de sector stichtingen en verenigingen die hun inkomsten vooral verkrijgen uit contributies, giften en lidmaatschapsgelden, meestal betaald door huishoudens. Zij produceren diensten die ten goede komen aan deze huishoudens. Voorbeelden van dit type instellingen zijn (amateur)sportverenigingen, religieuze instellingen, consumentenorganisaties en vakbonden. Daarnaast bevat de sector ook stichtingen en verenigingen die geld inzamelen om hiermee een ideaal te verwezenlijken. Voorbeelden van dit type organisaties zijn natuurbeschermingsorganisaties en organisaties op het terrein van ontwikkelingshulp, maatschappelijke dienstverlening, onderzoek ten behoeve van de gezondheidszorg en dergelijke. Ten slotte behoren tot deze sector ideële organisaties waarin vermogens (veelal uit legaten) of een belang in een onderneming is ondergebracht. De opbrengsten uit dit vermogen worden gegeven aan particulieren (studiebeurzen) of aan culturele, maatschappelijke of ideële organisaties.

De omvang van de transacties van deze sector is in 2000 fors toegenomen. Dit wordt veroorzaakt door nieuwe eenheden die een onderdeel van de sector vormen. Door de fiscalisering van de omroepbijdrage is de productie van de omroeporganisaties gewijzigd van marktproductie naar niet-marktproductie. Aangezien de instellingen onafhankelijk van de overheid bepaalde middelen kunnen besteden, vormen ze vanaf 2000 een onderdeel van de sector IZWh. De omvang van de productiewaarde van de sector is hierdoor met ongeveer 2,6 miljard gulden toegenomen. Naast deze omroeporganisaties zijn instellingen, zoals de Stichting GAK en de Vereniging NUTS/OHRA, tot deze sector gaan behoren doordat ze hun activiteiten hebben verkocht aan andere commerciële ondernemingen. Met de rendementen op het hierbij verworven vermogen worden projecten in de sociale zekerheid en zorg gesteund. Hoewel de omvang van de productie van deze eenheden zeer gering is, heeft dit wel een effect op de omvang van de ontvangen rente en dividenden (ongeveer 80 miljoen gulden). Tenslotte zijn de instellingen met als taak de verdeling van joodse tegoeden getypeerd als instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens.

Inkomsten en uitgaven van de IZWh

De productie van de IZWh kwam in 2000 uit op 7,9 miljard gulden. Evenals het geval is bij de overheid, consumeren deze instellingen hun eigen productie voor zover geen sprake is van marktverkoop (bijvoorbeeld verkopen in sportkantines, reclameopbrengsten voor omroeporganisaties). De omvang van deze consumptie bedroeg 6,1 miljard gulden in 2000; een toename van 1,6 miljard gulden ten opzichte van 1999.

De grootste inkomstenbron voor de IZWh zijn contributies, giften, donaties en andere inkomensoverdrachten om niet. In 2000 bedroeg de omvang hiervan 8,9 miljard gulden. De sector huishoudens was met 5,1 miljard gulden de grootste betaler. Door de fiscalisering van de omroepbijdrage namen de inkomensoverdrachten betaald door de overige sectoren fors toe (van 1,7 miljard gulden in 1999 tot 3,8 miljard gulden in 2000). De IZWh ontvangen niet alleen inkomensoverdrachten om niet, maar betalen deze ook. Dit betreft bijvoorbeeld ontwikkelingshulporganisaties. In 2000 werd 3,3 miljard gulden betaald waarvan ongeveer de helft aan het buitenland.

Naast de inkomensoverdrachten om niet vormen het inkomen uit vermogen (1,1 miljard gulden) en legaten van huishoudens en investeringsbijdragen van de overheid (tezamen 0,8 miljard gulden) belangrijke inkomstenbronnen voor deze instellingen.

5.5 De positie van Nederland ten opzichte van het buitenland

Lopende rekening

Het saldo van de lopende transacties van Nederland met het buitenland bedroeg in 2000 44,9 miljard gulden (zie tabel 5.17). Dit kwam neer op een stijging van meer dan 30% ten opzichte van 1999. Deze stijging werd voor een groot deel veroorzaakt door de sterke groei van het uitvoeroverschot: met name de goederenuitvoer liet een sterke stijging zien. Deze nam toe met 85,5 miljard. Daarnaast heeft in 2000 een ruime verdubbeling van het saldo van de primaire inkomens plaatsgevonden.

5.17 Lopende transacties van het buitenland met Nederland

	1998	1999*	2000*	2000*	1999*	2000*
	<i>mld gld</i>			<i>mld euro</i>		
				<i>waardemutaties in %</i>		
Invoer door Nederland (op fob-basis)	433,5	463,5	551,2	250,1	6,9	18,9
Uitvoer door Nederland (op fob-basis)	-475,8	-498,7	-594,2	-269,6	4,8	19,2
Uitvoeroverschot van Nederland	-42,3	-35,2	-43,0	-19,5	-16,7	22,3
Overige middelen van het buitenland (+)	102,6	110,5	123,8	56,2	7,6	12,0
Beloning van werknemers	1,5	1,6	1,8	0,8		
Belastingen op productie en invoer	7,6	7,5	8,0	3,6	-0,7	6,2
Dividenden	19,5	22,0	23,1	10,5	12,9	5,0
Rente	46,8	53,5	65,6	29,8	14,3	22,7
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	13,7	12,3	9,2	4,2		
Overige inkomsten uit vermogen	0,9	0,9	1,1	0,5		
Belastingen op inkomen en vermogen	0,4	0,4	0,4	0,2		
Sociale uitkeringen	1,5	1,2	1,4	0,6		
Overige inkomensoverdrachten	10,8	11,0	13,1	5,9	1,8	19,5
Overige bestedingen van het buitenland (+)	84,0	109,1	125,4	56,9	29,9	14,9
Beloning van werknemers	1,3	1,0	1,0	0,5		
Subsidies	2,9	2,9	2,9	1,3	1,6	-0,5
Dividenden	24,5	26,0	42,4	19,2	6,1	63,1
Rente	48,3	51,7	62,2	28,2	7,0	20,2
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	-0,8	18,7	7,1	3,2		
Overige inkomsten uit vermogen	1,1	0,8	1,1	0,5		
Belastingen op inkomen en vermogen	2,0	3,4	2,9	1,3		
Sociale premies	0,3	0,2	0,2	0,1		
Sociale uitkeringen	0,3	0,3	0,3	0,1		
Correctie mutatie pensioenvoorziening	0,3	0,3	0,4	0,2		
Overige inkomensoverdrachten	3,9	3,8	5,2	2,3	-2,8	37,8
Saldo lopende transacties	-23,6	-33,8	-44,9	-20,4	43,2	32,7
Kapitaaloverdrachten ontvangen	4,1	5,3	8,3	3,7		
Kapitaaloverdrachten betaald	-2,5	-4,0	-5,0	-2,3		
Vorderingensaldo	-22,0	-32,5	-41,6	-18,9	47,7	28,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

De componenten van het primair inkomen lieten in 2000 een uiteenlopende ontwikkeling zien. De stijging van het saldo van de primaire inkomens werd voornamelijk veroorzaakt door de stijging van het inkomen uit risicodragend vermogen. De ontvangen dividenden uit het buitenland lagen bijna 65% hoger dan in 1999. Vooral het dividend uit directe investeringen is sterk gestegen ten opzichte van 1999. De andere component van het inkomen uit directe investeringen zijn de ingehouden winsten. Deze bleven achter bij het voorgaande jaar. Het totale inkomen uit directe investeringen steeg uiteindelijk met 6,3 miljard. De betalingen aan het buitenland bleven in 2000 daarentegen wat achter bij de afgelopen jaren. De inkomsten uit directe investeringen die aan het buitenland werden betaald, daalden met 4,7 miljard.

In de primaire inkomenssfeer valt ook op dat de grensoverschrijdende rentestromen sterk zijn gestegen. Zowel de uitgaande (65,6 miljard gulden) als de inkomende stroom (62,2 miljard) lag 20% hoger dan het vorige jaar. Deze stijging kan worden verklaard door de grote toename in grensoverschrijdende vorderingen- en schuldposities van de afgelopen jaren: het betreft hier met name grensoverschrijdende kredietverlening en obligatiebezit. De rentestromen van de monetaire financiële instellingen met het buitenland zijn sterk gestegen, evenals de rentebetalingen aan het buitenland van niet-financiële vennootschappen. Per saldo is Nederland meer aan het buitenland gaan betalen. Tot een paar jaar geleden was Nederland nog een netto renteontvanger. Vanaf 1999 is dit echter omgeslagen en in 2000 betaalden Nederlanders per saldo 3,4 miljard gulden aan het buitenland (zie hierover ook paragraaf 5.6).

Financiële stromen en financiële posities

Na een aantal jaren van forse groei is de waarde­stijging van financiële transac­ties met het buitenland in 2000 weer wat gestabiliseerd. De posities ten op­zichte van het buitenland laten in 2000 nog wel een flinke groei zien. De vorderingen op en schulden aan het buitenland stijgen met respectievelijk 15,3% en 16,7%. Deze stijging is overigens beduidend lager dan de groeiper­centages die de afgelopen periode gerealiseerd zijn.

Tabel 5.18 geeft een overzicht van de balans van Nederland ten opzichte van het buitenland. Het financieel vermogenstekort van Nederland ten opzichte van het buitenland nam in 2000 met 15,7 miljard gulden af. Dit is het gevolg van een positief saldo van financiële transacties (38,3 miljard) en een negatief saldo van herwaarderingen van vorderingen en schulden (22,7 miljard).

5.18 Financiële transacties en posities van het buitenland t.o.v. Nederland

	1998	1999*	2000*	2000*
	<i>mld gld</i>			<i>mld euro</i>
Verandering van vorderingen (+)	250,0	325,1	331,9	150,6
Deposito's	104,9	-3,4	40,4	18,3
Aandelen en overige deelnemingen	53,1	100,0	70,1	31,8
Obligaties	49,5	134,1	123,9	56,2
Kredieten	46,4	69,5	100,0	45,4
Overige vorderingen	-3,8	24,9	-2,4	-1,1
Verandering van schulden (-)	267,6	358,2	370,2	168,0
Deposito's	44,0	-25,3	38,6	17,5
Aandelen en overige deelnemingen	85,0	175,0	161,0	73,0
Obligaties	99,8	58,3	109,7	49,8
Kredieten	38,3	133,4	83,9	38,1
Overige schulden	0,5	16,7	-22,9	-10,4
Verandering in financieel vermogen	-17,5	-33,1	-38,3	-17,4
Statistisch verschil	-4,5	0,6	-3,3	-1,5
Eindbalansen t.o.v. Nederland				
Vorderingen (+)	1 791,4	2 357,7	2 718,9	1 233,8
Deposito's	563,2	595,9	656,1	297,7
Aandelen en overige deelnemingen	730,9	1 052,2	1 124,0	510,0
Obligaties	271,5	382,5	507,2	230,2
Kredieten	206,4	278,9	384,4	174,4
Overige vorderingen	19,3	48,2	47,2	21,4
Schulden (-)	1 744,2	2 260,2	2 637,1	1 196,7
Deposito's	369,8	366,2	425,4	193,0
Aandelen en overige deelnemingen	620,6	912,7	1 032,6	468,6
Obligaties	381,3	429,1	544,0	246,9
Kredieten	327,0	486,7	592,3	268,8
Overige schulden	45,4	65,6	42,8	19,5
Financieel vermogen	47,1	97,5	81,8	37,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Waar de aandelenkoersen de tweede helft van de jaren negentig sterke waardestijgingen lieten zien, ging het in 2000 een stuk minder met de beurzen. De waarde van het grensoverschrijdende aandelenverkeer nam in 2000 weliswaar toe, maar de groei was duidelijk minder dan in de afgelopen jaren. De waarde van het Nederlandse bezit aan buitenlandse aandelen nam toe met 119,9 miljard en de waarde van het buitenlandse bezit aan Nederlandse aandelen groeide met 71,8 miljard. Deze groei in 2000 werd met name veroorzaakt door netto-aankopen. Deze bedroegen respectievelijk 161,0 en 123,9 miljard. Grote koersstijgingen, zoals die zich de afgelopen jaren voordeden, bleven in 2000 per saldo nagenoeg achterwege. De marktwaarde van het Nederlandse bezit aan buitenlandse aandelen daalde zelfs per saldo met ruim 41 miljard.

In tegenstelling tot het aandelenbezit, vertoonde het Nederlandse bezit van buitenlandse obligaties in 2000 een sterke stijging (26,8%). Dit is vooral terug te vinden bij de financiële instellingen. Financiële instellingen zijn in 1999 de effectenportefeuille sterk gaan internationaliseren en in 2000 heeft deze ontwikkeling zich nog verder doorgezet. Financiële instellingen kochten per saldo voor 163 miljard aan buitenlandse effecten en verkochten voor 39 miljard aan Nederlandse effecten. Verder is het opvallend dat na de sterke stijging van de netto-aankoop van Nederlandse obligaties door buitenlanders in de afgelopen jaren, dit in 2000 wat afnam. Deze netto-aankoop is met 123,9 miljard gulden in 2000 echter nog wel zeer omvangrijk in vergelijking met de 49,5 miljard in 1998.

De uitbreiding van het buitenlands aandelenkapitaal in 2000 wordt grotendeels verklaard door de toename van directe investeringen. Deze namen in 2000 weer verder toe door verscheidene fusies en overnames en door buitenlandse UMTS-investeringen van Nederlandse bedrijven. De uitgaande directe investeringsstroom kwam hiermee uiteindelijk uit op 168,6 miljard gulden. Dit is een verdubbeling ten opzichte van 1998, toen de directe investeringen 82,3 miljard bedroegen. De toename van de directe investeringen verklaart overigens ook de toenemende inkomensstromen die hiermee samenhangen.

Opvallend is ook de explosieve toename van de kredietverlening vanuit het buitenland. Deze nam in 2000 met 37,8% toe. De aan het buitenland verstrekte kredieten bleven hierbij met een groei van 21,7% een stuk achter. Ook deze stromen waren voornamelijk gerelateerd aan directe investeringen.

5.6 *Rente en dividenden*

Rentestromen groeien met 16%

In 2000 bedroegen de totale rentestromen in Nederland 309 miljard gulden. Dit bedrag lag ruim 16% hoger dan in 1999. Deze forse groei werd veroorzaakt door zowel een toename van het volume van rentedragende vorderingen en schulden als een toename van de gemiddelde effectieve rente. Na een jarenlange dalende trend steeg het gemiddelde tarief op de geldmarkt met 1,4 procentpunt, van 2,7% in 1999 naar 4,1% in 2000. Het rentetarief op de kapitaalmarkt lag gemiddeld ruim 0,8 procentpunt hoger. Deze rente steeg van 4,5% naar 5,3%.

5.19 Rentestromen naar sectoren van herkomst en bestemming, 2000*

	Monetaire financiële instellingen	Verzekeringsinstellingen	Overige financiële instellingen	Niet-financiële vennootschappen	Overheid	Huishoudens	Buitenland	Totaal renteontvangsten
	<i>mld gld</i>							
Monetaire financiële instellingen	8,3	0,7	7,4	23,8	7,9	37,5	36,1	121,6
Verzekeringsinstellingen	8,6	0,8	2,1	8,5	15,3	7,7	13,9	56,9
Overige financiële instellingen	1,7	0,5	0,9	4,4	0,7	5,2	2,9	16,2
Niet-financiële vennootschappen	9,2	0,1	0,2	1,8	1,2	1,6	6,8	20,8
Overheid	1,2	0,0	0,1	3,8	0,9	0,4	0,6	7,0
Huishoudens	15,4	0,0	0,2	0,2	1,6	1,4	1,9	20,7
Buitenland	46,5	0,2	1,5	9,2	8,2	0,1	0,0	65,6
Totaal rentebetalingen	90,9	2,2	12,3	51,7	35,7	53,9	62,2	308,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Rentebaten gestegen

De rentebaten van de monetaire financiële instellingen namen in 2000 met bijna 20% toe. De totale rentebaten kwamen daarmee op 121,6 miljard. De rentebaten uit kortlopende vorderingen namen relatief sterker toe (+26%) dan de rentebaten uit kapitaalmarktleningen (+16%). Hierin is de grotere stijging van het rentetarief op de geldmarkt terug te zien. Ook de stijging van de rentestromen tussen de financiële instellingen vloeit hier grotendeels uit voort. Als gevolg van de voortgaande groei van de woninghypotheken werd van huishoudens 6,3 miljard gulden meer rente ontvangen dan het jaar ervoor. Ook van niet-financiële vennootschappen werd meer rente ontvangen, 3,7 miljard (+19%), vooral uit korte kredietverlening. De rentebaten uit het buitenland stegen met bijna 5,5 miljard, vooral door een toename van langlopende kredietverlening en obligatiebezet.

De rentebaten van verzekeringsinstellingen bleven nagenoeg constant in 2000: 56,9 miljard. De voornaamste oorzaak is dat in 2000 door de Nederlandse overheid op grote schaal hoogrentende leningen met een lange looptijd werden afgelost en herbeleggingen plaatsvonden in buitenlandse obligaties met een lagere actuele rente. De ontvangen rente op Nederlandse overheidsschuld nam hierdoor met 2,7 miljard af, terwijl die op buitenlandse obligaties met 2,8 miljard toenam. Onder invloed van de groei van de woninghypotheken stegen de renteontvangsten van huishoudens met 0,8 miljard.

De rentebaten van niet-financiële vennootschappen namen met 3,7 miljard toe, voornamelijk door een forse toename van de bij monetaire financiële instellingen aangehouden deposito's. De rentebaten van huishoudens stegen met

4,0 miljard. Deze toename wordt voornamelijk bepaald door de spaartegoeden. Zowel het nominale spaartegoed van huishoudens als de rentevergoeding, die wordt bepaald door de ontwikkelingen op de geldmarkt, lieten een stijging zien. De rentebaten van de sociale verzekeringsinstellingen, die een onderdeel vormen van de overheidssector, zijn van 1999 op 2000 opgelopen van 0,3 naar 1,0 miljard gulden. Deze sterke stijging is een direct gevolg van de overschotten die deze instellingen bij het Rijk aanhouden (zie paragraaf 5.3).

Rentelasten toegenomen, behalve bij de overheid

De rentelasten van monetaire financiële instellingen lieten, zowel absoluut als relatief, de sterkste stijging zien, 16,9 miljard gulden, oftewel 22,9%. De rentebetalingen van het buitenland stegen met 20,2%. Ook de rentelasten van niet-financiële vennootschappen (+14,5%) en van huishoudens (+18,5%) namen fors toe. Rentebetalingen van huishoudens vertonen de laatste jaren een sterke stijging; van 31,9 miljard in 1995 naar 53,9 miljard in 2000. Hierdoor verminderde de groei van het beschikbare inkomen.

Voor het tweede achtereenvolgende jaar namen de rentelasten van de overheid af (-4,4%); naast een afname van de overheidsschuld, zowel van de obligatieschuld als het opgenomen lange krediet, speelde hierbij de omzetting van hoogrentende schuld naar leningen met een lagere rentevergoeding een rol.

Rentesaldi: trends zetten door

Het rentetekort (ontvangst minus betalingen) van huishoudens groeide in 2000 met 4,4 miljard naar 33,2 miljard gulden. De niet-financiële bedrijven lieten in 2000 een rentetekort van 30,8 miljard zien, een stijging van 2,9 miljard ten opzichte van 1999. Het rentetekort van de overheid nam in 2000 af met 2,7 miljard; van 31,4 miljard in 1999 naar 28,7 miljard in 2000. Het grootste renteoverschot werd gerealiseerd door de verzekeringsinstellingen, bijna 55 miljard gulden. Dat is evenveel als in 1999. De monetaire financiële instellingen boekten een stijging van het renteoverschot van 10,6% naar 30,6 miljard gulden. Het renteoverschot van de overige financiële instellingen bleef met 3,9 miljard nagenoeg constant in 2000.

In 2000 betaalde Nederland per saldo rente aan het buitenland, 3,5 miljard. In 1999 bedroeg dit saldo nog 1,8 miljard. Daarvoor lag een lange periode waarin sprake was van een renteoverschot van Nederland ten opzichte van het buitenland. Vanaf 1998 laten rentedragende vorderingen op het buitenland een minder snelle stijging zien dan de rentedragende schulden aan het buitenland. De rentedragende vorderingen op het buitenland namen duidelijk toe, het betreft hier met name aankoop van buitenlandse obligaties door verzekeringsinstellingen in 2000, maar vooral de obligatieschuld van niet-financiële vennootschappen aan het buitenland en de (interbancaire) deposito's die opgenomen zijn in het buitenland stegen per saldo sterker. De monetaire financiële instellingen betaalden in 2000 per saldo 2,8 miljard meer aan het buitenland dan in 1999. Ook de niet-financiële vennootschappen betaalden per saldo in 2000 meer aan het buitenland dan in 1999, zo'n 1,3 miljard.

Dividendstromen met bijna een kwart gestegen

Dividenden kunnen worden onderscheiden in twee typen, het deelnemingsdividend en het particuliere dividend. Het deelnemingsdividend betreft vooral de dividendstroom tussen Nederlandse ondernemingen en een buitenlandse dochter- of moedermaatschappij. Kenmerkend voor dit type dividend is dat de omvang ervan deels wordt bepaald door investerings- en financieringsbeslissingen binnen het concern. Deze zijn weer afhankelijk van de per land uiteenlopende ontwikkelingen en verwachtingen met betrekking tot de rente- en valutaontwikkelingen alsmede van het investeringsklimaat. Van particulier dividend is sprake indien het dividend betreft die wordt uitgekeerd over aandelen die als belegging worden aangehouden. Dit dividend kent een nauwe relatie met de winstontwikkeling van de onderneming.

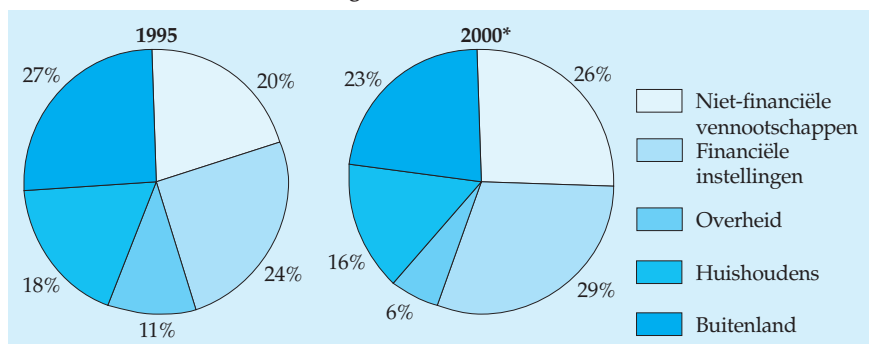
De omvang van de dividendstromen is in vijf jaar tijd verdubbeld. Ten opzichte van 1999 nam de omvang in 2000 toe met bijna een kwart. Voor de stijging sinds 1995 zijn een aantal oorzaken te noemen. In de eerste plaats is het bedrijfsleven veel meer internationaal geïntereerd dan in het verleden. Zowel financiële als niet-financiële vennootschappen hebben in de loop der jaren forse overnames in het buitenland gepleegd waarbij overigens ook voor forse bedragen dochterondernemingen werden verkocht. Dit betekent dat de omvang van dividendstromen tussen deze dochter- en moederondernemingen toenamen. Een tweede oorzaak is de komst van de euro geweest, waardoor (institutionele) beleggers eenvoudiger konden beleggen in buitenlandse beursgenoteerde ondernemingen. Dit werd nog versterkt door de hoge rendementen die op aandelen werden behaald waardoor er een verschuiving plaatsvond in de beleggingsportefeuilles van institutionele beleggers. Als laatste oorzaak kan de relatief hoge beurskoers van de aandelen worden genoemd waardoor meer bedrijven de gang naar de beurs maakten. Tevens was het voor reeds genoteerde ondernemingen aantrekkelijk nieuwe aandelen uit te geven om hun overnames te financieren.

Verdeling van het ontvangen dividend over sectoren

In de afgelopen vijf jaar hebben er forse verschuivingen plaats gevonden in de verdeling van het ontvangen dividend. Het deel van het door Nederlandse ondernemingen uitgekeerde dividend aan buitenlandse aandeelhouders is afgenomen van 26,7% naar 23,4%. Dit werd met name veroorzaakt doordat de uitgekeerde deelnemingsdividenden in de afgelopen jaren zijn achtergebleven bij de uitgekeerde particuliere dividenden.

De overheid zag haar aandeel in de totale dividenduitkeringen tussen 1995 en 2000 vrijwel halveren. Deze dividendontvangsten zijn voor een belangrijk deel afhankelijk van de winstuitkeringen van enkele ondernemingen met een specifieke activiteit zoals De Nederlandsche Bank en Energie Beheer Nederland (belangen van de overheid in de aardolie- en aardgaswinning). Daarnaast speelt mee dat de overheid in de afgelopen jaren ondernemingen heeft geprivatiseerd. De sector huishoudens, inclusief de instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens, ontving in 2000 vrijwel hetzelfde bedrag aan dividend als in 1999. Dit had tot gevolg dat het aandeel in de totale dividendstroom in 2000 met ongeveer 4 procentpunt daalde tot 16,1%.

5.20 Aandeel in de dividendontvangsten naar sector

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Het aandeel van de financiële instellingen in de totale dividendontvangsten is daarentegen fors gestegen. Dit houdt verband met verschuivingen in de beleggingsportefeuille, alsmede met overnames die in de afgelopen jaren zijn gepleegd in het buitenland en die rendement opleveren in de vorm van deelnemingsdividend. In 2000 lieten met name de monetaire financiële instellingen een explosieve groei van het ontvangen dividend zien. In 2000 kwam het ontvangen dividend uit op 4,1 miljard gulden terwijl in 1999 nog 0,9 miljard gulden werd ontvangen. Deze stijging had grotendeels betrekking op dividenden van binnenlandse en buitenlandse groepsmaatschappijen.

Ook de sector niet-financiële vennootschappen ontving een groter aandeel van de ontvangen dividenden. Tussen 1995 en 2000 nam dit aandeel met ruim 5 procentpunten toe tot 25,7%. De dividendontvangsten van deze sector houden sterk verband met de ontwikkeling van het deelnemingsdividend afkomstig uit het buitenland. Van 1999 op 2000 namen deze ontvangsten toe met 9,6 miljard gulden.

Financiële instellingen keren meer dividend uit

Vergeleken met 1999 keerde de sector niet-financiële vennootschappen nauwelijks meer dividend uit. Het deelnemingsdividend liet daarbij een toename zien van ongeveer 1 miljard gulden terwijl het uitgekeerde particulier dividend 0,8 miljard gulden daalde. Voor een verklaring van de achterblijvende dividendstroom in vergelijking tot de winstontwikkeling in deze sector wordt verwezen naar paragraaf 5.1.

Het uitgekeerde dividend door de financiële instellingen nam in 2000 toe met 1,9 miljard gulden tot 18,5 miljard gulden. Het grootste deel (ongeveer 75%) hiervan komt voor rekening van de beursgenoteerde ondernemingen.

De dividendstroom vanuit het buitenland naar Nederland is in 2000 zeer sterk toegenomen. Deze stroom, die voor het grootste deel betrekking heeft op deelnemingsdividend, nam toe van 26,0 miljard gulden in 1999 tot 42,4 miljard gulden in 2000.

5.21 Dividendstromen naar sectoren van herkomst en bestemming, 2000*

	Niet-financiële vennootschappen	Monetaire financiële instellingen	Overige financiële instellingen	Verzekeringsinstellingen	Buitenland	Totaal dividendontvangsten
	<i>mld gld</i>					
Niet-financiële vennootschappen	2,1	–	–	–	23,3	25,4
Monetaire financiële instellingen	2,7	0,1	0,1	–	1,2	4,1
Overige financiële instellingen	0,5	0,2	0,1	2,4	7,4	10,6
Verzekeringsinstellingen	2,0	0,5	2,4	–	9,2	14,1
Overheid	4,2	1,3	–	–	0,0	5,4
Huishoudens (inclusief instellingen zonder winstoogmerkten behoeve van huishoudens)	4,4	3,7	6,5	–	1,3	15,9
Buitenland	22,0	0,3	0,9	–	–	23,1
Totaal dividendbetalingen	37,8	6,0	10,1	2,4	42,4	98,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

5.7 Aandelenbezit en aandelenschuld in Nederland

De waarde van het Nederlands bezit aan aandelen heeft in de periode van eind 1990 tot eind 2000 een uitbundige groei laten zien van 556 miljard naar 2 281 miljard gulden. Dit is meer dan een verviervoudiging. Vooral de koersstijgingen op de beurs in de vierjaarsperiode 1995 tot en met 1999 heeft aan deze ontwikkeling bijgedragen. Alleen al in deze periode nam het bezit met 1 230 miljard toe. Een belangrijke factor van betekenis was ook dat verzekeringsinstellingen (inclusief pensioenfondsen) in de jaren negentig steeds risicovoller zijn gaan beleggen. Onderhandse leningen aan met name de overheid werden op grote schaal afgelost en herbelegd in aandelen. Het totale aandelenbezit van deze instellingen groeide dan ook het hardst: van 82 miljard in 1990 naar 669 miljard in 2000. Het Nederlands bezit aan buitenlandse aandelen groeide sneller dan het bezit aan Nederlandse aandelen. Van het totale aandelenbezit was aan het eind van 2000 ruim 45% van buitenlandse origine. In 1990 was dit ruim 35%. Ook bij deze ontwikkeling speelde verzekeringsinstellingen een belangrijke rol. Vooral in 1999 en 2000 werden op grote schaal Nederlandse aandelen ingeruild tegen buitenlandse. Ondanks dat het aandelenbezit van huishoudens in de beschouwde periode meer dan verdrievoudigde (van 199 miljard tot 611 miljard), bleef de groei ervan achter bij het totaal. Dit kwam door een relatief groot aandeel van het aandelenbezit in niet-beursgenoteerde ondernemingen. De waardeontwikkeling daarvan was veel minder geprononceerd dan van beursgenoteerde ondernemingen.

Kader 5.i

De opbouw van de Nederlandse aandelenschuld *Aandelen ingedeeld*

Tabel 5.22 geeft een overzicht van de totale aandelenschuld uit hoofde van Nederlandse aandelen. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt naar een drietal categorieën. Verreweg de belangrijkste daarvan wordt gevormd door de beursgenoteerde aandelen van Nederlandse ondernemingen. Nederlands betekent in dit verband dat het gaat om ondernemingen met een statutaire zetel in Nederland en een Euronext-beursnotering in Nederland. Een aanvullende voorwaarde is dat de betrokken onderneming een permanent economisch belang heeft in de Nederlandse economie. Ondernemingen die wel een statutaire zetel hebben in Nederland maar geen productieve transacties op ons grondgebied verrichten zijn buiten beschouwing gelaten. Zij worden beschouwd als buitenlandse ondernemingen. De waardering van aandelen vindt plaats op basis van de totale gekapitaliseerde waarde tegen de koerswaarde aan het eind van het jaar. Het gaat hierbij om alle geplaatste aandelen, ook wanneer een gedeelte ervan niet verhandelbaar is.

De tweede categorie aandelen heeft betrekking op de niet-beursgenoteerde Nederlandse ondernemingen. Ook hierbij geldt de restrictie dat het om ondernemingen gaat met een permanent economisch belang op Nederlands grondgebied. De waardering vindt plaats tegen intrinsieke waarde. Dat betekent de waarde van alle bezittingen verminderd met de schulden met uitzondering van het aandelenkapitaal zelf. De intrinsieke waarde kan ook worden bepaald door de waarde van het geplaatste aandelenkapitaal en alle reserves van de onderneming bij elkaar op te tellen.

De derde categorie wordt gevormd door de aandelenschuld van beleggingsinstellingen. Het gaat hierbij om zowel beursgenoteerde als niet-beursgenoteerde instellingen die in gevolge de Wet Toezicht Beleggingsinstellingen onder toezicht staan van De Nederlandsche Bank. Ook hier vindt de waardering van het aandelenkapitaal plaats tegen koerswaarden of, wanneer de instelling niet beursgenoteerd is, tegen intrinsieke waarde.

Eind 2000 bedroeg de totale Nederlandse aandelenschuld 2 373 miljard gulden tegen 542 miljard tien jaar eerder. Dit is een toename van maar liefst 338%. De waarde van beursgenoteerde aandelen lag zelfs 7,5 maal zo hoog als tien jaar eerder. De waardeontwikkeling van de niet-beursgenoteerde ondernemingen was een stuk gematigder. Deze liet een ruime verdubbeling zien. De aandelenschuld van beleggingsinstellingen groeide met een factor vier.

5.22 Aandelenschuld aan Nederlandse aandelen, stand op 31 december

	1990	1995	1998	1999*	2000*	Mutatie 2000* t.o.v. 1990	2000*
	<i>mld gld</i>					<i>%</i>	<i>mld euro</i>
<i>Uitstaande Nederlandse aandelen</i>							
Beursgenoteerde aandelen	200	451	1 142	1 516	1 499	650	680
Niet-beursgenoteerde aandelen	294	402	579	647	666	127	302
Aandelen van beleggingsinstellingen	49	94	132	178	208	324	94
Totaal	542	948	1 853	2 341	2 373	338	1 077
<i>Waarvan ten laste van:</i>							
Niet-financiële ondernemingen	390	628	1 118	1 480	1 454	273	660
Financiële instellingen	153	319	734	860	919	501	417
Monetaire financiële instellingen	58	78	143	176	189	226	86
Verzekeringsinstellingen	19	49	82	83	81	326	37
Beleggingsinstellingen	49	94	132	178	208	324	94
Overige financiële instellingen	27	98	377	423	441	1 533	200

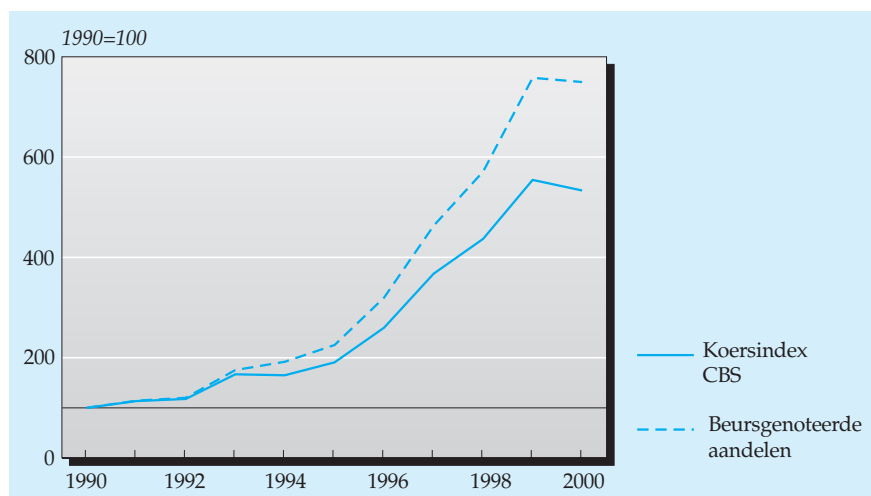
Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Waarestijging in de jaren 1996 tot en met 1999 het grootst

Uiteraard is de waardeontwikkeling van de beursgenoteerde ondernemingen in hoofdzaak bepaald door de euforische stemming op de beurs in met name de jaren 1996 tot en met 1999. De CBS-koersindex steeg in die periode achtereenvolgens met 36, 42, 19 en 27%. Ook het verslechterende beursklimaat in 2000 komt duidelijk tot uitdrukking. De CBS-koersindex liep met een kleine 4% terug, de totale aandelenwaarde met ruim 1%. Het verschil wordt veroorzaakt door volume-uitbreidingen, zoals nieuwe emissies en stockdividenden, en verschillen in populatie. Het achterblijven van de waarde van niet-beursgenoteerde ondernemingen in de beschouwde periode vindt een verklaring in de fundamenteel andere waardering van de aandelenschuld. De waardevermeerdering wordt grotendeels bepaald door de jaarlijkse toevoeging van de ingehouden winst aan de reserves. Deze heeft in de tijd gezien een redelijk stabiel verloop. Het beursklimaat heeft geen invloed op de waarde. In feite wordt de waarde van niet-beursgenoteerde ondernemingen bepaald door de cumulatie van in het verleden behaalde winsten, terwijl bij de beursgenoteerde ondernemingen de inschatting van de toekomstige winsten de belangrijkste factor is. Het achterblijven van de niet-beursgenoteerde ondernemingen heeft ook te maken met wijzigingen in de populatie. Vooral aan het eind van de jaren negentig hebben veel niet-beursgenoteerde ondernemingen een beursnotering aangevraagd.

Overigens komt de waarde­stijging van de Nederlandse aandelen niet alleen van koers- ofwel prijs­stijgingen. Er is ook een niet te verwaarlozen volume­component. In de periode 1991 tot en met 2000 werd voor 310 miljard aan nieuw aandelen­kapitaal verstrekt, waarvan 173 miljard in de drie laatste jaren. Dit is dan ook de reden dat de waarde­stijging van de beurs­genoteerde aandelen uitgaat boven de ontwikkeling van de CBS-koers­index, die alleen prijs­stijgingen weergeeft (zie grafiek 5.23).

5.23 Ontwik­keling van de CBS-koers­index en de waarde van Nederlandse beurs­genoteerde aandelen

Bron: CBS, Financiële statistieken.

Aandelen­schuld van financiële instellingen groeit het hardst

Uit tabel 5.22 blijkt dat het merendeel van de uitstaande Nederlandse aandelen ten laste komt van de niet-financiële vennootschappen. In 2000 ging het om 1 454 miljard ofwel ruim 61% van het totaal. In 1990 bedroeg dit aandeel nog 72%. Een buitensporige groei maakte de waarde­ontwik­keling van de aandelen van overige financiële instellingen door. Het uitstaande bedrag groeide in tien jaar tijd maar liefst een factor 16 en vormde aan het eind van 2000 bijna 19% van het totaal. Deze ontwikkeling heeft te maken met de vorming van enkele grote beurs­genoteerde financiële conglomeraten, waarvan de aandelen­schuld is ondergebracht in afzonderlijke concerntoppen, die in de subsector overige financiële ondernemingen zijn ingedeeld. Deze concerntoppen hebben het aandelen­kapitaal van de overwegend niet-beurs­genoteerde binnenlandse en buitenlandse werk­maatschappijen in handen. In feite is er dus sprake van een soort dubbeltelling. Een vergelijkbare situatie geldt voor beleggingsinstellingen. Deze emitteren aandelen­kapitaal en beleggen zelf deels in Nederlandse aandelen. Het maakt duidelijk dat de wijze waarop financiële ondernemingen zijn georganiseerd in belangrijke mate bepalend is geweest voor de omvang van de totale aandelen­schuld.

5.24 Bezit aan Nederlandse aandelen naar sectoren, stand op 31 december

	1990	1995	1998	1999*	2000*	Mutatie 2000* t.o.v. 1990	2000*
	<i>mld gld</i>					%	<i>mld euro</i>
<i>Vorderingen</i>							
Niet-financiële vennootschappen	27	57	66	80	83	207	38
Financiële instellingen							
Monetaire financiële instellingen	5	9	31	39	54	980	25
Verzekeringsinstellingen	46	116	243	253	223	385	101
Beleggingsinstellingen	4	8	20	21	22	450	10
Overige financiële instellingen	20	71	206	228	221	1 005	100
Overheid	76	70	91	124	92	21	42
Huishoudens	182	283	465	542	553	204	251
Totaal Nederlands bezit	360	614	1 122	1 287	1 248	247	566
Buitenlands bezit aan Nederlandse aandelen							
Directe investeringen	88	124	190	253	294	234	133
Beursgenoteerd	95	209	541	799	830	774	377
Totaal	542	948	1 853	2 341	2 373	338	1 077

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Bijna de helft van de Nederlandse aandelen in handen van het buitenland

De verdeling van het bezit aan Nederlandse aandelen over de sectoren in de economie blijkt uit tabel 5.24. Daarin wordt ook aangegeven welk deel in handen is van het buitenland. Bij dit laatste is een onderscheid aangebracht tussen aandelenbelangen waarmee een duurzaam invloed op het functioneren en het beleid van de onderneming wordt nagestreefd (directe investeringen) en aandelen die als belegging worden aangehouden (aandelenbeleggingen). Bij de eerstgenoemde categorie gaat het voor het overgrote deel om niet-beursgenoteerde ondernemingen. De tweede categorie betreft uitsluitend beursgenoteerde ondernemingen en beleggingsinstellingen. Ultimo 2000 had het buitenland in totaliteit 1 124 miljard oftewel ruim 47% van het Nederlandse aandelenkapitaal in handen. Vooral in 1999 en 2000 kan de toename van het buitenlands bezit explosief worden genoemd. In absolute bedragen gaat het in die twee jaar om 393 miljard. Duidelijk weerspiegelt zich hierin de toenemende internationalisering van de aandelenmarkten, onder meer door samenwerking en fusies van markten en de komst van de girale euro. Daarnaast geeft de ontwikkeling blijk van de aantrekkingskracht van de grote wereldwijd opererende Nederlandse ondernemingen, die ook op buitenlandse beurzen zijn genoteerd.

Opvallend is ook de ontwikkeling van het Nederlandse aandelenbezit van verzekeringsinstellingen. In 1990 werd nog op beperkte schaal in aandelen belegd. In dat jaar bedroeg het aandeel van verzekeringsinstellingen in het totale bezit niet meer dan ruim 8%. Daarna volgde een periode waarin risicoloze leningen werden omgezet in aandelen van Nederlandse ondernemingen, waarvan een hoger rendement werd verwacht. Die periode duurde tot en met 1998. Aan het eind van dat jaar was bijna 14% van de Nederlandse aandelen in handen van verzekeringsinstellingen. Het betrof hierbij bijna uitsluitend beursgenoteerde aandelen. In de twee jaren daarna vond nog steeds een uitbreiding van de aandelenportefeuille plaats, maar nu veel meer gericht op buitenlandse aandelen. Daartoe werd zelfs de Nederlandse aandelenportefeuille aangesproken. In 1999 en 2000 werden per saldo voor 43 en 23 miljard Nederlandse aandelen verkocht. Door de forse koersstijgingen van 1999 kon het bezit evenwel tot nog met 10 miljard in waarde groeien. In 2000 echter is de afname duidelijk zichtbaar. In dat jaar daalde het aandeel in de totale waarde van de uitstaande Nederlandse aandelen weer onder de 10%.

Het bezit aan Nederlandse aandelen van niet-financiële ondernemingen bedroeg aan eind 2000 zo'n 83 miljard gulden (3,5% van het totaal). Voor ongeveer de helft gaat het hierbij om minderheidsdeelnemingen in andere niet-financiële ondernemingen (meestal niet-beursgenoteerd). Ruwweg de andere helft betreft het bezit van beursgenoteerde holdingachtige eenheden, die uitsluitend beleggen in andere beursgenoteerde ondernemingen. Relatief klein is het aandelenbezit van de monetaire financiële instellingen. Toch is dit bezit in de jaren negentig relatief snel gegroeid. Dit heeft een min of meer kunstmatige achtergrond. In 1998 werden de voormalige geldscheppende instellingen 'opgeknipt' in monetaire en niet-monetaire financiële instellingen, ieder met een eigen balansrapportage. Door deze deconsolidatie resulteerden aandelenrelaties tussen de twee genoemde groepen, die voorheen niet werden geregistreerd. Door de privatiseringsgolf bleef de waarde van de aandelenportefeuille van de overheid in de jaren negentig ver achter bij die van de andere sectoren. In 2000 daalde de waarde zelfs met 32 miljard naar 92 miljard. Dit kwam door de koersdaling die het aandeel KPN doormaakte (zie paragraaf 5.3). Eind 2000 bedroeg het aandelenbezit van huishoudens 553 miljard ofwel ruim 23% van het totaal. In 1990 was dit percentage nog 33,5%. Van dit bedrag had 287 miljard betrekking op beursgenoteerde ondernemingen, 133 miljard op niet-beursgenoteerde ondernemingen en eveneens 133 miljard op beleggingsinstellingen.

5.25 Bezit aan buitenlandse aandelen naar sectoren, stand op 31 december

	1990	1995	1998	1999*	2000*	Mutatie 2000* t.o.v. 1990	2000*
	<i>mld gld</i>					<i>%</i>	<i>mld euro</i>
<i>Vorderingen</i>							
<i>Buitenlandse aandelen</i>							
Directe investeringen	141	208	294	351	435	209	197
Beursgenoteerd	56	147	330	560	597	966	271
Totaal vorderingen	197	355	624	911	1 032	424	468
<i>Waarvan:</i>							
Niet-financiële vennootschappen	97	140	181	217	280	189	127
<i>Financiële instellingen</i>							
Monetaire financiële instellingen	9	19	31	29	35	289	16
Verzekeringsinstellingen	36	106	245	426	446	1 139	202
Beleggingsinstellingen	26	40	76	117	148	469	67
Overige financiële instellingen	8	14	39	55	55	588	25
Overheid	4	7	9	9	10	150	5
Huishoudens	17	29	43	58	58	241	26
Totaal vorderingen	197	355	624	911	1 032	424	468

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Nederlands bezit aan buitenlandse aandelen bedroeg meer dan één biljoen gulden

Aan het eind van 2000 bedroeg het Nederlandse bezit aan buitenlands aandelenkapitaal 1 032 miljard gulden, meer dan vijf maal zoveel als tien jaar eerder (zie tabel 5.25). Ook hierbij kan een onderscheid worden gemaakt tussen directe investeringen (435 miljard) en aandelenbeleggingen (597 miljard). Verzekeringsinstellingen hadden het grootste aandeel in het totaal, 446 miljard ofwel ruim 43%. Spectaculair was de toename in 1999 toen het buitenlands aandelenbezit (aandelenbeleggingen) van deze instellingen in één jaar tijd met 181 miljard toenam, 95 miljard door aankopen en 86 miljard door koersstijgingen. Omvangrijk is ook het bezit van niet-financiële ondernemingen: 280 miljard. Dit bedrag heeft praktisch volledig betrekking op directe investeringen. Dit geldt ook voor het buitenlands aandelenbezit van monetaire financiële instellingen en overige financiële instellingen. Het buitenlands bezit van huishoudens bedroeg 58 miljard. Een belangrijk deel hiervan betreft aandelen van beleggingsinstellingen die opereren op de Nederlandse markt, maar vanwege fiscaal-technische redenen een statutaire zetel in het buitenland hebben.

5.8 Overheid internationaal vergeleken

Vorderingensaldo overheid in eurolanden sterk verbeterd

Gesteund door een sterke economische rugwind is in de periode 1996-2000 het vorderingensaldo van de overheid in de eurolanden met gemiddeld 4,6 procentpunt verbeterd. Het eurogebied bereikte in 2000 voor het eerst een klein overschot van 0,3% van het BBP. Van de twaalf landen kenden er vorig jaar zes een overschot. In het ijkjaar voor toetreding tot de EMU (1997) waren dat er nog maar twee, namelijk Luxemburg en Ierland. Koploper binnen het eurogebied was Finland, waar het vorderingensaldo in 2000 met bijna 10 procentpunten verbeterd was ten opzichte van 1995 en het vorderingenoverschot inmiddels op 6,7% van het BBP is gekomen. Zwakke broeders zijn Frankrijk en Portugal, die de hoogste tekorten in 2000 koppelen aan de minste verbetering over de laatste vijf jaar. Het saldo van Duitsland, Verenigd Koninkrijk, Italië en Nederland is in 2000 substantieel opwaarts beïnvloed door de eenmalige opbrengst van de veiling van frequenties. (Zie kader 5d).

Het vorderingentekort van de overheid speelt een belangrijke rol in de EMU. Allereerst was een tekort kleiner dan 3% één van de toetredingseisen; na de totstandkoming is ditzelfde criterium opgenomen in het Stabiliteitspact. Doel van het Stabiliteitspact is een eurozone te creëren met relatief lage inflatie. Het voorkomen van inflatoire overheidsinvloed door te grote tekorten te verbieden is daarin één aspect. Hoe groot het tekort of overschot mag zijn, hangt mede af van de economische situatie in een land. Zo uitten de euroministers van Financiën recentelijk nog kritiek op de begrotingspolitiek van Ierland: gezien de hoge inflatie in dat land zou het overschot eigenlijk nog groter moeten zijn.

Opvallend is dat van de landen die er zelf voor gekozen hebben om niet mee te doen aan de euro twee een nog forsere daling wisten te bewerkstelligen dan het gemiddelde van de eurolanden. Zo nam in Zweden het saldo over de periode 1996-2000 met 7,5 procentpunt toe en in het Verenigd Koninkrijk met 8,6 procentpunt.

5.26 Vorderingsaldo

	1996	1997	1998	1999*	2000*	Mutatie 1996–2000*
	%BBP					
België	-3,8	-1,9	-0,9	-0,7	0,0	3,8
Duitsland	-3,4	-2,7	-2,1	-1,4	1,5	4,9
Griekenland	-7,4	-4,6	-3,2	-1,8	-0,9	6,5
Spanje	-4,9	-3,2	-2,6	-1,2	-0,3	4,6
Frankrijk	-4,1	-3,0	-2,7	-1,6	-1,3	2,8
Ierland	-0,2	0,7	2,1	2,1	4,7	4,9
Italië	-7,1	-2,7	-2,8	-1,8	-0,3	6,8
Luxemburg	2,5	3,6	3,2	4,7	5,3	2,8
Nederland	-1,8	-1,1	-0,8	0,4	2,2	4,0
Oostenrijk	-3,8	-1,7	-2,3	-2,1	-1,1	2,7
Portugal	-4,0	-2,7	-2,2	-2,0	-1,4	2,6
Finland	-3,2	-1,5	1,3	1,8	6,7	9,9
Denemarken	-1,0	0,4	1,1	3,1	2,4	3,4
Zweden	-3,4	-1,5	1,9	1,8	4,1	7,5
Verenigd Koninkrijk	-4,4	-2,0	0,4	1,3	4,2	8,6
Eurozone	-4,3	-2,6	-2,2	-1,3	0,3	4,6
EU-15	-4,3	-2,5	-1,6	-0,7	1,2	5,5
Verenigde Staten	-2,2	-0,9	0,3	1,0	2,2	4,4
Japan	-4,9	-3,7	-5,5	-7,0	-6,3	-1,4

Bron: OESO, Economic Outlook; CBS, Nationale rekeningen 2000.

Buiten Europa valt het verschil in ontwikkeling in de Verenigde Staten en Japan op. Het eerste land kende in de laatste jaren grote economische voorspoed en wist een vorderingstekort om te buigen in een overschot. De situatie in Japan wordt al enkele jaren gekenmerkt door een matig groeiende economie, waarin de overheid door stimulerende maatregelen (zoals een sterke vergroting van de overheidsuitgaven) probeert de groei weer op gang te krijgen. Dit heeft zich vertaald in een oplopend tekort.

Ontwikkeling schuldquote overheid in eurozone zeer divers

Tussen 1996 en 2000 nam de schuldquote van de overheid in de meeste eurolanden af. Alleen in de twee grootste economieën (Duitsland en Frankrijk) nam in deze periode de quote iets toe, zij het dat in beide landen de schuldquote in 2000 weer dalende was.

Bij de eurolanden waar de schuldquote in 2000 kleiner was dan in 1996, is de mate van daling zeer verschillend. Ierland wist de overheidsschuld met 35 procentpunten terug te dringen; België en Nederland volgden met bijna 20 procentpunten. De meeste andere dalers kwamen rond de tien procentpunten uit.

Drie eurolanden kennen een overheidsschuldquote boven de 100%: België, Italië en Griekenland. De andere landen zitten allemaal onder de EMU-grens van 60% of net daarboven. De schuldquotes van de eurolanden zijn duidelijk geconvergeerd in de afgelopen jaren.

De drie niet-deelnemende EU-landen hebben alle een schuldquote van minder dan 60%. Alle drie konden in de afgelopen vijf jaar de schuld afbouwen.

De economische stimuleringsmaatregelen van de Japanse regering hebben de overheidsschuld doen oplopen tot 122,9% van het BBP. Dat is hoger dan welk EU-land dan ook.

Bij de beoordeling en internationale vergelijking van de EMU-schuld kunnen kanttekeningen geplaatst worden. De schuld wordt bruto opgenomen. Relevant zijn ook de activa van de overheid om de nettoschuld te bepalen. Belangrijk bij vergelijking is ook de kapitaaldekking van de pensioenverplichtingen aan ambtenaren. Nederland heeft, anders dan de andere landen van de EU, hiervoor een vermogen van ruim 30% BBP afgezonderd in het ABP.

5.27 Schuldquote

	1996	1997	1998	1999*	2000*	Mutatie 1996–2000*
	% BBP					
België	130,5	125,3	119,8	116,4	110,8	-19,7
Duitsland	59,8	60,9	60,7	61,1	60,3	0,5
Griekenland	111,3	108,3	105,5	104,6	103,8	-7,5
Spanje	68,1	66,7	64,7	63,4	60,7	-7,4
Frankrijk	57,0	59,3	59,7	58,7	57,9	0,9
Ierland	74,3	65,1	55,0	50,1	39,3	-35,0
Italië	122,1	120,1	116,2	114,5	110,2	-11,9
Luxemburg	6,2	6,0	6,4	6,0	5,3	-0,9
Nederland	75,2	70,0	66,8	63,2	56,3	-18,9
Oostenrijk	69,2	64,7	63,9	64,7	62,9	-6,3
Portugal	62,6	59,3	55,6	55,4	54,4	-8,2
Finland	57,1	54,1	48,8	46,9	44,0	-13,1
Denemarken	68,1	64,4	59,3	54,5	49,8	-18,3
Zweden	76,0	73,0	71,8	65,2	55,6	-20,4
Verenigd Koninkrijk	52,7	51,1	48,1	45,7	42,9	-9,8
Eurozone	77,6	77,7	76,9	74,8	72,4	-5,2
EU-15	76,4	76,0	75,5	72,8	70,2	-6,2
Verenigde Staten	73,9	71,4	68,3	65,2	58,8	-15,1
Japan	86,5	92,0	103,0	115,3	122,9	36,4

Bron: OESO, Economic Outlook.

6. *Bevolking, welzijn, milieu en regio*

De economische voorspoed in Nederland werkt door op alle delen van de maatschappij. Vanuit een economische invalshoek wordt in dit hoofdstuk ingegaan op een aantal van deze effecten. Soms is er een wisselwerking zoals bij de bevolkingsgroei. De bevolkingsgroei was in 2000 verrassend hoog. De immigratie liep op door de krappe arbeidsmarkt. Korte-termijnfluctuaties in het aantal geboorten kunnen verklaard worden uit het vertrouwen in de economie. De onderliggende demografische trend blijft overigens een afnemende groei van de bevolking en opdoemende vergrijzing. Het aantal huishoudens groeit sneller dan de bevolking want de huishoudens worden voortdurend kleiner. Al deze huishoudens wonen steeds meer in koopwoningen. Gezondheidsverschillen blijken samen te hangen met welvaartsverschillen: hoe armer hoe minder gezond. Deze verschillen in gezondheid nemen niet af. Een schaduwzijde van de economische groei is een grotere belasting van het milieu. Inmiddels blijft op alle milieuterreinen de belasting achter bij de welvaarts-groei. Maar de uitstoot van broeikasgassen is toegenomen. De beoogde daling volgens de overeenkomst van Kyoto is er nog niet. De uitstoot van vermestende stoffen is fors afgenomen. Maar de ophoping van fosfaat in landbouwbo-dems neemt nog steeds toe. In ons kleine land groeit het beslag op de ruimte voor alle menselijke activiteiten. Alleen de landbouw verliest terrein. Het beslag op de ruimte voor overige activiteiten wordt beperkt door een beleid gericht op efficiënter gebruik van de ruimte. De verdeling van de welvaart naar regio verschilt ook in Nederland, maar het verschil is minder bij het gebruik van het beschikbaar inkomen als maatstaf dan bij het gebruik van het bruto regionale product.

6.1 *Bevolking*

Demografische en economische ontwikkelingen beïnvloeden elkaar wederzijds. Aan de ene kant hebben bevolkingsgroei en veranderingen in de leeftijdssamenstelling invloed op de economische groei, anderzijds wordt de hoogte van de bevolkingsgroei beïnvloed door de economische conjunctuur. Bij economische analyses worden demografische ontwikkelingen vaak als exogeen beschouwd. Dat wil zeggen dat er wel rekening wordt gehouden met bijvoorbeeld het effect van bevolkingsgroei op de ontwikkeling van het arbeidsaanbod en daarmee op de economische groei, maar er wordt doorgaans aan voorbij gegaan dat de hoogte van de bevolkingsgroei afhangt van de ontwikkeling van geboorte en immigratie, die op hun beurt beïnvloed worden door economische fluctuaties. Een gunstige conjunctuur leidt zowel tot meer geboorten als tot meer immigratie en dus tot hogere bevolkingsgroei. De vergrijzing van de beroepsbevolking zal de komende jaren een remmend effect

hebben op de groei van het arbeidsaanbod. Door de toename van het aantal 75-plussers stijgt de vraag naar zorgvoorzieningen. De vraag naar woningen groeit sneller dan de bevolking vanwege de sterke toename van het aantal eenpersoonshuishoudens.

6.1 Bevolking en huishoudens

	Eenheid	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001*
Bevolking op 1 januari	1 000	15 424	15 494	15 567	15 654	15 760	15 864	15 983
w.v.								
0–19 jaar	1 000	3 760	3 772	3 787	3 809	3 840	3 873	3 906
20–64 jaar	1 000	9 630	9 661	9 696	9 735	9 789	9 838	9 902
65 jaar of ouder	1 000	2 034	2 061	2 084	2 110	2 131	2 152	2 175
w.v.								
niet-westerse allochtonen	1 000	1 129	1 171	1 221	1 278	1 346	1 409	1 476
Levendgeborenen	1 000	191	190	192	199	200	207	
gemiddeld kindertal								
per vrouw	1	1,5	1,5	1,6	1,6	1,7	1,7	
Overledenen	1 000	136	138	136	137	140	141	
levensverwachting bij								
geboorte, mannen	1	74,6	74,7	75,2	75,2	75,3	75,4	
levensverwachting bij								
geboorte, vrouwen	1	80,4	80,3	80,5	80,7	80,5	80,5	
Immigratie	1 000	96	109	110	122	119	133	
Emigratie	1 000	63	65	62	60	59	61	
Saldo correcties	1 000	-18	-22	-17	-19	-16	-18	
Particuliere huishoudens op								
1 januari	1 000	6 461	6 517	6 581	6 656	6 745	6 819	
w.o.								
eenpersoonshuishoudens	1 000	2 109	2 124	2 158	2 201	2 255	2 301	

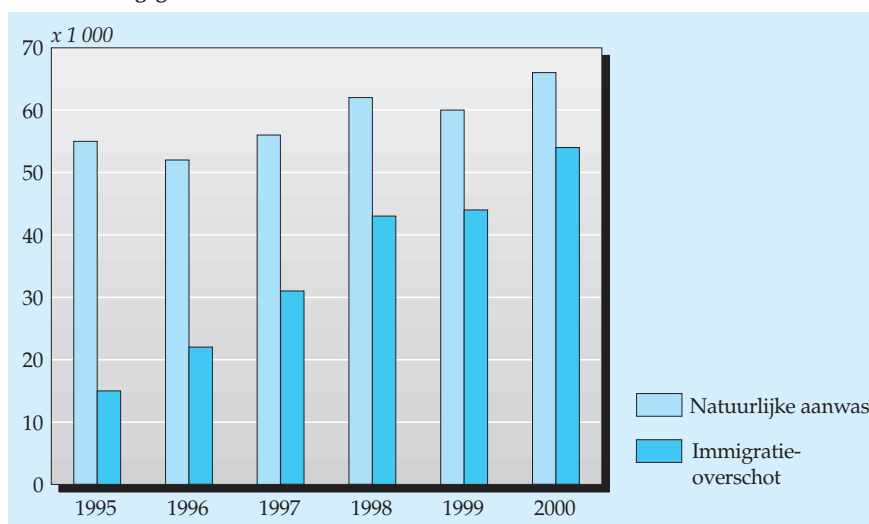
Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

Invloed van economie op bevolkingsgroei

De hoogte van de bevolkingsgroei hangt af van geboorte, sterfte en migratie. In 2000 is de bevolking met 120 duizend personen gegroeid. Dit was de hoogste groei sinds 1975. De groei was hoog doordat zowel het aantal geboorten als het aantal immigranten groot was. Het aantal geboorten bereikte het hoogste niveau sinds 1972, terwijl het aantal immigranten zelfs hoger was dan ooit tevoren. Een verklaring voor het feit dat zowel het aantal geboorten als de immigratie in 2000 hoog waren is de gunstige economische conjunctuur. Als het vertrouwen in de economie toeneemt, stijgt zo'n anderhalf jaar later het geboortecijfer. Als de werkloosheid terugloopt, neemt de immigratie toe. Ook in 1980 en in de jaren rond 1990 ging een relatief gunstige economische ontwikkeling gepaard met een hoge bevolkingsgroei. Dat betekent overigens niet dat alle pieken in de bevolkingsgroei aan de economische ontwikkeling kunnen worden toegeschreven. Zo kan de hoge bevolkingsgroei in 1975 volledig aan de hoge immigratie worden toegeschreven. De onafhankelijkheid van Suriname in november van dat jaar leidde tot een grote toestroom van Surinamers naar ons land. Bovendien werden in 1975 ongeveer 10 duizend immigranten

die op dat moment zonder geldige verblijfstitel in Nederland verbleven 'regulariseerd'. Ze werden in 1975 als immigrant geregistreerd. Zoals een gunstige economische ontwikkeling tot een hoge bevolkingsgroei leidt, veroorzaakt economische teruggang een daling van de bevolkingsgroei. Het duidelijkst zichtbaar was dit begin jaren tachtig. Zowel het aantal geboorten als het aantal immigranten bereikte in dat jaar een naoorlogs dieptepunt. Ook begin jaren negentig leidde de minder gunstige economische ontwikkeling tot een daling van het aantal geboorten en de immigratie.

6.2 Bevolkingsgroei

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

Immigratie en economie

De daling van de immigratie halverwege de jaren negentig kan overigens niet alleen aan de economie worden toegeschreven, maar ook aan de restrictieve immigratiemaatregelen die in 1993 en 1994 werden genomen. De regels voor gezinshereniging en gezinsvormende migratie werden aangescherpt, de asielprocedure werd aangepast en de regels voor inschrijving in de gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens (GBA) werden strenger. De daling die zich na het uitvoeren van deze maatregelen voordeed, bleek evenwel slechts tijdelijk. Onder invloed van de toenemende krapte op de arbeidsmarkt nam de immigratie eind jaren negentig weer fors toe, vooral uit landen van de Europese Unie.

Overigens vormen arbeidsmigranten slechts een beperkt deel van de totale immigratie. Gemiddeld komen jaarlijks zo'n 80 duizend immigranten met een niet-Nederlandse nationaliteit naar Nederland (in 2000 was het aantal overigens hoger, namelijk 90 duizend). Een op de vijf komt als arbeidsmigrant. Een grotere groep wordt gevormd door de gezinsherenigers en gezinsvormers: twee vijfde van de immigratie van niet-Nederlanders. Verder vormen asielmigranten een vijfde deel van de immigratie van niet-Nederlanders. Het totale

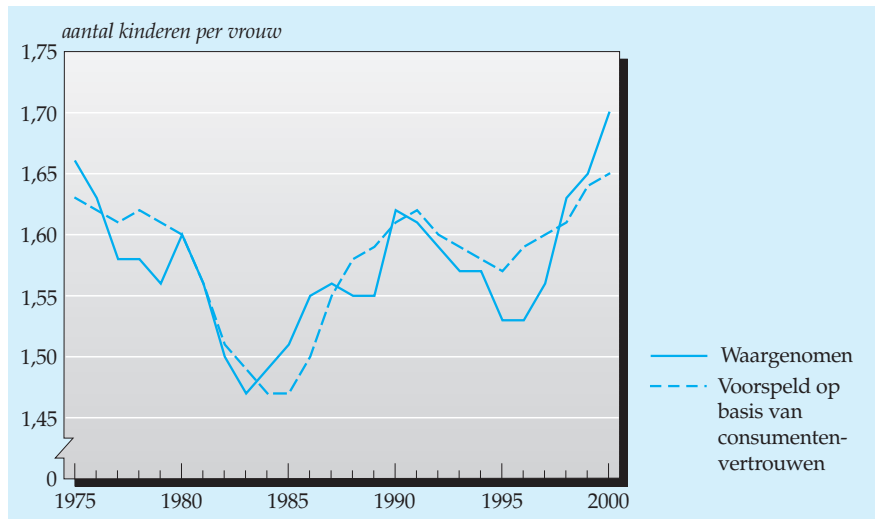
aantal asielzoekers is overigens groter. Ongeveer de helft van het jaarlijkse aantal asielzoekers wordt als immigrant geregistreerd. Een fors deel van de asielzoekers die geen status weten te verwerven, worden niet in de GBA ingeschreven. Hoewel arbeidsmigranten dus slechts een minderheid van de totale immigratie uitmaken, is er toch een duidelijke samenhang tussen economie en immigratie. Een gunstige economische ontwikkeling blijkt niet alleen te leiden tot een toename van arbeidsmigratie, maar ook van andere soorten van migratie. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat economische motieven ook een belangrijke rol spelen bij andere vormen van migratie, zoals gezinsvorming en gezinshereniging.

Wat de ontwikkeling van het aantal asielzoekers betreft, speelt de situatie in andere landen een belangrijke rol. Een duidelijk voorbeeld is het verdwijnen van het IJzeren Gordijn, dat tot een sterke toename van het aantal asielzoekers uit Oost-Europa heeft geleid. De oorlogen op de Balkan hebben tot grote stromen asielzoekers geleid. Veranderingen in het aantal asielzoekers die naar Nederland komen, worden ook beïnvloed door veranderingen in het toelatingsbeleid in andere West-Europese landen. In Duitsland is in 1994 het beleid verscherpt. Dit heeft tot een aanzienlijke daling in het aantal asielzoekers in Duitsland geleid. In andere landen nam het aantal asielzoekers juist toe. In Nederland bereikte het aantal asielzoekers in 1994 een top (meer dan 50 duizend). Na aanpassing van de asielprocedure halveerde het aantal asielzoekers in 1995. De afgelopen jaren werd vooral het Verenigd Koninkrijk geconfronteerd met een sterke stijging van het aantal asielzoekers. Maar ook in Nederland nam het aantal asielzoekers eind jaren negentig weer toe tot zo'n 40 duizend per jaar. In 2000 kwamen 44 duizend asielzoekers naar Nederland.

Geboorte en economie

Economische ontwikkelingen kunnen de geboorteontwikkeling zowel op de korte als langere termijn beïnvloeden. Het duidelijkst zichtbaar zijn de effecten op de korte termijn. De pieken en dalen van de economische conjunctuur zijn ook zichtbaar in de ontwikkeling van de geboorte. Er bestaat een duidelijke samenhang tussen de jaarlijkse fluctuaties in het vruchtbaarheidscijfer in de periode 1975–2000 en het vertrouwen in de economie, zoals dat wordt gemeten door de zogenaamde index van koopbereidheid. Met een vertraging van 1,5 jaar verklaart deze index 61% van de variantie in het vruchtbaarheidscijfer. Een stijging van de koopbereidheid met 5 procentpunten (dit is de gemiddelde jaarlijkse stijging in de periode 1997–2000) leidt tot een stijging van het aantal geboorten met bijna tweeduizend.

6.3 Vruchtbaarheidscijfer

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

Op de langere termijn speelt de ontwikkeling van het opleidingsniveau en de arbeidsparticipatie van vrouwen een belangrijke rol. Sinds de jaren zeventig heeft de toename van de onderwijs- en arbeidsparticipatie van vrouwen geleid tot het uitstellen van het krijgen van kinderen tot hogere leeftijden. In 1970 kregen vrouwen gemiddeld op 24-jarige leeftijd hun eerste kind, in 2000 was dat ruim 29 jaar. Het uitstellen van het krijgen van kinderen leidt aanvankelijk tot een daling van het aantal geboorten en later tot een stijging. Een deel van de stijging van het aantal geboorten in de tweede helft van de jaren negentig kan hieraan worden toegeschreven. In een aantal gevallen leidt het uitstel tot afstel. Voor een deel komt dit door relatieontbinding. Een andere oorzaak is dat de onvruchtbaarheid toeneemt met de leeftijd. Ook speelt een rol dat men zo lang wacht met het krijgen van kinderen, dat men uiteindelijk zichzelf daarvoor te oud acht.

Naast sociaal-economische factoren hebben ook veranderingen in de leeftijdsopbouw een effect op het jaarlijkse aantal geboorten. Die zijn op hun beurt voor een belangrijk deel het gevolg van ontwikkelingen in het aantal geboorten zo'n dertig jaar geleden. Op grond hiervan kan met een hoge mate van waarschijnlijkheid worden voorspeld dat het aantal geboorten de komende jaren zal gaan dalen. Tot 2010 neemt het aantal vrouwen van rond de dertig, de leeftijd waarop de meeste vrouwen moeder worden, met 20% af.

Involed van demografie op economie

Ontwikkelingen in de bevolkingsgroei en in de leeftijdssamenstelling van de bevolking hebben zowel invloed op de vraag- als de aanbodkant van de economie. Aan de vraagkant hebben demografische veranderingen gevolgen voor zowel de particuliere consumptieve bestedingen als voor de collectieve

uitgaven. Aan de aanbodkant hebben veranderingen in de leeftijdssamenstelling van de bevolking invloed op de groei van het arbeidsaanbod.

Vergrijzend consumptiepatroon

De hoogte van de bevolkingsgroei en veranderingen in de leeftijdssamenstelling hebben invloed op de groei en de samenstelling van de consumptie. Als het aantal mensen in een bepaalde leeftijdsgroep toeneemt, zullen bij gegeven consumptie per hoofd, de consumptieve bestedingen van die leeftijdsgroep toenemen. In de periode 2001–2010 zal de totale bevolking met 900 duizend personen groeien. Er zijn evenwel grote verschillen tussen de leeftijdsgroepen. Zo zal het aantal dertigers met bijna 400 duizend teruglopen, terwijl het aantal zestigers met bijna een half miljoen zal toenemen. Aangezien de consumptiepatronen per leeftijdsgroep variëren, kunnen dergelijke veranderingen in de leeftijdssamenstelling flinke effecten hebben op de bestedingen aan verschillende producten.

Veranderingen in de omvang van de verschillende leeftijdsgroepen hebben ook invloed op de overheidsuitgaven. Dit is heel duidelijk bij de vraag naar onderwijs. Veranderingen in aantallen leerlingen en studenten worden voor een belangrijk deel bepaald door veranderingen in de leeftijdsopbouw. De komende tien jaar zal het aantal kinderen van 4–12 jaar met 5% toenemen. Dit betekent dat de capaciteit van het basisonderwijs nog enigszins moet groeien. Na 2010 zal zich naar verwachting een daling voordoen.

Meer alleenstaanden, meer woningen

Bevolkingsgroei heeft ook invloed op de vraag naar woningen. Daarbij zijn niet alleen veranderingen in de leeftijdssamenstelling van belang, maar vooral in de huishoudenssamenstelling. De afgelopen decennia is het percentage alleenstaanden sterk toegenomen. In grote lijnen zijn daarvoor drie oorzaken aan te geven. In de eerste plaats gaan steeds meer jongeren als ze het ouderlijk huis verlaten eerst enige tijd alleen wonen voordat ze met een partner gaan samenwonen. In de tweede plaats is er een toename van het aantal mensen dat enige tijd alleen woont na een relatieontbinding. In de derde plaats leidt de vergrijzing tot een toename van het aantal alleenwonende ouderen, vooral vrouwen. Doordat vrouwen gemiddeld vijf jaar langer leven dan mannen en met een gemiddeld twee jaar oudere man zijn getrouwd, zijn er op hogere leeftijd veel weduwen. De verwachting is dat de toename van het aandeel alleenstaanden zich de komende jaren zal voortzetten. Dit heeft tot gevolg dat de vraag naar woningen sterker zal stijgen dan de omvang van de bevolking.

Doorkijk naar de lusten en lasten van de vergrijzing

Op de langere termijn, dat wil zeggen na 2010, is de sterke toename van het aantal ouderen de meest opvallende verandering in de leeftijdssamenstelling. Het percentage 65-plussers neemt toe van 13,7% nu naar meer dan 23% in 2040. Dit heeft belangrijke gevolgen voor de kosten van de AOW. De kosten van de AOW worden in Nederland gefinancierd via een omslagstelsel. De werkenden betalen de uitkeringen in dat jaar aan AOW-ers. Daarnaast zijn er

de gevolgen voor de bij arbeidsovereenkomst geregelde pensioenen. In vergelijking met andere Europese landen kunnen die gevolgen in Nederland minder ingrijpend zijn, aangezien in Nederland een relatief groot deel van de pensioenuitkeringen wordt gefinancierd via een kapitaaldeckingsstelsel. Bovendien is de Nederlandse bevolking minder vergrijsd dan die in bijvoorbeeld Duitsland, België en Frankrijk (in deze landen ligt het percentage 65-plussers nu al tussen 16 en 17%) of Italië (18% van de bevolking is 65-plusser). Dit komt vooral doordat in Nederland de *baby boom* na de Tweede Wereldoorlog langer duurde dan in de meeste andere Europese landen. Ook de komende decennia blijft het percentage 65-plussers in Nederland lager dan in veel andere Europese landen.

In de huidige opbouwfase van de pensioenen via kapitaaldekking overtreffen de contractuele besparingen de uitkeringen. In de toekomst slaat dat om naar forse ontsparingen. Via de uitbetaling van pensioenen kan een ruim consumptieniveau gefinancierd worden.

De vergrijzing heeft niet alleen gevolgen voor de betaalbaarheid van pensioenen, maar ook voor de kosten van zorgvoorzieningen. Daarbij gaat het niet zozeer om het aantal 65-plussers, maar vooral om de ontwikkeling van het aantal hoogbejaarden, omdat de zorgbehoefte pas op hogere leeftijd sterk toeneemt. Op dit moment zijn er een kleine miljoen 75-plussers. In 2040 zal dit aantal zijn verdubbeld. De vraag in hoeverre dit tot een toename van de vraag naar zorg leidt, hangt samen met de vraag in hoeverre de toename van de levensverwachting leidt tot een toename van het aantal gezonde levensjaren. Aangezien op hogere leeftijd relatief veel mensen aan chronische ziekten leiden, valt te verwachten dat een deel van de stijging van de levensverwachting zal leiden tot een toename van het aantal niet in gezondheid geleefde jaren. Dit betekent een grotere vraag naar huisartsen, ziekenhuisvoorzieningen, thuiszorg en verpleeghuizen.

Arbeidsaanbod loopt terug

Het teruglopende aantal jongeren heeft de afgelopen jaren geleid tot een sterke teruggang in de groei van de potentiële beroepsbevolking. Naast de hoge economische groei was dat mede een oorzaak voor de daling van de werkloosheid. Het omgekeerde gold juist in de jaren zeventig en tachtig. Door demografische ontwikkelingen groeide de potentiële beroepsbevolking sterk, waardoor de werkloosheid, ondanks een toename van de werkgelegenheid, lang hoog bleef. De komende jaren zal de sterke vergrijzing van de beroepsbevolking grote effecten hebben. Tenzij de arbeidsparticipatie – ook tussen de 55 en 65 jaar – fors toeneemt, valt een sterke daling van de groei van het arbeidsaanbod te verwachten en op termijn zelfs een negatieve groei.

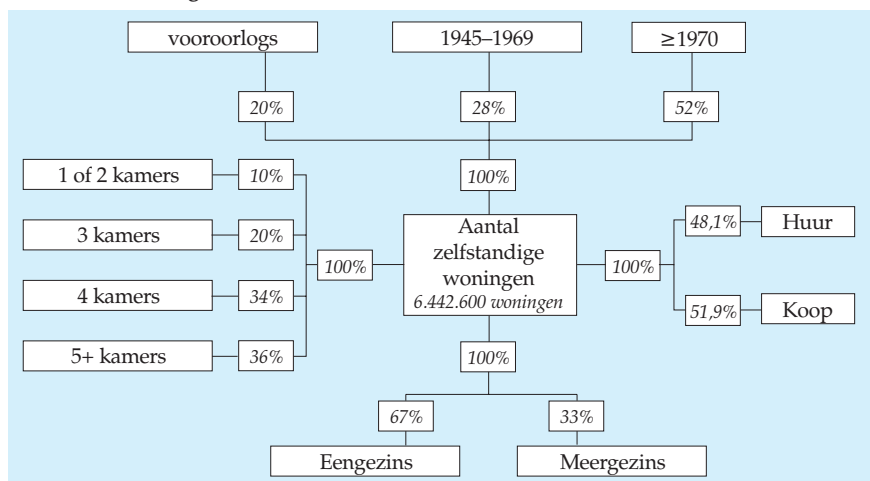
6.2 Wonen en gezondheid

De Nederlander woont met minder mensen vaker in een woonhuis

Op 1 januari 1999 telde Nederland 6,75 miljoen huishoudens. Een op de drie daarvan was een eenpersoonshuishouden. Er waren vrijwel evenveel (echt)paren met als zonder kinderen (elk ruim 2 miljoen), en een op de 20 huishoudens was een eenoudergezin. Het aantal eenpersoonshuishoudens is in de laatste 10 jaar met ruim 500 duizend toegenomen. Dit is daarmee zowel absoluut als relatief de snelst groeiende groep.

Bijna alle huishoudens wonen zelfstandig, slechts één op de 200 huishoudens woont in bij een ander huishouden. Zo'n 5% van de zelfstandig wonende huishoudens wonen in een wooneenheid, een woonwagen, een woonboot of dergelijke. Veelal betreft het hier alleenstaanden. De overgrote meerderheid woont dus in een woning die deel uitmaakt van de ruim 6,5 miljoen woningen tellende woningvoorraad. Ruim de helft van deze woningen is gebouwd na 1970.

6.4 Schema woningkenmerken

Bron: CBS, Woningbehoefteonderzoek 1999.

Steeds meer koopwoningen

Sinds de jaren vijftig is de woningvoorraad voortdurend gegroeid. Bedroeg de woningvoorraad in 1950 bijna 2,2 miljoen woningen, in 1970 waren dat er al bijna 3,7 miljoen. In 1990 was het aantal woningen opgelopen tot 5,8 miljoen en in 1999 omvatte de totale woningvoorraad ruim 6,5 miljoen woningen. De overheid is altijd sterk betrokken geweest bij de volkshuisvesting, zoals via grote fiscale steun voor eigenwoningbezitters en subsidies voor de huursector. Deze betrokkenheid neemt de laatste jaren enigszins af.

Eigenwoningbezit wordt sinds de jaren zeventig in sterke mate door de overheid gestimuleerd, hetgeen duidelijk af te lezen is aan de toename van het aandeel van koopwoningen. Vlak na 1945 bedroeg het aandeel koopwoningen in Nederland 28%, in 1971 was dat opgelopen tot 35%. Mede door het stimuleringsbeleid van de overheid bleef het aandeel koopwoningen in de woningvoorraad toenemen. In 1997 zijn er daardoor voor het eerst meer koopwoningen dan huurwoningen, en in 1999 bedroeg het percentage koopwoningen al bijna 52. Daarmee is het aandeel koopwoningen in Nederland op een vergelijkbaar niveau gekomen als in landen als Denemarken en Frankrijk. In Duitsland, Zweden en Zwitserland ligt het aandeel koopwoningen lager, tussen 30 en 40%. Veel hoger ligt het aandeel in Ierland (83%), in Spanje en Griekenland (81%), in Italië (74%) en in Engeland (67%).

In vergelijking met Nederland als totaal ligt in Drenthe en Limburg het percentage koopwoningen hoger dan gemiddeld (rond 60%); in Noord- en Zuid-Holland is minder dan de helft van de woningen eigendom van de bewoners. Verder geldt dat, gemiddeld genomen, hoe kleiner de gemeente hoe groter het aandeel koopwoningen is. In grote steden (meer dan 150 duizend inwoners) ligt het aandeel huurwoningen op zo'n 70%.

In grote gemeenten is ook het aandeel oudere huizen (gebouwd vóór 1945) flink hoger dan gemiddeld: één op de drie woningen dateert uit de vooroorlogse periode. In heel Nederland is één op de vijf woningen van vóór 1945. Het aandeel woningen dat gebouwd is in de periode 1945–1969 is voor alle groepen gemeenten vrijwel hetzelfde, namelijk bijna 30%. In de grootste gemeenten komt relatief de minste nieuwbouw van na 1970 voor. Nieuwbouw voor de vraag uit de grote steden is vaak geconcentreerd in aangewezen gemeenten in de buurt van deze steden.

Koopwoningen hebben gemiddeld meer kamers en zijn daardoor gemiddeld groter dan huurwoningen. Van de woningen met één of twee kamers is bijna 90% huurwoning, terwijl 86% van de woningen met zes of meer kamers een koopwoning is. Woningen met vier kamers zijn ongeveer gelijk verdeeld over huur en koop. Dit type woningen komt het meeste voor (34%). Van alle bewoonde woningen telt slechts 10% één of twee kamers (exclusief keuken).

Een ander opvallend verschil tussen huur- en koopwoningen is het woningtype. Van de woningen in eigendom is bijna 90% een zogenaamde eengezinswoning. Hieronder worden vrijstaande woningen, twee-onder-een-kapwoningen, hoekwoningen en tussenwoningen verstaan. Het aandeel eengezinswoningen in de huursector is 50%. Van de meergezinswoningen, dat wil zeggen flats, maisonnettes, boven- en benedenwoningen of appartementen, behoort 85% tot de huursector.

Koopwoningen hebben gemiddeld een aanzienlijk hogere prijs dan huurwoningen. Dit geldt ook voor de jaarlijkse nieuwbouw. De nieuwbouw wordt gedomineerd door de koopsector.

Woningbezetting loopt terug

De gemiddelde huishoudensgrootte is in 40 jaar tijd gedaald van 3,4 naar 2,3. Dit wordt vooral veroorzaakt door de toename van het aantal eenpersoons-huishoudens. Daarmee groeit het aantal huishoudens harder dan de bevolking. De gemiddelde woningbezetting maakte een overeenkomstige daling door: van 3,9 personen per woning in 1960 tot 2,3 in 1999.

Jongeren tot 25 jaar wonen in vergelijking met andere groepen vaker op kamers of zij wonen nog thuis. Niettemin bewonen twee van de drie jongeren een zelfstandige woning. In ruim driekwart van de gevallen gaat het dan om een huurwoning. Ook 65-plussers en allochtonen bewonen vaker dan gemiddeld een huurwoning.

Woonlasten van eigenaar hoger dan van huurder

Het gemiddelde besteedbaar huishoudensinkomen in gemeenten met meer dan 150 duizend inwoners is volgens het Woningbehoefteonderzoek 1999 afgenomen. Dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door een selectieve uitstroom van huishoudens met hogere inkomens. Deze huishoudens kunnen zich relatief gemakkelijker bijvoorbeeld een vrijstaande woning in een suburbane gemeente veroorloven. De gemiddeld hoogste besteedbaar huishoudensinkomens zijn te vinden in gemeenten met minder dan 10 duizend inwoners.

De netto woonlasten van eigenaar-bewoners zijn hoger dan die van huurders. De netto woonquote (i.e. de totale woonuitgaven als percentage van het netto huishoudensinkomen) van kopers ligt daarentegen met gemiddeld bijna 26% ruim 7 procentpunten lager dan de netto woonquote van huurders. Het netto huishoudensinkomen van eigenaar-bewoners is aanzienlijk hoger dan van huurders. De grootste post in de netto woonlasten van eigenaar-bewoners is de rente op hypothecaire leningen zoals beschreven in hoofdstuk 5. De hypothecaire schuld van eigenaar-bewoners is zeer sterk gestegen. In de netto woonlasten van de eigenaar-bewoner zit geen toerekening van kosten over het in de eigen woning belegd vermogen. Dit laatste is het verschil tussen de waarde van de woning en de hypothecaire schuld.

Zowel in de huur- als de koopsector hebben stijgende prijzen geleid tot hogere woonlasten. Huishoudens die een woning huren, kunnen op bepaalde voorwaarden aanspraak maken op een uitkering in het kader van de Wet Individuele Huursubsidie (IHS). Het aandeel IHS-ontvangers is in 1999 gestegen, alsook de gemiddelde uitgekeerde IHS-bedragen. In 1998/'99 is aan ruim één miljoen huishoudens een huursubsidie uitgekeerd. Gemiddeld bedroeg de uitkering 268 gulden per maand.

Het gebruik van de regeling Individuele Huursubsidie verschilt per provincie. Dit is een gevolg van de verschillen in de woningvoorraad. Zo staan er in de vier grote steden veel oude woningen met huren beneden de minimum-IHS-huurgrens. In Flevoland daarentegen staan veel nieuwe huizen met een hoge huur.

6.5 Toegekende individuele huursubsidie, tijdvak 1998/'99

	IHS-ontvangers	Gemiddelde IHS-bijdrage per maand
	<i>% van voorraad huurwoningen</i>	<i>gld</i>
Nederland	33	268
Groningen	42	250
Friesland	40	254
Drenthe	36	264
Overijssel	39	265
Flevoland	42	319
Gelderland	34	269
Utrecht	29	272
Noord-Holland	28	261
Zuid-Holland	32	270
Zeeland	36	266
Noord-Brabant	35	277
Limburg	39	274
Vier grootste steden	31	254

Meer woningzoekenden

In 1999 waren er in totaal bijna 2,5 miljoen woningzoekenden. De jaren ervoor kwam het totaal aantal woningzoekenden nooit boven de 2,2 miljoen uit. De stijging is vooral een gevolg van de toename van het aantal potentieel woningzoekenden. Het aantal urgent woningzoekenden bedroeg 375 duizend.

Iemand is urgent woningzoekend als hij minstens een half jaar op zoek is naar een andere woning en te kennen heeft gegeven binnen één jaar een passende woning te willen accepteren. Huishoudens die niet aan deze eisen voldoen krijgen de kwalificatie potentieel woningzoekend. Aan de hand van het verschil tussen urgente vraag en aanbod bepaalt het ministerie van VROM het urgente woningtekort. Voor 1999 is het urgente woningtekort bepaald op 96 duizend woningen, 10 duizend meer dan het jaar ervoor. Het potentiële woningtekort bedraagt ongeveer acht keer het urgente woningtekort.

Het urgente woningtekort van 96 duizend woningen is niet de enige indicator voor de bepaling van de behoefte aan woningbouw. Bij berekeningen voor de nieuwbouw moet ook rekening worden gehouden met bijvoorbeeld de dynamiek op de woningmarkt. Het ministerie maakt daarom regelmatig een prognose van de te realiseren nieuwbouw. VROM stelt dat er nog steeds een tekort is aan dure koopwoningen en goedkope huurwoningen.

Sociaal-economische gezondheidsverschillen in Nederland¹⁾: arm en ziek?

Uit het eindrapport van de programmacommissie Sociaal Economische Gezondheidsverschillen "tweede fase" (SEGV-II)²⁾ blijkt dat ook in Nederland sociaal-economische verschillen bestaan in de kans om voortijdig te overlijden, door een hogere sterfte in de lagere sociaal-economische groepen aan diverse doodsoorzaken. Naarmate het gemiddeld inkomen lager is, is de sterfte aan bijvoorbeeld maag-, long-, en blaaskanker, hart- en vaatziekten, CARA en verkeersongevallen hoger. Daarnaast zijn er ook sociaal-economische verschillen in het voorkomen van ziekten en in de wijze waarop het ziekteverloop eruit ziet. De combinatie van verschillen in sterftekansen en ziekteprevalentie leiden tot verschillen in gezonde levensverwachting: mensen met een hogere sociaal-economische status leven gemiddeld langer in een goede gezondheid dan mensen met een lagere sociaal-economische status.

De programmacommissie SEGV-II had van de Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport o.a. als opdracht gekregen het vóórkomen van sociaal-economische gezondheidsverschillen in Nederland te monitoren. Overigens staat niet alleen in Nederland het bestrijden van sociaal-economische gezondheidsverschillen hoog op de politieke gezondheidsagenda. Ook in het nieuwe WHO Health for All-strategie 'Health 21' wordt hieraan een hoge prioriteit toegekend.

Aanwijzingen uit diverse studies geven aan dat sociaal-economische verschillen in sterfte in de jaren '60 en '70 lijken te zijn toegenomen. Met name de ongelijkheid in de sterfte aan enkele specifieke doodsoorzaken, zoals hart- en vaatziekten, longkanker en verkeersongevallen nam toe.

In een monitoringproject van het CBS en de Erasmus Universiteit zijn voor de periode 1981–1999 verschillen in sociaal-economische status bijeengebracht voor vier gezondheidsindicatoren (algemeen oordeel eigen gezondheid, kortdurende beperkingen, lange-termijnaandoeningen en chronische ziekten), waarbij zowel opleiding als inkomen als sociaal-economische indicator zijn gebruikt. Daarnaast zijn voor de periode vanaf 1989 verschillen naar zowel opleiding als inkomen gemeten voor drie gedragsgerelateerde factoren, te weten roken, alcoholconsumptie en overgewicht.

In dit onderzoek is vooral gelet op "trends in ongelijkheid". Daartoe zijn 5 periodes tussen 1981 en 1999 onderscheiden. In elke periode blijken sociaal-economische verschillen in gezondheid te bestaan voor de gezondheidsindicatoren, voor zowel mannen als vrouwen, en naar zowel opleiding als inkomen.

¹⁾ Bron: Konings-Dalstra JAA, Kunst AE, Geurts JJM, Frenken FJM, "Monitoring van ontwikkelingen in sociaal-economische gezondheidsverschillen in Nederland aan de hand van CBS persoons-enquêtes", een gezamenlijk onderzoek van de EUR/iMGZ en het CBS. Uitgegeven door EUR, Rotterdam, december 2000.

²⁾ Programmacommissie Sociaal-Economische Gezondheidsverschillen-tweede fase, "Sociaal-Economische gezondheidsverschillen verkleinen. Eindrapportage en beleidsaanbevelingen van de Programmacommissie SEGV-II". Een uitgave van ZorgOnderzoek Nederland/ZON, maart 2001. ISBN nr. 90-5763-023-0.

Sociaal-economische verschillen in het algemeen oordeel eigen gezondheid toegenomen

Maar is de omvang van sociaal-economische gezondheidsverschillen in de jaren tachtig en negentig als geheel toegenomen? Op het eerste gezicht blijkt er geen eenduidige trend naar grotere dan wel kleinere gezondheidsverschillen in de betreffende periode te bestaan. In ongeveer de helft van de gevallen lijken de verschillen over de tijd te zijn toegenomen (dit geldt vooral voor de gezondheidsindicator die het algemeen oordeel van de eigen gezondheid meet), terwijl in de meeste andere gevallen de verschillen een zekere mate van stabiliteit vertonen. Opvallend is dat in vrijwel geen geval een afname in de omvang van de gezondheidsverschillen aangetoond kan worden.

Hoewel een toename in de gezondheidsverschillen voor zowel mannen als vrouwen wordt waargenomen, wordt dit bij vrouwen iets vaker geconstateerd. Hetzelfde geldt voor opleiding en inkomen: gezondheidsverschillen naar opleiding nemen in een aantal gevallen toe, maar nog vaker nemen de verschillen naar inkomen toe.

Er is geen duidelijk verschil in ontwikkeling in gezondheidsverschillen aan te tonen voor de jaren tachtig in vergelijking met de jaren negentig. Alleen de inkomensgerelateerde verschillen in de gezondheid blijken vooral te zijn toegenomen tussen de perioden 1989–1992 en 1993–1996.

6.6 Vóórkomen van “minder dan goede” gezondheid naar inkomen voor vrouwen in Nederland

Inkomenskwintiel	Prevalentiecijfer (per 100 respondenten)				
	1981–1984	1985–1988	1989–1992	1993–1996	1997–1999
I (laag)	31,1	28,7	28,2	34,8	36,9
II	29,2	26,0	26,5	25,4	32,7
III	26,1	24,5	25,0	23,7	25,8
IV	25,2	21,2	21,1	23,5	23,4
V (hoog)	19,8	17,3	17,2	18,5	18,0
Totaal	26,5	23,4	23,6	25,4	27,4
Vershil (I min V)	11,3	11,4	11,0	16,3	18,9

Bron: CBS, Gezondheidsenquête.

Gebruik makend van gegevens van het CBS Gezondheidsenquête en van het Permanent Onderzoek Leefsituatie kunnen ontwikkelingen omtrent ongelijkheid ten aanzien van de gedragsfactoren roken, alcoholgebruik en overgewicht vanaf 1989 bestudeerd worden. Het blijkt dat lagere sociaal-economische groepen ongunstiger op vrijwel elk van de gedragsfactoren scoren, waarbij voor inkomen bij overmatig alcoholgebruik dit verband het minst duidelijk zichtbaar is. Ook voor de gedragsfactoren is het de vraag of de verschillen vanaf 1989 toegenomen zijn of niet. Voor roken geldt dat de sociaal-economische verschillen onder mannen vrijwel gelijk zijn gebleven terwijl de verschillen onder vrouwen zijn toegenomen. Met name het verband

tussen zwaar roken en lage opleiding is in de jaren negentig bij vrouwen sterker geworden.

Sociaal-economische verschillen ten aanzien van alcoholconsumptie zijn in de loop van de jaren negentig niet groter geworden; er zijn zelfs aanwijzingen voor een verkleining van de verschillen naar opleiding.

Sociaal-economische verschillen in overgewicht zijn in de jaren negentig afgenomen. Deze tendens is het duidelijkst aantoonbaar bij vrouwen, waar de prevalentie van overgewicht onder met name hogere inkomensgroepen is toegenomen. Maar ook de verschillen naar opleiding, zowel bij mannen als bij vrouwen, lijken te zijn afgenomen.

Samenvattend kan worden gesteld dat sociaal-economische verschillen in het algemeen oordeel eigen gezondheid in de jaren tachtig en negentig zijn toegenomen, terwijl de verschillen in andere indicatoren min of meer gelijk zijn gebleven. Vooral verschillen naar inkomen en onder vrouwen zijn toegenomen. Een afname van verschillen kon in vrijwel geen geval worden aangetoond.

Inkomen de belangrijkste verklarende variabele?

Hoe kan nu de toename in de sociaal-economische verschillen in gezondheidsindicatoren worden verklaard? Hebben de ontwikkelingen ten aanzien van de sociaal-economische verschillen in de drie gemeten gedragsfactoren kunnen bijdragen aan de toename die is gevonden in de ongelijkheid in gezondheidsindicatoren?

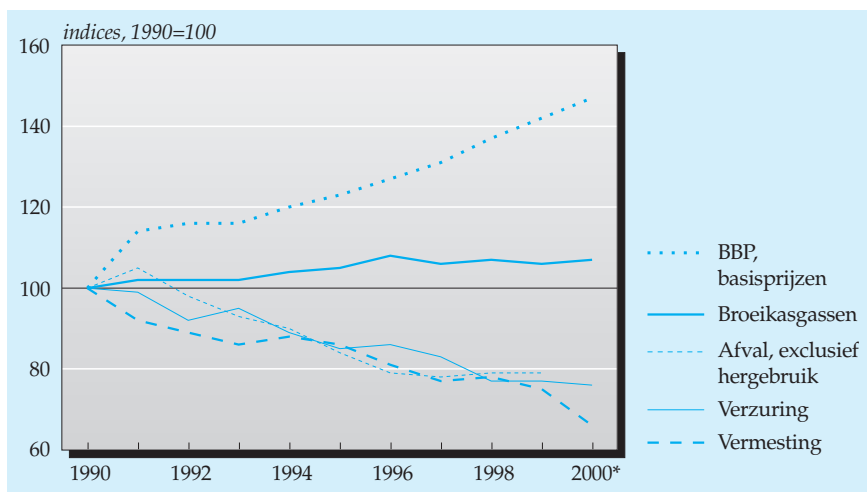
Voor alcohol en overgewicht is dit niet waarschijnlijk. Sociaal-economische verschillen in alcoholconsumptie zijn over de tijd immers min of meer gelijk gebleven en de verschillen in overgewicht zijn zelfs afgenomen. Voor roken daarentegen bleek dat sociaal-economische verschillen wel waren toegenomen, met name onder vrouwen. Deze relatie is mogelijk nog het meest direct voor hart- en vaatziekten. Opvallend is dat sociaal-economische verschillen in juist deze groep van ziekten duidelijk zijn toegenomen. De gedachte dat roken aan de toename in ongelijkheid in hart- en vaatziekten heeft bijgedragen, wordt verder ondersteund door het feit dat in beide gevallen die toename groter was voor vrouwen dan voor mannen, en groter bij opleiding dan bij inkomen.

Gezondheidsverschillen naar inkomen zijn sterker toegenomen dan verschillen naar opleiding, waarbij niet kan worden uitgesloten dat factoren die verband houden met welstand en leefomstandigheden direct een rol spelen. Bovendien blijken inkomensgerelateerde gezondheidsverschillen met name te zijn toegenomen tussen de periode 1989–1992 en 1993–1996, toen gezondheidsverschillen naar opleiding juist min of meer gelijk bleven. Dit heeft mogelijk te maken met de verslechtering van de inkomenspositie van mensen met een slechte gezondheid in het begin van de jaren negentig.

6.3 Milieu

Bij een aanhoudend hoge economische groei van 3,5% in 2000 is de emissie van broeikasgassen toegenomen met 1,2%. De uitstoot van vermestende stoffen nam af met 12% en die van verzurende stoffen met 1%.

6.7 Volume-ontwikkeling bruto binnenlands product en milieu-indicatoren

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Uitstoot broeikasgassen neemt toe

De uitstoot van broeikasgassen (op basis van CO₂-equivalenten) nam in het jaar 2000 met 1,2% toe ten opzichte van 1999. Deze stijging kwam voornamelijk doordat de emissie van CO₂ met 2% steeg. Een relatief sterke afname in de emissie van CH₄ (-5%) en in mindere mate van N₂O (-2%) beperkte de toename in de totale uitstoot van broeikasgassen.

De toename van de binnenlandse energieproductie was in 2000 een belangrijke factor in de stijging van de uitstoot van broeikasgassen. In 1999 ging de invoer van elektriciteit fors omhoog door de liberaliserende energiemarkt. Daardoor was in dat jaar de elektriciteitsproductie binnen Nederland 6% lager dan in het voorafgaande jaar. In 2000 stabiliseerde de invoer vanwege de beperkte fysieke importcapaciteit en moest de toename van het verbruik worden gecompenseerd door een hogere binnenlandse productie.

Ten opzichte van 1990 is de uitstoot van broeikasgassen in 2000 met 7% toegenomen. Daarmee was het nationale beleid om de uitstoot van broeikasgassen terug te dringen in absolute zin nog weinig succesvol. Per eenheid product is de uitstoot sinds 1990 wel duidelijk afgenomen (-27%).

In het Kyoto-protocol is afgesproken de uitstoot van broeikasgassen terug te dringen ten opzichte van de situatie in 1990. Hiertoe is een internationaal geharmoniseerd cijfer vastgesteld: het IPCC-cijfer. De berekening volgens het IPCC-voorschrift wijkt op een aantal belangrijke punten af van de hierboven

gehanteerde berekeningswijze (zie kader 6.b). Voor Nederland is een daling van het gestandaardiseerde cijfer van 6% afgesproken.

Kader 6.a

Het Kyoto-verdrag

Reductiedoelstelling broeikasgassen in de periode 2008–2010

In het "Kyoto-protocol" is vastgelegd dat Nederland in de periode 2008–2012 de uitstoot van broeikasgassen met 6% zal reduceren ten opzichte van het referentiejaar 1990. Bij de berekening van de te reduceren uitstoot wordt uitgegaan van een, bij ongewijzigd beleid, te verwachten emissie in 2010. Deze berekening levert voor 2010 50 Mton meer op dan de beleidsdoelstelling, dit is ongeveer 20% van de te verwachten emissie in 2010. Landen mogen een deel van hun reductieverplichting via maatregelen in het buitenland realiseren. Tot nu toe werd in Nederland gerekend met een reductie van 25 Mton (50% van het totale beleidstekort) die in het buitenland via flexibele instrumenten (Joint Implementation, Clean Development Mechanism en Emission Trading) kon worden ingevuld. Voor de overige 25 Mton die in het binnenland gerealiseerd moet worden wordt in de Uitvoeringsnota Klimaatbeleid van het Ministerie van VROM een breed scala van maatregelen genoemd variërend van versterkte handhaving van de snelheidslimieten, intensivering van het energiebesparingsbeleid tot verbeteringen van industriële productieprocessen.

Eén van de mogelijkheden om aan de verplichtingen van het Kyoto-verdrag te voldoen is het kopen van reducties van broeikasgasemissies in het buitenland. Nederlandse bedrijven worden door de overheid gestimuleerd van deze mogelijkheid gebruik te maken door te investeren in emissiereductieprojecten in Midden- en Oost-Europa. Het gaat daarbij om investeringsprojecten in bijvoorbeeld duurzame energie, energiebesparing, afvalverwerking en bosbouw. Per gerealiseerde hoeveelheid emissiereductie ontvangen de bedrijven een premie van 10 à 20 gulden per ton CO₂-reductie van de overheid. Hiermee kunnen ze in 10% tot 40% van hun financieringsbehoefte voorzien. De aldus behaalde emissiereductie in het buitenland valt ten deel aan Nederland. In het kader van deze regeling is in november 2000 besloten dat Nederland in de periode 2008–2012 jaarlijks een reductie van 5 Mton zal kopen via maatregelen in Roemenië. Dit is in totaal 10% van de te realiseren reductie (zie kader Reductiedoelstelling in de periode 2008–2010).

Ook op terreinen die wel rechtstreeks de Nederlandse uitstoot van broeikasgassen beïnvloeden, worden maatregelen getroffen. Zo wordt voor de decentrale opwekking van energie bij grote industriële bedrijven het gebruik van warmte-krachtkoppeling gestimuleerd. Warmte-krachtkoppeling (WKK) is een energieomzettingstechniek waarbij zowel elektriciteit als warmte wordt geproduceerd. De geproduceerde elektriciteit en warmte worden beide nuttig aangewend. In vergelijking met gescheiden opwekkingsmethoden wordt zo een veel hoger omzettingrendement behaald en de inzet van primaire brandstof teruggedrongen. Het industriële WKK-park emitteert daardoor jaarlijks 6 à 7 Mton minder CO₂ dan met de gescheiden opwekking het geval zou zijn.

Kader 6.b

Verschillen in de definities van de kooldioxide-uitstoot

In de tabel is de samenhang tussen een aantal definities met betrekking tot de uitstoot van kooldioxide (CO₂) nader geïllustreerd. Hierbij gaat het om het CO₂-totaal op voorschrift van het IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), om het totaal zoals gepubliceerd in de 'Milieubalans' van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu en om de emissie zoals die wordt berekend door het CBS en wordt weergegeven in de milieumodule bij de nationale rekeningen, de zogenaamde NAMEA (National Accounting Matrix including Environmental Accounts). Bij het CBS-cijfer wordt nog onderscheid gemaakt tussen de totale emissie van CO₂ in Nederland en de emissie door ingezetenen. Dit laatste cijfer is rechtstreeks te relateren aan de macro-economische kerngegevens, ontleend aan de nationale rekeningen (bruto binnenlands product, consumptie, etc.). Hieronder worden de verschillen in het kort toegelicht.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)

Voor het voeren van internationaal beleid is door het IPCC een voorschrift opgesteld op basis waarvan per land de emissie van broeikasgassen wordt vastgesteld en gerapporteerd. In het IPCC-totaal blijft de zogenaamde korte koolstofkringloop, zoals het verbranden van biomassa in houtkachels en biochemische processen, buiten beschouwing. Hiervan wordt verondersteld dat deze niet structureel bijdraagt aan de toenemende concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer. De vervuiling door verkeer wordt berekend aan de hand van de totale hoeveelheid in het binnenland afgeleverde motorbrandstof, ongeacht de nationaliteit van de gebruiker of de locatie van het daadwerkelijke gebruik en de hiermee samenhangende emissie. Daarnaast wordt bunkering (afleveringen van brandstof aan vliegtuigen en schepen) afzonderlijk gerapporteerd. Op deze wijze kan samen met bunkering een mondiaal dekkend CO₂-totaal worden vastgesteld. Bij de reducties die in het Kyoto-protocol per land of regio zijn vastgelegd blijft bunkering echter buiten beschouwing.

RIVM

Het RIVM publiceert jaarlijks 'de Milieubalans'. De hierin gepresenteerde totale CO₂-uitstoot voor Nederland is gebaseerd op het IPCC-getal waarop aansluitend een zogenaamde temperatuurcorrectie wordt toegepast. Hiermee wordt het verbruik van aardgas gecorrigeerd voor een koud dan wel een warm jaar, ten einde de trendmatige ontwikkeling van CO₂-emissies inzichtelijk te maken. Ook in de Milieubalans blijft de emissie van CO₂ samenhangend met bunkering buiten beschouwing.

CBS

Het CBS publiceert jaarlijks de actuele emissie van CO₂ in Nederland. Hierbij gaat het om de daadwerkelijke uitstoot van CO₂ binnen de Nederlandse landsgrenzen. Afwijkend van het IPCC-voorschrift en de Milieubalans wordt hierbij gekeken naar de uitstoot van verkeer en andere mobiele bronnen in Nederland ongeacht waar de brandstof is getankt. Evenals bij het IPCC-totaal wordt geen temperatuurcorrectie uitgevoerd. Wanneer een jaar met een hoge gemiddelde jaartemperatuur wordt opgevolgd door een jaar met een lage gemiddelde jaartemperatuur kan het CBS-cijfer dan van het IPCC een stijging vertonen terwijl de indicator in de Milieubalans juist afneemt of gelijk blijft. Dit is in 2000 overigens niet het geval.

CBS-NAMEA

De actuele emissie zoals berekend door het CBS wordt, zij het met weglaten van de potentiële CO₂, gepresenteerd in de NAMEA, de milieumodule bij de nationale rekeningen. In de NAMEA wordt de milieudruk weergegeven in relatie tot de Nederlandse economie, verbijzonderd naar bedrijfstakken en consumptiedoelinden. Bij de aansluiting van milieugegevens op de economische kerngegevens van de nationale rekeningen, is het onderscheid tussen ingezetenen en niet-ingezetenen van belang. In de nationale rekeningen wordt de totale productie bepaald als de som van de productie door alle ingezetenen producenten. De productie zelf en de hiermee samenhangende vervuiling kan echter ook in het buitenland plaatsvinden. Hierbij gaat het voornamelijk om internationaal transport zoals wegverkeer, luchtvaart en scheepvaart. Omgekeerd veroorzaken niet-ingezetenen enige vervuiling binnen de landsgrenzen van Nederland. Het verschil tussen de vervuiling samenhangend met de Nederlandse economie en de totale CO₂-uitstoot op Nederlands grondgebied wordt dus bepaald door de vervuiling van ingezetenen in het buitenland (regel 10 in de aansluitingstabel) minus de vervuiling van niet-ingezetenen in Nederland (regel 11). De benodigde informatie hierover kan in belangrijke mate worden ontleend aan de nationale rekeningen. Hierin wordt bij het berekenen van de productiekosten van transportbedrijven het verbruik van brandstoffen in zowel het binnenland als daarbuiten meegeteld. Deze verbruikgegevens liggen vervolgens ten grondslag aan de berekening van luchtmissies die samenhangen met het internationaal transport door Nederlandse ondernemingen.

Aansluitingstabel koolstofdioxide-emissies (CO₂) in Nederland

	1990	1995	1998	1999	2000
	<i>mld kg</i>				
1. Stationaire bronnen ¹⁾	135	145	147	143	145
2. Potentiële CO ₂	2	3	3	3	3
3. Mobiele bronnen volgens CBS	29	32	35	36	38
4. Mobiele bronnen volgens IPCC	29	32	34	35	35
5. Kort-cyclische CO ₂	5	4	4	4	4
6. Totaal, IPCC = 1 + 4 - 5 (Kyoto-protocol)	160	174	177	174	175
7. Temperatuurcorrectie	6	3	4	5	5
8. Totaal, Milieubalans (RIVM) = 6 + 7	166	176	180	179	180
9. CBS emissie in Nederland = 1 - 2 + 3²⁾	162	175	179	177	179
10. Ingezetenen in het buitenland	23	22	25	27	29
Wegverkeer	4	5	5	5	6
Luchtvaart	11	9	11	12	13
Scheepvaart	8	8	9	10	10
11. Niet-ingezetenen in Nederland	2	3	3	3	3
Wegverkeer	1	1	1	1	1
Luchtvaart	0	0	0	0	0
Scheepvaart	1	1	2	2	2
12. Totale emissie door ingezetenen, NAMEA (CBS) = 9 + 10 - 11	183	194	201	200	205

Bron: RIVM, Milieubalans; CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Stationaire bronnen is inclusief potentiële CO₂ en kort-cyclische CO₂.

²⁾ Totale emissie NAMEA is in afwijking tot de CBS-actuele emissie in Nederland exclusief de potentiële CO₂-emissie.

Het gebruik van WKK is onder druk komen te staan door hoge brandstofprijzen en de zeer lage inkooprijzen van elektriciteit als gevolg van de liberalisering van de energiemarkt. Daardoor werd het voor WKK-exploitanten financieel rendabeler om de elektriciteit niet zelf op te wekken maar deze van derden te betrekken. Door een premie per opgewekte kWh aan de WKK-exploitanten te betalen probeert de overheid de inzet van WKK op peil te houden.

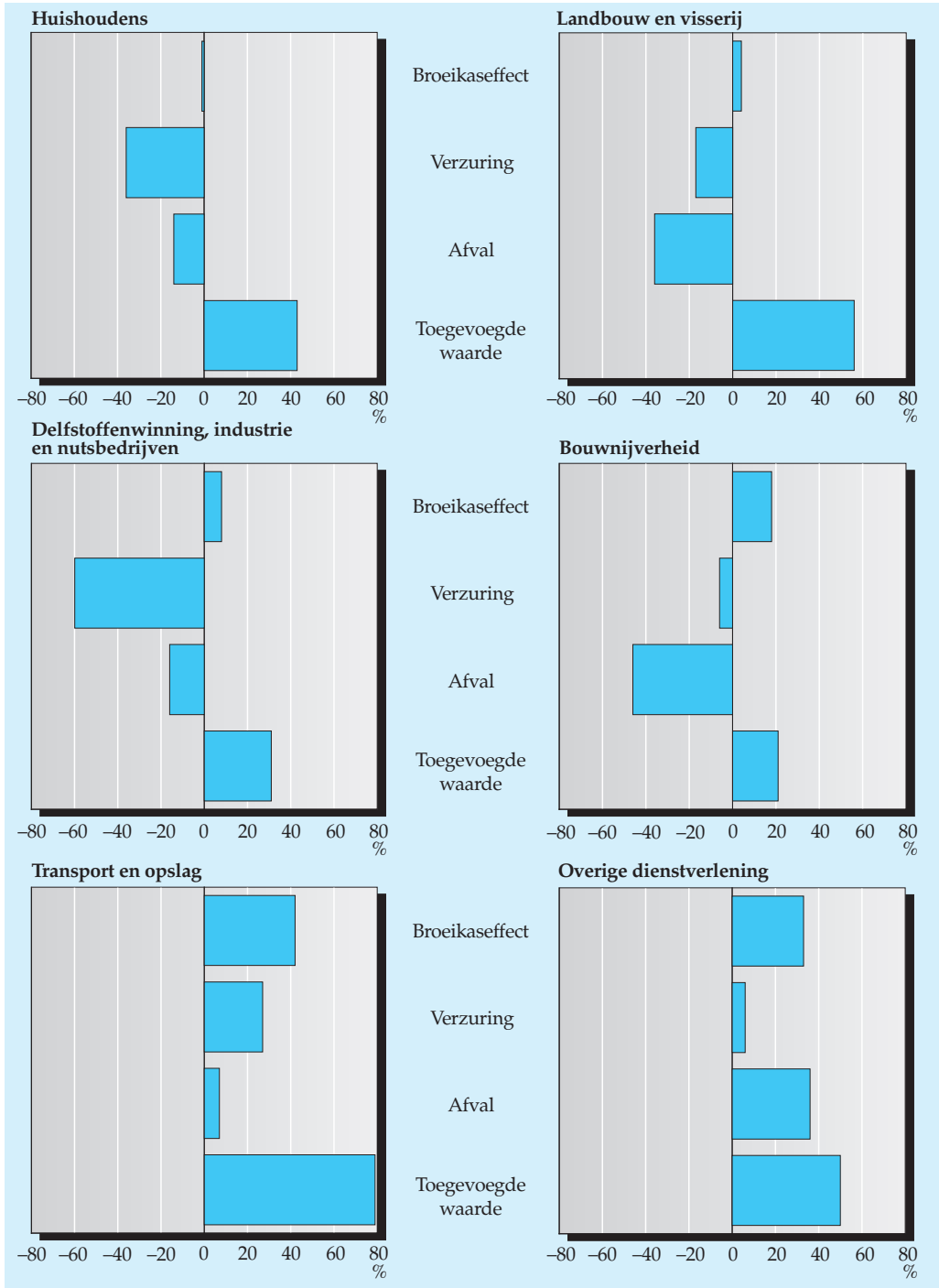
Uitstoot vermestende stoffen neemt fors af

In 2000 nam de uitstoot van vermestende stoffen met 12% af. Deze sterke afname wordt voor ruim 80% veroorzaakt door een afname van vermessing in de landbouw. Stikstofreductie en fosfaatreductie dragen beide evenveel bij aan de afname in de landbouw. Het Nederlandse mestbeleid was tot 1998 voornamelijk gericht op de vermindering van de hoeveelheid fosfaat uit dierlijke mest. Op 1 januari 1998 is het mineralenaangiftesysteem (MINAS) van kracht geworden, vanaf dat moment worden boeren ook afgerekend op hun stikstofoverschot. Dit systeem moet er onder andere toe leiden dat de Nederlandse landbouw gaat voldoen aan de Europese Nitraatrichtlijn die vanaf 2003 zal gaan gelden. Nitraat is naast zijn eutrofiërende werking (stimuleren van voedselrijkdom) op het oppervlaktewater ook een gevaar voor de volksgezondheid als het via het opgepompte grondwater in het drinkwater terecht komt. Met de zuivering van nitraat uit drinkwater zijn hoge kosten gemoeid. De uitstoot van stikstof door de landbouw laat nu al drie achtereenvolgende jaren een daling zien; in 1998 en 1999 een daling van 6% en bijna 16% in 2000. Hieraan hebben de vermindering van het aantal dieren en de vermindering van de hoeveelheid stikstof in veevoer in belangrijke mate bijgedragen.

Ondanks de forse afname van fosfaat neemt de ophoping van fosfaat in de Nederlandse landbouwgronden toch toe. Dit komt door een aanhoudende overbemesting met fosfaat. De toevoer van fosfaat naar de bodem was in de periode tussen 1985 en 2000 gemiddeld ongeveer twee maal zo groot als de afvoer via het gewas. Door fosfaatverzadiging van de bodem zal de fosfaatbelasting van het regionale water toenemen.

In 2000 was er een reductie van de uitstoot van verzurende stoffen van 1%. Hierbij speelde de sterke reductie van de uitstoot van SO₂ in de aardolie-industrie een belangrijke rol. De implementatie van ontwavelingsapparatuur in de aardolie-industrie en een gunstige prijsverhouding tussen hoog en laag zwavelhoudende ruwe olie zorgde in deze sector voor een afname in de uitstoot van SO₂ met ruim 25%.

6.8 Ontwikking milieuindicatoren, consumptieve bestedingen en toegevoegde waarde, 1987-2000*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

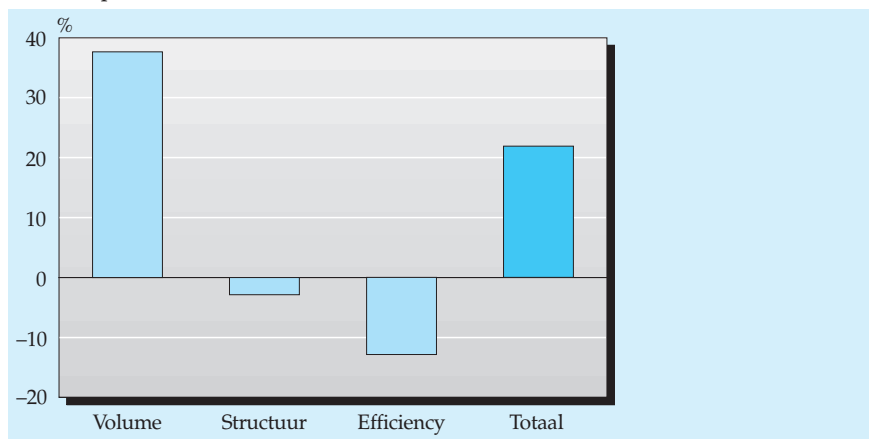
Milieu-efficiency belangrijke factor bij beperking van milieudruk

De economische groei was in de periode 1987–2000 hoger dan de overeenkomstige toename van de verschillende vervuilingscategorieën. Ook de volumegroei van de consumptieve bestedingen door huishoudens was hoger dan de verschillende vervuilingscategorieën.

Bij transport- en opslagbedrijven was de procentuele toename van de emissie van broeikasgassen en verzuring het hoogst. Dit komt deels doordat deze bedrijven ook de hoogste volumegroei van de toegevoegde waarde realiseerden. Overigens was ook in deze bedrijfsklasse de economische groei hoger dan de toename van de verschillende vervuilingscategorieën. De aanzienlijke economische groei bij de overige dienstverlening ging in de beschouwde periode gepaard met een toename van de uitstoot van alle vervuilingscategorieën. In de overige bedrijfstakken ging de volumegroei van de toegevoegde waarde gepaard met een afname van de uitstoot van verzurende stoffen en het vrijkomen van afval. Ook bij de huishoudens ging de toename van de consumptieve bestedingen met ruim 40% gepaard met een afname van alle categorieën van verontreiniging. De totale uitstoot van broeikasgassen door huishoudens is in 2000 licht afgenomen ten opzichte van 1987. De uitstoot van broeikasgassen ten behoeve van het eigen vervoer van de Nederlandse huishoudens nam in de beschouwde periode wel fors toe (16%).

De NAMEA, de milieumodule van nationale rekeningen, kan onder andere worden gebruikt om een aantal individuele oorzaken van veranderingen in de uitstoot van milieubelastende stoffen te ontleden. Bij een gelijkblijvende economische structuur en een constante milieu-efficiency (CO₂-emissie per gulden productie) zou de CO₂-uitstoot in 2000 met bijna 38% zijn toegenomen ten opzichte van 1987. De geleidelijke veranderingen in economische structuur (meer diensten en minder goederen) en een toename in de milieu-efficiency van bijna 13% hebben geleid tot een beperking van de toename van de CO₂-uitstoot door producenten met bijna 16%.

6.9 Decompositie van de jaarlijkse veranderingen in de productiegerelateerde CO₂-uitstoot in de periode 1987–2000

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000, detailgegevens.

Kader 6.c

Duurzame energie in Nederland *Beleidsdoelstelling nog ver weg*

In de derde energienota van het Ministerie van Economische Zaken staat de beleidsdoelstelling voor de inzet van duurzame energie helder geformuleerd: in 2020 moet een besparing van 10% op de inzet van fossiele energiedragers met behulp van duurzame energie zijn gerealiseerd. Momenteel kan 1,3% van de inzet als duurzaam worden aangemerkt. Duurzame energie staat volop in de belangstelling. Per 1 juli 2001 is de markt voor deze energievorm vrijgemaakt (geliberaliseerd) waardoor iedereen vrij is in de keuze van de leverancier.

Duurzame energie is een verzamelnaam voor energie die hoofdzakelijk wordt opgewekt met behulp van zon, wind, waterkracht, warmte-pompen, warmte/koude-opslag en de inzet van bio-massa. Door het gebruik van deze bronnen wordt de inzet van primaire energiedragers, zoals aardgas en aardolie, vermeden en wordt bovendien de uitstoot van broeikasgassen en gassen die bijdragen aan de verzuring van het milieu vermindert. Met het gebruik van duurzame energie wordt 2,5 Mton aan CO₂-uitstoot bespaard. Overigens komen bij de omzetting van bio-massa in energie ook schadelijke gassen vrij maar deze leveren, vanwege de korte koolstofkringloop, geen structurele bijdrage aan de toename van broeikasgassen in de atmosfeer.

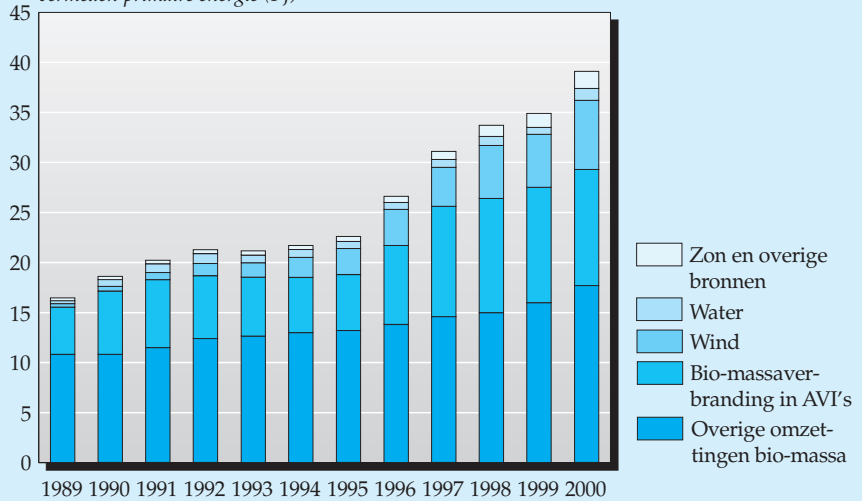
Wat wel en niet onder duurzame energie wordt verstaan is nauwkeurig vastgelegd in het "Protocol monitoring duurzame energie". Dit protocol is opgesteld door de diverse instituten die een rol in de waarneming verrichten: de KEMA, NOVEM, Ecofys, het ministerie van EZ en het CBS. In het protocol wordt ook aangegeven hoe de hoeveelheid duurzame energie wordt berekend. Dit gebeurt aan de hand van referentietechnologieën. Wekt een duurzame energiebron elektriciteit op, dan wordt berekend hoeveel primaire energie-inzet het zou hebben gekost als dit door een gemiddelde elektriciteitscentrale zou zijn geproduceerd. In het jaar 2000 werd er als gevolg van duurzame energie-inzet 39 PJ primaire energie vermeden. Dit is 1,3% van de totale energievoorziening en 2,8% van het totale elektriciteitsverbruik. Duurzame energie komt voor 52% beschikbaar in de vorm van elektriciteit en voor 48% in de vorm van warmte. De warmte wordt ingezet voor verwarmingsdoeleinden en in industriële processen.

Driekwart van de duurzame energie wordt geproduceerd met behulp van bio-energie door afvalverbranding in afvalverbrandingsinstallaties (AVI's) of door de verbranding, vergisting en vergassing van biomassa. Het afval dat in de AVI's wordt verbrand, wordt gecontroleerd op de zogenaamde hernieuwbare fractie. Deze fractie bestaat uit organisch materiaal, bijvoorbeeld afvalhout, papier en kleding. In Nederland staan 12 AVI's die een bijdrage leveren aan duurzaam opgewekte energie.

In het jaar 2000 werd 17% van de duurzame energie met wind opgewekt. Windmolens behoren de laatste jaren tot de sterkste groeiers. Een grote windmolen kan voorzien in de elektriciteitsbehoefte van 1 250 huishoudens. Met name op het vlak van de windmolens bestaan er beleidsvoornemens om de capaciteit drastisch uit te breiden. Zo zijn er concrete plannen om een windpark aan te leggen in de Noordzee. Dit park, met een beoogd vermogen van 100 MW, zal na realisatie kunnen voorzien in de elektriciteitsbehoefte van 100 duizend huishoudens. De overige duurzame energiebronnen leveren een relatief klein aandeel. Zo draagt zonne-energie slechts voor 1,4% bij aan de duurzame energievoorziening.

Duurzame energie naar opwekkingswijze

vermeden primaire energie (PJ)

Bron: Ecofys, ECN en CBS.

Circa 75% van de opgewekte duurzame energie wordt ingezet in het bedrijfsleven. De Nederlandse Spoorwegen zijn verreweg de grootste afnemer met 75 GWh (0,27 PJ). Van de energievoorziening van de NS kan 5% worden aangemerkt als duurzaam. Huishoudens zijn goed voor 25% van de afname van duurzame energie.

De overheid neemt allerlei maatregelen om het gebruik en de productie van duurzame energie te stimuleren. Particulieren kunnen gebruik maken van subsidies voor de aanschaf van zonneboilers. Voor producenten wordt het ook aantrekkelijk gemaakt deze vorm van energie op te wekken. De Regulerende Energiebelasting (REB), die betaald wordt door de afnemer, wordt - daar waar het gaat om duurzame energie - teruggesluisd naar de producent.

6.4 Regio

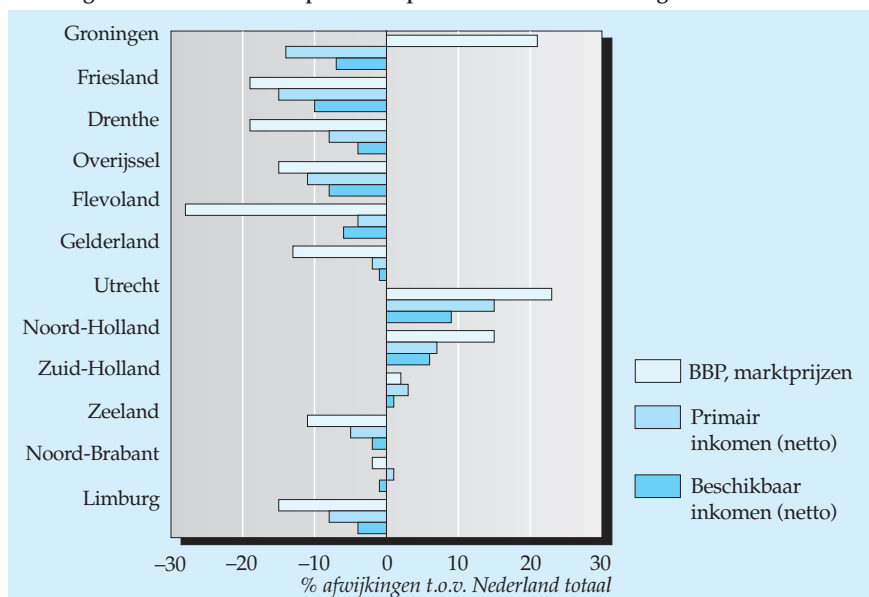
Naar een betere regionale inkomensverdeling

De verdeling van regionale inkomens is bepalend voor de toedeling van Europese gelden voor regionale ontwikkeling, de zogenoemde structuurfondsen. Hierbij wordt momenteel gebruik gemaakt van het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking. Bij het bruto binnenlands product wordt de toegevoegde waarde gemeten die bedrijven en instellingen in een bepaalde regio of provincie hebben gegenereerd. Dit levert voor Nederland, net als voor de andere landen van de EU, de meest scheve verdeling op. Er zijn inmiddels echter ook andere maatstaven beschikbaar voor de inkomensverdeling over de verschillende regio's. Toepassing daarvan bij de toedeling van de Europese structuurfondsen zou vooral in de rijkere EU-landen kunnen leiden tot veel minder regio's die recht kunnen doen gelden op Europese steun.

Als het BBP per hoofd van de bevolking op 100 wordt gezet blijkt er een verschil van zo'n 50 procentpunten tussen de provincies met het hoogste BBP per hoofd (Utrecht, +23% en Groningen, +21%) en Flevoland met het laagste cijfer (-28%). De gemiddelde absolute afwijking bedraagt 15 procentpunten.

De verschillen worden vooral veroorzaakt door specifieke omstandigheden. In Groningen wordt aardgas gewonnen met een relatief grote bijdrage aan het BBP van Groningen. Het BBP per hoofd van Flevoland is laag. Dat komt vooral doordat er nogal wat mensen in Flevoland wonen die bijvoorbeeld in Amsterdam werken. Het tegengestelde effect komt voor in Noord-Holland en Utrecht. Daar werken relatief meer mensen dan er wonen. Mede door dit noemereffect komt het BBP van deze regio's relatief hoog uit.

6.10 Regionale inkomensconcepten 1997 (per hoofd van de bevolking)

Bron: CBS, Regionale economische jaarcijfers.

Dit jaar zijn naast regionale gegevens over het bruto binnenlands product (BBP) voor het eerst provinciale gegevens beschikbaar gekomen over het primair en beschikbaar inkomen van huishoudens. Deze inkomensconcepten verschillen van elkaar.

Het primair inkomen van huishoudens is het inkomen uit arbeid en vermogen (rente, dividenden en andere winstuitkeringen) dat naar in de provincies woonachtige huishoudens toevloeit. Het beschikbaar inkomen is het inkomen dat uiteindelijk toevalt aan huishoudens in de regio's na overdracht van belastingen en premies sociale verzekeringen en ontvangsten van uitkeringen.

De verdeling van het primair inkomen per hoofd over de provincies is al gelijkmatiger dan die van het BBP. Tussen de rijkste en de armste provincie zit nu nog maar 31 procentpunten en de gemiddelde absolute afwijking is nu 8 procentpunten.

Het beschikbaar inkomen per hoofd van huishoudens geeft de welvaartsverschillen beter weer¹⁾. Nu wordt immers gekeken naar het inkomen per hoofd dat de huishoudens ter beschikking staat om te consumeren. Het verschil tussen de provincies loopt door de nivellerende werking van de inkomensherverdeling door de overheid verder terug. Tussen nummer 1 en nummer 12 zit nu nog een verschil van 18 procentpunten; de gemiddelde absolute afwijking is 5 procentpunten. Vergeleken met de cijfers over het BBP per hoofd per provincie zijn de afwijkingen ten opzichte van het gemiddelde tot een derde teruggebracht.

Utrecht en Noord-Holland blijven op basis van het beschikbaar inkomen per hoofd overigens wel koplopers met een cijfer dat respectievelijk 9% en 6% boven het Nederlands gemiddelde uitgaat. Zuid-Holland en Noord-Brabant zitten vrijwel op het Nederland gemiddelde. Groningen gaat dan van +21% (BBP per hoofd) naar -7%. Het inkomen van Friesland blijft zo'n 10% bij het Nederlands gemiddelde achter. Het overwegende beeld dat naar voren komt is dat de Randstad boven het Nederlands gemiddelde scoort en het Noorden en Zuiden (exclusief Noord-Brabant) er onder blijven.

Economie en ruimte

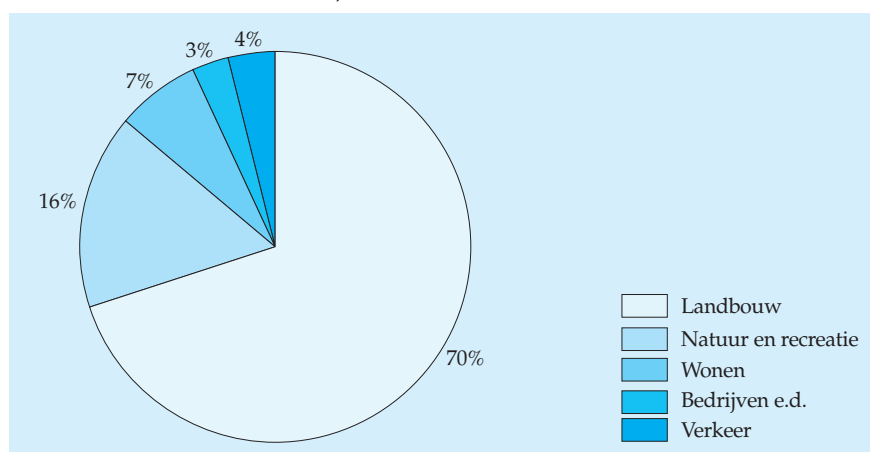
De economische kringloop heeft voor al zijn elementen ruimte nodig. Allereerst is grond nodig als productiefactor voor de landbouw. Maar ook consumptieactiviteiten als wonen en recreëren leggen beslag op ruimte. Bedrijven hebben ruimte nodig om fabrieken en kantoren neer te zetten. En uiteraard is ruimte nodig voor transport: van grondstoffen, halffabrikaten en gereed product maar ook voor woon-werkverkeer en verkeer voor privé-doeleinden.

¹⁾ Voor een nog wat betere meting zou het wenselijk zijn als het beschikbaar inkomen per regio zou worden gecorrigeerd voor regionale koopkrachtpariteiten. Die zijn echter niet beschikbaar.

Bodemgebruik

Ruim 86% van de vaderlandse bodem (wateroppervlak is niet meegerekend) wordt gebruikt voor landbouw, natuur en recreatie. Daar staat tegenover dat slechts 4% van het landoppervlak in gebruik is voor verkeersdoeleinden (wegen, spoorwegen en vliegvelden).

6.11 Gebruik Nederlandse bodem, 1996

Bron: CBS, statistiek van het bodemgebruik.

Gelet op bovenstaande grafiek is het niet verwonderlijk dat de benodigde extra ruimte voor wonen, werken en transport vooral afkomstig is van de landbouw. In de periode 1977–1996 is het bodemgebruik voor de landbouw met 3,5% gedaald. Dit is 864 km² en dat is bijna tweemaal de oppervlakte van de Noordoostpolder. Ongeveer de helft van deze grond heeft de bestemming natuur en recreatie gekregen. De rest is, in volgorde van omvang, gegaan naar woongebied en bedrijfsterreinen en nog een klein deel, nog geen 10%, naar nieuwe of bredere wegen.

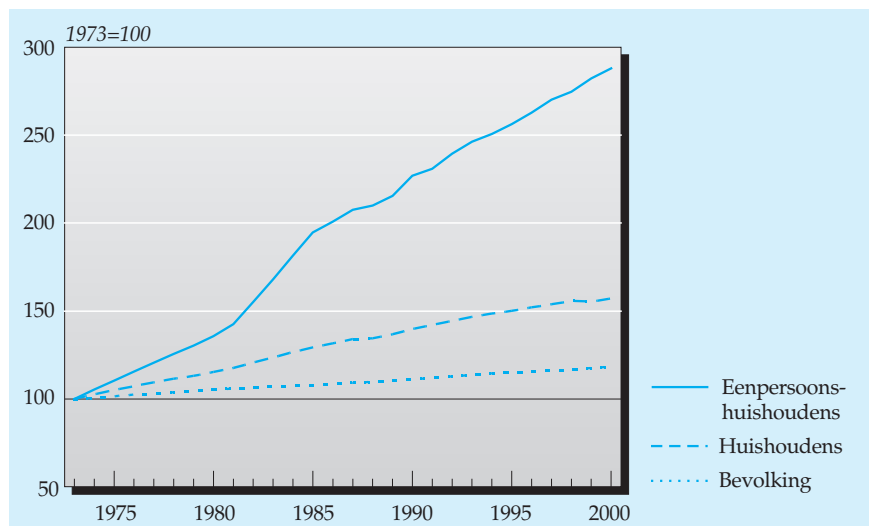
De bebouwde grond (met woningen, bedrijven en wegen samen) is in genoemde periode met bijna 18% toegenomen. Regionaal zijn hier grote verschillen te ontdekken. Vanzelfsprekend springt Flevoland met een groeikern als Almere eruit (toename van 64%) maar ook gebieden rond Amsterdam en Alkmaar en Zuidoost-Friesland laten hoge groeipercentages zien (rond de 30%).

Bevolkingsgroei

Een belangrijke factor voor economische groei en daarmee voor het ruimtelijk beslag, is de bevolkingsgroei. Tussen 1973 en 2000 is de bevolking van Nederland met 18% toegenomen, een gematigde groei over een periode van 27 jaar. Het aantal huishoudens – van belang voor de benodigde ruimte voor het wonen – nam met liefst 57% toe. Het aantal huishoudens is dus ruim driemaal zo sterk gegroeid als het aantal inwoners. Deze sterke groei wordt vooral veroorzaakt door de eenpersoonshuishoudens. In de periode 1973–2000 is deze categorie bijna verdrievoudigd. Onder de bijna zeven miljoen huishoudens in

Nederland zijn er 2,3 miljoen eenpersoonshuishoudens. Uit de combinatie van huishoudensgroei en groei van het bebouwde oppervlak is af te leiden dat we gemiddeld met meer huishoudens per vierkante kilometer zijn gaan wonen.

6.12 Demografische ontwikkeling

Bron: CBS, Bevolkingsstatistiek.

Bevolkings spreiding

Al die zeven miljoen huishoudens wonen niet gelijkmatig gespreid over Nederland. De Randstad is 'voller' dan de rest van Nederland maar ook daarbinnen zijn er grote verschillen tussen en binnen gemeenten. De gemeente Den Haag kan als voorbeeld dienen. De bevolkingsdichtheid van de gehele gemeente is aanzienlijk: 6 500 inwoners per vierkante kilometer. Een deel van de wijk Transvaal heeft echter een bevolkingsdichtheid van bijna 26 duizend, terwijl de buurt Marlot nog geen 800 inwoners per vierkante kilometer telt. Een manier om inzicht te krijgen in dichtheden, onafhankelijk van bestuurlijke of andere indelingen, is het opdelen van Nederland in rastervierkanten. Op deze wijze kan ook gekeken worden naar het ruimtelijk beslag. In figuur 6.13 staan vierkanten van 500 bij 500 meter. In deze kaart is ieder vierkant met 25 of meer adressen donker gekleurd. Dit komt overeen met 100 adressen per vierkante kilometer. Deze maat wordt gehanteerd bij het afbakenen van woonkernen voor de verdeling van het geld uit het gemeentefonds (in het kader van de Financiële verhoudingswet).

6.13 Woonkernen 1999

Bron: CBS, Regionale statistieken.

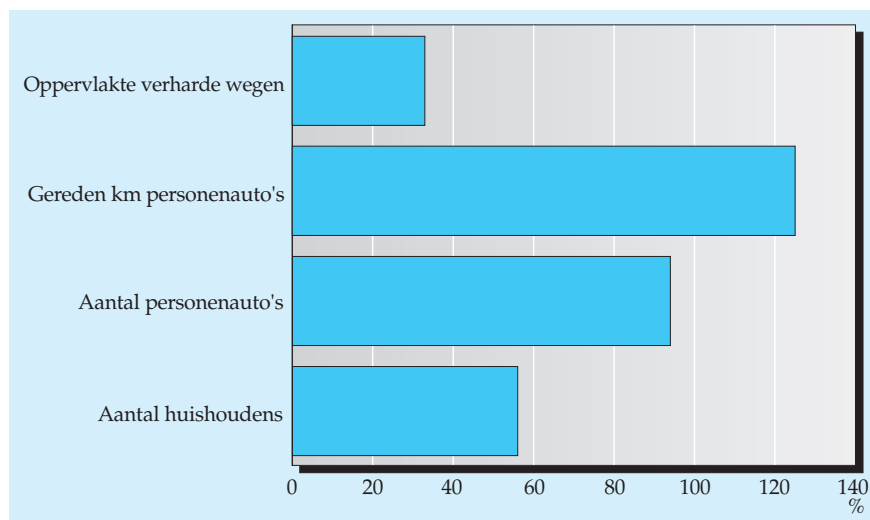
In de kaart is de Randstad weliswaar herkenbaar maar ook weer niet zo scherp afgebakend. Het zogenaamde Groene Hart van de Randstad kan niet echt leeg genoemd worden. Enigszins grote aaneengesloten lege gebieden komen eigenlijk uitsluitend op de Veluwe en in Flevoland voor.

Automobiliteit

Mede door de welvaartsgroei heeft de toename van het aantal auto's de groei van het aantal huishoudens tussen 1973 en 1999 in Nederland ruim overtroffen. Er zijn nu bijna tweemaal zoveel personenauto's als in 1973. Het totale aantal gereden kilometers (in Nederland door in Nederland geregistreerde personenauto's) is nog veel sterker gegroeid: 125%. De uitbreiding van de oppervlakte van wegen bleef hierbij met een toename van 33% duidelijk achter.

De wegen worden dus veel intensiever benut en op sommige plaatsen en vooral op sommige momenten is er sprake van overbelasting. Van het totale aantal afgelegde autokilometers is ongeveer eenderde voor woon-werkverkeer. De rest is voor een beperkt deel zakelijk verkeer en verreweg het grootste deel, 52%, is voor privé-doeleinden. Voor het woon-werkverkeer maakt overigens 56% van de werkzame beroepsbevolking gebruik van de auto. De fiets is met 26% ook redelijk populair maar deze wordt voornamelijk voor de kortere afstanden gebruikt.

6.14 Toename automobiliteit in Nederland, 1973–1999

Bron: CBS, diverse statistieken.

7. *De tijdreeks 1987–1995 na revisie*

In 1999 zijn de nationale rekeningen gereviseerd. Dat is niet alleen in Nederland gebeurd, maar ook in de andere landen van de Europese Unie (EU). De belangrijkste aanleiding voor deze revisie was de invoering van het Europees Systeem van Nationale en Regionale Rekeningen 1995 (ESR 1995). Met deze herziening zijn de nationale rekeningen aangepast aan recente ontwikkelingen en inzichten. Tevens zijn een aantal wijzigingen doorgevoerd in het kader van de EU-brede harmonisatie. Door al deze aanpassingen is de internationale vergelijkbaarheid van de macro-economische gegevens sterk vergroot. Vooral in het kader van de Europese Unie en de Economische en Monetaire Unie (EMU) is een optimale vergelijkbaarheid van de statistische gegevens van de lidstaten van groot belang. Steeds meer worden beleidsindicatoren en financiële stromen binnen de EMU en de EU rechtstreeks ontleend aan gegevens uit de nationale rekeningen van de lidstaten. Het ESR 1995 zelf is overigens een uitwerking van de nieuwe richtlijnen van de Verenigde Naties, zoals vastgelegd in het System of National Accounts uit 1993 (SNA 1993).

De revisie is uitgevoerd op het jaar 1995. In *De Nederlandse Economie 1998* is aan deze revisie ruim aandacht besteed. Inmiddels zijn in de nationale rekeningen de jaren na 1995 volgens de nieuwe definities berekend en gepubliceerd. Daarmee is een nieuwe tijdreeks 1995–2000 ontstaan. Voor langere tijdreeksen, zoals de historische reeksen van de nationale rekeningen, ontstond in 1995 een breuk. Voor het jaar 1995 bestaan twee cijfers. Eén volgens de definities van na de revisie en één volgens de definitie van voor de revisie. Voor tijdreeksanalyse en econometrische modellenbouw zijn langere tijdreeksen met dezelfde, actuele, definitie gewenst.

In dit hoofdstuk van *De Nederlandse economie* worden nu voor het eerst de resultaten gepubliceerd van het terugrekenen van de revisie naar het verleden. De aanbod- en gebruikstabellen en de arbeidsmarktgegevens zijn teruggelegd tot 1987. Het rekeningensstelsel is teruggerekend tot 1990. In de tweede helft van dit jaar wordt de revisie verder teruggelegd naar 1970 en afgerond met een finale beoordeling van alle gereviseerde gegevens. Dit laatste kan, met name op detailniveau, nog leiden tot kleine aanpassingen. Daarom moeten de uitkomsten die in dit hoofdstuk worden gepresenteerd, als voorlopig worden beschouwd.

7.1 *Macrogegevens na revisie*

Het BBP is na revisie significant hoger dan voor revisie. Het verschil bedraagt ruim 15 miljard gulden in 1987 tot ruim 26 miljard gulden in 1995. Dit komt overeen met 3% tot 4% van het BBP voor revisie. Het exploitatieoverschot is met 11 tot 15 miljard gulden naar boven bijgesteld. Dit komt overeen met 2% tot 3% van het BBP voor revisie. Deze bijstelling is voor een belangrijk deel veroorzaakt door de herziening van het investeringsbegrip.

Ook de beloning van werknemers is aanzienlijk naar boven bijgesteld: met ruim 6 miljard gulden in 1987 tot meer dan 13 miljard gulden in 1995. Hier speelt onder meer een herziening van de raming van het inkomen in natura een rol, evenals een andere registratie van de beloning van werknemers van sociale werkplaatsen.

De revisie heeft niet veel gevolgen gehad voor de BBP-prijs. De raming van de economische groei daarentegen is wel veranderd, soms zelfs zeer aanzienlijk. De top van de hausse, eind jaren tachtig, ligt nu nog iets hoger. Daarnaast is de ontwikkeling van de economische groei in de laatste twee jaar van de beschouwde periode meer gelijkmatig en in lijn met de periode erna. Voor revisie werd de economische groei in 1994 en 1995 nog geraamd op 3,2% en 2,3%; na revisie is dat 2,6% en 2,9%. Dit verschil wordt grotendeels verklaard uit de herziene berekening van de output van verzekeringsdiensten. Per saldo groeit het BBP-volume tussen 1987 en 1995 jaarlijks circa 0,1% meer dan voor revisie.

De groei van het volume van de gezinsconsumptie ligt in de periode 1987-1994 na revisie structureel lager dan voor revisie, gemiddeld 0,7 procentpunt. Tot 1991 zijn de verschillen nog relatief gering, daarna worden de verschillen groter. In 1995 daarentegen, is het na-revisie groeicijfer hoger dan het voor-revisie cijfer. De investeringen geven een iets ander beeld. Tot en met 1992 groeien de investeringen na revisie gemiddeld bijna 0,6 procentpunt sneller dan voor revisie, vanaf 1993 gemiddeld 0,4 procentpunt langzamer. Dit laatste wordt deels veroorzaakt door de uitbreiding van het investeringsbegrip. De groei van nieuwe typen investeringen, software, originelen in woord, beeld en geluid en de exploratie van minerale reserves, blijft in deze periode achter bij de groei van investeringen in het algemeen.

7.1 Arbeidsvolume en de drie benaderingen van het binnenlands product, na revisie

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<i>mlrd gld</i>									
<i>Vanuit de productie</i>									
Productie (basisprijzen)	855,8	895,3	961,1	1 007,9	1 064,4	1 094,8	1 108,1	1 156,3	1 217,1
Intermediair verbruik (excl. aftrekbare BTW) (-)	421,8	443,9	483,2	503,4	531,2	541,7	537,7	561,8	596,9
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	433,9	451,4	477,9	504,5	533,3	553,1	570,4	594,5	620,3
Saldo van productgebonden belastingen en subsidies (+)	33,8	35,9	37,9	41,9	44,3	45,4	51,3	53,1	62,8
Productgebonden belastingen (+)	51,5	53,2	53,0	56,1	60,3	62,0	67,3	67,8	71,8
Productgebonden subsidies (-)	17,7	17,3	15,0	14,2	16,0	16,6	16,0	14,7	9,1
Vershil toegerekende en afgedragen BTW (+)	2,3	1,8	2,0	2,4	1,4	4,2	0,5	3,6	2,5
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	13,8	14,6	14,0	12,7	13,9	14,7	17,9	16,9	19,5
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	456,2	474,5	503,8	536,1	565,1	588,0	604,2	634,4	666,0
<i>Vanuit de inkomensvorming</i>									
Beloning van werknemers	245,8	252,6	260,3	276,6	293,7	311,0	319,9	327,3	338,8
Lonen (+)	190,0	196,9	206,0	237,6	252,2	266,6	275,7	283,3	289,7
Sociale premies t.l.v. werkgevers (+)	55,8	55,6	54,4	39,0	41,5	44,4	44,2	44,0	49,1
Saldo van belastingen op productie en invoer en subsidies (+)	37,1	39,3	41,1	45,4	48,0	49,9	56,3	58,5	67,8
Belastingen op productie en invoer (+)	56,6	58,5	58,3	61,6	66,1	68,4	74,2	75,0	79,1
Subsidies (-)	19,5	19,2	17,1	16,3	18,1	18,5	17,9	16,4	11,3
Exploitatie-overschot/gemengd inkomen (bruto) (+)	173,3	182,7	202,3	214,1	223,4	227,2	228,0	248,6	259,4
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	456,2	474,5	503,8	536,1	565,1	588,0	604,2	634,4	666,0
<i>Vanuit de finale bestedingen</i>									
Consumptieve bestedingen huishoudens ¹⁾	235,3	238,8	250,2	265,6	281,8	293,5	301,4	312,8	326,7
Consumptieve bestedingen overheid (+)	115,3	117,0	120,2	126,1	134,2	143,0	148,8	153,6	160,0
Investerings in vaste activa (bruto) (+)	100,5	107,3	115,0	120,5	123,7	127,0	124,7	128,7	135,2
Particulier	86,7	92,8	99,8	104,3	106,8	108,4	106,6	110,0	115,5
Overheid	13,8	14,5	15,2	16,2	17,0	18,5	18,2	18,7	19,7
Veranderingen in voorraden ²⁾ (+)	-2,3	-1,8	5,6	5,5	5,1	4,6	-4,5	0,3	4,6
Saldo van uit- en invoer (+)	7,4	13,2	12,7	18,4	20,2	20,0	33,8	38,9	39,6
Uitvoer (+)	226,8	247,5	277,8	289,5	305,9	306,5	316,6	348,4	382,6
Invoer (-)	219,4	234,3	265,1	271,1	285,8	286,5	282,8	309,5	343,1
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	456,2	474,5	503,8	536,1	565,1	588,0	604,2	634,4	666,0
<i>1 000 arbeidsjaren</i>									
Arbeidsvolume	5 070	5 167	5 280	5 420	5 497	5 568	5 564	5 563	5 663
Werknemers	4 417	4 504	4 606	4 741	4 810	4 871	4 852	4 831	4 918
Zelfstandigen	653	663	674	679	687	697	712	732	745
<i>Voor revisie</i>									
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	440,8	457,7	485,0	516,6	542,6	566,1	581,5	614,3	639,7
<i>1 000 arbeidsjaren</i>									
Arbeidsvolume	4 911	4 989	5 084	5 203	5 273	5 328	5 323	5 305	5 380
Werknemers	4 299	4 376	4 470	4 585	4 654	4 703	4 680	4 643	4 710
Zelfstandigen	612	613	614	618	619	625	643	662	670

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

¹⁾ Inclusief instellingen zonder winsttoegmerk ten behoeve van huishoudens

²⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

7.2 Mutaties in componenten van het BBP en het arbeidsvolume

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<i>Na revisie</i>								
	% volumemutaties							
Productie basisprijzen	3,7	4,5	3,4	3,3	1,3	0,3	2,5	3,6
Intermediair verbruik (excl. aftrekbare BTW)	4,6	4,9	3,4	3,9	1,4	-0,3	2,9	4,3
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	2,9	4,2	3,5	2,7	1,3	0,9	2,2	2,9
Consumptieve bestedingen huishoudens ¹⁾	0,6	3,3	3,9	2,7	0,8	0,5	0,9	3,0
Consumptieve bestedingen overheid	1,9	2,0	2,3	3,0	2,8	1,6	1,5	1,3
Investerings in vaste activa (bruto)	5,3	5,1	2,5	0,4	0,7	-3,2	2,1	3,9
Uitvoer van goederen en diensten	8,9	7,9	5,0	5,6	2,4	5,7	9,7	8,8
Invoer van goederen en diensten	6,9	8,2	3,6	5,1	1,4	0,7	9,4	10,6
<i>Na revisie</i>								
	%							
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)								
Waardemutaties	4,0	6,2	6,4	5,4	4,1	2,7	5,0	5,0
Volumemutaties	3,1	5,0	4,1	2,5	1,7	0,9	2,6	2,9
Prijsmutaties	0,9	1,1	2,2	2,8	2,3	1,8	2,3	2,0
Mutatie arbeidsvolume	1,9	2,2	2,7	1,4	1,3	-0,1	0,0	1,8
<i>Voor revisie</i>								
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)								
Waardemutaties	3,8	6,0	6,5	5,0	4,3	2,7	5,6	4,1
Volumemutaties	2,6	4,7	4,1	2,3	2,0	0,7	3,2	2,3
Prijsmutaties	1,2	1,2	2,3	2,7	2,3	2,0	2,3	1,8
Mutatie arbeidsvolume	1,6	1,9	2,3	1,3	1,0	-0,1	-0,3	1,4
<i>Verskil: na revisie minus voor revisie</i>								
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)								
Waardemutaties	0,2	0,2	-0,1	0,4	-0,3	0,0	-0,6	0,9
Volumemutaties	0,5	0,3	0,0	0,2	-0,3	0,2	-0,6	0,7
Prijsmutaties	-0,3	-0,1	-0,1	0,1	0,1	-0,1	0,0	0,2
Mutatie arbeidsvolume	0,3	0,3	0,4	0,2	0,3	0,0	0,3	0,4

Jaar	Volumegroei BBP (mp) na revisie (%)	Volumegroei BBP (mp) voor revisie (%)
1988	3,1	2,5
1989	4,8	4,5
1990	4,0	3,8
1991	2,5	2,2
1992	2,0	2,0
1993	1,0	1,0
1994	2,5	3,2
1995	2,8	2,5
1996	2,9	2,8
1997	3,7	3,7
1998	4,2	4,2
1999*	3,5	3,5
2000*	3,4	3,4

— Volumegroei BBP (mp) na revisie

- - - Volumegroei BBP (mp) voor revisie

¹⁾ Inclusief instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

De volumegroei van de uitvoer laat na revisie een ander verloop zien dan voor revisie. Het dal dat voor revisie in 1993 lag, is nu één jaar naar voren geschoven. Dit wordt veroorzaakt door een forse opwaartse bijstelling van de volumegroei van de uitvoer in 1993 van 1,5% naar 5,7%. Ook de volumegroei van de invoer werd aanzienlijk verhoogd van -2,1% naar 0,7%. De oorzaak voor de bijstelling van de buitenlandse handel in 1993 en daarna ligt voor een belangrijk deel bij de openstelling van de EU-binnengrenzen. Daardoor is de waarneming van de stromen in de buitenlandse handel met ingang van dat jaar veranderd. De gevolgen van deze breuk in de waarneming konden pas enkele jaren later worden berekend en zijn met ingang van deze revisie doorgevoerd.

De omvang van het arbeidsvolume is met 3% in 1987, oplopend tot ruim 5% in 1995 naar boven bijgesteld. Belangrijkste oorzaak is de aansluiting van de nationale rekeningen en de arbeidsrekeningen. Tevens worden werknemers van sociale werkplaatsen nu geteld bij het arbeidsvolume. In 1987 ging het om 76 duizend arbeidsjaren (exclusief staf), oplopend naar circa 80 duizend arbeidsjaren in 1995. Daarnaast is het arbeidsvolume uitgebreid met een raming voor zwart en informeel werk.

Deze aanpassing heeft ook gevolgen voor de inactieven/actieven (i/a)-ratio. Deze ratio wordt gebruikt in het inkomensverdelingbeleid van de overheid. Het is een indicator voor de financiële basis waaruit de inkomensherverdeling moet worden gefinancierd. Met name in de jaren negentig speelde deze indicator een rol bij de beslissing over de koppeling van de uitkeringen aan de loonontwikkeling. De noemer van deze ratio bestaat uit het aantal actieven (werknemers plus zelfstandigen) minus het volume Ziektewet. De teller bestaat uit het aantal uitkeringsontvangers en is niet veranderd. Als gevolg hiervan ligt de i/a-ratio voor de hele periode structureel 2½ tot 4 punten lager dan voor revisie.

7.3 Kerncijfers, na revisie

	Eenheid	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
	%BBP									
Vorderingensaldo overheid ¹⁾					-5,3	-2,7	-4,2	-2,8	-3,6	-4,2
Bruto overheidsschuld (ultimo)					77,0	76,9	77,8	79,0	76,3	77,2
	%									
Inactieven/actieven (i/a)-ratio ²⁾		80,0	79,3	79,5	78,8	78,2	79,7	79,6	79,4	78,1
Arbeidsinkomensquote		85,2	83,5	80,6	81,0	82,5	83,9	85,9	82,5	81,1

¹⁾ In 1995 exclusief het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties.

²⁾ 1987–1994 eigen schatting CBS.

De revisie heeft gevolgen voor de arbeidsinkomensquote, een indicator voor de winstgevendheid van bedrijven. Gemiddeld komt deze quote 0,8 procentpunt lager uit. De arbeidsinkomensquote na revisie is het laagst in 1989. Dit is één jaar eerder dan voor revisie. Dit spoort met de ontwikkeling van de conjunctuur die in datzelfde jaar een top bereikte. De top ligt in 1993 en valt, evenals voor revisie, precies op het dieptepunt van de conjunctuur. Winstgevendheid en conjunctuur lopen in deze periode kennelijk gelijk op.

De bruto overheidsschuld als percentage van het BBP komt door revisie structureel circa 2 procentpunt lager uit dan voor revisie. Dit is volledig het gevolg van de hogere raming van het BBP.

Het vorderingensaldo van de overheid als percentage van het BBP is in de periode 1990–1995 voor en na revisie gemiddeld hetzelfde. Hier spelen twee effecten die elkaar compenseren. Door een andere afbakening van de sector Overheid is uit de subsector Wettelijke sociale verzekeringsinstellingen een aantal fondsen met een overschot (VUT, IZA, RSF) verwijderd. Dit heeft geleid tot een hoger vorderingentekort. Dit tellereffect wordt voor een belangrijk deel gecompenseerd doordat de omvang van het BBP, de noemer, ook naar boven is bijgesteld. De uitbreiding van de sector Overheid met een aantal instellingen zonder winstoogmerk (IZW's) die voorheen tot de sector Niet-fi-

nanciële vennootschappen behoorden, heeft nagenoeg geen effect op het vorderingensaldo.

De nieuwe registratiewijze van belastingen en premies heeft een wisselend effect. Dit geldt vooral voor de nieuwe operationalisering van het begrip transactiebasis. Belastingontvangsten op transactiebasis in een zeker jaar worden nu geraamd als de kasontvangsten van februari van dat jaar tot en met de kasontvangsten in januari van het volgende jaar. Vooral de omvang van de afgedragen BTW is hierdoor sterk aangepast, soms naar boven, soms naar beneden. Daarnaast zijn er nog een aantal incidentele aanpassingen in beide richtingen. In totaal ligt het effect van de revisie op het vorderingensaldo als percentage van het BBP in de periode 1990–1995 tussen $-0,6$ en $0,6$ procentpunt.

De consumptieve bestedingen van de overheid zijn door de revisie in 1987 met 45 miljard gulden omhoog bijgesteld, oplopend tot ruim 68 miljard gulden in 1995. Hiervan is 10 tot 12 miljard gulden het gevolg van de uitbreiding van het investeringsbegrip en de introductie van afschrijvingen op infrastructuur. Daarnaast heeft 31 tot 50 miljard gulden betrekking op sociale uitkeringen in natura. Het gaat daarbij om goederen en diensten die de overheid betaalt, maar die door anderen worden geproduceerd ten behoeve van huishoudens. Hieronder vallen bijvoorbeeld de individuele huursubsidies, de Wet Voorziening Gehandicapten, de OV-jaarkaart voor studenten en alle verstrekkingen via de AWBZ en de Ziekenfondswet. Voorheen werden deze geboekt bij de consumptie van huishoudens. Deze laatste is met hetzelfde bedrag verlaagd. Daarnaast heeft een andere registratie van de werknemers van sociale werkplaatsen, een andere afbakening van de overheid en een aantal andere, minder ingrijpende aanpassingen een opwaarts effect op de consumptieve bestedingen van de overheid.

Om zicht te krijgen op de werkelijke consumptie van gezinnen, dus inclusief de consumptie waarvoor niet rechtstreeks wordt betaald, zijn de consumptieve bestedingen van de overheid verbijzonderd naar collectieve uitgaven en bestedingen die zijn toe te wijzen aan individuen. Het gaat hierbij hoofdzakelijk om de sociale uitkeringen in natura en de uitgaven aan onderwijs en gezondheidszorg. Deze individualiseerbare overheidsconsumptie bedraagt de hele periode circa 50% van de totale consumptieve bestedingen van de overheid, ofwel 25% van de consumptieve bestedingen van huishoudens.

7.2 *Belangrijkste revisiewijzigingen*

Registratie uitgaven aan software en databanken

Ten tijde van het opstellen van het SNA 1968, de voorganger van het SNA 1993, speelde de automatisering nog geen belangrijke rol en werden uitgaven aan softwares beschouwd als lopende kosten. Inmiddels heeft de automatisering een grote vlucht genomen en worden de uitgaven daaraan, zowel aan-

schaf als ontwikkeling in eigen beheer, algemeen beschouwd als investeringen. In het SNA 1993 is aan deze zienswijze recht gedaan en worden de uitgaven aan software en databanken, en de ontwikkeling daarvan in eigen beheer, gezien als investeringen. Voor 1987 bedraagt deze aanpassing 2,8 miljard gulden toenemend naar 5,0 à 5,7 miljard gulden in de tweede helft van de periode. Dit komt overeen met ruim 0,6% van het BBP tot maximaal 1,0% in latere jaren. Hiermee is het aandeel van de automatisering in het totaal aan investeringen in de hele periode gemiddeld bijna 4%. De registratie van software als investeringen impliceert dat er binnen de nationale rekeningen voortaan ook afschrijvingen op software worden geregistreerd als onderdeel van de bruto toegevoegde waarde.

7.4 Aanpassingen met gevolgen voor de hoogte van het BBP in het kader van de revisie van de nationale rekeningen

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
	<i>mld gld</i>								
Registratie uitgaven aan software en databanken	2,8	3,2	4,2	4,7	5,0	5,6	5,7	5,4	5,0
Registratie uitgaven aan overige immateriële activa	0,7	0,6	0,0	0,9	1,2	0,9	1,1	1,4	1,0
Herziening afschrijvingen overheid									
Introductie afschrijvingen op infrastructuur	7,8	7,8	8,1	8,3	8,6	8,7	9,0	9,1	9,2
Aankoop duurzame goederen defensie voor civiel gebruik	1,2	1,3	1,3	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Herziening berekening output van verzekeringsdiensten	-0,6	0,5	0,5	0,6	2,1	0,8	1,2	-1,7	2,4
Herziening registratie beloning werknemers in natura	1,3	1,4	1,5	1,7	2,1	2,3	2,5	2,7	2,9
Registratie van medewerkers van sociale werkplaatsen	2,7	2,8	2,8	3,0	3,1	3,3	3,3	3,5	3,6
Herziening eigen woningbezit, garages, bouw van eigen huis	-3,2	-3,5	-3,4	-4,5	-4,9	-5,5	-6,2	-6,7	-7,5
Herziening productiewaarde landbouw	0,7	0,4	0,3	0,5	0,7	0,8	0,5	0,1	1,3
Overige ESR-wijzigingen	-3,8	-3,7	-3,5	-3,7	-3,9	-4,1	-4,1	-4,2	-3,0
Andere wijzigingen in bronnen en methoden									
Herziening bijschatting zwarte en informele economie	3,4	3,4	3,4	3,4	3,3	3,3	3,2	3,2	2,9
Aansluiting op arbeidsrekeningen	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8	2,0	2,1	2,2	2,3
Overig	0,7	0,9	1,8	1,3	1,8	2,3	3,0	3,6	4,7
Totaal	15,4	16,8	18,8	19,5	22,5	21,9	22,7	20,1	26,4

Overige immateriële activa

Naast software krijgen ook andere immateriële activa een plaats in de beschrijving van het productieproces. Zo wordt het maken van immateriële activa zoals originelen van films, muziek en boeken voortaan gezien als een productieve activiteit en wordt de productie geboekt als investeringen. Uitgaven voor exploratie van minerale reserves (olie, gas en dergelijke) worden nu opgevat als investeringen en niet langer als lopende kosten. Verder worden ook de aankopen van niet-geproduceerde immateriële activa tot de investering gerekend. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de aankopen van melkquota.

De afdracht van licenties, royalty's en andere betalingen voor het gebruik van immateriële activa worden voortaan geregistreerd als aankopen van diensten. Voorheen werden deze inkomsten uit immateriële diensten niet afzonderlijk onderscheiden. Ze werden beschouwd als onderdeel van het inkomen uit grond en onlichamelijke zaken. In totaal leidt de gewijzigde registratie van de overige immateriële activa tot een opwaartse bijstelling van het BBP met maximaal 1,4 miljard gulden per jaar.

Afschrijvingen van de overheid

Met ingang van de revisie wordt afgeschreven op wegen, bruggen en andere infrastructuur. Bij de overheid leidt dit tot een verhoging van de toegevoegde waarde met 7,8 miljard gulden in 1987, stijgend naar 9,2 miljard gulden in 1995. Voor revisie werd niet afgeschreven op infrastructurele werken. Infrastructuur werd gezien als iets met een onbepaalde levensduur, waarop niet behoeft te worden afgeschreven.

De aankopen door defensie van duurzame militaire goederen die ook voor civiele doeleinden kunnen worden gebruikt, worden nu opgevat als investeringen. Voor revisie werden deze beschouwd als lopende kosten. De afschrijvingen die met deze investeringen gepaard gaan bedragen 1,2 tot 1,5 miljard gulden. De aankopen van wapens, tanks, gevechtsvliegtuigen en dergelijke blijven gezien worden als intermediair verbruik.

Financiële instellingen

De beschrijving van de financiële instellingen is aangepast aan de nieuwste inzichten. Dit heeft er toe geleid dat voor levensverzekeringen met een beleggingselement de waardeveranderingen door koersverschillen van de beleggingen niet meer van invloed zijn op de omvang van de productie. Bij schadeverzekeringen wordt voortaan de opbrengst van beleggingen, zoals rente en dividend, in de productie meegenomen. Verder worden de opbrengsten van het eigen vermogen van verzekeraars niet meer meegerekend als onderdeel van de productie.

Mede onder invloed van de forse fluctuaties in de aandelenkoersen in de periode 1987–1995 heeft deze aanpassing tot aanzienlijke bijstellingen van niveaus geleid, van –1,7 tot 2,4 miljard gulden. Omdat deze uitersten in twee opeenvolgende jaren vallen, variëren de mutaties nog sterker, van –2,9 (1994 versus 1993) tot 4,1 miljard gulden (1995 versus 1994). Met name hierdoor is de herziening

van de financiële instellingen de belangrijkste oorzaak van de neerwaartse aanpassing van de economische groei in 1994 en de opwaartse aanpassing in 1995.

Inkomen in natura

In het kader van de volledigheid van de nationale rekeningen is de beloning van werknemers in natura nu beter beschreven. Het gaat daarbij met name om de auto van de zaak, kortingen op kinderopvang via de werkgever, rentevoordelen voor werknemers van financiële instellingen en goedkoop reizen door medewerkers van vervoersbedrijven. Voorheen maakten deze uitgaven deel uit van het intermediair verbruik. Het effect van deze vorm van beloning op de hoogte van het BBP wordt geraamd op 1,3 miljard gulden in 1987, oplopend tot 2,9 miljard gulden in 1995. Het aandeel van deze beloningsvorm in de totale beloning van werknemers is hiermee in de beschouwde periode bijna verdubbeld van 0,5% in 1987 naar 0,9% in 1995.

Sociale werkplaatsen

Medewerkers van sociale werkplaatsen worden voortaan gezien als werknemers. Voorheen werden ze beschouwd als uitkeringsgerechtigden. Hun inkomen wordt daarom niet langer opgevat als sociale uitkering, maar als loon. Deze wijze van registreren is conform de praktijk van de overige lidstaten van de EU. De bijstelling bedraagt 2,7 tot 3,6 miljard gulden. De consequentie van deze registratiewijze is dat de werknemers van sociale werkplaatsen nu ook worden meegeteld in het arbeidsvolume van werknemers. Het gaat hierbij om een opwaartse bijstelling van het arbeidsvolume met 76 tot 80 duizend arbeidsjaren.

Eigenwoningbezit, garages, bouwen van eigen huis

Woningeigenaren worden in de nationale rekeningen enerzijds beschouwd als verhuurders van woningen en anderzijds als huurders. De raming van de productiewaarde van eigen woningen bestaat uit een toerekening van een huurwaarde aan bezitters van een eigen huis. Deze huurwaarde wordt berekend aan de hand van de huur van een vergelijkbare huurwoning. De interpretatie van vergelijkbare huurwoning was echter niet eenduidig. Bij de revisie is daarom overgestapt op een door de EU voorgeschreven stratificatiemethode, waarbij een verband gezocht wordt tussen de huur en kenmerken van een woning. De nieuwe methode leidt tot lagere huurwaarden dan voorheen. Ook aan woningen voor recreatieve doeleinden moet, voor zover dit nog niet gebeurde, een huurwaarde worden toegekend. Dit gebeurt op een zelfde wijze als bij de eigen woningen. Hetzelfde geldt voor garages bij woningen. De toerekening van een huurwaarde aan eigenwoningbezitters is enigszins vergelijkbaar met het huurwaardeforfait dat de fiscus optelt bij het inkomen van eigenwoningbezitters, met dit verschil dat het in de nationale rekeningen om een benadering van de werkelijke economische huurwaarde gaat.

Het bouwen van een eigen huis wordt na revisie geregistreerd als een productieve activiteit in plaats van een consumptieve doe-het-zelf activiteit. De zelfgebouwde woningen maken voortaan deel uit van de investeringen. De

bouwactiviteiten zelf, inclusief bijbehorende kosten, worden meegeteld bij de bedrijfstak bouwnijverheid.

Alle aanpassingen die samenhangen met de eigen woning, recreatiewoning, garage en het zelf bouwen van een eigen woning leiden samen tot een neerwaartse bijstelling van het BBP met –3,2 miljard gulden in 1987 tot –7,5 miljard gulden in 1995. Het effect op de consumptieve bestedingen van huishoudens bedraagt –3,6 respectievelijk –8,6 miljard gulden.

Productiewaarde landbouw

De bepaling van de productiewaarde van de landbouw is aangepast. Het resultaat is dat de landbouwproductie een regelmatigere verloop in de tijd krijgt. De groei van cultuurgewassen wordt al tijdens de groei opgevat als productie in plaats van op het moment van de oogst. Bepaalde landbouwproducten kennen een vrij specifiek prijsverloop: naarmate na de oogst de tijd verstrijkt, stijgt de prijs. Voor zover hier sprake is van een structurele component wordt de waardeverandering van de voorraden met ingang van de revisie geboekt als productie. Voor revisie werd dit opgevat als koerswinst.

De waarderingsmethode van de investeringen in de veestapel is aangepast. Na revisie wordt het betreffende vee gewaardeerd tegen de prijs van productievee, zoals melkkoeien en fokdieren, in plaats van tegen de slachtprijs. Met ingang van de revisie is de productiewaarde van de landbouw uitgebreid met een schatting van de productiewaarde van volkstuinjes. Conform het SNA 1993 wordt nu ook kleinschalige landbouwproductie voor eigen gebruik geboekt onder de landbouw. Alle veranderingen samen leiden tot een opwaartse aanpassing van het BBP tot 1,3 miljard gulden per jaar.

Overige ESR wijzigingen

De overige ESR-wijzigingen omvatten onder meer de effecten van de veranderde afbakening van belastingen en subsidies en de veranderde afbakening van markt- en niet-marktproducenten. Daarnaast omvat deze correctie onder meer de gevolgen van de herziene raming van de toegerekende bankdiensten.

Andere wijzigingen in bronnen en methoden

Met ingang van de revisie is het aantal gegevensbronnen, waarop de nationale rekeningen zijn gebaseerd, uitgebreid. Verder zijn een aantal bronnen de laatste jaren ingrijpend veranderd, bijvoorbeeld door wijzigingen in de steekproefopzet, de vragenlijst of de wijze van dataverzameling. Voorbeelden zijn de overheidsstatistiek, de productiestatistiek van de holdings en de recyclingstatistiek. Verder zijn in een aantal gevallen de laatste jaren niveauverschillen ontstaan tussen de nationale rekeningen en de bronnen, zonder dat de opzet van de bronstatistiek is gewijzigd. Dit komt onder meer doordat bij het onderling afstemmen van de vele gegevens in de nationale rekeningen gebruik wordt gemaakt van de betrouwbaarheidsmarges van steekproefuitkomsten. Dit biedt de mogelijkheid om, als de consistentie van de cijfers dit vereist, af te wijken van de bronstatistieken. Bij de revisie is geprobeerd op-

nieuw zo dicht mogelijk aan te sluiten bij de bronnen. Al met al heeft dit geleid tot een aanpassing in 1995 met 4,7 miljard gulden. Deze aanpassing is dermate gering, nog geen 0,1% van het BBP per jaar, dat mag worden geconcludeerd dat het afwijken van de bronstatistieken sinds 1987 niet of nauwelijks heeft geleid tot een onder- of overschatting van de economische groei.

De revisie is ook aangegrepen om de bijschattingen voor de zwarte en de informele economie, waaronder werksters, kinderoppas en dergelijke, aan een nadere beoordeling te onderwerpen en aan te passen als daar aanleiding voor bestond. Zo worden nu bijvoorbeeld generiek voor alle kleine bedrijven expliciet bijschattingen gemaakt voor omzet- en kostenfraude. Gemiddeld zijn de bijschattingen voor de zwarte en informele economie met ruim 3 miljard gulden verhoogd.

Ten slotte is een volledige aansluiting bewerkstelligd met de arbeidsrekeningen. Dit heeft geleid tot een opwaartse bijstelling met gemiddeld 2 miljard gulden. De bijstellingen in verband met de zwarte en informele economie, en de aansluiting met de arbeidsrekeningen hebben ook gevolgen gehad voor de raming van het arbeidsvolume. Deze is naar boven bijgesteld met circa 85 duizend arbeidsjaren in 1987 tot 203 duizend arbeidsjaren in 1995.

7.3 *Bedrijfstakken*

Het effect van de revisie op de omvang van het exploitatieoverschot is het grootst bij de overheid. Dit komt met name door de afschrijvingen op infrastructuur en de afschrijvingen op militaire goederen. Deze bijstellingen samen bedroegen al 9 tot 10,8 miljard gulden. Mede hierdoor is het aandeel van de bedrijfstak overheid in het totaal van de toegevoegde waarde gestegen met circa 2 procentpunt.

7.5 Arbeidsproductiviteit naar bedrijfstakken, na revisie

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
	<i>mld gld</i>								
Bruto toegevoegde waarde (basisprijzen)									
Landbouw, bosbouw, visserij	18,2	18,8	21,5	22,0	22,8	22,2	19,8	21,4	21,9
Delfstoffenwinning, industrie, energie- en waterleidingbedrijven	104,0	106,8	112,3	120,0	126,0	125,1	125,7	132,0	139,2
Bouwnijverheid	24,1	27,4	28,6	29,8	30,8	31,7	32,2	32,9	33,5
Handel, horeca en reparatie	65,0	67,2	72,4	78,0	82,0	85,2	87,2	90,2	93,3
Vervoer, opslag en communicatie	29,9	31,4	33,1	34,9	37,1	39,8	40,8	43,1	44,8
Overheid	61,9	62,2	63,3	65,4	67,7	71,1	73,7	75,3	76,1
Overige dienstverlening	130,9	137,7	146,6	154,4	166,9	178,1	191,0	199,7	211,5
Totaal	433,9	451,4	477,9	504,5	533,3	553,1	570,4	594,5	620,3
	<i>% volumemutaties</i>								
Bruto toegevoegde waarde (basisprijzen)									
Landbouw, bosbouw, visserij		7,1	5,6	8,9	3,2	4,1	2,4	3,9	1,9
Delfstoffenwinning, industrie, energie- en waterleidingbedrijven		1,7	4,1	4,6	2,2	-0,3	-0,8	5,2	3,0
Bouwnijverheid		10,2	1,7	0,2	-0,1	-2,3	-1,0	-0,4	-1,7
Handel, horeca en reparatie		1,8	6,4	4,6	3,8	0,9	-0,8	1,9	3,4
Vervoer, opslag en communicatie		3,3	4,3	5,4	3,0	4,4	0,5	3,5	4,2
Overheid		1,2	1,6	0,9	0,3	0,8	1,0	0,4	-2,7
Overige dienstverlening		3,0	4,5	2,5	3,8	2,3	3,0	1,0	5,2
Totaal		2,9	4,2	3,5	2,7	1,3	0,9	2,2	2,9
	<i>1 000 arbeidsjaren</i>								
Arbeidsvolume werknemers									
Landbouw, bosbouw, visserij	76	77	80	81	82	84	83	81	81
Delfstoffenwinning, industrie, energie- en waterleidingbedrijven	977	985	998	1 029	1 039	1 040	1 006	968	968
Bouwnijverheid	353	364	368	371	373	368	368	360	362
Handel, horeca en reparatie	725	749	787	829	862	888	885	882	912
Vervoer, opslag en communicatie	316	317	315	320	325	333	330	326	328
Overheid	772	781	781	771	754	751	746	729	704
Overige dienstverlening	1 198	1 230	1 275	1 338	1 379	1 409	1 434	1 482	1 562
Totaal	4 417	4 503	4 605	4 738	4 813	4 872	4 851	4 828	4 918
	<i>% volumemutaties</i>								
Arbeidsproductiviteit									
Landbouw, bosbouw, visserij		5,7	1,6	7,6	1,9	1,6	3,6	6,4	1,4
Delfstoffenwinning, industrie, energie- en waterleidingbedrijven		0,7	2,9	1,3	1,7	-0,5	2,4	9,3	3,1
Bouwnijverheid		6,9	0,6	-0,6	-0,7	-1,0	-1,0	1,8	-2,3
Handel, horeca en reparatie		-1,5	1,2	-0,6	-0,2	-2,0	-0,4	2,0	0,1
Vervoer, opslag en communicatie		3,0	5,0	3,7	1,4	1,8	1,5	4,7	3,5
Overheid		0,2	1,4	2,4	2,7	1,1	1,7	2,7	0,7
Overige dienstverlening		0,4	0,8	-2,3	0,8	0,2	1,2	-2,3	-0,1
Totaal		0,9	1,8	0,5	1,2	0,0	1,3	2,6	1,1

De arbeidsproductiviteit stijgt over de hele periode gemiddeld met circa 1,2% per jaar. Dit is iets lager dan de 1,4% per jaar voor revisie. De groei van het arbeidsvolume tussen 1987 en 1995 is namelijk iets sterker naar boven bijgesteld dan de volumegroei van de toegevoegde waarde.

Ondanks de afvlakkende groei van de economie in het begin van de jaren negentig is de werkgelegenheid in de industrie, bouwnijverheid, handel en horeca, vervoer, opslag en communicatie tot 1993 nog steeds gegroeid. Pas in 1993 was er een omslag in de werkgelegenheid. Ondanks het herstel van de economie in 1994 zette deze teruggang in de werkgelegenheid nog een jaar door. Dit leidde tot een fors herstel van de arbeidsproductiviteit in 1994. In de overige dienstverlening heeft de neergaande conjunctuur niet zichtbaar veel effect gehad op de werkgelegenheid. Wel was er een neerwaarts effect op de ontwikkeling van het productievolume, resulterend in een lagere arbeidsproductiviteit. De afschaffing van de dienstplicht, de privatisering van delen van de overheid en de bezuinigingen hebben bij de overheid in de periode 1988–1995 geleid tot een daling van de werkgelegenheid met 10%. Deze daling ging gepaard met een productiviteitsstijging van gemiddeld bijna 2% per jaar. De sterke stijging van de arbeidsproductiviteit in de bouw in 1988 hangt samen met de forse opleving van de investeringen in gebouwen en woningen in dat jaar. Bovenbeschetst beeld komt in grote lijnen overeen met het beeld dat zichtbaar is in de cijfers van voor revisie.

7.6 Investeringen in vaste activa, na revisie

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
	<i>mld gld</i>								
Investeringen in vaste activa (bruto)	100,5	107,3	115,0	120,5	123,7	127,0	124,7	128,7	135,2
Woningen	25,2	28,4	29,3	29,1	28,6	31,6	32,7	36,1	37,3
Bedrijfsgebouwen	17,0	19,4	21,1	22,6	24,4	24,0	21,5	21,3	22,4
GWW-werken	10,1	10,8	11,1	12,0	12,5	13,7	14,4	15,4	15,7
Vervoermiddelen	11,5	10,8	13,4	14,2	15,2	14,9	13,6	14,2	16,4
Machines en installaties	24,5	23,3	24,4	25,4	25,2	25,3	25,4	24,9	26,1
Overige vaste activa	14,7	17,2	18,7	20,8	21,1	21,1	20,9	20,9	21,3
Verkoop van gebruikte vaste activa (-)	2,4	2,6	2,9	3,7	3,3	3,7	3,8	4,1	4,0

Statistische bijlage

Tabel 1. De opbouw van het bruto binnenlands product

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*	
	waardemutaties in %						mln gld	mln euro
Vanuit de productiekant								
Productie (basisprijzen)	10,9	3,9	5,0	5,5	5,4	9,7	1 664 601	755 363
Intermediair verbruik (exclusief aftrekbare BTW) (-)	10,8	3,7	5,2	5,0	5,5	11,8	850 804	386 078
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	11,0	4,2	4,9	6,0	5,4	7,6	813 797	369 285
Saldo van productgebonden belastingen en subsidies	10,9	4,4	8,3	7,7	10,4	7,2	97 497	44 242
Vershil toegerekende en afgedragen BTW	1,2	6,3	-25,8	-5,2	-82,8	-42,1	128	58
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	17,2	4,6	6,7	6,0	15,8	12,9	27 538	12 496
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	10,8	4,2	5,1	6,1	5,5	7,3	883 884	401 089
Vanuit de bestedingenkant								
Consumptieve bestedingen	11,5	3,5	5,1	6,2	6,5	6,5	641 430	291 068
Investerings in vaste activa (bruto)	8,3	4,0	5,3	6,3	10,5	8,0	200 392	90 934
Veranderingen in voorraden ¹⁾	-978	-444
Uitvoer van goederen en diensten	12,7	4,8	6,5	5,9	4,8	19,2	594 222	269 646
Invoer van goederen en diensten (-)	12,3	3,8	6,4	6,9	6,9	18,9	551 182	250 115
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	10,8	4,2	5,1	6,1	5,5	7,3	883 884	401 089
Vanuit de inkomenskant								
Beloning van werknemers	11,5	2,9	5,0	7,1	6,5	7,4	453 799	205 925
Saldo van belastingen op productie en invoer en subsidies	10,7	4,5	7,8	8,6	10,3	7,6	99 239	45 033
Afschrijvingen	12,6	5,1	5,2	6,3	7,6	8,3	136 150	61 782
Exploitatieoverschot/gemengd inkomen (netto)	8,4	6,7	4,0	2,9	-0,3	6,4	194 696	88 349
Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	10,8	4,2	5,1	6,1	5,5	7,3	883 884	401 089

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Tabel 2. Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) naar bedrijfstakken en -klassen

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*	
	volumemutaties in %						mln gld	mln euro
Landbouw, bosbouw en visserij	4,0	4,7	2,3	9,3	5,3	0,9	21 393	9 708
Delfstoffenwinning	.	-1,9	0,4	-0,8	-8,2	-2,1	21 296	9 664
Industrie	.	2,6	2,1	2,9	2,9	4,7	133 118	60 406
Voedings- en genotmiddelen- industrie	2,8	2,1	2,4	0,0	2,5	2,0	24 414	11 079
Textiel en lederindustrie	-3,4	-0,3	-1,9	3,9	-2,0	3,0	2 944	1 336
Papierindustrie	.	.	1,3	1,7	-1,3	2,4	3 549	1 610
Uitgeverijen en drukkerijen	.	.	2,3	7,1	2,3	2,8	12 719	5 772
Aardolie-industrie	.	6,3	-1,2	0,3	4,6	8,7	5 533	2 511
Chemische basisproductenindustrie	.	.	3,3	-0,1	5,9	10,4	11 842	5 374
Chemische eindproductenindustrie	.	.	2,8	-0,8	10,7	2,4	7 254	3 292
Rubber- en kunststofindustrie	.	.	2,7	7,2	1,9	2,4	4 162	1 889
Basismetalenindustrie	.	.	2,1	2,0	0,6	2,8	4 359	1 978
Metaalproductenindustrie	.	.	1,8	5,1	2,6	3,3	10 402	4 720
Machine-industrie	.	.	3,1	2,5	0,3	11,4	10 420	4 728
Elektrotechnische industrie	.	.	2,6	1,2	2,9	12,5	12 250	5 559
Transportmiddelenindustrie	.	.	1,6	11,3	2,2	-1,1	6 781	3 077
Overige industrie	.	0,6	1,1	4,8	3,3	3,0	16 489	7 482
Energie- en waterleidingbedrijven	5,6	0,9	1,4	0,4	6,2	1,6	12 429	5 640
Bouwnijverheid	-0,5	0,2	0,6	3,2	5,4	2,7	46 717	21 199
Burgerlijke en utiliteitsbouw	.	.	.	0,3	4,5	2,1	19 166	8 697
Grond-, water- en wegenbouw	.	.	.	1,9	10,9	4,6	9 605	4 359
Overige bouwnijverheid	.	.	.	7,1	3,4	2,3	17 946	8 144
Handel, horeca en reparatie	3,0	2,7	3,4	6,7	4,6	3,2	122 735	55 695
Autohandel en -reparatie	.	.	.	7,8	3,4	1,8	13 605	6 174
Groothandel	.	.	.	7,9	5,1	3,8	62 198	28 224
Detailhandel en reparatie	.	.	.	4,3	4,8	2,7	31 036	14 084
Horeca	.	1,3	3,1	6,1	3,1	3,1	15 896	7 213
Vervoer, opslag en communicatie	3,2	3,1	5,8	9,4	7,6	8,9	59 084	26 811
Vervoer over land	.	.	3,4	5,4	2,5	3,2	19 063	8 650
Vervoer over water	.	.	3,3	8,6	1,7	0,6	3 017	1 369
Vervoer door de lucht	.	.	10,2	3,8	2,3	5,4	5 291	2 401
Dienstverlening t.b.v. vervoer	.	.	3,2	4,3	4,3	4,2	11 571	5 251
Post en telecommunicatie	.	.	8,7	18,4	18,0	19,8	20 142	9 140

Tabel 2. Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) naar bedrijfstakken en -klassen (slot)

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*	
	volumemutaties in %						mln gld	mln euro
Financiële en zakelijke dienstverlening	.	.	.	4,1	4,8	4,1	214 198	97 199
Banken	.	.	2,5	-0,1	8,3	3,1	28 428	12 900
Verzekeringswezen en pensioenfondsen	.	.	-2,2	1,3	-1,7	2,3	13 961	6 335
Financiële hulpactiviteiten	.	.	6,5	9,9	3,6	5,1	9 044	4 104
Verhuur van en handel in onroerend goed	.	3,3	2,7	1,8	2,2	2,4	65 952	29 928
Verhuur van roerende goederen	.	.	.	11,6	14,2	13,2	8 747	3 969
Computerservicebureaus e.d.	.	.	.	18,3	14,9	7,2	15 264	6 927
Speur- en ontwikkelingswerk	.	.	.	-1,9	12,7	3,8	3 761	1 707
Juridische en economische dienstverlening	.	.	.	1,1	5,4	4,7	24 583	11 155
Architecten- en ingenieursbureaus	.	.	.	2,6	5,0	4,2	8 986	4 078
Reclamebureaus	.	.	.	5,3	12,6	21,0	4 803	2 180
Uitzendbureaus	.	.	8,8	12,9	2,0	1,9	19 213	8 718
Zakelijke dienstverlening n.e.g.	.	.	.	1,1	1,5	3,3	11 456	5 199
Overheid	.	1,7	1,1	2,7	1,8	0,6	91 635	41 582
Overheidsbestuur en sociale verzekering	.	2,1	1,6	2,9	2,1	0,6	51 948	23 573
Defensie	.	1,0	-2,3	1,6	-0,1	-0,7	8 366	3 796
Gesubsidieerd onderwijs	.	1,5	1,6	2,9	1,9	0,9	31 321	14 213
Zorg en overige dienstverlening	.	.	.	2,3	1,6	2,1	91 192	41 381
Gezondheids- en welzijnszorg	.	.	1,7	2,5	0,9	1,8	58 959	26 754
Milieudienstverlening	.	.	.	2,2	5,5	6,4	5 175	2 348
Cultuur, sport, recreatie	.	.	2,7	0,0	2,5	1,6	11 662	5 292
Particuliere huishoudens met personeel	.	.	3,0	4,3	4,4	4,0	3 439	1 561
Overige dienstverlening n.e.g.	.	.	.	3,6	1,7	1,5	11 957	5 426
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	3,0	2,3	2,8	4,2	3,7	3,5	813 797	369 285

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Tabel 3. Finale bestedingen

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*	
	<i>volumemutaties in %</i>						<i>mln gld</i>	<i>mln euro</i>
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	3,0	2,2	2,9	4,3	3,7	3,5	883 884	401 089
Consumptieve bestedingen	3,3	1,7	2,7	4,4	3,9	3,2	641 430	291 068
Overheid	3,1	2,0	1,7	3,6	2,8	1,9	200 955	91 189
Huishoudens incl. IZWh	3,4	1,5	3,1	4,8	4,5	3,8	440 475	199 879
Investerings in vaste activa (bruto)	0,2	1,9	3,3	4,2	7,8	3,8	200 392	90 934
Vennootschappen, huishoudens en IZWh	0,7	2,3	3,2	4,1	7,8	3,1	172 314	78 193
Overheid	-2,2	-0,6	4,0	5,3	7,7	8,1	28 078	12 741
Veranderingen in voorraden ¹⁾	-978	-444
Uitvoer	5,3	4,3	5,8	7,4	5,4	9,5	594 222	269 646
Invoer	4,2	3,4	5,6	8,5	6,3	9,4	551 182	250 115
	<i>prijsmutaties in %</i>							
Bruto binnenlands product (bruto, marktprijzen)	7,6	2,0	2,1	1,7	1,7	3,7		
Consumptieve bestedingen	7,9	1,9	2,4	1,7	2,5	3,3		
Overheid	9,0	0,3	2,6	1,6	3,7	4,4		
Huishoudens incl. IZW huishoudens	7,6	2,3	2,3	1,7	1,9	2,8		
Investerings in vaste activa (bruto)	8,1	2,1	1,9	2,0	2,5	4,0		
Vennootschappen, huishoudens en IZWh	7,9	2,1	1,9	2,1	2,6	4,1		
Overheid	9,5	1,9	1,8	1,9	1,9	3,5		
Veranderingen in voorraden ¹⁾		
Uitvoer	7,0	0,5	0,7	-1,4	-0,5	8,8		
Invoer	7,7	0,4	0,8	-1,5	0,6	8,7		

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Tabel 4. Consumptieve bestedingen

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*	
	volumemutaties in %						mln gld	mln euro
Consumptieve bestedingen	3,3	1,7	2,7	4,4	3,9	3,2	641 430	291 068
Consumptieve bestedingen door de overheid	3,1	2,0	1,7	3,6	2,8	1,9	200 955	91 189
individuele consumptie	.	.	.	3,6	2,1	2,2	105 836	48 026
collectieve consumptie	.	.	.	3,6	3,5	1,5	95 119	43 163
Consumptieve bestedingen door huishoudens, incl. IZWh w.v. IZW	3,4	1,5	3,1	4,8	4,5	3,8	440 475	199 879
w.v. IZW	.	.	.	1,8	4,2	30,4	6 061	2 750
Werkelijke individuele consumptie	.	.	.	4,6	4,0	3,5	546 311	247 905
Voeding en niet-alcoholische dranken	2,9	1,0	1,4	1,3	1,1	1,5	47 697	21 644
Alcoholische dranken en tabak	↑	↑	↑	-0,5	1,6	0,3	13 189	5 985
Kleding en schoeisel	1,3	1,4	2,6	5,4	4,4	4,1	26 448	12 002
Huisvesting, water en energie	5,0	2,2	2,2	1,2	1,7	1,8	92 053	41 772
Woninginrichting en huishouding	2,5	1,0	3,3	7,1	5,7	6,3	32 408	14 706
Gezondheid	3,2	2,0	3,4	3,0	1,5	2,3	50 594	22 959
Vervoer	3,5	1,3	3,6	6,2	6,4	1,9	53 510	24 282
Communicatie	↑	↑	↑	27,5	27,8	22,3	14 802	6 717
Recreatie en cultuur	5,1	2,5	3,8	6,6	7,3	5,0	53 539	24 295
Onderwijs	.	.	.	4,0	2,6	1,7	37 507	17 020
Horeca	.	.	.	3,9	2,8	3,2	24 905	11 301
Sociale bescherming	↓	↓	↓	4,5	3,3	2,7	38 434	17 441
Overige goederen en diensten	3,0	1,5	-2,4	6,5	2,9	5,0	54 622	24 786
Niet-ingezetenen in Nederland (-)	.	.	.	7,1	3,4	4,8	12 546	5 693
Ingezetenen in het buitenland	.	.	.	8,8	5,2	4,5	19 149	8 689

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Tabel 5. Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*	
	volumemutaties in %						mln gld	mln euro
Woningen	2,2	0,2	2,0	1,4	2,0	0,1	52 304	23 735
Bedrijfsgebouwen	-1,0	0,9	0,9	7,9	10,5	6,2	32 579	14 784
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	-2,4	-1,4	3,2	3,3	10,2	6,9	21 963	9 966
Vervoermiddelen	1,1	4,5	4,0	12,9	8,0	9,5	23 043	10 456
Machines en installaties	0,6	4,5	3,4	-5,0	7,5	3,7	36 630	16 622
Overige vaste activa	.	.	.	13,6	12,4	2,9	39 118	17 751
Investerings in vaste activa uit productie en invoer	.	.	.	4,6	7,7	4,0	205 637	93 314
Af: verkoop van gebruikte vaste activa	.	.	.	19,9	6,2	12,3	5 245	2 380
Investerings in vaste activa (bruto)	0,2	1,9	3,3	4,2	7,8	3,8	200 392	90 934

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Tabel 6. Werkgelegenheid werknemers en zelfstandigen naar bedrijfstak

	Werkgelegenheid in arbeidsjaren						
	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*
	mutaties in %						x 1 000
Landbouw, bosbouw en visserij	-1,7	-0,4	-0,4	-1,8	-0,3	0,8	240
Delfstoffenwinning	-7,7	1,1	-2,0	3,4	-7,7	-1,2	8
Industrie	-2,2	-0,6	-0,8	0,9	0,2	0,7	980
Energie- en waterleidingbedrijven	0,9	-0,2	-2,3	-1,3	-3,5	-3,9	35
Bouwnijverheid	-1,0	-2,0	1,4	1,6	2,3	2,2	472
Handel, horeca en reparatie	0,2	0,9	2,1	2,4	3,3	3,2	1 246
Vervoer, opslag en communicatie	0,6	0,9	1,4	2,5	3,4	3,2	398
Financiële en zakelijke dienstverlening	3,3	3,6	5,2	6,2	4,8	3,7	1 310
Overheid	2,2	0,3	-0,1	1,9	1,3	1,5	734
Zorg en overige dienstverlening	2,9	1,4	2,6	4,6	2,6	2,3	1 047
Totaal	0,2	0,6	1,7	2,9	2,5	2,4	6 469

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Tabel 7. Arbeidsproductiviteit werknemers en zelfstandigen per bedrijfstak

	Arbeidsproductiviteit per arbeidsjaar ¹⁾							1 000 gld	1 000 euro
	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*		
	<i>mutaties in %</i>								
Landbouw, bosbouw en visserij	5,8	5,2	2,7	11,3	5,6	0,0	89	40	
Delfstoffenwinning	4,8	-3,0	2,4	-4,1	-0,6	-1,0	2 566	1 164	
Industrie	↑	3,3	3,0	2,0	2,7	4,0	136	62	
Energie- en waterleidingbedrijven	4,7	1,2	3,9	1,7	10,0	5,7	360	163	
Bouwnijverheid	0,5	2,3	-0,8	1,6	3,0	0,5	99	45	
Handel, horeca en reparatie	2,8	1,8	1,3	4,2	1,2	0,0	98	44	
Vervoer, opslag en communicatie	2,5	2,2	4,4	6,8	4,1	5,6	149	68	
Financiële en zakelijke dienstverlening	-6,4	-0,3	-1,1	-2,0	0,0	0,4	164	74	
Overheid	↑	1,4	1,3	0,9	0,5	-0,9	125	57	
Zorg en overige dienstverlening	↑	0,1	-0,6	-2,1	-1,0	-0,2	87	39	
Totaal	2,9	1,7	1,1	1,3	1,2	1,1	126	57	
Marktsector	.	3,7	3,0	2,6	2,3	1,9	118	53	

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Volume-ontwikkeling bruto toegevoegde waarde basisprijzen per arbeidsjaar; voor de periode vóór 1995 is de bruto toegevoegde waarde tegen factorkosten gebruikt.

Tabel 8. Beloning van werknemers per arbeidsjaar naar bedrijfstak

	Beloning van werknemers per arbeidsjaar							1 000 gld	1 000 euro
	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*		
	<i>mutaties in %</i>								
Landbouw, bosbouw en visserij	9,9	3,2	2,6	5,0	3,1	5,9	60,2	27,3	
Delfstoffenwinning	10,1	4,8	3,8	3,1	6,5	0,1	138,2	62,7	
Industrie	11,0	3,2	3,6	3,9	2,8	5,5	83,3	37,8	
Energie- en waterleidingbedrijven	9,7	1,8	4,1	4,1	4,3	3,8	103,8	47,1	
Bouwnijverheid	12,0	2,9	3,3	6,2	3,6	5,4	78,2	35,5	
Handel, horeca en reparatie	10,6	2,6	2,8	2,4	2,3	4,8	66,2	30,0	
Vervoer, opslag en communicatie	10,5	2,3	3,7	4,5	2,5	4,3	85,6	38,9	
Financiële en zakelijke dienstverlening	.	.	.	4,4	3,8	5,4	83,1	37,7	
Overheid	10,1	0,9	4,0	2,4	5,0	3,1	98,4	44,6	
Zorg en overige dienstverlening	.	.	.	2,4	3,6	4,1	70,0	31,8	
Totaal	10,9	2,2	3,2	3,5	3,3	4,6	79,6	36,1	
Marktsector	.	.	.	4,0	3,0	5,1	77,9	35,3	

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Tabel 9. Van binnenlands product naar nationaal vorderingensaldo

	1971/ 1980	1981/ 1990	1991/ 2000*	1998	1999*	2000*	2000*
	<i>mln gld</i>						<i>mln euro</i>
1 Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	239 833	428 773	657 461	780 541	823 446	883 884	401 089
2 Saldo uit het buitenland ontvangen primaire inkomens	-31	-1 150	1 252	-12 723	3 321	7 855	3 564
3 (1+2) Nationaal inkomen (bruto, marktprijzen)	239 802	427 623	658 714	767 818	826 767	891 739	404 654
4 Saldo uit het buitenland ontvangen inkomensoverdrachten	-569	-2 357	-5 528	-6 222	-5 033	-6 465	-2 934
5 (3+4) Beschikbaar nationaal inkomen (bruto)	239 233	425 266	653 186	761 596	821 734	885 274	401 720
w.v. afschrijvingen	23 544	49 394	89 906	116 747	125 667	136 150	61 782
w.v. beschikbaar nationaal inkomen (netto)	215 689	375 872	563 280	644 849	696 067	749 124	339 938
Vennootschappen	.	.	56 905	68 431	81 476	96 747	43 902
Overheid	46 814	65 481	123 540	171 163	195 242	219 031	99 392
Huishoudens incl. IZWh	.	.	385 089	405 255	419 349	433 346	196 644
6 Consumptieve bestedingen	182 178	323 386	482 418	565 067	602 000	641 430	291 068
7 Correctie pensioenvoorziening (saldo buitenland)	.	.	.	280	331	428	194
8 (5-6+7) Nationale besparingen (bruto)	57 055	101 880	170 907	196 809	220 065	244 272	110 846
9 Investerings in vaste activa (bruto)	53 011	86 307	138 002	167 986	185 581	200 392	90 934
10 Veranderingen in voorraden ¹⁾	1 600	1 609	2 646	5 212	671	-978	-444
11 (8-9-10) Saldo lopende transacties met het buitenland	2 444	13 964	30 259	23 611	33 813	44 858	20 356
12 Saldo uit het buitenland ontvangen kapitaaloverdrachten	-337	-947	-2 115	-1 621	-1 328	-3 260	-1 479
13 (11+12) Nationaal vorderingensaldo	2 107	13 017	28 144	21 990	32 485	41 598	18 876
Vennootschappen	.	.	21 721	6 582	25 013	32 473	14 736
Overheid	-4 286	-22 253	-16 135	-5 960	3 540	19 074	8 655
Huishoudens incl. IZWh	.	.	22 566	21 368	3 932	-9 949	-4 515

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Tabel 10. Financiële balansen en financiële transacties van de totale economie

	1990	1997	1998	1999*		2000*			2000*	2000*
	Eind- balans	Eind- balans	Eind- balans	Finan- ciële trans- acties	Ove- rige mu- taties	Eind- balans	Finan- ciële trans- acties	Overige mutaties	Eind- balans	Eind- balans
	<i>mld gld</i>								<i>mld euro</i>	
Vorderingen										
Niet-financiële vennootschappen	477	619	671	125	34	830	190	29	1 049	476
Financiële instellingen	1 796	3 100	3 759	295	193	4 247	329	-21	4 556	2 067
Overheid	343	187	217	1	35	252	4	-30	226	102
Huishoudens en IZWh	1 141	2 064	2 290	115	183	2 588	90	9	2 686	1 219
Totaal vorderingen	3 758	5 970	6 937	535	445	7 917	614	-14	8 517	3 865
Schulden										
Niet-financiële vennootschappen	1 030	1 667	1 849	125	341	2 315	185	-48	2 452	1 113
Financiële instellingen	1 815	3 191	3 923	278	221	4 422	312	55	4 789	2 173
Overheid	522	560	591	-3	-32	556	-15	3	544	247
Huishoudens en IZWh	281	540	620	101	-1	721	94	-1	814	369
Totaal schulden	3 648	5 958	6 984	502	528	8 014	575	9	8 599	3 902
Financieel vermogen (vorderingen minus schulden)										
Niet-financiële vennootschappen	-552	-1 048	-1 179	0	-306	-1 485	6	76	-1 403	-637
Financiële instellingen	-19	-91	-164	16	-27	-175	17	-75	-233	-106
Overheid	-180	-373	-375	4	67	-304	19	-33	-318	-144
Huishoudens en IZWh	861	1 524	1 670	13	184	1 867	-4	9	1 872	850
Totaal = verandering in financieel vermogen met het buitenland	109	11	-47	33	-83	-97	38	-23	-82	-37

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

Tabel 11. Netto bijdragen van economische activiteiten aan milieuthema-indicatoren en toegevoegde waarde¹⁾

	Broeikasewffect		Verzuring		Vermesting		Afval ¹⁾	Toegevoegde waarde (basisprijzen)		
	1999*	2000*	1999*	2000*	1999*	2000*	1999*	1999*	2000*	
	%									
Consumenten	15,3	15,1	8,0	7,8	12,7	14,5	54,8			
Producenten	80,7	80,9	92,0	92,2	82,5	80,1	45,2			
Overige herkomst	4,1	4,0	–	–	4,8	5,4	0,0			
Totale vervuiling door ingezetenen, netto	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0			
Producenten	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Landbouw	13,2	12,6	34,5	33,5	82,4	81,1	2,5	2,6	2,5	
Visserij	2,0	2,0	11,5	12,1	1,6	1,9	2,0	0,1	0,1	
Delfstoffenwinning, uitgezonderd aardolie en aardgas	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	2,0	1,8	2,5	
Aardolie- en aardgaswinning	2,5	2,3	0,3	0,3	0,1	0,1	1,8	0,1	0,1	
Industrie										
Voedings- en genotmiddelen-industrie	2,6	2,5	0,7	0,6	3,1	3,6	10,9	3,1	3,0	
Textiel- en lederindustrie	0,2	0,2	0,0	0,0	0,2	0,2	1,1	0,4	0,4	
Papierindustrie	0,7	0,7	0,1	0,1	1,0	1,2	7,5	0,5	0,4	
Uitgeverijen en drukkerijen	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	2,0	1,6	1,6	
Aardolie-industrie	6,2	6,1	6,0	4,5	0,4	0,4	1,8	0,4	0,7	
Chemische industrie	15,1	15,0	2,9	2,9	6,3	5,8	36,9	2,1	2,3	
Rubber- en kunststofindustrie	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	0,6	0,5	
Basismetaleindustrie	3,5	3,3	1,4	1,4	0,4	0,4	2,0	0,4	0,5	
Metaalproductenindustrie	0,3	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	1,8	1,4	1,3	
Machine-industrie	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	1,6	1,3	1,3	
Elektrotechnische industrie	0,7	0,6	0,2	0,1	0,1	0,2	2,3	1,5	1,5	
Transportmiddelenindustrie	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	1,8	0,9	0,8	
Houtindustrie	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	1,1	0,2	0,2	
Bouwmaterialeindustrie	1,6	1,6	1,0	1,0	0,5	0,5	5,0	0,7	0,6	
Overige industriële bedrijven	0,3	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	21,1	1,2	1,2	
Energie- en waterleiding-bedrijven										
Energiebedrijven	22,8	23,2	4,6	5,0	1,0	1,2	1,1	1,4	1,2	
Waterleidingbedrijven	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,3	0,3	
Bouwnijverheid	1,2	1,2	1,8	1,8	0,9	1,0	35,1	5,7	5,7	
Autohandel en -reparatie	0,3	0,3	0,2	0,2	0,0	0,1	2,3	1,7	1,7	
Groothandel	1,0	1,0	0,9	1,0	0,3	0,4	4,5	7,6	7,6	
Detailhandel, horeca en reparatie	1,1	1,1	0,3	0,3	0,1	0,1	2,9	6,0	5,8	
Vervoer over land	4,2	4,4	6,5	6,7	1,8	2,2	2,0	2,4	2,3	
Vervoer over water	3,8	3,8	16,1	16,8	3,0	3,6	9,5	0,4	0,4	
Vervoer door de lucht	5,9	6,3	3,9	4,2	1,0	1,2	0,5	0,7	0,7	
Dienstverlening t.b.v. vervoer	0,2	0,2	0,3	0,4	0,1	0,1	1,1	1,4	1,4	
Zakelijke dienstverlening, verhuur en communicatie	2,2	2,3	1,8	1,9	0,5	0,6	12,9	28,6	28,8	
Overheidsbestuur en sociale verzekering	1,6	1,7	3,4	3,6	0,6	0,7	4,3	7,6	7,4	
Onderwijs	0,4	0,4	0,1	0,1	0,0	0,0	1,6	4,2	4,1	
Gezondheids- en welzijnszorg	0,8	0,7	0,2	0,2	0,0	0,1	3,2	7,2	7,2	
Milieudienstverlening ²⁾	4,1	4,1	0,6	0,5	-5,9	-7,4	-90,6	0,6	0,6	
Overige diensten	0,5	0,5	0,2	0,2	0,1	0,1	1,4	3,1	3,0	

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Gegevens over afval hebben betrekking op 1999.

²⁾ Negatieve netto uitstoot heeft betrekking op de netto absorptie door milieureinigingsbedrijven.

Tabel 12. Gemiddelde jaarlijkse procentuele verandering in netto bijdragen van economische activiteiten aan milieuthema-indicatoren en toegevoegde waarde, 1995/2000* ¹⁾

	Broeikas- effect	Verzu- ring	Vermes- ting	Afval ²⁾	Toegevoegde waarde (basisprijzen)	Consump- tieve beste- dingen door huishoudens
<i>mutaties in %</i>						
Totaal (door ingezetenen)	0,6	-2,7	-4,9	-1,3		
Consumenten	-0,2	-5,0	0,5	0,7		4,0
Producenten	0,8	-1,9	-4,6	-2,0	3,6	
Landbouw	-2,3	-3,4	-5,3	-15,1	1,6	
Visserij	1,3	0,6	1,3	-8,0	0,0	
Delfstoffenwinning, uitgezonderd aardolie en aardgas	-	-	-	-	7,8	
Aardolie- en aardgaswinning	-2,6	-	-	-	-2,0	
Industrie						
Voedings- en genotmiddelen- industrie	-0,1	-7,8	-6,1	4,0	1,3	
Textiel- en lederindustrie	-	-	-	-	0,8	
Papierindustrie	-4,6	-	-7,0	-4,3	1,6	
Uitgeverijen en drukkerijen	-	-	-	-	3,7	
Aardolie-industrie	2,8	-8,2	-	-	-5,2	
Chemische industrie	-0,7	-6,5	-6,0	-3,2	3,1	
Rubber- en kunststofindustrie	-	-	-	-	4,1	
Basismetalaalindustrie	-1,4	-7,1	-	-	2,2	
Metaalproductenindustrie	-	-	-	-	2,7	
Machine-industrie	-	-	-	-	5,1	
Elektrotechnische industrie	27,9	-	-	-	3,4	
Transportmiddelenindustrie	-	-	-	-	5,2	
Houtindustrie	-	-	-	-	2,1	
Bouwmaterialenindustrie	0,1	-6,7	-	-3,1	3,1	
Overige industriële bedrijven	-	-	-	-	2,2	
Energie- en waterleidingbedrijven						
Energiebedrijven	0,6	-3,5	-	-12,3	1,2	
Waterleidingbedrijven	-	-	-	-	0,7	
Bouwnijverheid	3,0	-0,1	-	-3,2	2,5	
Autohandel en -reparatie	-	-	-	-	3,8	
Groothandel	1,7	-3,5	-	-	6,8	
Detailhandel, horeca en reparatie	-5,3	-	-	-	3,3	
Vervoer over land	3,5	-1,7	-3,7	2,5	3,6	
Vervoer over water	4,8	3,8	3,9	-6,2	4,3	
Vervoer door de lucht	7,6	8,7	-	0,0	5,6	
Dienstverlening t.b.v. vervoer	-	-	-	-	4,3	
Zakelijke dienstverlening, verhuur en communicatie	4,8	-3,3	-	0,7	5,9	
Overheidsbestuur en sociale verzekering	5,0	13,2	-	-1,9	1,5	
Onderwijs	-	-	-	-	2,1	
Gezondheids- en welzijnszorg	-4,3	-	-	-	1,6	
Milieudienstverlening	8,5	-4,3	-5,3	7,1	5,5	
Overige diensten	-4,0	-	-	-	2,4	

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2000.

¹⁾ Voor milieu-indicatoren zijn uitsluitend mutaties weergegeven voor bedrijfstakken met een aandeel groter dan 0,5% van het totaal.

²⁾ Gegevens afval hebben betrekking op de periode 1995-1999, en op de bruto uitstoot, dus inclusief het aandeel dat is geabsorbeerd door milieureinigingsbedrijven.

Tabel 13. Bruto binnenlands product internationaal

	1971/1980	1981/1990	1991/2000*	1998	1999*	2000*
	<i>volumemutaties in %</i>					
Nederland	3,0	2,2	2,9	4,3	3,7	3,5
België	3,4	1,9	2,0	2,4	2,7	4,0
Denemarken	2,2	2,0	2,6	2,8	2,1	2,9
Duitsland	2,7	2,2	1,7	2,1	1,6	3,0
Finland	3,4	3,1	2,2	5,3	4,2	5,7
Frankrijk	3,2	2,2	1,8	3,3	3,2	3,2
Griekenland	4,7	1,6	2,3	3,1	3,4	4,1
Ierland	4,8	3,6	7,8	8,6	9,8	11,0
Italië	3,6	2,2	1,5	1,8	1,6	2,9
Luxemburg	2,6	4,5	5,8	5,0	7,5	8,5
Oostenrijk	3,6	2,3	2,2	3,3	2,8	3,2
Portugal	4,7	3,2	2,7	3,6	3,0	3,2
Spanje	3,6	2,9	2,1	4,3	4,0	4,1
Verenigd Koninkrijk	2,0	2,6	2,0	2,6	2,3	3,0
Zweden	2,0	2,0	1,7	3,6	4,1	3,6
Europese Unie (15)	3,0	2,3	2,0	2,8	2,6	3,3
Eurogebied	.	.	2,0	2,8	2,6	3,4
Verenigde Staten	2,8	2,6	3,2	4,4	4,2	5,0
Japan	4,5	4,0	1,4	-1,1	0,8	1,7

Bron: OESO, Economic Outlook, National Accounts en Main Economic Indicators; CBS, Nationale rekeningen 2000.

Tabel 14. Uitgaven aan en personeel werkzaam voor eigen research en development (R&D) in 1999

	Uitgaven		Personeel
	<i>mln gld</i>	<i>mln euro</i>	<i>arbeidsjaren</i>
Totaal	16 668	7 564	87 006
Ondernemingen	9 395	4 263	45 181
Industrie	7 145	3 242	32 679
Voedings- en genotmiddelenindustrie	550	250	3 047
Textiel- en lederindustrie	38	17	226
Papierindustrie	34	15	260
Uitgeverijen en drukkerijen	30	14	230
Aardolie-industrie	81	37	166
Chemische basisproductenindustrie	528	240	2 073
Farmaceutische industrie	923	419	3 401
Overige chemische eindproductenindustrie	571	259	2 691
Rubber- en kunststofindustrie	92	42	693
Basismetalenindustrie	133	60	637
Metaalproductenindustrie	119	54	997
Machine-industrie	747	339	3 739
Elektrotechnische industrie	2 882	1 308	12 156
Transportmiddelenindustrie	342	155	1 891
Overige industrie	74	34	472
Dienstverlening	1 688	766	9 833
Groothandel	343	156	2 290
Detailhandel en reparatie	111	50	566
Vervoer en communicatie	231	105	912
Financiële instellingen	221	100	1 028
Computerservicebureaus	237	108	1 985
Research-ondernemingen	62	28	362
Juridische en economische adviesdiensten	49	22	234
Architecten- en ingenieursbureaus	349	158	1 883
Verhuur en overige zakelijke dienstverlening	60	27	461
Milieudienstverlening	26	12	111
Overig	563	255	2 669
Landbouw, bosbouw en visserij	193	88	1 052
Delfstoffenwinning	190	86	448
Elektriciteit, gas en water	46	21	284
Bouwnijverheid	134	61	886
Universiteiten	4 370	1 983	24 286
Researchinstellingen	2 903	1 317	17 539
Particuliere non-profit instellingen	148	67	974
(Semi-)overheidsinstellingen	2 755	1 250	16 565
w.v. TNO	732	332	3 458
w.v. grote technologische instituten	421	191	2 240

Bron: CBS, Kennis en Economie 2001.

Lijst van gebruikte begrippen

afschrijvingen: de berekende waardevermindering van *vaste activa* (zoals machines, gebouwen, software en andere duurzame productiemiddelen) die worden ingezet in het productieproces, voor zover die vermindering het gevolg is van normale technische slijtage, economische veroudering of verzekerbare schade.

arbeidsinkomensquote: het aandeel van de lonen in de *toegevoegde waarde* in een economie. Het verloop van de arbeidsinkomensquote is een indicator voor de ontwikkeling van de winstgevendheid van bedrijven; een stijging van de arbeidsinkomensquote duidt op een lagere winstgevendheid.

arbeidsjaar: komt overeen met de gemiddelde contractuele arbeidsduur van een voltijdbaan op jaarbasis. Personen die niet gedurende het gehele jaar een volledige werkkring hebben gehad, tellen daarbij slechts mee voor het aantal (gedeelten van) dagen dat de werkkring voor hen bestond.

arbeidsproductiviteitsontwikkeling: de volumeverandering van de *toegevoegde waarde* per *arbeidsjaar*.

arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen: de hoeveelheid arbeid die in een bepaalde periode is ingezet; wordt uitgedrukt in *arbeidsjaren*.

balans: een overzicht van de vorderingen (aan de activa-zijde) en de schulden (aan de passiva-zijde) van een *sector* of land op een bepaald moment. Het saldo van vorderingen en schulden is het eigen vermogen. De vorderingen bestaan uit *vaste activa* (zoals machines en gebouwen), niet-geproduceerde activa (zoals grond en minerale reserves) en financiële activa (zoals spaarrekeningen en aandelenbezit). Schulden bestaan uit financiële passiva (zoals hypothecair krediet).

bankwezen: zie *kredietinstellingen*.

basisprijzen: wordt gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde*. De waardering tegen basisprijzen gaat uit van de prijs die de producent uiteindelijk overhoudt, dus exclusief handels- en vervoersmarges van derden en exclusief het saldo van productgebonden belastingen en productgebonden *subsidies*. Zie ook *marktprijzen*.

belastingen: door de *overheid* opgelegde, verplichte heffingen (exclusief successierechten), zonder een direct aanwijsbare tegenprestatie, die dienen ter dekking van overheidsuitgaven.

belastingen op inkomen en vermogen: *belastingen* die rechtstreeks bij de betaler worden geheven over het inkomen en vermogen van personen, de winsten van bedrijven en aan het buitenland betaalde dividenden.

belastingen op productie en invoer: *belastingen* die verband houden met de productie en de *invoer* van goederen en diensten. Zij omvatten alle door bedrijven (en de overheid zelf) betaalde belastingen, met uitzondering van die welke worden geheven op de winst of het vermogen van de bedrijven. Veelal worden zij direct doorberekend aan de consumenten. Voorbeelden zijn de BTW en accijnzen.

beloning van werknemers: de *loonsom*.

beroepsbevolking: alle personen van 15–64 jaar die tenminste twaalf uur per week werken of actief dergelijk werk zoeken.

beschikbaar inkomen: het inkomen na *belastingen*, uitkeringen en dergelijke, dat besteed wordt aan consumptie en *besparingen*; dit komt overeen met het secundair inkomen, dat wil zeggen alle inkomens die een *sector* ontvangt na herverdeling van het *primaire inkomen*.

besparingen (nationale): het deel van het *beschikbaar (nationaal) inkomen* dat niet gebruikt wordt voor de (*nationale*) *consumptieve bestedingen*.

besparingen (van een sector): het bedrag dat, samen met de per saldo ontvangen *kapitaaloverdrachten*, beschikbaar is voor *investeringen* in niet-financiële activa dan wel voor het beleggen in obligaties, aandelen en andere financiële titels (of het aflossen van schulden).

binnenlands product: het totale inkomen dat door middel van productie in Nederland is gevormd. Het is daarmee gelijk aan de som van de *toegevoegde waarden* van alle bedrijfstakken. Wordt meestal *bruto* gebruikt. Wordt uitgedrukt in *marktprijzen*.

bruto (binnenlands product, etc.): inclusief *afschrijvingen*.

buitenland (ten opzichte van Nederland): omvat alle transacties van *ingezetenen* van Nederland met alle deelnemers die niet tot de Nederlandse economie worden gerekend. Het betreft hier onder andere de *invoer* en *uitvoer* van goederen en diensten, ontvangsten (betalingen) van rente, dividenden en dergelijke uit (aan) het buitenland, en de aan- en verkopen van aandelen en andere financiële titels met het buitenland.

centrale overheid: het onderdeel van de *overheid* dat omvat: het Rijk, de universiteiten, de Publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties (PBO's zoals het landbouwschap) en een aantal tot de overheid behorende non-profit instellingen met een landelijk werkingsgebied (zoals Railinfrabeheer, NOVIB, Open Universiteit, Informatiseringsbank en enkele researchinstellingen).

conjunctuur: de op- en neergaande ontwikkeling van de economie binnen een periode van 5 tot 10 jaar. Doorgaans kunnen de volgende fases worden onderscheiden: opleving, hoogconjunctuur, *recessie* en *depressie*.

consumptiequote (gemiddelde): het verhoudingsgetal van de *gezinsconsumptie* en het (*bruto*) *binnenlands product tegen marktprijzen*.

consumentenprijsindex: indexcijfer dat de gemiddelde prijsverandering weergeeft van een vooraf bepaald pakket consumptiegoederen en -diensten. Kan afwijken van de *prijsmutatie* van de gezinsconsumptie door bijvoorbeeld een verschil in pakketsamenstelling of verhoudingen tussen producten.

consumptieve bestedingen: de goederen en diensten die gebruikt worden voor rechtstreekse bevrediging van individuele of collectieve behoeften. Kan worden onderscheiden in *overheidsconsumptie* en *gezinsconsumptie* en in *werkelijke individuele consumptie* en *werkelijke collectieve consumptie*.

contractloonstijging: de stijging van het looninkomen per werknemer als direct gevolg van de afgesloten collectieve arbeidsovereenkomsten in het bedrijfsleven en van de afspraken met het overheidspersoneel.

deflator: zie *prijsmutatie*.

depressie: de *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door een daling van het geheel aan economische activiteiten, afgemeten aan een volumedaling van het BBP.

diensten: producten die niet tastbaar zijn.

directe belastingen: zie *belastingen op inkomen en vermogen*.

doorvoer: de goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, door Nederland heen vervoerd wordt maar in bezit blijft van het *buitenland*. Maakt geen deel uit van de *uitvoer* of de *invoer*. Nauw verwant aan de *wederuitvoer*.

duurzame ontwikkeling: vorm van economische ontwikkeling die niet gepaard gaat met een afname van niet-vervangbare productiefactoren (zoals minerale reserves) of met onherstelbare milieuschade.

economische groei: de procentuele *volumegroei* van de *toegevoegde waarde* ofwel het BBP (meestal tegen *marktprijzen*) in een bepaalde periode ten opzichte van een eerdere periode.

exploitatie-overschot: het deel van de *toegevoegde waarde* dat resteert na de beloning van werknemers. Bij *vennootschappen* kan het worden opgevat als beloning voor de inzet van kapitaal in het *productieproces*. In het geval van zelfstandigen bevat het daarnaast een beloning voor de ingezette arbeid van zelfstandigen en eventueel hun meewerkende gezinsleden.

export: zie *uitvoer*.

finale bestedingen: de waarde van de geproduceerde eindproducten, dat wil zeggen de goederen en diensten die in dezelfde periode niet (geheel) in het Nederlandse *productieproces* worden gebruikt. Deze bestaan uit *uitvoer*, *consumptieve bestedingen* en *investerings* en vormen samen met het *intermediair verbruik* de totale bestedingen aan goederen en diensten.

financiële instellingen: instellingen die een bemiddelende rol hebben tussen vragers en aanbieders van geld. Zij gaan daarbij enerzijds meestal schulden aan en verwerven anderzijds vorderingen.

financiële transacties: de veranderingen in diverse typen vorderingen op en schulden van een *sector* aan andere sectoren en het buitenland. Zijn vaak het spiegelbeeld van reële transacties zoals de verkoop van goederen. Ze kunnen echter ook op zichzelf staan, bijvoorbeeld wanneer de ene vordering of schuld wordt omgezet in de andere.

flexibele arbeidsrelatie: arbeidsrelatie op basis van een contract korter dan één jaar en/of een contract waarin geen vaste arbeidsduur is opgenomen.

flexibilisering: aanpassing van regels en vermindering van de beperkingen, waardoor ondernemers en consumenten hun gedrag adequater af kunnen stemmen op veranderingen in de economie.

geregistreeerde werkloosheid: mensen zonder werk (of met werk van minder dan twaalf uur per week) die bij een arbeidsbureau staan ingeschreven en direct beschikbaar zijn voor een baan van minstens twaalf uur per week.

gezinsconsumptie: de *consumptieve bestedingen* door *huishoudens*. Ook wel particuliere consumptie genoemd, ter onderscheiding van de *overheidsconsumptie*. Betreft in het algemeen alleen de goederen en diensten die door huishoudens zelf worden aangekocht voor consumptieve doeleinden, in tegenstelling tot de *werkelijke individuele consumptie*.

gezinshuishoudingen: zie *huishoudens*.

globalisering: het verschijnsel waarbij de onderlinge verwevenheid van de nationale economieën toeneemt. Voorbeelden zijn de wereldwijde groei van *in-* en *uitvoer* van goederen en diensten, de explosieve groei van internationale kapitaalbewegingen en de groei van multinationale ondernemingen.

goederen: tastbare producten.

huishoudens: de *sector* in de economie die alle particuliere huishoudens en de personen in bejaardenoorden en andere instellingen in Nederland omvat. Dit is inclusief de bedrijven van zelfstandige ondernemers voorzover die geen BV, NV of een andere rechtspersoon zijn; personenvennootschappen (maatschappen, vennootschappen onder firma, etc.) worden echter wel tot deze sector gerekend.

i/a-ratio: de *verhouding tussen inactieven en actieven*. De noemer van deze ratio bestaat uit het aantal actieven (werknemers plus zelfstandigen) minus het volume Ziektewet. De teller bestaat uit het aantal uitkeringsontvangers. Dit is een indicator voor het draagvlak van de sociale verzekeringen.

import: zie *invoer*.

indirecte belastingen: zie *belastingen op productie en invoer*.

ingezetenen: alle personen en bedrijven die behoren tot de Nederlandse economie. Het betreft hier grosso modo alle personen die, onafhankelijk van hun nationaliteit, langer dan één jaar verblijven in Nederland en alle bedrijven die gevestigd zijn in Nederland. Het laatste geldt ook voor vestigingen van buitenlandse ondernemingen in Nederland, terwijl omgekeerd vestigingen van Nederlandse ondernemingen in het buitenland niet tot de ingezetenen worden gerekend.

inkomensherverdeling: de wijze waarop *inkomensoverdrachten* een deel van het *primaire inkomen* op een andere manier over deelnemers aan het economisch proces verdelen. Ook wel *secundaire inkomensverdeling* genoemd. Vindt vooral plaats door middel van de heffing van *belastingen* en premies en het verschaffen van sociale uitkeringen.

inkomensoverdrachten (van sectoren): alle betalingen van de ene aan de andere deelnemer in het economisch proces waar geen directe tegenprestatie tegenover staat, met uitzondering van de *kapitaaloverdrachten*. Voorbeelden zijn giften, *belastingen*, premies, uitkeringen, afdrachten aan de Europese Unie en diverse overdrachten tussen de verschillende overheidslagen.

inkomensverdeling: de verdeling van het gevormde inkomen over de verschillende binnenlandse *sectoren* en het *buitenland*. Kan worden onderverdeeld in de primaire inkomensverdeling en de secundaire *inkomensherverdeling*.

instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens: de sector in de economie die de verenigingen, stichtingen en dergelijke omvat die diensten verrichten ten behoeve van huishoudens en die merendeels worden gefinancierd door contributies, giften en dergelijke van huishoudens.

intermediair verbruik: de goederen en diensten die in het *productieproces* worden gebruikt voor verdere bewerking en voor de productie van andere goederen en diensten. Voorbeelden zijn de verwerking van grondstoffen en half-fabrikaten en het gebruik van diensten van accountantskantoren. Kan worden onderscheiden van *finale bestedingen*.

investeringsquote (gemiddelde): de *finale bestedingen* die bestemd zijn voor gebruik in een Nederlands *productieproces*, maar die in de betreffende periode niet of slechts voor een deel daadwerkelijk zijn verbruikt. Kan worden onderscheiden in investeringen in *vaste activa* en in *voorraden*.

investeringsquote (gemiddelde): het verhoudingsgetal van de (*bruto*) investeringen in *vaste activa* en het (*bruto*) binnenlands product c.q. de totale toegevoegde waarde.

invoer: bestaat uit goederen en diensten die door het *buitenland* aan *ingezetenen* zijn verkocht.

kapitaalcoëfficiënt: de verhouding tussen de (*bruto*) kapitaalgoederenvoorraad en de (*bruto*) toegevoegde waarde.

kapitaalgoederenvoorraad: de totale waarde van de *vaste activa*.

kapitaaloverdrachten: alle betalingen van de ene aan de andere deelnemer in het economisch proces waar geen directe tegenprestatie tegenover staat, en die drukken op het vermogen van de betaler of dienen om *investerings* in *vaste activa* of andere lange-termijnuitgaven van de ontvanger te financieren. Voorbeelden zijn successierechten en investeringsbijdragen van de *overheid*.

koopkrachtpariteit: wisselkoers die gecorrigeerd is voor het verschil in prijsniveau tussen landen, om een betere internationale vergelijking van bijvoorbeeld koopkracht of welvaart te kunnen maken.

kredietinstellingen: de sector in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met financiële bemiddeling, dat wil zeggen het aantrekken, omzetten en uitzetten van financiële middelen. Subsector van *financiële instellingen*.

lastenverlichting: het verlagen van de belasting- en premiedruk voor *huishoudens* en *vennootschappen*.

lokale overheid: bevat alle onderdelen van de *overheid* die niet bij de *centrale overheid* en de *wettelijke sociale verzekering* horen. Voorbeelden zijn provincies, gemeenten, waterschappen en verzelfstandigde overheidsdiensten.

lonen: de *beloning van werknemers* voor geleverde arbeid exclusief de *sociale premies ten laste van werkgevers*, maar inclusief de *belastingen* en premies ten laste van de werknemers. Omvat ook de 'auto van de zaak' en andere vormen van beloning in natura.

loonmatiging: een beperking van de stijging van de contractlonen met als hoofddoel het gebruik van de resterende 'loonruimte' voor het creëren van nieuwe banen of het beperken van een verlies van werkgelegenheid.

loonquote: het verhoudingsgetal van de *beloning van werknemers* en het (*bruto binnenlands product*).

loonsom: het totaal van *lonen* en *sociale premies ten laste van werkgevers*.

marktprijzen: wordt vooral gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*. De waardering tegen marktprijzen is de prijs die de afnemer betaalt, dus inclusief handels- en vervoersmarges en de *belastingen op productie en invoer*, en exclusief de *subsidies op productie en invoer*.

marktsector: alle bedrijfstakken, behalve delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed, zorg en overige dienstverlening en overheid.

nationaal inkomen: alle inkomens die Nederlandse *ingezetenen* ontvangen op grond van hun deelname aan een (binnen- of buitenlands) *productieproces*, dan wel op grond van hun bezit van vermogenstitels, obligaties, leningen en spaartegoeden. Deze inkomens omvatten, onder andere, de beloning van werknemers, *belastingen* en subsidies op productie en invoer, rente, dividenden en niet-uitgekeerde winsten. Is gelijk aan de som van de *primaire inkomens* van alle sectoren. Het kan ook worden berekend als het *binnenlands product* plus de per saldo uit het buitenland ontvangen lonen, rente, dividenden etc. Dit wordt uitgedrukt in *marktprijzen*.

nationaal product: de totale *toegevoegde waarde* die in Nederland wordt voortgebracht, plus de per saldo uit het buitenland ontvangen *primaire inkomens*. Is in waarde gelijk aan het *nationaal inkomen*. De reële verandering ervan is exclusief de invloed van de *ruilvoetverandering*, dit in tegenstelling tot de reële verandering van het nationaal inkomen.

nationale rekeningen: het statistische systeem waarmee de Nederlandse economie in kaart wordt gebracht. Ook wel de nationale boekhouding genoemd.

netto (binnenlands product, etc.): exclusief *afschrijvingen*.

niet-financiële vennootschappen: de *sector* in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met de productie van goederen en verhandelbare, niet-financiële diensten. Zij bevat ook overheidsbedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die zich gedragen als ondernemingen, en particuliere *quasi-vennootschappen*.

niet-ingezetenen: alle personen en bedrijven die niet behoren tot de Nederlandse economie. Zie ook *ingezetenen*.

nijverheid: verzamelnaam voor alle bedrijven uit de bedrijfstakken delfstofwinning, industrie, energie- en waterleidingbedrijven en bouwnijverheid.

overheid: de *sector* in de economie die zich vooral bezighoudt met het produceren van niet-verhandelbare, collectieve diensten en het herverdelen van inkomens en vermogens. Kan worden opgesplitst in de *centrale overheid*, de *lokale overheid* en de *wettelijke sociale verzekering*.

overheidsconsumptie: de *consumptieve bestedingen* door de *overheid*. Het betreft hier allereerst de diensten geproduceerd door de overheid waar geen directe betaling tegenover staat, zoals het overheidsbestuur, defensie en het gesubsidieerde onderwijs. Omvat in de tweede plaats de *uitkeringen sociale verzekering in natura* en *uitkeringen sociale voorzieningen in natura*, zoals betalingen voor medicijnen en dergelijke in het kader van de Ziekenfondswet.

participatiegraad: verhoudingsgetal dat aangeeft welk percentage van de personen van 15–65 jaar uit een bevolkingsgroep deelneemt aan het arbeidsproces.

polishouders (inkomen toegerekend aan): de beleggingsopbrengsten op de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen worden in de *nationale rekeningen* opgevat als inkomen uit vermogen, dat de polishouders ontvangen van de verzekeringsmaatschappijen. Deze betalen daarmee op papier de toegerekende pensioen- en levensverzekeringspremies.

prijsmutatie (-ontwikkeling, -groei, etc): het gewogen gemiddelde van de prijsveranderingen van de onderdelen waaruit een bepaalde variabele bestaat. Bepaalt samen met de *volumemutatie* de *waardemutatie*.

primair inkomen: alle inkomens die een *sector* ontvangt op grond van de deelname aan een (binnen- of buitenlands) *productieproces*, dan wel op grond van het bezit van vermogenstitels zoals aandelen, obligaties, leningen en spaartegoeden. Deze inkomens omvatten onder andere de beloning van werknemers, *belastingen* en subsidies op productie en invoer, rente, dividenden uit het buitenland en niet-uitgekeerde winsten.

productiefactoren: de middelen die nodig zijn in het *productieproces*, zoals arbeid, natuurlijke hulpbronnen en kapitaal.

productieproces: de vervaardiging van goederen en diensten.

productiewaarde: de waarde van de goederen en diensten die in het *productieproces* zijn voortgebracht.

quasi-vennootschappen: bedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die zich gedragen als *vennootschappen*. Dit betreft allereerst vrij grote bedrijven zonder rechtspersoon. Verder worden hiertoe gerekend delen van de *overheid* of vennootschappen waarvan de rol in het economisch proces sterk verschilt van die van de eigenaar, zoals een gemeentelijk energiebedrijf.

recessie: de *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door teruglopende groei van de economische activiteiten, afgemeten aan een kleiner wordende volumegroei van het BBP.

reële ontwikkeling: de ontwikkeling van een inkomen of een andere transactie die geen direct verband houdt met goederen of diensten, voorzover deze ontwikkeling uitgaat boven een compensatie voor prijsveranderingen. Zie ook *volumemutatie*.

rentemarge: zie *toegerekende bankdiensten*.

ruilvoetverandering (van Nederland): een indexcijfer dat de verhouding weergeeft tussen de gemiddelde ontwikkeling van de uitvoerprijzen en die van de invoerprijzen. Als het prijspeil van de *uitvoer* sneller stijgt dan dat van de *invoer*, is het indexcijfer groter dan 100. In dat geval is er sprake van een ruilvoetverbetering.

saldo lopende transacties met het buitenland: het geld dat een land per saldo aan goederen-, diensten- en inkomenstransacties uit het buitenland ontvangt of daaraan moet betalen. Bestaat uit het totaal van het uitvoeroverschot, het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen lonen, rente, dividenden en dergelijke en het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen uitkeringen sociale verzekering en andere inkomensoverdrachten.

sector: een groep van deelnemers aan het economisch proces die dezelfde positie en functie in de economie hebben (bijvoorbeeld *huishoudens*, *vennootschappen* en *overheid*).

secundair inkomen: zie *beschikbaar inkomen*.

sociale premies ten laste van werkgevers: de premies geheven over de (*bruto*) lonen, voor zover die premies ten laste komen van de werkgevers. Omvatten naast de betaalde sociale verzekeringspremies ook pensioenpremies en de rechtstreeks door werkgevers betaalde uitkeringen.

sociale verzekering (wettelijke): het onderdeel van de *overheid* dat zich bezighoudt met de administratie en uitvoering van de sociale verzekeringen, waaraan de bevolking (of grote delen daarvan) bij wet verplicht is deel te nemen, zoals de WAO en de AOW.

Stabiliteitspact: overeenkomst tussen de landen die (willen) deelnemen aan de Economische en Monetaire Unie (EMU), waarin afspraken zijn gemaakt over het beperken van onderlinge verschillen in economische ontwikkeling.

subsidies: gelden die door of via de *overheid* aan bedrijven worden verstrekt met het doel de prijzen te verlagen of werkgelegenheid in stand te houden. Voorbeelden zijn de EU-subsidies op voedingsmiddelen, de subsidies op openbaar vervoer en huurprijsverlagende subsidies.

toegerekende bankdiensten (ook wel: rentemarge): banken fungeren als tussenpersoon bij het aantrekken, omzetten en uitzetten van geld. Voor deze bankdiensten betalen de gebruikers in de regel geen expliciete vergoeding. De beloning van de banken ontstaat impliciet, als het verschil tussen de rente, dividenden en dergelijke die ze ontvangen op uitgezette middelen van derden en de rente die ze aan derden betalen voor het gebruik van middelen. Dit wordt de rentemarge genoemd. De rentemarge wordt beschouwd als een onderdeel van de productie van het bankwezen; als zodanig zou zij ook moeten worden toegerekend aan het verbruik van de andere *sectoren*. Zij wordt echter niet verdeeld over afzonderlijke sectoren of bedrijfstakken, maar in mindering gebracht op de totale *toegevoegde waarde*. Bij de beschrijving van de *inkomensverdeling* wordt bij de *financiële instellingen* een 'correctie rentemarge' opgevoerd, om dubbeltellingen te voorkomen.

toegevoegde waarde: het inkomen dat in het *productieproces* wordt gevormd. Het kan worden berekend als het verschil tussen de *productiewaarde* en het *intermediair verbruik*. Het is daarmee gelijk aan het inkomen dat beschikbaar is voor de beloning van de betrokken productiefactoren. Kan worden gewaardeerd tegen *marktprijzen* of *basisprijzen* en *bruto* of *netto* zijn.

uitkeringen sociale verzekering in geld: *inkomensoverdrachten* door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van wettelijke sociale verzekeringen, die (grotendeels) met premies worden gefinancierd (bijvoorbeeld doorbetaling van lonen in het kader van de Ziektewet).

uitkeringen sociale verzekering in natura: leveringen van goederen en diensten aan *huishoudens* in verband met wettelijke sociale verzekeringen, die (grotendeels) met premies worden gefinancierd (bijvoorbeeld de levering van gezondheidsdiensten in het kader van het ziekenfonds of de AWBZ). Worden niet tot de *inkomensoverdrachten* gerekend, maar tot de *overheidsconsumptie*.

uitkeringen sociale voorziening in geld: *inkomensoverdrachten* door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen (bijvoorbeeld de kinderbijslag).

uitkeringen sociale voorziening in natura: leveringen van goederen en diensten aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen (bijvoorbeeld individuele huursubsidies). Worden niet tot de *inkomensoverdrachten* gerekend, maar tot de *overheidsconsumptie*.

uitvoer: bestaat uit de goederen en diensten die door *ingezetenen* aan het *buitenland* zijn verkocht.

uitvoerquote: verhoudingsgetal van de waarde van de *uitvoer* en de *productiewaarde* (bij een bedrijfstak) of van de uitvoerwaarde en het *bruto binnenlands product* (bij de economie als geheel).

vaste activa: productiemiddelen die langer dan één jaar meegaan en die een behoorlijke waarde vertegenwoordigen. Omvat materiële activa (zoals gebouwen en machines) en immateriële activa (zoals software en originelen op het gebied van woord, beeld en geluid). De aankopen en het zelf bouwen hiervan behoren tot de *investerings*. De jaarlijkse waardevermindering ervan komt tot uitdrukking in de *afschrijvingen*.

vennootschappen: de sector in de economie die zich bezighoudt met de productie van verhandelbare goederen en diensten. Kan worden opgesplitst in *niet-financiële vennootschappen* en *financiële instellingen*.

verzekeringsinstellingen: de sector in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met het omzetten van individuele risico's in collectieve risico's. Omvat niet de *wettelijke sociale verzekering*, die tot de *overheid* behoort. Subsector van *financiële instellingen*.

volumemutatie (-ontwikkeling, -groei, etc): het gewogen gemiddelde van de veranderingen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de onderdelen waaruit een bepaalde goederen- of dienstentransactie of de *toegevoegde waarde* bestaat. Bepaalt samen met de *prijsmutatie* de *waardemutatie*. Zie ook *reële ontwikkeling*.

voorraden: de waarde van alle grondstoffen, halffabrikaten, goederen in bewerking en nog niet verkochte voltooide producten die op een bepaald moment in de bedrijven aanwezig zijn. Omvat ook het saldo van de aan- en verkopen van schilderijen, edelmetaal en andere kostbaarheden voor beleggingsdoeleinden. Een bijzondere categorie voorraden is het onderhanden werk: de productie van gedeeltelijk voltooide (kapitaal)goederen. Gedurende de productietijd leidt de productie tot een toename van de voorraden. De uiteindelijke verkoop leidt tot een onttrekking aan de voorraden en een toename van de *investeringen* in *vaste activa* of de *uitvoer*, al naar gelang het product aan een binnen- of een buitenlandse afnemer wordt verkocht. In de bouwnijverheid wordt het maken van woningen en gebouwen al tijdens de bouw geregistreerd als *investeringen* in *vaste activa*.

vorderingenoverschot-tekort: het saldo van de lopende en kapitaalontvangsten van een *sector* enerzijds en de lopende en kapitaaluitgaven anderzijds. Dit saldo wordt voor elke sector en voor de economie als geheel bepaald. Een overschot betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen aan andere sectoren of het *buitenland* verstrekt, bijvoorbeeld in de vorm van kredietverlening, de aankoop van effecten of het doen van directe *investeringen*. Een tekort betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen ontvangt, bijvoorbeeld in de vorm van het uitschrijven van staatsleningen of de uitgifte van aandelen.

waardemutatie (-ontwikkeling, -groei, etc): de ontwikkeling van de waarde van een variabele. Kan worden opgesplitst in een *prijsmutatie* en een *volumemutatie*.

wederuitvoer: de goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, door Nederland heen vervoerd wordt en daarbij (tijdelijk) eigendom wordt van een *ingezetene*, zonder dat hier een industriële bewerking plaatsvindt. Dit betreft onder andere goederen die door Nederlandse distributiecentra worden ingeklaard en uitgeleverd aan andere (Europese) landen. Maakt deel uit van de *uitvoer* en de *invoer*. Zie ook *doorvoer*.

werkelijke individuele consumptie: de individualiseerbare *consumptie* waarvan het gebruik of profijt kan worden toegerekend aan individuele *huishoudens*, ongeacht of deze huishoudens er zelf rechtstreeks voor hebben betaald. Naast de *gezinsconsumptie* omvat het ook de consumptie van de *overheid* en de *instellingen zonder winstoogmerk*, voorzover deze kunnen worden toegerekend aan individuele huishoudens (bijvoorbeeld gezondheidszorg en onderwijs).

werkelijke collectieve consumptie: de collectieve *consumptie* waarvan het profijt niet kan worden toegerekend aan individuele *huishoudens*, zoals defensie, justitie en dergelijke.

werkloosheid: het verschijnsel waarbij personen die wel betaald werk willen of kunnen verrichten, geen werk kunnen krijgen. Wordt in dit boek gemeten als de *werkloze beroepsbevolking* en als de *geregistreeerde werkloosheid*.

werkloze beroepsbevolking: de personen van 15–64 jaar die tenminste twaalf uur per week beschikbaar zijn voor betaald werk, en activiteiten ontplooiën om zulk werk te vinden maar niet over zulk werk beschikken.

werkzame beroepsbevolking: de personen van 15–64 jaar die tenminste twaalf uur per week betaald werken.

winst: het verschil tussen de opbrengsten en de kosten van ondernemingen, exclusief bijzondere baten en lasten zoals koerswinsten en toevoegingen aan voorzieningen. Kan worden gedefinieerd vóór en na aftrek van *belastingen*. De ingehouden winst is gelijk aan de winst na belasting en na winstuitkeringen (zoals dividendbetalingen).

winstquote: het verhoudingsgetal van de *winst* (voor of na *belasting*) en het (*bruto*) *binnenlands product*.

Trefwoordenregister

Aandelen	82, 124, 142, 147-148, 157, 162, 170, 176-180, 225
Aandelenbezit	146, 155, 163, 180
Aardgasbaten	152
Aardgasprijs	26, 66-67, 75, 88
Aardolieprijs	62, 66-67, 68, 71, 75, 80, 88, 138
Accijnzen, zie belastingen op productie en invoer	
AEX-index	141
Afschrijvingen	137, 145, 159, 223-224, 228
Afval (vrijgekomen)	12, 201, 206
AOW	154
Arbeidsinkomensquote	86-88, 222
Arbeidsmarkt	83, 98, 107, 112, 114, 115, 123, 125, 165
Arbeidsmarktbeleid, activerend	153
Arbeidsongeschiktheidsverzekeringen	161
Arbeidsparticipatie	101, 108, 112, 127-129, 191
Arbeidsproductiviteit	12, 18, 91, 108, 115, 116, 118, 229-230
Arbeidsvolume	12, 64, 67, 71, 75-76, 78, 80-81, 84-85, 107-108, 110-111, 115-116, 136, 219-221, 226, 228-230
Arbeidsvolume werknemers	136, 158
Automobiliteit	215
Australië	47, 128
AWBZ	29, 150, 154, 161
Azië	46-47
Banen	17, 108, 109, 115
Bankwezen, zie kredietinstellingen	
BBP-volume-groei: zie economische groei	
Bedrijfsgebouwen	37-38, 53, 120
Bedrijfstakingen	61-99, 126, 228-229
Bedrijfstakingvoet	69-70, 79-80
Bedrijven demografie	12
Belasting- en premiedruk	12, 20, 132, 133, 140, 147, 150, 152, 223
Belastingen op inkomen en vermogen	145, 159, 161, 168
Belastingen op productie en invoer	63-64, 87, 137, 150, 219, 227
België	16, 25, 36, 47, 49-60, 91-92, 122-129, 184-185, 193
Beloning van werknemers	18, 64, 69-70, 86, 136-138, 145, 153, 155, 158-159, 164-168, 218-219, 226
Beroepsbevolking	12, 17, 107-108, 111, 113, 123, 193
Beschikbaar inkomen: huishoudens	12, 19, 133-134, 157, 159, 161, 164, 210-211
Beschikbaar inkomen: nationaal	133
Beschikbaar inkomen: overheid	133
Beschikbaar inkomen: vennootschappen	133
Besparingen	12, 131-134, 145, 161
Bestedingen, zie consumptieve bestedingen	
Betalingsbalans, zie buitenland lopende transacties met het	
Bevolking: demografie	12, 187-194
Bevolkingsgroei	187-189, 192, 212
Bezettingsgraad	12, 117
Bezittingen van ondernemingen, immateriële: zie immateriële activa	
Bezittingen van ondernemingen, materiële	37, 141
Binnenlands product	12-14, 16, 23, 49, 61-99, 122, 124, 135, 149-150, 152, 155-156, 185, 209, 219-220

Bodemgebruik	212
Bouwnijverheid	62, 74, 76-77, 87, 91-92, 98, 102-103, 107, 117-119, 121, 126-127, 158-159, 206, 227, 229
Broeikaseffect	12, 21, 201, 206
BTW	32, 63, 78, 95, 131, 137
Buitenland: lopende transacties met het	12, 19, 167-171, 176
Buitenland: rentedragende schulden aan het	140, 169, 173
Buitenland: rentedragende vorderingen op het	169, 173
Buitenlandse dochterondernemingen	135, 139, 142, 145, 168, 174-175, 179-182
Buitenlandse groepsmaatschappijen: zie buitenlandse dochterondernemingen	
CBS-koersindex	178-179
Chemische industrie	54-57, 69, 71, 92
Communicatie, zie vervoers- en communicatiebedrijven	
Computers	37, 39
Consumentenprijsindex (CPI)	12, 34-36
Consumptie: zie consumptieve bestedingen	
Consumptieprijs	27
Consumptieve bestedingen: algemeen	12, 23, 26, 28-36, 73, 192
Consumptieve bestedingen: huishoudens	13, 14, 19, 24, 26, 28-31, 35, 49-51, 59, 70, 134, 189, 161, 218-220, 223, 227
Consumptieve bestedingen: overheid	13, 14, 24, 28-30, 33, 49-51, 59, 153, 219-220, 223
De Nederlandsche Bank	174, 177
Deeltijdwerk	110
Defensie	84
Delfstoffenwinning	42-43, 47-48, 62, 66-68, 86-87, 102, 116-119, 121, 136, 138-139, 158, 174, 206, 210, 225
Denemarken	16, 36, 160, 184-185, 195
Deposito's	142, 146-147, 149, 170, 173
Diensten	31, 33, 44
Dienstverlenende bedrijven	90, 206
Directe belastingen, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Dividenden	19, 131, 136-137, 139, 145-146, 159, 164, 168, 171, 174-176, 225
Duitsland	16, 25, 36, 47, 49-60, 90-93, 97, 122, 124-129, 151-152, 160, 169, 183-185, 190, 193, 195
Duurzame consumptiegoederen	31-32
Duurzame energie	202, 208-209
Economische en Monetaire Unie (EMU), zie eurogebied	
Economische groei	13, 14, 24-25, 36, 57, 63, 101, 114, 116, 218, 226, 228, 230
Effecten: zie ook aandelen en obligaties	148, 162, 171
Eigenwoningbezit	159-160, 162, 196
Emissie van aandelen	178
EMU-schuld	21, 135, 155, 184-185
Energie	17, 19, 43, 47-48, 53-57, 67-68, 71, 75, 88, 118, 121, 144, 208
Energie- en waterleidingbedrijven	62, 75, 87, 116-119, 143, 158, 206, 229
Euro	138, 148, 174, 180, 183
Eurogebied	16, 20, 34, 36, 156, 183-185, 217

Europese Centrale Bank (ECB)	20, 34, 36
Europese Unie (EU)	13, 16, 25, 34, 36, 47, 49-50, 97-98, 101, 122-129, 139, 152, 184-185, 217, 226
Eurozone, zie eurogebied	
Exploitatieoverschot	26-27, 61-99, 138, 144-145, 159-160, 218-219, 228
Export, zie uitvoer	
Faillissementen	12, 101, 103-107
Finale bestedingen	23-24
Financieel vermogen	142, 162
Financiële en zakelijke dienstverlening	33, 61-62, 80-83, 87, 91-92, 117, 126-127, 158, 229
Financiële instellingen	81, 102, 107, 132, 136, 144-149, 169, 171-172, 175-176, 178-182, 225-226
Financieringstekort, zie overheid: vorderingsaldo	
Finland	16, 36, 122, 183-185
Frankrijk	16, 25, 36, 47, 49-60, 90-92, 122-124, 126-129, 160, 183-185, 193, 195
Gezondheidstoestand	12, 89, 198-200
Gezondheidszorg: zie zorg en overige dienstverlening	
Griekenland	16, 36, 122, 184-185, 195
Grond	137, 140, 225
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	37, 39-41, 53, 77, 119-120, 230
Handel, horeca en reparatie	61-62, 77-79, 87, 91-92, 98, 102-103, 107-108, 117-119, 127, 158, 229
Handelsoverschot: zie uitvoeroverschot	
HICP: zie consumentenprijsindex (CPI)	
Huishoudelijke hulp	
Huishoudens: algemeen	97, 132, 137, 149, 157-168, 172-173, 176, 180, 182, 188, 206, 223
Huishoudens: consumptie, zie consumptieve bestedingen huishoudens	
Huishoudens: inkomens	131, 157, 159, 164
Hypotheken: zie woninghypotheken	
I/a-ratio	221-222
ICT	103, 118, 121, 129
Ierland	16, 36, 124, 129, 160, 183-185, 195
Illegale economie	93, 96, 98-99
Immateriële activa	37, 119
Immigratie	12, 21, 188-190
Import, zie invoer	
Industrie	61, 62, 68-74, 92-93, 102, 106-107, 117-119, 121, 126-127, 158-159, 206
Inflatie	15, 16, 131, 183
Informatietechnologie, zie ICT	
Informele economie	93, 97-99, 228
Inkomen, beschikbaar, zie beschikbaar inkomen	
Inkomen, primair, zie primair inkomen	
Inkomensongelijkheid	12, 199-200
Inkomensoverdrachten om niet	167
Inkomensverdeling	15, 21, 94, 209-211, 221
Inkomstenbelasting, zie belasting op inkomen en vermogen	
Instellingen zonder winstoogmerk t.b.v. huishoudens (IZWh's)	29-30, 162, 166, 176
Institutionele beleggers	157, 174, 179
Interbancair giraal verkeer	146, 173
Intermediair verbruik	13, 62, 63, 138, 153, 155, 219-220, 225-226

Intrinsieke waarde van aandelen	177
Investerings: directe- in het buitenland	137, 171, 218
Investerings: in vaste activa (algemeen)	12-15, 23, 26-27, 37-41, 49-50, 53, 60, 73, 104, 140, 159, 219-220, 224-226, 230
Investerings: in vaste activa door bedrijven	24, 51-52, 72, 76, 145, 227
Investerings: in vaste activa door de overheid	24-40, 51-52, 153, 155
Investerings: in voorraden, zie voorraden	
Invoer	13, 23, 26, 41-48, 62, 67-68, 72, 219-221
Invoerpenetratie	41
Invoerprijzen	25, 27, 44-45
Invoerrechten, zie belastingen op productie en invoer	
IPCC	201, 204
Italië	16, 25, 36, 47, 49-60, 64, 68, 90-92, 97, 122, 124, 126-129, 151, 183-185, 193, 195
Japan	16, 25, 34, 36, 49-60, 90-92, 101, 122, 124-129, 184-185
Kapitaaldekking van de pensioenverplichtingen	185
Kapitaalgoederenvoorraad	101, 117-120
Kapitaalintensiteit (-coëfficiënt)	117-119
Kapitaaloverdrachten	168
Kinderbijslag	164
Koers-winstverhouding	141
Koopkracht	16, 18
Koopkracht, dynamische	164-165
Koopkracht, statische	164
Kredieten: algemeen	142, 147-148, 157, 162-164, 170, 172
Kredieten: consumptief krediet	149, 161
Kredietinstellingen	80-82
Kyoto-verdrag	202-204
Kyotoprotocol, zie Kyoto-verdrag	
Landbouw, bosbouw en visserij	42-43, 48, 54-57, 61, 62, 64-66, 87, 90-92, 102, 103, 116-119, 121, 126-127, 153, 158-159, 206, 227, 229
Landelijk Instituut Sociale Verzekeringen	154
Levensverzekeraars	162
Lonen, zie beloning van werknemers	
Loonbelasting, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Loonsom (-kosten)	26, 76, 97, 136, 138
Loonsomquote	12, 136
Luxemburg	16, 36, 47, 123, 183-185
Maastricht, Verdrag van	20
Machines en installaties	37, 39, 42-43, 48, 52-57, 119, 230
Marktsector	86-87, 116-120
Metaalindustrie	72, 87, 92-93
Migratie, zie immigratie	
Milieudiensten	107, 121, 152
Milieudruk	12, 201-209
NAMEA	203-204, 207
Nationaal inkomen (netto)	12, 19, 94, 131, 133
Niet-financiële vennootschappen	136-139, 143, 169, 172-176, 180-182
Nijverheid	90-93
Noorwegen	160
Obligaties	135, 142, 147-149, 153, 155, 157, 163, 169-172
Officiële circuit, zie volledigheid	
Omroepbijdrage	168
Onderhandse leningen	155, 176

Ondernemingen, zie vennootschappen	
Onderwijs	84, 107, 115, 144, 223
Onderwijsniveau	12
Onderzoek en ontwikkeling, zie research en development	
Onroerend goed	81, 86-87, 117, 124, 160
Ontwikkelingssamenwerking	166-167
Oostenrijk	16, 36, 184-185
Oprichtingen	12, 101, 103
Overheid: algemeen	62, 84, 90-92, 102, 115-119, 127, 132, 149-158, 180-183, 222, 225, 228-230
Overheid: consumptie, zie consumptieve bestedingen: overheid	
Overheid: investeringen, zie investeringen: overheid	
Overheid: ontvangsten	149-150, 172, 175, 176
Overheid: schuld	12, 21, 148, 222
Overheid: uitgaven	20, 90, 149, 172, 176
Overheid: vorderingensaldo	12, 16, 21, 135, 149, 150, 152, 156-157, 169-170, 222
Penetratiegraad	47-48
Pensioen- en levensverzekeringen	134-135, 147, 159, 161, 163-165, 168, 185, 193, 233
Pensioenfondsen	132, 144, 162, 176
Portugal	16, 36, 122, 151, 183-185
Premies: levensverzekeringen	161-162
Premies: sociale verzekeringen	132-133, 152, 159, 161, 168
Prijzontwikkelingen	26-27, 35, 45, 67
Primair inkomen	131-133, 152, 159, 161, 168, 210
Privatisering	143, 181
Productie	13, 17, 61-99, 102, 104, 126-129, 219-220, 225, 227
Productiefactoren	101-130
Regio	21, 209-215
Rente	12, 136-137, 140, 145-146, 153, 155, 159, 161, 164, 168-169, 171-174, 225
Rentemarge	82
Rentevoet	171
Research and development (R&D)	101, 120, 122-123
Revisie	22, 217-230
Rijk	77
Ruilvoet	45, 87
Schulden	106, 107, 140, 142, 146-147, 156-157, 169, 184
Sociale verzekeringen	84, 102, 149, 150, 153-156
Sociale Verzekeringsbank	154
Sociale voorzieningen	153, 155
Software, zie computers	
Spaargelden: zie spaartegoeden	
Spaartegoeden	173
Spanje	16, 36, 122-123, 125, 151, 160, 184-185, 195
Staatsschuld, zie overheid: schuld	
Subsidies	63, 86, 145, 153, 155, 168, 227
Telecommunicatie	40, 73, 79, 87, 118, 121, 141, 143, 151
Tijdreeks	22, 217-230
Toegevoegde waarde	61-99, 116-119, 136-137, 139, 143, 145, 160, 219-220, 224-225, 228-230
Transportbedrijven, zie vervoers- en communicatiebedrijven	
Transportmiddelen, zie vervoermiddelen	
Transportmiddelenindustrie	61, 69, 72-73, 92, 119-121
Uitgeven van aandelen, zie emissie van aandelen	
Uitkeringen uit sociale verzekeringen	133, 155, 159, 161, 164-165, 168

Uitvoer	13, 14, 23, 26, 41-48, 62, 64-65, 68, 70, 72-73, 167, 219-221
Uitvoeroverschot	41, 45, 167
Uitvoerprijzen	27, 44-45
Uitzendwerk	126
UMTS-investeringen: zie UMTS-veiling	
UMTS-veiling	21, 135, 140, 149, 151-152, 171
Vacatures	107, 114-115, 138
Valutaontwikkelingen	174
Vennootschappen	105, 107, 120, 132, 134-135, 141
Vennootschapsbelasting, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Verenigd Koninkrijk	16, 25, 36, 47, 49-60, 91-92, 122, 124, 126-129, 151-152, 160, 183-185, 190, 195
Verenigde Staten	13, 16, 25, 34, 36, 49-60, 90-92, 101, 122-129, 184-185
Vergrijzing	187-193
Verhuur van woningen en bedrijfsgebouwen	104, 107, 116-119, 162
Vermesting	12, 201, 205
Vervoer, opslag en communicatie	40, 61-62, 79-80, 87, 91-92, 102, 107-108, 116-119, 158-159, 229
Vervoermiddelen	32, 37-38, 42-43, 48, 54-57
Vervoers- en communicatiebedrijven	76, 83, 159, 206
Verzekeringsinstellingen	82, 144, 146, 148, 172-173, 176, 181
Verzuring	12, 201, 206
Voedings- en genotmiddelen	31, 33, 42, 48, 53-57, 69-70, 77-78, 87, 92-93, 121
Volledigheid	93, 98
Voorraden	13-14, 23-24, 37, 39, 49-50, 96, 159, 219, 227
Vorderingsaldo	132, 135, 137, 145-152, 154-159, 162-163, 168-170, 183-184
WAO	154
Wederuitvoer	41-43, 46, 72
Welvaart	15, 21
Werkgelegenheid	18, 76, 102, 108-109, 114, 124-129, 165, 230
Werkloosheid	16, 107-108, 111-115, 123-125
Werkloosheid, langdurige	153
Werkloosheidwet	154
Werknemers	108, 115, 219, 221
Wet Voorziening Gehandicapten	153
Winst	137, 140, 145
Winstdeling i.v.m. beleggingen	18
Winstgevendheid	19, 86-87, 222
Wisselkoers	12
Woningen	33, 37-38, 53, 74, 76, 119, 192, 194-197, 226, 230
Woninghypotheken	81-82, 148-149, 161, 163, 172, 196
Zakelijke dienstverlening	76, 103-104, 107, 115, 117, 159
Zelfstandige ondernemers: zie zelfstandigen	
Zelfstandigen	70, 89, 94, 97, 103, 108-109, 115, 160, 162, 219, 221
Ziekenfondswet	29, 90, 150, 154, 161, 223
Zorg en overige dienstverlening	62, 84-86, 88-92, 102, 107, 116-119, 144, 166, 158, 223
Zwarte economie	93-96, 98-99, 228
Zweden	16, 36, 122, 151, 160, 184-185, 195
Zwitserland	160, 195

Enkele verwante publicaties

Nationale rekeningen P-2
National accounts of the Netherlands P-22
(Engelse editie van de Nationale rekeningen)
Nationale rekeningen revisiepublicatie P-33
Regionale economische jaarcijfers P-11
Budgetonderzoek. Kerncijfers T-39
Werken en leren in Nederland H-20
Sociaal-economische dynamiek V-8
Kennis en economie K-300
De digitale economie P-34
Bedrijven in Nederland I-69
Statistisch Bulletin (inclusief het Conjunctuurbericht) A-1
Statistiek financiën van ondernemingen I-52
Samenvattend overzicht industrie K-160
Kerncijfers detailhandel L-43
Kerncijfers groothandel L-44
Jaarstatistiek van de internationale handel M-12
Financiële maandstatistiek O-1
Maandstatistiek van de prijzen U-2
Industriemonitor K-2
Maandstatistiek bouwnijverheid K-3
Maandstatistiek detailhandel L-10
Maandstatistiek verkeer en vervoer N-1
Maandstatistiek van de internationale handel M-11
Maandstatistiek van de bevolking B-15
Sociaal-economische maandstatistiek V-4

De publicaties van het CBS kunnen besteld worden bij de bestelservice van het CBS te Heerlen, tel. (045) 570 70 70, fax (045) 570 62 68 of e-mail verkoop@cbs.nl, of via de boekhandel. Alle publicaties zijn ter inzage of kunnen in bruikleen worden verkregen bij de bibliotheek van ons Bureau in beide vestigingen. Tevens is in beide vestigingen een 'boekwinkel' waar alle publicaties tegen contante betaling kunnen worden gekocht.